

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Члени редакційної колегії:

Музиченко Г. В. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Маслов Ю. К. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет

Польовий М. А. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Рудольф Кухарчик – декан факультету міжнародних відносин, Економічний університет в Братиславі
Ондрей Філіпець – Університет Палацького, Оломоуц (Чеська Республіка)

Долженков О. О. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Ростецька С. І. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Гедікова Н. П. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Дунаєва Л. М. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології та соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Проноза І. І. – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Щедрова Г. П. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин, Університет імені Альфреда Нобеля

Монолатій І. С. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Арабаджисв Д. Ю. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри загальноправових дисциплін, Національний університет «Запорізька політехніка»

Аміран Хевцуріані – PhD у сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин, Грузинський технічний університет (Грузія)

Еліот Долан Еванс – доктор філософії, Університет Монаша (Австралія)

Науковий журнал «Politicus» внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з політичних наук (спеціальність: 052. Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)**

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського, протокол 8 від 24 березня 2022 року**

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21499-11299P від 18.08.2015 р.)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Архіпов Валерій Іванович, Блага Алла Борисівна, Мартиненко Олег Анатолійович Вразливі групи населення як об'єкти гендерно зумовленого насильства в умовах гібридної війни.....	7
---	---

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Hagverdi Ulviyya Formation and directions of demographic policy of development in the Republic of Azerbaijan.....	14
Hasanli Emin The process of strengthening the foundations of socio-political institutionalization.....	20
Вольський Олег Іванович Особливості формування спроможних територіальних громад в контексті децентралізації в Україні.....	25
Воробйов Віталій Анатолійович «Електоральний маятник». Вибір між пропорційною та мажоритарною системами як детермінанта парламентського представництва.....	34
Гриценко Аліна Анатоліївна Стратегічне планування зовнішньої політики як складова системи національної безпеки.....	39
Дмитрієв Вадим Вадимович Політична ідентичність: від партійних ідеологій до медіатизованих електоральних кампаній.....	44
Завгородня Юлія Володимирівна Плюралізм різновекторних політичних поглядів в інформаційному просторі: конфліктологічний аспект.....	49
Загірний Олексій Валентинович Інституціоналізація технологій політичного впливу у процесі медіатизації	55
Кропивко Вікторія Віталіївна Політична реклама в інтернет-комунікаціях.....	61
Нагиева Шамс Азад кызы Международные транспортные коридоры «Север – Юг» и «Восток – Запад» в контексте интересов Азербайджана.....	66
Рзаева Севда Алипаша кызы Самооборона государства как особый вид применения силы.....	71
Стичинська Анна Броніславівна Принципи прав і свобод дитини у формуванні державної і міжнародної політики.....	76
Хлівнюк Тетяна Петрівна Функціонування та модернізація соціальної держави в умовах другого демографічного переходу.....	82
Щедрова Галина Петрівна Чинники деформації інституційної пам'яті у контексті реалізації українських реформ.....	88

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Бакланова Наталія Михайлівна, Букач Валерій Михайлович Категорія «політичної культури» в науковому та публічному дискурсах.....	94
Дума Богданна Андріївна, Рослонь Домініка-Анна Томашівна Вплив європейської цивілізаційної ідентичності на геополітичний вибір України.....	103

Литвиненко Алла Іванівна, Букіна Тетяна Вікторівна Незламність української нації – уроки для світу».....	109
Метельська Анна Володимирівна Імідж лідера – одна з основних причин появи медіакратій та інформаційних автократій.....	115

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Akhundova Lamiya Ramiz The importance of the Azerbaijani-Turkish model of energy security for Europe.....	122
Вінникова Наталія Анатоліївна Китай як глобальна цифрова імперія.....	128
Гумбатов Емін Назим оглу Борьба великих держав за Южный Кавказ и Восточную Анатолию в начале XIX столетия.....	134
Захарченко Алла Миколаївна Реконфігурація регіональних альянсів на Близькому та Середньому Сході після «Арабської весни».....	140
Лемко Юлія Романівна, Муль Андріана Реалізація програм транскордонного співробітництва в рамках європейської політики сусідства ЄС.....	147
Мамедов Рауф Назим оглу Модернистские движения в исламе. Исторический обзор. XIX век.....	152
Федянін Віталій Олександрович Відносини Україна – ОАЕ у період після «Арабської весни».....	158
Халилов Эльмар Ширинбала оглу Еще раз об истории Азербайджана первой половины XVIII века по материалам персоязычной историографии.....	169

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Войтенко Юрій Миколайович Ідентичність українців в умовах демократичного транзиту та геополітичних викликів: динаміка.....	176
Баширова Гульнар Гамид гызы Адаптационные процессы между местными жителями и новопришедшими.....	182
Зан Михайло Петрович Політико-партійна репрезентація органів місцевого самоврядування у територіальних громадах Чернівецької області з компактним проживанням румунської та молдовської етнічних меншин (за результатами місцевих виборів 2020 року).....	188
Павлюх Марія Василівна Політична роль жінки у традиційному суспільстві XIX століття через призму польських жіночих видань «Gwiazda», «Wianki».....	196
Явір Віра Анатоліївна Формування етнопольської стійкості в умовах російсько-української війни.....	201

CONTENTS

SECTION 1. THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Arkhipov Valerii Ivanovich, Blaga Alla Borysivna, Martynenko Oleg Anatoliyovych Vulnerable populations as objects of gender-based violence in hybrid warfare.....	7
---	---

SECTION 2. POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Hagverdi Ulviyya Formation and directions of demographic policy of development in the Republic of Azerbaijan.....	14
Hasanli Emin The process of strengthening the foundations of socio-political institutionalization.....	20
Volskyi Oleh Ivanovych The specifics of the formation of capable territorial communities in the context of decentralization in Ukraine.....	25
Vorobiov Vitalii Anatoliiovych «Electoral pendulum». The choice between proportional and majority systems as a determinant of parliamentary representation.....	34
Hrytsenko Alina Anatoliivna Strategic foreign policy planning as national security system constituent.....	39
Dmytriiev Vadym Vadymovych Political identity: from party ideologies to mediatized election campaigns.....	44
Zavgorodnya Yuliia Volodymyrivna Pluralism of differential political views in the information space: conflictological aspect.....	49
Zahirnyi Oleksiy Valentynovych Institutionalization of technologies of political influence in the process of mediatization.....	55
Kropyvko Viktoriia Vitaliivna Political advertising in internet communications.....	61
Naghiyeva Shams Azad kizi International transport corridors “North – South” and “East – West” in the context of Azerbaijan’s interests.....	66
Rzayeva Sevda Alipasha kizi State self-defense as a special type of use of force.....	71
Stychynska Anna Bronislavivna Principles of children’s rights and freedoms in the formation of state and international policy.....	76
Khlivniuk Tetiana Petrivna Functioning and modernization of the welfare state in the contest of the second demographic transition.....	82
Shchedrova Galina Petrivna Deformation Factors of Institutional Memory in the Context of the Implementation of Ukrainian Reforms.....	88

SECTION 3. POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Baklanova Nataliia Mikhailivna, Bukach Valery Mikhailovych The category of “political culture” in scientific and public discourses.....	94
Duma Bohdanna Andriivna, Roslon Dominika-Anna Tomashivna The influence of European civilizing identity on Ukraine’s geopolitical choice.....	103

Lytvynenko Alla Ivanivna, Bukina Tetiana Viktorivna The inviolability of the Ukrainian nation – lessons for the world.....	109
Metelska Anna Volodymyrivna Leader’s image – one of the main reasons for the emergence of mediocracies and information autocracies.....	115

SECTION 4. POLITICAL PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL SYSTEMS

Akhundova Lamiya Ramiz The importance of the Azerbaijani-Turkish model of energy security.....	122
Vinnykova Nataliya Anatoliivna China as global digital empire.....	128
Humbatov Emin Nazim oglu The struggle of the great powers for the South Caucasus and Eastern Anatolia at the beginning of the XIXth century.....	134
Zakharchenko Alla Mykolayivna Reconfiguration of Middle Eastern alliances after the Arab spring.....	140
Lemko Yuliia Romanivna, Mul Andriana Implementation of cross-border cooperation programs within the EU’s European neighborhood policy.....	147
Mamedov Rauf Nazim oglu Modernist movements in Islam. Historical overview. XIXth century.....	152
Fedianin Vitaliy Oleksandrovych Ukraine – UAE relations in the period after the Arab Spring.....	158
Khalilov Elmar Shirinbala oglu Historiography of Azerbaijan first half XVIII century in the works of Iranian authors.....	169

SECTION 5. ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-STATE STUDIES

Voitenko Yurii Mykolaiovych Identity of Ukrainians in the conditions of democratic transit and geopolitical situation: dynamics.....	176
Bashirova Gulnar Hamid gizi Adaptation processes between local residents and newcomers.....	182
Zan Mykhaylo Petrovych Political and party representation of local self-government bodies in territorial communities of Chernivtsi Oblast with a compact residence of Romanian and Moldovan ethnic minorities (according to the results of 2020 local elections).....	188
Pavliukh Mariia Vasylivna The political role of women in the traditional society of the XIX century through the prism of Polish women’s editions «Gwiazda», «Wianki».....	196
Yavir Vera Anatoliivna The Formation of Ethnonational Resilience under Conditions of the Russian-Ukrainian War.....	201

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Архіпов Валерій Іванович
Блага Алла Борисівна
Мартиненко Олег Анатолійович

Вразливі групи населення як об'єкти гендерно зумовленого насильства в умовах гібридної війни

УДК 323.28
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.1>

Архіпов Валерій Іванович
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної філософії
та управління
Державного податкового університету
вул. Університетська, 31, Ірпінь,
Київська область, Україна

Блага Алла Борисівна
доктор юридичних наук, доцент,
професорка кафедри цивільного
та кримінального права і процесу
Чорноморського національного
університету імені Петра Могили
вул. 68 Десантників, Миколаїв, Україна

Мартиненко Олег Анатолійович
доктор юридичних наук, професор,
керівник аналітичного напрямку
Української Гельсінської спілки
з прав людини
вул. Фролівська, 3/34, Київ, Україна

З'ясовано, що в Україні в умовах гібридної війни її жертвами стають різні групи громадян в числі яких представники вразливих груп населення. На основі аналізу понять «гібридна війна» та «збройний конфлікт» встановлено що з боку агресора використовується гендерно зумовлене насильство як один з засобів ведення війни. За таких умов українська держава має охороняти своїх громадян та карати злочинців, розробляти відповідну правову, військову та гуманітарну політику яка не унеможливила застосування будь-якого незаконного насильства відносно своїх громадян. Методологічно на основі вивчення українського законодавства обґрунтовано розуміння змісту поняття «вразливі групи населення» як категорії соціально незахищених людей, що опинилися в складних життєвих ситуаціях.

Спираючись на праці, міжнародних дослідників: Гауфман Є., Кін С., Шмітт К., уточнено змістовність поняття «образ ворога». Висновки, рекомендації міжнародних та міжурядових організацій: ООН, UNFPA, USAID дали підстави стверджувати, що на міжнародному рівні поступово усвідомлюється необхідність протидії гендерно зумовленому насильству як явищу, що створює загрози та ризики як представникам жіночої, так й чоловічої статі, що в ряді країн було значно розширено рамки судового переслідування за дії, які сьогодні вважаються (згідно національного законодавства) формами гендерно зумовленого насильства.

Щодо національної практики встановлено недостатню увагу з боку державних структур щодо розробки правового та політичного механізму фіксації фактів прояву «гендерно зумовленого насильства», їхньої кваліфікації та розробки ефективної комплексної державної політики щодо запобігання та протидії гендерно зумовленого насильства.

Ключові слова: насильство, гендерно зумовлене насильство, вразливі групи, образ ворога, гібридна війна.

Вступ. Важливе значення для розбудови демократичного суспільства має наявність в ньому усталених норм моралі й законності, які стають на заваді насильству в різних формах його прояву.

Якщо люди зневажають законом, не довіряють йому, то демократія перетворюється на формальність. Не менш важливим є моральний статус людини – повага до неї сприяє демократії, а зневага – заперечує їй.

Якщо мораль суспільства утверджує високу цінність людської особи, то і демократія в ньому матиме більші шанси, ніж у суспільстві, де життя людини не цінується, де є звичка розв'язувати різні проблеми, вдаючись до сварок, бійки та інших видів насильства.

В умовах гібридної війни актуалізуються проблеми захисту прав і свобод громадян в тому числі вразливих груп населення. Застосування насильства і гендерно зумовленого в тому числі, породжує нові виклики щодо захисту конституційних норм на яких базується демократичний устрій українського

суспільства. Політологічні дослідження цих проблем є вкрай актуальними та необхідними мають стати підґрунтям формування ефективної державної політики в умовах гібридного протистояння та військової агресії.

Мета та завдання. Сучасна політична дійсність і практика потребує міждисциплінарного дослідження існуючих тенденцій щодо застосування, реагування, юридичної оцінки та формування дієвих механізмів протидії проявам гендерно зумовленого насильства, з'ясування природи та можливостей його виникнення та запобігання. Є необхідність в конкретизації сутності та проявів гендерно зумовленого насильства в умовах гібридної війни.

Методи дослідження. Контент аналіз аналітичних звітів, рекомендацій та нормативних документів надав змогу конкретизувати та уточнити визначення понять: «вразливі групи населення», «гендерно зумовлене насильство», «гібридна війна». Прийоми структурного функціоналізму

надали змогу зрозуміти механізми застосування та прояву гендерно зумовленого насильства. Порівняльний аналіз міжнародної практики визначення гендерно зумовленого насильства дозволив розширити розуміння меж його прояву що дозволить сформувати ефективні механізми захисту конституційних прав громадян.

Результати. Насильство є одним з засобів, що забезпечує панування однієї людини над іншою, це такий примус, така шкода, які здійснюються поза волі того, чи тих, проти кого вони спрямовані.

Насильство по визначенню, знаходиться поза моралі, це право сили, можливість її застосування. Воно розриває людські зв'язки, які регулюються доводами розуму, насильство означає перехід від цивілізації в дикунство.

Проблема виправданості насильства насамперед має бути пов'язана з її моральною визначеністю, з її конкретно – змістовною характеристикою як доброї чи злої волі. Коли говорять про виправданість насильства, то, як правило, розглядають лише один аспект – проти кого воно спрямоване. Але не менш важливою є і друга сторона. Хто б міг, маючи достатні підстави здійснити насильство. Мало вирішити, хто може стати жертвою. Треба відповісти, хто гідний, стати суддею.

Рішення на користь насильства завжди означає, що той хто приймає дане рішення, проводить між собою і тим, проти кого воно спрямовано, остаточний вододіл.

Без поділу людей на своїх і чужих, добрих та злих було б неможливо етично аргументувати насильство. Тому практиці насильства передують певна моральна демагогія, спрямована на те, щоб перетворити опонента на ворога, вивести за межі розуму та моралі, зобразити його втіленням зла. І тому, з ним неможливе і навіть неприпустиме жодне інше ставлення, окрім як насильницьке.

Існують різні точки зору щодо сутності та виникнення насильства. Можна говорити як найменш про три типи підходу до аналізу цього явища.

Перший тип об'єднує ті концепції, які виводять насильство з природи людини. При цьому наголос робиться на те, що існують ворожнечі інстинкти: інстинкт смерті та сексуальний. Саме вони підштовхують людину до скоєння насильства. До цього типу можна віднести філософські концепції які виводять насильство через прагнення влади та панування.

Другий тип теорій виводить застосування насильства з економічних та соціальних умов життя суспільства. Економічна та соціальна нерівність породжує поділ суспільства на різні прошарки та групи, сприяє протиріччям між ними.

Третій тип теорій пов'язує насильство з динамікою конфлікту. У будь-якому суспільстві виникають конкуруючі групи – економічні, соціальні, політичні та духовні. Конфлікт стає реальним, коли конку-

рентний стан персоніфікується. Коли починається протистояння не тільки індивідів, а й великих соціальних, економічних та політичних суб'єктів. Це саме такий стан, коли насильство стає найбільш можливим.

Вірогідність стати жертвою насильства, значною мірою збільшується під час збройних конфліктів та гібридної війни. В такій групі ризику перш за все опиняються вразливі верстви населення. Одним з можливих типів насильства відносно цієї категорії населення є гендерно зумовлене насильство.

Ці проблеми з початком військової російської агресії проти України у 2014 році, стають актуальними та важливими.

Завдання «гібридної війни» мають виконуватися за рахунок підризу військового та економічного потенціалу противника, інформаційно – психологічного тиску на нього, активної підтримки внутрішньої опозиції, партизанських і диверсійних методів.

Перевага в межах такої війни надається, як правило, трьом головним компонентам: традиційні військові засоби, квазімілітарна діяльність, створення і підтримка незаконних збройних формувань, підтримка та радикалізація сепаратистських рухів. Проводяться операції немілітарного впливу, насамперед засобом спеціальних інформаційних операцій та «активних заходів» (у тому числі економічний тиск, операції у кіберпросторі, дипломатія, маніпуляції інформаційним простором) [15].

На нашу думку, в таких умовах насильство використовується як засіб впливу на фізичний стан, свідомість та психіку як людей яким заподіяна шкода так і тих, хто дізнається про такі випадки з різних джерел. Насильство у всіх його проявах стає одним з засобів гібридної війни.

Законодавство України визначає вразливі групи населення як осіб/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників [4].

При цьому, складні життєві обставини розуміються як обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно.

Серед чинників, що можуть зумовити складні життєві обставини: похилий вік, втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі, жорстоке поводження з дитиною, насильство за ознакою статі, потрапляння в ситуацію торгівлі людьми, шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією та інші.

Гендерно зумовлене насильство, жертвами якого стають і вразливі групи населення, є досить складним і неоднозначним різновидом насильства.

Про це свідчить наявність що найменше трьох методологічних підходів щодо його визначення.

Перший і найбільш поширений підхід трактує гендерно зумовлене насильство як насамперед насильство чоловіків щодо жінок та дівчат. У цьому значенні воно було використано в положеннях Декларації ООН щодо викорінення насильства щодо жінок (1993) [3], щоб підкреслити структурний характер чоловічого насильства щодо жінок протягом усього їх життя та висвітлити гендерні відносини влади.

Згідно цього підходу гендерне насильство є результатом домінування у переважно патріархальних суспільствах ідеологічних засад мачизму (сексизму) та мізогінії.

Другий підхід базується на результатах вивчення природи маскуліності та сексуальності. В рамках цього підходу гендерно зумовлене насильство розглядається як таке, що застосовується переважно чоловіками щодо жінок, інших чоловіків, включаючи сексуальне насильство щодо дітей. Метою насильства є пригнічення деяких чоловіків, а також жінок і дівчат для забезпечення гендерних ієрархій, в яких чоловіки мають привілеї щодо жінок, але також щодо деяких груп чоловіків. Гомофобне насильство, сексуальна експлуатація, жорстоке поводження з дітьми згідно цієї концепції, є найбільш типовими формами гендерно зумовленого насильства [13, с. 7].

Третя, найбільш широка за обсягом, інтерпретація характеризує гендерно зумовлене насильство як таке, що «спрямоване на людину, чоловіка чи жінку, виходячи з її конкретної ролі в суспільстві» [12]. Згідно з цим розумінням, гендерно зумовлене насильство може статися однаково з особою будь-якої статі і використовується для посилення відповідності гендерним ролям.

Гендерне насильство – це загальний термін для будь-якого шкідливого діяння, яке вчиняється проти волі людини, і яке ґрунтується на соціально приписаних (тобто гендерних) відмінностях між чоловіками та жінками [19].

Досвід пост-конфліктних країн на початку 2000-х років дав чіткий сигнал щодо необхідності розуміння гендерно зумовленого насильства в повному обсязі.

В умовах збройних конфліктів був зафіксований широкий спектр гендерного насильства як стосовно чоловіків, так й представників ЛГБТІ: сексуалізовані тортури чоловіків-військовополонених; так звані «коригувальні зґвалтування» лесбійок («corrective rape»); сексуальне насильство з боку комбатантів щодо хлопців; відмова трансгендерним особам у реєстрації як ВПО через те, що стать у їхній документації не відповідає їх зовнішньому вигляду; примусовий набір хлопців у збройні формування [14]. І хоча кількість таких випадків статистично залишається набагато меншою, у порівнянні з жінками, але цим не слід нехтувати.

З цих причин документи ООН з 2014 року акцентують увагу на необхідності відрізнити насильство щодо жінок та гендерно зумовлене насильство. Останнє, на переконання Управління Верховного комісара ООН з прав людини, «... може включати сексуальне насильство, домашнє насильство, торгівлю людьми, примусові/дострокові шлюби та шкідливі традиційні практики». [8].

Результатом довгих дискусій навколо фактів застосування гендерно зумовленого насильства за останні роки, стало більш широке його визначення: ««гендерно зумовлене насильство – загальний термін для «...будь-якого шкідливого вчинку, вчиненого проти волі людини, який базується на соціально приписуваних (гендерних) відмінностях між чоловіками та жінками. Воно включає дії, що заподіюють фізичну, сексуальну чи психічну шкоду чи страждання, загрози таких дій, примус та інші форми позбавлення волі. Ці дії можуть відбуватися як публічно, так і приватно» [18].

Таким чином, можна зробити висновок відносно того, що на міжнародному рівні поступово усвідомлюється необхідність протидії гендерно зумовленому насильству як явищу, що створює загрози та ризики як представникам жіночої, так й чоловічої статі.

Одночасно слід зазначити, що в ряді країн були значно розширені рамки судового переслідування за дії, які сьогодні вважаються (згідно національного законодавства) формами гендерно зумовленого насильства: «... застосування або погроза застосування фізичного, психологічного, сексуального, економічного, правового, політичного, соціального та інших форм контролю та/або насильства» [20].

Під час збройних конфліктів гендерно зумовлене насильство (а особливо – така його складова, як сексуальне насильство) часто використовується як частина військової тактики для приниження, домінування, вселення страху, розпорощення та/або примусового переміщення цивільного населення, місцевих громад чи етнічних груп [9].

Під час ведення гібридних війн сторона що є «нападником» щоб обійти норми міжнародного та гуманітарного права використовують таке поняття як «незаконний комбатант», яке дає «право» не ставитися наприклад до військовополонених як того вимагають Женевські конвенції. Формується своєрідний образ ворога.

Політична концепція «образу ворога» була досліджена К. Шміттом у книзі «Поняття політичного» [17].

На його думку «образ ворога» потрібен доки існує потреба в «Інших». При цьому сам ворог не є особистим ворогом людини, а є ворогом його соціальної чи політичної групи. Відповідно, поняття «друг» і «ворог» визначаються колективною ідентичністю та можуть бути активно використані в політичному житті всередині та за межами держави.

Якщо К. Шмітт і його послідовники розглядали створення образу ворога з точки зору політичної необхідності, то соціальні психологи намагалися розібратися з причиною виникнення образу ворога як соціального феномену.

Образ ворога являє собою сукупність негативних уявлень, що описують конкретну групу чи індивіда як загрозу для референтного об'єкта. Образ ворога ґрунтується передусім на існуючих у суспільстві переконаннях, які можна досить легко трансформувати у більш агресивні дискурсивні конструкції за допомогою пропаганди. Особливо важливим у цьому процесі трансформації є використання колективної пам'яті суспільства про події, що спричинили травмуючий вплив на свідомість великої кількості людей. Багатовікові забубони проти певної групи підтримуються завдяки колективній пам'яті, тоді як пропаганда працює через конструкцію загрози та резонанс із попередніми образами ворога [1].

С. Кін здійснив класифікацію образів ворога, що включає такі категорії, як «ґвалтівник», «ворог Бога», «варвар», «звір», «ґвалтівник жінок і дітей» [16]. У такій класифікації об'єднуючим фактором є елемент загрози, вона лише переосмислена в різних аспектах безпеки: фізичній, економічній, воєнній та громадській. В умовах гібридної війни в Україні штучними категоріями образу ворога стали: «бандерівці», «націоналісти», «натовці», «укропи», «ватники» та інші.

На думку авторів монографії «Світова гібридна війна: український фронт», російська агресія в Україні демонструє тип війни, який можна назвати гібридним, якщо в дію вводиться такий особливий вимір агресивної поведінки, вмотивований створенням паралельної реальності, як поєднання елементів справжньої дійсності та уявної. Якщо за допомогою телебачення та ЗМІ стерти в уяві громадян межу між вигаданим і справжнім, або уявне видати за справжнє, отримаємо серіали гібридних війн, які веде російське керівництво: «Кримська ейфорія», «Боротьба з фашизмом на Донбасі», «Сирійська епопея» тощо.

Паралельний світ побудований за певною власною логікою, однак відповідно до неї формується мотивація дій, приймаються рішення, здійснюються реальні операції, оцінюються факти, проводяться агресивні дії та весь комплекс заходів гібридної війни [7, с. 57].

Крім того, в умовах збройного конфлікту та війни до переліку факторів, що обумовлюють зростання випадків гендерно зумовленого насильства, міжнародні експерти додають наступні: розпад політичних, економічних та соціальних структур; високий рівень безкарності у суспільстві; масова втрата майна та нерухомості; «прозорість» кордонів; посилення мілітаризму та пов'язані з цим вимоги до сексуальної, економічної та військової експлуа-

тації жінок; недотримання «законів війни» та міжнародного гуманітарного права, порушення умов припинення вогню; відсутність значущої та активної участі жінок у керівництві, процесах побудови миру та реформах сектору безпеки [10].

Періодичне вивчення причин гендерно зумовленого насильства в регіонах України, які постраждали від конфлікту, розширяє наведений вище перелік наступними факторами:

- погіршення криміногенної ситуації в регіонах, які наближені до зони конфлікту;
- неконтрольований обіг незареєстрованої зброї по всій території країни;
- зростання різних форм та проявів насильства на територіях ведення бойових дій;
- зміна звичайного укладу життя багатьох сімей, порушення усталених ролей в родині;
- розірвання сімейних стосунків через ідеологічні міркування;
- висока емоційна й психологічна залежність населення від розвитку подій у зоні АТО/ООС;
- психологічна травма і стрес, пов'язані з конфліктом, бойовими діями і переміщенням;
- розповсюдженість посттравматичного синдрому серед учасників АТО/ООС.
- нестача їжі, палива, роботи, що веде до переміщення в райони ризику;
- ворожість місцевого населення до учасників військових дій [2].

На нашу думку, наведені ознаки та прояви гендерно зумовленого насильства в умовах гібридної війни, значною мірою дають підстави кваліфікувати деякі прояви цього типу насильства як катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання.

Стаття 3 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [5] проголошує: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню». Незважаючи на критику щодо високого рівня оціночних понять, які містяться в статті 3 ЄКПЛ, у ній криється надзвичайно широкий зміст та значимість, адже йдеться про невід'ємні права фізичної і моральної недоторканності людини.

Відповідно до статті 1 Конвенції ООН проти катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання 1984 року, [6] «...» катування» означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами

чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково».

Аналіз вказаного розуміння катування показує що під час кваліфікації подібних дій представників незаконних збройних формувань можуть виникнути певні юридичні колізії. Наприклад, відносно положення що «... такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди...».

Офіційно Україною «псевдо республіки» на тимчасово неконтрольованій території Донбасу не визнані, тому і «проблемним» може стати наявність «державних посадових осіб» що вчиняють або підбурюють до насильницьких дій. В цьому контексті можна згадати наведений приклад, під час виступу головного обвинувача на Нюрнберзькому процесі Р.А. Руденка, про те, що коли кілька злочинців домовляються вчинити вбивство, кожен з них виступає у своїй ролі: один розробляє план вбивства, інший чекає в машині, а третій безпосередньо стріляє в жертву, але якими б не були ролі співучасників, усі вони – вбивці, і будь-який суд будь-якої країни відкине спроби стверджувати, що двоє перших не вбивці, оскільки вони самі в жертву не стріляли.

Чим складніший і небезпечніший задуманий злочин, тим складніші і тонші ланцюги, що пов'язують окремих співучасників. Коли банда розбійників здійснює напад, то відповідають за ці нальоти і ті члени банди, які в нападі участі не брали. Коли ж банда досягає виняткових масштабів, коли банда опиняється в центрі державного апарату, коли банда вчиняє численні та найтяжчі міжнародні злочини, то зв'язки та взаємини учасників банди ускладнюються найбільшою мірою. Починає діяти розгалужений апарат, що складається з цілої системи та блоків, що тягнуться від міністерських крисел до рук катів.

Фізичний примус має бути виключеним із засобів політики. Так, Х. Арендт стверджує, що використання насильства – це не застосування влади, а її відсутність. Там, де починається насильство, закінчується влада. Влада не може існувати без лояльності громадян, без визнання її. Про мораль у ситуації насильства можна говорити лише в аспекті подолання цієї ситуації, тому що сама мораль починається там, де закінчується насильство. Якісний стрибок, пов'язаний з переходом від біологічного існування до історичного, вирішальною мірою пов'язаний з якісною зміною співвідношення між насильством і ненасильством як різними способами взаємин між людьми.

Перевага ненасильства над насильством не є привілеєм людської форми життя. Це – суттєва основа життя взагалі. Життя саме собою, у всіх її формах є асиметрія у бік ненасильства, творення. Особливість людської форми життя полягає в тому, що тут подолання насильства стає свідомим зусиллям та цілеспрямованою діяльністю.

Насильство відрізняється від інших засобів влади перш за все тим, що воно має низький творчий потенціал. «Різниця між насильницькими і ненасильницькими діями, – вважає Х. Арендт, – полягає в тому, що перші прагнуть виключно руйнування старого, а другі головним чином зацікавлені в встановленні чогось нового» [11].

Якщо правитель вдається до фізичного примусу, щоб забезпечити послух, він не має підтримки своїх підданих, тобто влади над ними.

Висновки. В умовах гібридної війни зростає вірогідність з боку вразливих груп населення стати об'єктами гендерно зумовленого насильства. Такі загрози стосуються перш за все громадян, які знаходяться на території тимчасово окупованої частини Луганської, Донецької областей та АР Крим. Міжнародний досвід і практика підтверджують необхідність ставлення до гендерно зумовленого насильства як одного з засобів ведення гібридної війни. За цих умов змінюється і традиційний зміст даного типу насильства оскільки зростають ризики і фактори що впливають на його застосування та розповсюдження. Все більш актуальною стає необхідність розробки комплексної концепції ефективної державної політики щодо запобігання та протидії гендерно зумовленого насильства яке має місце як на тимчасово окупованій так і на підконтрольній території України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гауфман Є. Політичні та правові аспекти образу ворога. *Філософія права і загальна теорія права. Науковий журнал*. Видавець : Видавничий дім «Ін Юре». 2016. № 1–2. С. 78–79.
2. Гендерно-зумовлене насильство в регіонах, які постраждали від конфлікту. Звіт за результатами дослідження. Київ. 2015. С. 67. https://ukraine.unfra.org/sites/default/files/pub-pdf/final_ukr_report.pdf ; Зозуля О. В. Причини виникнення гендерно зумовленого насильства серед населення України в умовах збройного конфлікту. *Актуальні проблеми психології*. Том I. Вип. 50. 2018. С. 63. <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v1/i50/11.pdf> (дата звернення: 10.12.2021).
3. Декларация об искоренении насилия в отношении женщин. Провозглашена резолюцией 48/104 Генеральной Ассамблеи от 20 декабря 1993 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506#Text
4. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. п. 3 Ст. 1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T030966?an=2> (дата звернення: 10.12.2021).
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, та протоколи до неї. Конвенцію

ратифіковано Законом N 475/97-ВР (475/97-ВР) від 17.07.97: URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004 (дата звернення: 15.12.2021)

6. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, ратифікована Україною 26.01.1986 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_085 (дата звернення: 15.12.2021).

7. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.

8. Analytical study focusing on gender-based and sexual violence in relation to transitional justice. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. A/HRC/27/21. 30 June 2014 – item. 3. URL: <https://www.refworld.org/docid/55c88ef04.html> (дата звернення: 11.12.2021).

9. Analytical study focusing on gender-based and sexual violence in relation to transitional justice. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. A/HRC/27/21.30 June 2014 – item 5.

10. Analytical study focusing on gender-based and sexual violence in relation to transitional justice. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. A/HRC/27/21. 30 June 2014 – item.5; Guidelines for Integrating Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Action: Reducing risk, promoting resilience. URL: https://gbvguidelines.org/wp/wp-content/uploads/2015/09/2015-IASC-Gender-based-Violence-Guidelines_lo-res.pdf; Conflict-Related Sexual Violence Report of the United Nations Secretary-General, (S/2019/280), item. 4. <https://undocs.org/S/2019/280> (дата звернення: 15.12.2021).

11. Arendt H. Reflections on Violence. Journal of International Affairs. N. Y., 1969. Vol. 23. No. 1. P. 11.

12. Benjamin, J. A. & Murchison, L. (2004). Gender-based violence: Care & protection of children in emergencies. Field Guide. London : Save the Children. <https://gsdrc.org/document-library/gender-based-violence-care-protection-of-children-in-emergencies/> (дата звернення: 16.12.2021)/

13. Gender-based violence in emergencies. Humanitarian Exchange. Number 60 February 2014. Special feature. https://odihpn.org/wp-content/uploads/2014/02/HE_60_web_1.pdf (дата звернення: 17.12.2021).

14. Gender-based violence in emergencies. Humanitarian Exchange. Number 60 February 2014. Special feature. P. 6. URL: https://odihpn.org/wp-content/uploads/2014/02/HE_60_web_1.pdf (дата звернення: 17.12.2021).

15. URL: https://dt.ua/columnists/gibridna-viynavse-tilki-pochinayetsya-203704_.htm (дата звернення: 19.12.2021).

16. Keen S. Faces of the Enemy: Reflections of the Hostile Imagination. San Francisco, 1991 : Harper & Row, 1989. 199 p.

17. Schmitt C/ Der Begriff des Politischen. Text von 1932 mit einem Vorwort und drei Corollarien / C. Schmitt. – Ausgabe: 3. Auft.der Ausg. Von 1963. Berlin : Duncker & Humblot, 1991. 124 p.

18. UNHCR Policy on the Prevention of, Risk Mitigation, and Response to Gender-Based Violence. UNHCR/

HCP/2020/01. Pp. 5–6. URL: <https://www.unhcr.org/publications/brochures/5fa018914/unhcr-policy-prevention-risk-mitigation-response-gender-based-violence.html> (дата звернення: 18.12.2021).

19. UNFPA: Nine Ethical Principles for Reporting Ethically on Gender-Based Violence in the Syria Crisis. https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Facilitator1s_Guide_English_In_Design_Version.pdf (дата звернення: 18.12.2021).

20. USAID. United States Strategy to Prevent and Respond to Gender-Based Violence Globally, 2016 Update. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/03/258703.pdf> (дата звернення: 18.12.2021).

REFERENCES:

1. Gaufman E. Political and legal aspects of the image of the enemy. Philosophy of law and general theory of law. Scientific journal. Publisher : In Jure Publishing House. 2016. No. 1–2. Pp. 78–79. [in Ukrainian]

2. Gender-based violence in conflict-affected regions. Report on the results of the study. Kyiv. 2015. P. 67. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/final_ukr_report.pdf ; Zozulya OV Causes of gender-based violence among the population of Ukraine in conditions of armed conflict. Actual problems of psychology. Tom I. Issue 50. 2018. 63 p. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v1/i50/11.pdf> [in Ukrainian]

3. Declaration on the Elimination of Violence against Women. Promulgated by General Assembly resolution 48/104 of 20 December 1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506#Text [in Ukrainian]

4. On social services: Law of Ukraine of January 17, 2019, no. 2671-VIII. item 3 of Art. 1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T030966?an=2> [in Ukrainian]

5. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, and its protocols. The Convention was ratified by Law No. 475/97-VR (475/97-VR) of July 17, 1997: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004 [in Ukrainian]

6. Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, ratified by Ukraine on January 26, 1986. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_085 [in Ukrainian]

7. World hybrid war: Ukrainian front: monograph / for general. ed. VP Gorbulin. Kyiv.: NISS, 2017. 496 p. [in Ukrainian]

8. Analytical study focusing on gender-based and sexual violence in relation to transitional justice. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. A/HRC/27/21. 30 June 2014 – item 3. URL: <https://www.refworld.org/docid/55c88ef04.html> [in English]

9. Analytical study focusing on gender-based and sexual violence in relation to transitional justice. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. A/HRC/27/21. 30 June 2014 – item 5 [in English]

10. Analytical study focusing on gender-based and sexual violence in relation to transitional justice. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. A/HRC/27/21.

30 June 2014 – item.5; Guidelines for Integrating Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Action: Reducing risk, promoting resilience and aiding recovery. Inter-Agency Standing Committee. 2015. 10–13 pp. URL: https://gbvguidelines.org/wp/wp-content/uploads/2015/09/2015-IASC-Gender-based-Violence-Guidelines_lo-res.pdf; Conflict-Related Sexual Violence Report of the United Nations Secretary-General, (S/2019/280), item.4. <https://undocs.org/S/2019/280> [in English]

11. Arendt H. Reflections on Violence. *Journal of International Affairs*. N. Y., 1969. Vol. 23. No. 1. P. 11. [in English]

12. Benjamin, J.A. & Murchison, L. (2004). Gender-based violence: Care & protection of children in emergencies. *Field Guide*. London: Save the Children. URL: <https://gsdrc.org/document-library/gender-based-violence-care-protection-of-children-in-emergencies/> [in English]

13. Gender-based violence in emergencies. *Humanitarian Exchange*. Number 60 February 2014. Special feature. URL: https://odihpn.org/wp-content/uploads/2014/02/HE_60_web_1.pdf. [in English]

14. Gender-based violence in emergencies. *Humanitarian Exchange*. Number 60 February 2014.

Special feature. P. 6. URL: https://odihpn.org/wp-content/uploads/2014/02/HE_60_web_1.pdf. [in English]

15. URL: https://dt.ua/columnists/gibridna-viyna-vse-tilki-pochinayetsya-203704_.htm

16. Keen S. *Faces of the Enemy: Reflections of the Hostile Imagination*, San Francisco, 1991: Harper & Row. 199 p. [in English]

17. Schmitt C. *Der Begriff des Politischen*. Text von 1932 mit einem Vorwort und drei Corollarien / C. Schmitt. – Ausgabe: 3. Aufl. der Ausg. Von 1963. Berlin : Duncker & Humblot, 1991. 124 p. [in English]

18. UNHCR Policy on the Prevention of, Risk Mitigation, and Response to Gender-Based Violence. UNHCR/HCP/2020/01. Pp. 5–6. URL: <https://www.unhcr.org/publications/brochures/5fa018914/unhcr-policy-prevention-risk-mitigation-response-gender-based-violence.html> [in English]

19. UNFPA: Nine Ethical Principles for Reporting Ethically on Gender-Based Violence in the Syria Crisis. https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Facilitator1s_Guide_English_In_Design_Version.pdf [in English]

20. USAID. United States Strategy to Prevent and Respond to Gender-Based Violence Globally, 2016 Update. <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/03/258703.pdf> [in English]

Vulnerable populations as objects of gender-based violence in hybrid warfare

Arkhypov Valerii Ivanovich

Candidate of Political Science,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Social Philosophy and Management
State Tax University
University str., 31, Irpin, Kyiv region,
Ukraine

Blaga Alla Borysivna

Doctor of Law, Associate Professor,
Professor at the Department of Civil
and Criminal
Law and Process of the Black Sea
National Petro Mohyla University
68 Paratroopers str., Nikolaev, Ukraine

Martynenko Oleg Anatoliyovych

Doctor of Law, Professor, Head
of Analytical Direction
Ukrainian Helsinki Human Rights Union
Frolivska str., 3/34, Kyiv, Ukraine

It was found that in Ukraine during the hybrid war its victims are different groups of citizens, including representatives of vulnerable groups. Based on the analysis of the concepts of «hybrid war» and «armed conflict», it was established that the aggressor uses gender-based violence as one of the means of waging war. Under such conditions, the Ukrainian state can protect its citizens and punish criminals, develop appropriate legal, military and humanitarian policies that prevent the use of any illegal violence against its citizens.

Methodologically, based on the study of Ukrainian legislation, the understanding of the meaning of the concept of «vulnerable groups» as a category of socially vulnerable people in difficult life situations is substantiated.

Based on the work of international researchers: Gaufman E., Keane S., Schmitt K., clarified the content of the concept of «enemy image». Conclusions, recommendations of international and intergovernmental organizations: UN, UNFPA, USAID gave grounds to assert that the international level is gradually recognizing the need to combat gender-based violence as a phenomenon that poses a threat and risk to both women and men, which in some countries the scope of prosecution for actions that are now considered (according to national law) to be forms of gender-based violence has been significantly expanded.

Regarding national practice, insufficient attention has been paid by state structures to the development of a legal and political mechanism for recording the facts of “gender-based violence”, their qualification and the development of an effective comprehensive state policy to prevent and combat gender-based violence.

Key words: *violence, gender-based violence, vulnerable groups, image of the enemy, hybrid war.*

Hagverdi Ulviyya

Formation and directions of demographic policy of development in the Republic of Azerbaijan

УДК 304.42

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.2>

Hagverdi Ulviyya
 Doctor of Philosophy in Political Science, Deputy Associate Professor at the Department of Political Science and Political Administration Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan
 M. Lermontova str., 74, Baku, Azerbaijan

The purpose of this article is to consider the theoretical and legal foundations for the implementation of demographic policy in the Republic of Azerbaijan, the analysis of the main directions of its development, which provides for resettlement and regulation of population dynamics.

Methods and methodologies. The article mainly uses the methods of content analysis of republican and international acts, conventions on this issue, a comparative analysis of the growth of population dynamics with other countries, the analysis of methodological recommendations and rules, the method of socialization.

The novelty of the article. For the first time in the domestic scientific literature, attention is drawn to the issues of the country's demographic security, which emphasizes that this problem is an integral part of national security and depends to a certain extent on the real incomes of the population and, indirectly, on the level of economic development. It is noted that the provision of demographic security in the Republic of Azerbaijan is directly related to the improvement of the socio-economic situation of the population, the elimination of poverty, the implementation of state programs in the field of employment and migration.

Conclusions. The study concluded that the demographic policy in the Republic of Azerbaijan was carried out not in a retail form, but in the context of socio-economic reforms in the country in accordance with world practice, demographic optimality, population growth, which is the main goal of the country's demographic policy. It is noted that the Azerbaijani government, as in all areas, attaches great importance to international cooperation in the field of demography, pays special attention to the study of foreign experience and the application of positive trends. It is especially important to emphasize cooperation with the United Nations Population Fund (UNFPA) in this area. Thus, significant progress has been made in obtaining reliable socioeconomic and demographic data through population censuses, household surveys, citizenship registration systems, and population transfer systems implemented with the support of UNFPA.

It is emphasized that in order to strengthen national institutional capacity to access, analyze and use the evidence and information needed to monitor population dynamics and support sustainable development, UNFPA, in close collaboration with its community of partners and experts, has made great strides.

Key words: demographic policy, re-enhancement of the population, natural growth, population, demographic security.

Introduction. In modern times, when the world's population growth rates are extremely active and this is uneven across the regions, the demographic policy is the main focus of both international organizations and countries. Like other post-Soviet countries, the process of state-building in the Republic of Azerbaijan since independence has been accompanied by radical reforms in the economic and political spheres. Thus, as a logical consequence of the collapse of the Soviet administrative-command system, the old principles of governance have become obsolete to regulate the new socio-political and economic relations, and there is a great need for the creation and application of innovative governance mechanisms. It is in this context that the action programs that laid the foundation for radical reforms in the political, economic, social, cultural and other spheres of society began to be adopted, and today the implementation of these programs continues successfully.

Goal of this article is to consider the theoretical and legal foundations for the implementation of demographic policy in the Republic of Azerbaijan, the analysis of the main directions of its development, which provides for resettlement and regulation of population dynamics.

Review last publications about that's problems.

One of the directions of the state policy was demographic policy, which envisages the settlement of the population and the regulation of population dynamics, the implementation of which can be divided into two stages:

1. 1993–2003 – formation and implementation of demographic policy;
2. From 2003 to the present day – the implementation of demographic policy at a new quality level with further development.

It is known that to implement the concept of demographic policy, the country must have stable and sustainable socio-economic development. Thus,

it takes a long time to achieve the expected results in the conduct of demographic policy. The implementation of demographic policy, i.e., the influence of the state on the birth process, has been accepted by practically all countries of the world. Depending on the demographic conditions of the state, two types of demographic policies are implemented: a population policy aimed at increasing the birth rate and an expopulation policy aimed at reducing the birth rate [1, p. 256].

Although historically, population growth in Azerbaijan has been high and there has been no demographic crisis, the policy in the field of demography has been generally population-oriented. Both political and socio-economic changes in the country since independence have had a significant impact on the demographic situation, but this impact has not been adequately studied and the development of demographic processes in the country has not been predicted. Since demographic processes are interrelated with many aspects of society, this relationship is a manifestation of the impact of socio-economic events on demographic processes and, in turn, the impact of demographic processes on socio-economic events. This is explained by the fact that demographic policy is an important and key component of the social policy of any state and forms its basis [2, p. 1].

In order to create a scientific-conceptual and legal basis for the implementation of demographic policy in the Republic of Azerbaijan, the Concept of Demographic Development of the Republic of Azerbaijan was adopted by Order No. 290 of December 9, 1999. The concept stated that the main goal of demographic policy, which includes family, marriage, birth, death, natural growth, protection and strengthening of human health, improvement of employment and living standards, prolongation of life, migration and other processes, is the most important to achieve the creation of conditions that meet the interests of society and each of its members, ensuring the normal process of reproduction of the population [2, p. 1].

In the twentieth century, the pace of development of the Azerbaijani population faced four severe demographic challenges: as a result of foreign intervention, civil war, the genocide of Azerbaijanis by Armenians and other events during the First World War in 1913–1920, the population of Azerbaijan decreased by 387,000 people or 16.6 percent. From 2339 thousand people to 1952 thousand people; During the Great Patriotic War of 1941–1945, the population of Azerbaijan decreased by 568.4 thousand people or 17.4 percent, from 3274.3 thousand people in early 1940 to 2705.6 thousand people in early 1945. Its population reached its pre-war level only 10 years later, in 1955; In 1948–1953, more than 150,000 Azerbaijanis were deported from their native lands from the territory of Armenia; Since 1988, as a result of the Armenian aggression,

20% of our lands have been occupied, about one million of our compatriots have become refugees and internally displaced persons, including more than 250,000 Azerbaijanis expelled from Armenia, and thus more than 1.5 million Azerbaijanis over the past two centuries were forcibly deported from his historical lands [2, p. 2]. In order to solve the problems in this area, the Concept of Demographic Development of the Republic of Azerbaijan identified the priorities of demographic policy:

- Creation of comprehensive conditions for the quantity and quality of the population that can provide the birth rate necessary for normal reproduction;
- Reduction of mortality, prolongation of life by improving the health and life of the population;
- Regulation of marriage and divorce processes in the interests of society as a whole and each family individually;
- Creating conditions for improving the settlement and increasing the demographic potential of the population in the country, including the border areas and the occupied regions, guided by the socio-economic, political and demographic interests of the republic;
- Promotion and exchange of moral values of the family institution, regulation of the formation of a healthy lifestyle in accordance with the norms.

Main matters. The world's leading countries are implementing demographic policy measures as part of socio-economic reforms. As a result of the implementation of active socio-economic reforms and the implementation of state programs in our country since the second half of the 1990s, certain achievements have been made in the field of demography.

Research has shown that short-term, rapid socio-economic reforms have facilitated the development of the regions and, as a result, the settlement of the demographic situation. Although natural growth declined at the end of the twentieth century, the exact opposite was observed in the first years of the twenty-first century. The country has already entered a period of stabilization of demographic development. In administrative districts dominated by the rural population, natural growth remains high [3, p. 1].

In order to achieve the development of demographic processes in the second stage of demographic policy in the Republic of Azerbaijan in accordance with the socio-economic strategy of the country, increase life expectancy, ensure maternal and child health, strengthen families and regulate migration, Order No. 517 of 11 November 2004 began with the approval of the State Program in the field of demography and population development in the Republic of Azerbaijan [4, p. 4].

In order to achieve the development of demographic processes in the second stage of demographic policy in the Republic of Azerbaijan

in accordance with the socio-economic strategy of the country, increase life expectancy, ensure maternal and child health, strengthen families and regulate migration, Order No. 517 of 11 November 2004 began with the approval of the State Program in the field of demography and population development in the Republic of Azerbaijan [4, p. 4]. In particular, the strengthening of the tendency in families to move from large to medium-sized children was one of the factors contributing to the decline in the birth rate. As a result, the share of children born with 3 or more children in families has decreased, and analysis in this area shows that half of all births (49.6 percent) among women are mothers with general secondary education. This shows that the increase in the level of education of the population and in women's economic independence and other factors are the main reasons for the decline in the birth rate.

Furthermore, there are other demographic factors influencing the decline in the birth rate in the Republic of Azerbaijan, including changes in the age-sex structure of the population, an increase in the number of women of childbearing age and a decline in the marriage rate. A recent analysis of demographics shows that although boys predominate among birth rates, the mortality rate among boys is higher than among girls, leading to an increase in the number of women in all age groups from the age of 20 to more than men.

According to the general pattern of demography, the number and structure of women of childbearing age (15–49 years) determine the birth rate. Although the number of women of childbearing age in the Republic of Azerbaijan has increased by 33.9 percent in recent years, this increase has mainly had a negative impact on the birth rate, as it has more than doubled the number of inactive women of childbearing age in the 35–49 age group.

The program notes that one of the main reasons for the decline in birth rates in Azerbaijan is the decline in the number of marriages. Thus, in 1990–2002, the share of marriage decreased by 54.3 percent in the 18–21 age group, 33.5 percent in the 25–34 age group, and 32.0 percent in the 35 and older age group. At the same time, the number of divorces in the country decreased by 2.4 times during that period [4, p. 3]

In 1990, the infant mortality rate in Azerbaijan was quite high, i.e. 9.8 percent. As a consequence of the first stage of the demographic policy implemented in the Republic of Azerbaijan after gaining independence, this problem was solved to some extent and it accounted only for 3.1% of the total number of deaths.

In the meantime, the program notes that the average life expectancy of the population decreased from 71.1 to 69.1 years in 1990–1995, while in 1995–2002 this figure increased to 72.2 years (or 3.1 years). The dynamic economic development achieved

in the country and the improvement of the social situation of the population had a direct impact on the positive change in the demographic situation.

The age structure of the population is one of the important indicators characterizing demographic development. The decline in the birth rate in the Republic of Azerbaijan has led to an increase in the share of people aged 15–59 and over 60 in the total population, which is mainly due to a decrease in the average annual population growth rate in the country. Thus, the average annual population growth has decreased from 105.6 thousand to 61.1 thousand people over the past years

A large part of demographic processes is population migration. The collapse of the USSR, the state of war in the newly independent country, and the economic crisis have exacerbated migration, including forced relocations. However, since 1995, some progress has been made in this area towards stability. Consequently, while the migration balance in the Republic of Azerbaijan in 1990 was minus 53.6 thousand people, this figure was only minus 3.1 thousand people in 2002. In the early 1990s, labor migration was characterized by an influx of citizens of the Republic of Azerbaijan to foreign countries, but now political stability and socio-economic development in the country have sharply reduced the flow of migration abroad [4, p. 4].

Therefore, the main goal of the State Program on Demography and Population Development in the Republic of Azerbaijan, which adopted on November 11, 2004, is to achieve optimal reproduction, increase life expectancy, strengthen protection of mothers and children, create a favorable socio-economic basis for family development and to identify ways to regulate migration processes. This program is implemented in conjunction with other state programs on socio-economic development of the Republic of Azerbaijan, defining the medium-term strategy of demographic and population development in the country.

In general, measures aimed at promoting the comprehensive development of the population have been approved by the President of the Republic of Azerbaijan at various times. Socio-economic development in the regions of the Republic of Azerbaijan, Poverty Reduction and Sustainable Socio-Economic Development, Employment Strategy, Implementation of the Employment Strategy, Migration, Azerbaijani Youth, Improving the Education and Protection of Children's Rights, Social Protection of Disabled and Disabled Children, Refugees and Work has been done to solve the problems of IDPs, improve the living conditions of refugees and IDPs and increase employment.

Indicators in the structure and dynamics of the population are key elements of national power, and, issues such as the protection of the gene pool

of the Azerbaijani people, migration and demography are inevitably very important in terms of national security. Demographic security, which is an integral part of national security, is a state of demographic processes in which the reproduction of the population and the provision of geopolitical interests of the state with human resources are possible without the influence of external factors. Demographic security depends to some extent on the real incomes of the population and, consequently, the level of economic development. In turn, ensuring economic security depends on the number of specialized labor resources arising from demographic conditions. As a logical consequence, Article 18.2.7 of the Law of the Republic of Azerbaijan "On National Security" states that "regulation of migration and demographic processes" is one of the areas considered necessary to ensure national security in the social sphere of the Republic of Azerbaijan (1, Article 18). Taking all this into account, during the period covered by the Development Concept "Azerbaijan 2020: Vision for the Future" approved by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev dated December 29, 2012, the country's population increased by an average of 1.1 percent annually.

Lack of regulation of migration processes is one of the most pressing demographic threats for any country. Although Azerbaijan became an active participant in international migration processes after the collapse of the USSR, it faced serious external and internal migration problems, such as the outflow of population due to the difficult socio-economic situation, especially in the post-Soviet space, and the influx of refugees and IDPs due to war. The establishment of migration legislation in the Republic of Azerbaijan covers the initial period from 1990 to 2000, and its improvement covers the period from 2000 to the present.

In the first stage, migration processes are regulated by the Law of the Republic of Azerbaijan on "Leaving the country, entering the country and passports" adopted on June 14, 1994, the relevant articles of the Constitution of the Republic of Azerbaijan adopted on November 12, 1995, and December 22, 1998. It is regulated by the Law of the Republic of Azerbaijan "On Immigration". During this period, the establishment of the legal basis for migration processes was very progressive and effective, played an exceptional role in the regulation of mechanical flows of the population and created a stable basis for a positive migration balance.

In the second stage, on July 13, 2004, the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan adopted a Resolution on the approval of the "Concept of State Migration Management Policy of the Republic of Azerbaijan" and on July 25, 2006 State Migration Program" was adopted. On March 19, 2007, the State Migration Service was established in Azerbaijan as

the central executive body to ensure the implementation of migration policy and regulate migration processes, and the legislation aimed at regulating activities in this area was improved. In this regard, the Law of the Republic of Azerbaijan "On approval, entry into force and related legal regulation of the Migration Code of the Republic of Azerbaijan" adopted on July 2, 2013 is a perfect unification of the existing laws in the field of migration in Azerbaijan.

As a result of the implementation of the "State Program on Poverty Reduction and Sustainable Development in the Republic of Azerbaijan for 2008–2015" approved by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated September 15, 2008, increasing social welfare, reducing poverty, increasing employment, Appropriate measures have been taken to protect and develop these measures, and these measures are currently being continued [5, p. 2].

As a result of the successful demographic policy pursued in the Republic of Azerbaijan, the population of the country increased by 33050 people or 0.3 percent from the beginning of 2017 and reached 9843031 people as of June 1, 2017 [6].

Azerbaijan has also become the most demographically dynamic country in the South Caucasus, reaching a population of 10 million in 2018. The impact of external migration on population growth in Azerbaijan is insignificant, and this is provided and is provided only by the fact that the number of births exceeds the number of deaths. According to statistics for 2019, 52.8% of the population settled in cities and 47.2% in rural areas. The average life expectancy in the country is 74 years for men and 78.7 years for women [7, p. 1].

UNFPA works closely with its community of partners and experts to strengthen national institutional capacity to access, analyze and use the evidence and information needed to monitor population dynamics and support sustainable development. Implemented strategic interventions include the development and use of disaggregated quality population data, the establishment of a knowledge base through assessment and in-depth analysis of population dynamics, sexual and reproductive health and gender equality, and demographic analysis to analyze the relationship between demographic change and socioeconomic development. focused on promoting research priorities. UNFPA also supports the continuation of a policy dialogue to better understand the relationship between population inclinations and sustainable development [7, p. 1].

Compared to the demographic statistics of the 1990s, the demographic indicators of the Republic of Azerbaijan in recent years are satisfactory: the population has increased, the fertility rate of women of reproductive age has increased, the number of marriages has increased, divorces have decreased, and the migration balance has

improved. The number of dependents per 100 able-bodied residents in the Republic of Azerbaijan is 38 people. If we take into account that 30 of them are from the 15-year-old group, it will be clear that the demographic situation in the country is progressive [8, p. 137]. In 2017, Azerbaijan ranked 80th in the world in terms of living standards (for comparison, Russia ranked 90th in this table, and Armenia ranked 94th) [9, p. 3].

Conclusions. The study concluded that the demographic policy in the Republic of Azerbaijan was carried out not in a retail form, but in the context of socio-economic reforms in the country in accordance with world practice, demographic optimality, population growth, which is the main goal of the country's demographic policy. It is noted that the Azerbaijani government, as in all areas, attaches great importance to international cooperation in the field of demography, pays special attention to the study of foreign experience and the application of positive trends. It is especially important to emphasize cooperation with the United Nations Population Fund (UNFPA) in this area. Thus, significant progress has been made in obtaining reliable socioeconomic and demographic data through population censuses, household surveys, citizenship registration systems, and population transfer systems implemented with the support of UNFPA.

It is emphasized that in order to strengthen national institutional capacity to access, analyze and use the evidence and information needed to monitor population dynamics and support sustainable development, UNFPA, in close collaboration with its community of partners and experts, has made great strides.

Thus, we can conclude from the above research that the demographic policy in the Republic of Azerbaijan was implemented not in a retail form, but in the context of socio-economic reforms in the country in line with world practice, demographic optimality, ie population growth. In general, as a result of the successful policy pursued by our state, the demographic situation in the country is relatively high; increase in the number of able-bodied population; with the young age of the population structure; can be characterized by the activation of migration processes.

BIBLIOGRAPHY:

1. Волгина Н. А. Демография : учебник. Москва : Регистр-оффис, 2003.
2. Azərbaycan Respublikasının Demografik İnkişaf Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 290 nömrəli Sərəncamı, Bakı, 9 dekabr 1999-cu il.
3. Məmmədov, R. Azərbaycanda davamlı inkişaf // Azərbaycan qəzeti, 12 fevral 2017-ci il.
4. Azərbaycan Respublikasında demografiya və əhalinin inkişafı sahəsində Dövlət Proqramı. Bakı, Qanun, 2004.

5. 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı, Bakı, 15 sentyabr 2008-ci il.

6. "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 29 dekabr 2012. <http://www.president.az/articles>

7. Əhali dinamikası. <https://azerbaijan.unfpa.org/az/topics/%C9%99hali-dinamikas%C4%B1>

8. Ələkbərov U., Böyük Britaniyanın Azərbaycan Respublikasının inklüziv inkişafı indeksi ölkənin innovativ inkişafının göstəricisi kimi, Dövlət İdarəçilik, Nəzəriyyə və Təcrübə jurnalı, Dövlət İdarəçilik Akademiyasının nəşriyyatı, 2018. № 1(61), səh.132–143.

9. Рейтинг стран мира по уровни жизни. <https://newsland.com/community/129/content/reiting-stran-mira-po-urovniu-zhizni-v-2017-godu/5788893>

10. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatı. <https://www.stat.gov.az/>

11. "Milli təhlükəsizlik haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. <http://e-qanun.az/framework/5455>

REFERENCES:

1. Волгина Н. А., Рыбаковский Л. (2005) Volgina, N. A. Ribakovskiy L. [Demography, textbook, Moscow, Logos]. Демография : учебник для ВУЗов. Москва : Логос. 280 с.
2. Azərbaycan Respublikasının Demografik İnkişaf Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 290 nömrəli Sərəncamı (1999), [Order of the President of the Republic of Azerbaijan No. 290 on approval of the Concept of Demographic Development of the Republic of Azerbaijan] Bakı, 9 dekabr 1999-cu il.
3. Məmmədov, R. (2017), Mammadov, R. [Sustainable development in Azerbaijan is sustainable // Azerbaijan newspaper], Azərbaycanda davamlı inkişaf // Azərbaycan qəzeti, 12 fevral.
4. Azərbaycan Respublikasında demografiya və əhalinin inkişafı sahəsində Dövlət Proqramı (2004), [State Program in the field of demography and population development in the Republic of Azerbaijan. Baku, Law]. Bakı, Qanun.
5. 2008–2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı (2008), [State Program on Poverty Reduction and Sustainable Development in the Republic of Azerbaijan for 2008–2015], Bakı, 15 sentyabr.
6. "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" (2012), ["Azerbaijan 2020: vision for the future". Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on the approval of the Development Concept], İnkişaf Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 29 dekabr. <http://www.president.az/articles>
7. Əhali dinamikası. (2020) Population dynamics. <https://azerbaijan.unfpa.org/en/topics/%C9%99hali-dinamikas%C4%B1>
8. Ələkbərov U., (2018), Alakbarov, U. [UK Index of inclusive development of the Republic of Azerbaijan as an indicator of innovative development of the country, Journal of Public Administration, Theory and Practice, Publishing House of the Academy of Public Administration], Böyük Britaniyanın Azərbaycan

Respublikasının inklüziv inkişafı indeksi ölkənin innovativ inkişafının göstəricisi kimi, Dövlət İdarəçilik, Nəzəriyyə və Təcrübə jurnalı, Dövlət İdarəçilik Akademiyasının nəşriyyatı. № 1(61), səh. 132–143.

9. Рейтинг стран мира по уровни жизни (2017) Rating of countries in the world by living standards. <https://newsland.com/community/129/content/reiting-stran-mira-po-urovniu-zhizni-v-2017-godu/5788893>

10. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatı (2021), Information of the State Statistics Committee. <https://www.stat.gov.az/>

11. “Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2022) Law of the Republic of Azerbaijan «On National Security». <http://e-qanun.az/framework/5455>

Формування і напрями розвитку демографічної політики в Азербайджанській Республіці

Хагверді Ульяновя

доктор філософії з політичних наук,
в. о. доцента кафедри політології
та політичного управління
Академії державного управління
при президенті Азербайджанської
Республіки
вул. М. Лермонтова, 74, Баку,
Азербайджан

Мета цієї статті розглядати теоретико-правові засади реалізації демографічної політики в Азербайджанській Республіці, аналіз основних напрямів її розвитку, що передбачає розселення та регулювання динаміки населення.

Методи та методології. У статті використані в основному методи контент-аналізу республіканських та міжнародних актів, конвенцій з даної проблематики, порівняльний аналіз зростання динаміки населення з іншими країнами, аналіз методологічних рекомендацій та правил, метод усупільнення.

Новизна статті. Вперше у вітчизняній науковій літературі звернено увагу на питання демографічної безпеки країни, де наголошується, що дана проблема є складовою національної безпеки і залежить певною мірою від реальних доходів населення і, побічно, від рівня економічного розвитку. Зазначається, що забезпечення демографічної безпеки в Азербайджанській Республіці безпосередньо пов'язане з покращенням соціально-економічного становища населення, ліквідацією бідності, реалізацією державних програм у сфері зайнятості та міграції.

Висновки. У дослідженні зроблено висновок про те, що демографічна політика в Азербайджанській Республіці здійснювалася не в роздрібній формі, а в контексті соціально-економічних реформ у країні відповідно до світової практики, демографічної оптимальності, зростання населення, що є основною метою демографічної політики країни. Зазначається, що Азербайджанський уряд, як і у всіх галузях, надає великого значення міжнародному співробітництву в галузі демографії, приділяє особливу увагу вивченню закордонного досвіду та застосуванню позитивних тенденцій. Особливо важливо підкреслити співпрацю з Фондом ООН у галузі народонаселення (UNFPA) у цій галузі. Таким чином, було досягнуто значного прогресу в отриманні надійних соціально-економічних та демографічних даних за допомогою переписів населення, обстежень домогосподарств, систем реєстрації статусу громадянства та переміщення населення, реалізованих за підтримки UNFPA.

Наголошується, що з метою зміцнення національного інституційного потенціалу для доступу, аналізу та використання фактичних даних та інформації, необхідних для моніторингу динаміки народонаселення та підтримки сталого розвитку UNFPA у тісній співпраці зі своєю спільнотою партнерів та експертів досягли великих успіхів.

Ключові слова: демографічна політика, відтворення населення, природний приріст, населення, демографічна безпека.

Hasanli Emin

The process of strengthening the foundations of socio-political institutionalization

УДК 32

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.3>

Hasanli Emin
Ph.D. Student
Academy of Public Administration
under the President of the Republic
of Azerbaijan
M. Lermontova str., 74, Baku, Azerbaijan

After the restoration of Azerbaijan's state independence in 1991, the political and social situation in the country was very tense. Although the decision was made to establish the Azerbaijani Armed Forces, it remained only on paper. The chaos and arbitrariness created by the government at that time had a negative effect on army building. While the enemy continued to occupy our lands, our armed forces served the interests of individuals and groups. This deplorable situation in our army has resulted in the occupation of 20 percent of our lands and the expulsion of about one million of our citizens. However, our people, who have always made the right and decisive decisions in the most difficult moments, once again showed their will and brought their eternal leader back to power. It was with the return of national leader Heydar Aliyev to power that the foundation of a new stage in the direction of state and army building was laid. One of the historically significant events in the strengthening of the Azerbaijani statehood was the signing of the "Contract of the Century". This historic event, on the one hand, meant that our country joined the ranks of new strategic allies, and on the other hand, increased the risks of provocative forces around our country. At the end of the twentieth century, he was able to convince the world of the irreversibility of Azerbaijan's independence. This stage also required consistent and rapid foreign meetings. On this eve, the Great Leader laid the foundation of Azerbaijan's diaspora activities with his bilateral and multilateral diplomatic meetings. After the people saw their savior in political power again, their confidence in the tradition of statehood increased. The article analyzes the processes of state building. Research is carried out using comparative, historical methods. Attention is paid to the state policy in relation to youth, a pragmatic political course. The article examines the successful policy of the Republic of Azerbaijan. Attention is paid to the priorities of socio-economic, military-political development. The modern ideological foundations of national unity are analyzed. The region compares the dynamic development of our country. The research was carried out on the basis of comparative, induction, deductive, systemic, general logic, methods.

Key words: independence, statehood, Heydar Aliyev, Azerbaijan, youth policy.

Introduction. Preserving state independence is a more painful and difficult process than gaining it. At such a controversial and complex stage, the salvation of the state depends on patriotic leaders. Although Azerbaijan declared its independence in 1991, it was in fact formal until mid-1993. After the election of the national leader as head of state in October 1993, the process of ensuring the legal and political-economic sovereignty of independent Azerbaijan was further accelerated. First of all, the national leader worked hard to restore socio-political stability in the country, neutralized illegal armed groups, and established socio-political stability in society as the most important factor leading to the socio-economic growth of the republic. Coups were prevented, Azerbaijan was saved from the threat of civil war. Complex measures have been taken to restore the territorial integrity of our independent state and prevent attacks by the Armenian armed forces, and to build an army to preserve the country's independence. By correctly defining the strategic tasks and goals facing the republic during the transition from one socio-economic formation to another, the great leader successfully tested the experience of the world's

leading countries and created a model of development course adequate to the reality of Azerbaijan.

During the difficult times of that period, the flow of investment into the country accelerated. The living conditions of refugees and IDPs have improved. After the return of National Leader Heydar Aliyev to political power, the solution of the following important issues began:

1. Elimination of internal political conflicts.
2. To stop the occupation policy of Armenia.
3. To ensure the living conditions of IDPs at the expense of internal resources and humanitarian aid.
4. To strengthen the military potential of the country.
5. Achieve a theoretical and practical victory in the transition to a new economic policy.
6. To mobilize the country's youth in the national state-building movement.

The purpose of this article is to compare patriotism, to explore new features of modern political development, to study the institutional basis of the historic victory of our country from a political point of view.

Analysis of recent publications. The publications such as «On the state, democracy and the rule of law:

quotes from speeches and speeches», «Heydar Aliyev-The path to independence: selected ideas», «Heydar Aliyev-Personal position», «Heydar Aliyev-the state is for the people», «Heydar Aliyev and army building», «Heydar Aliyev and the peace process in the Caucasus», «Heydar Aliyev and the path to independence», «Heydar Aliyev's development strategy», «National ideology, statehood and independence», «Meeting of the President of Azerbaijan with the youth» [1], «The future of Azerbaijan» is in safe hands «[4],» In the world of wise words «[5],» Foreign policy: Realities and vision for the future «[6] are pre-written publications on the relevant topic. At the time of writing, these publications have been reviewed, but a new perspective has emerged. The structure and context of the article differ from previous editions. The main distinguishing feature is the analysis of Heydar Aliyev's state policy within social institutions. For the first time in Azerbaijan, an attempt was made to study the main factors of our historical victory from the institutional point of view from the theoretical and practical point of view.

Discussion. After World War II, the international community faced the problem of large-scale migration in Europe, and gradually began to create new categories and organizations to address this problem. Article 13 of the 1948 Universal Declaration of Human Rights states that everyone has the right to freedom of movement, residence, residence and residence within his country. Article 14 established the «right to seek and enjoy asylum in other countries.» Work on this minimalist foundation continued, and in January 1951 the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) began its work. The International Convention relating to Refugees, adopted in the same year, defined the concept of a refugee as follows: "A refugee is a person who is ... is outside the country of citizenship due to substantial resources and is unable or unwilling to use the protection of that country; or without certain citizenship and, as a result of such events, being outside the country in which he or she normally resides, he or she cannot return there due to such resources.

The Additional Protocol, adopted in 1967, removed the spatial (only European) and time (until 1951) restrictions originally set out in the Convention. But conceptual limitations remained. The «refugee», which is a specific legal entity, did not apply to all internally displaced persons, but only to those who crossed the international border and came under the jurisdiction of another state. Although the refugee problem became a major issue after World War II, the humanitarian crises created by the so-called «civil wars» in the second half of the twentieth century made it clear that those forced to emigrate should also be considered. Only after the 1991 Gulf War and the conflicts that erupted during the collapse

of the Soviet Union and Yugoslavia did the UN finally define «IDPs» as a separate category. The UN Guidelines on Internally Displaced Persons, adopted in 1998 and an important statement on evolving norms, define this category as follows: A person or persons who are forced to leave or flee their homes or places of residence in order to escape and who do not cross an internationally recognized state border are called IDPs. " While the "refugee regime" is defined by international law and is a clear object of action for the UNHCR, the "IDP regime" is based on norms and creates difficulties of legal uncertainty for organizations such as the UNHCR [10].

After the restoration of Azerbaijan's independence in 1991, the political and social situation in the country was very tense. Although the decision was made to establish the Azerbaijani Armed Forces, it remained only on paper. The chaos and arbitrariness created by the government at that time had a negative effect on army building. The article examines the period when our citizens lived as refugees and internally displaced persons for more than 25 years as a result of the Armenian aggression against Azerbaijan. Institutional changes are analyzed in both the military and socio-political spheres. It is investigated that over the years, the Azerbaijani state, while overcoming all the difficulties, has paid attention to the social factor – the human factor through institutional methods. Of course, this period combines many factors, the most important of which is to improve the living conditions of servicemen, civilians and civilians affected by this aggression. During this period, Azerbaijan has carried out systematic, institutional work in several important areas [9].

While the enemy continued to occupy our lands, our armed forces served the interests of individuals and groups. This deplorable situation in our army has resulted in the occupation of 20 percent of our lands and the expulsion of about one million of our citizens. National leader Heydar Aliyev also started providing the disabled and martyrs' families with apartments and cars at the expense of the state. Thousands of Karabakh war invalids and martyrs' families have been provided with housing in the past. At the same time, along with the steps taken to rehabilitate and treat people with musculoskeletal disorders, important work has been done to provide them with cars. The President also issued a decree on the payment of tuition fees for children of war invalids and martyrs' families. National leader Heydar Aliyev, with his political foresight and extensive political experience, successfully passed each of the above stages and created a model of statehood in modern Azerbaijan [7]. One of the main ideological issues on the minds of the national leader during these stages was the desire to see the country's youth in a confident, organized process of nation-building. From the first days of his return to power, national leader Heydar

Aliyev declared the regulation of legal, democratic principles of socio-political and economic processes in Azerbaijan one of the main tasks of the state and took important steps to develop democracy, protect and ensure human rights and freedoms.

During the working visit of our great leader to the United States in September 2000, the protection of the rights of the Azerbaijani people was discussed at the international conference organized by the American-Azerbaijani Chamber of Commerce in Washington. The great politician, wise and far-sighted national leader Heydar Aliyev said: «The United States is a democratic, just and humane state. If, according to the subjective opinions of individual deputies or congressmen, it is not possible to achieve a fair solution to this issue, then know that we have lost a lot here. But the United States is losing a lot, because it loses the image of justice. Because there can be no young patriot who does not know our national values, traditions and history well. It was the great leader's great commanding ability and political genius that mobilized the difficult paradigms of such an era [6, 120].

On the other hand, the fact that Azerbaijan was at war made it clear that a one-time change in this system was a great risk. Demonstrating his great commanding ability, the national leader Heydar Aliyev decided to carry out this process gradually. Extensive military cooperation has begun with Turkey, one of the world's leading countries in terms of the level of training of its army and a full member of NATO [5, 12]. This military cooperation is becoming more prominent in the field of military education. Thus, the transition of the Azerbaijan Higher Military School to the NATO military system in 1997 is a very clear example of this [4, 45]. Today, after the historic victory, our country attaches greater importance to army building. Because Azerbaijan has already become a key state in the security system of the region.

A young person who does not love his homeland, country, land, language, religion, national traditions, who does not consider them as a moral basis will not be able to find a place in life and, of course, will not be able to participate in the socio-political process). After gaining independence at the end of the twentieth century, Azerbaijan has achieved a number of important successes in building a modern, democratic, legal, social state, a stable market economy, a society based on civil values, and a worthy position in the modern world. From the historical point of view, these successes achieved in a short period of time are directly connected with the name of the national leader Heydar Aliyev, the savior of our people, who has a phenomenal personality, extraordinary management skills and rich life experience. The Great Leader believed in the youth of Azerbaijan and had high hopes. He noted that they had great tasks ahead of them, and their main task was to dedicate themselves to the development

of the country, to the existence and perpetuation of an independent state [4; 4–5]. One of the factors determining the constant strengthening of Azerbaijan as a state is the existence of a military defense strategy. Army land plays a key role in creating a defense system. The foundations of Azerbaijan's military strategy were laid by the Great Leader Heydar Aliyev, and the victorious Supreme Commander-in-Chief Ilham Aliyev rose to its highest peak. Achieving the establishment of relations, the Great Leader Heydar Aliyev emphasized the importance of military cooperation with the world powers and the representation of Azerbaijan in the emerging international organizations. Azerbaijan has defined its foreign policy strategy on the basis of international legal norms and national interests. Thus, as stated in the country's constitution, Azerbaijan's foreign policy is a policy of peace. As a result of successful institutional policy, the state has been working for many years to improve the social situation of the families of martyrs and servicemen, and secondly, to improve the living conditions of IDPs, their housing and daily needs. Successful social projects have been implemented. On the other hand, along with these social projects, Azerbaijan has successfully strengthened the army, and today it is this policy that has brought to the fore the practical implementation of the work of returning the affected citizens to their ancestral lands [8]. The Azerbaijani state has successfully continued these directions, and in the foreign policy platforms pursued by President Ilham Aliyev, the preamble of all measures has been based on the principle of liberation of Nagorno-Karabakh, expulsion of occupiers and return of IDPs to their native lands. Even during the oil era, when oil has become a top priority in world politics, the President declared oil revenues and energy issues the second priority after the Nagorno-Karabakh conflict, emphasizing that the Nagorno-Karabakh problem is above all problems.

Along with the process of negotiations on the peaceful settlement of the Karabakh conflict, the process of army building has been successfully continued in our country. Also, our country has come a long way in the peaceful settlement of the war for many years. After achieving a long-term ceasefire, a number of reforms began in Azerbaijan. The state is taking a number of measures to provide jobs for refugees and IDPs [1]. The success of any peace process depends on public support. It is known that the international community still supported the «Coalition for Return» movement in Bosnia. The coalition was a civic body formed by members of opposition ethnic groups displaced from their homes. Their goal was to return to their lands and support each other's right to return together. Croatian and Serbian members of the movement prevented the politicization of the movement and prevented attempts by nationalist groups to join the organization

for political manipulation. Such institutional tendencies show that the prevention of separatism and similar tendencies should be a priority of the political course of each state. In this regard, for the sake of regional security:

a) The issue of punishing the perpetrators of war crimes against civilians should be a fundamental preamble to the working principle of the United Nations;

b) The arms trade and arms imports of separatist tendencies and regimes with a similar military-political course should result in sharp international criticism and sanctions.

c) Relations with regimes mobilized to ideologically direct their citizens with separatist and neo-fascist tendencies should be reconsidered. For many years, our country has also pursued a policy of providing comprehensive care to our citizens affected by the war. Concessions to improve the living conditions of servicemen and families of martyrs affected by the enemy's aggression have accelerated the implementation of various social projects [2]. Along with the process of negotiations on the peaceful settlement of the Karabakh conflict, the process of army building has been successfully continued in our country. Also, our country has come a long way in the peaceful settlement of the war for many years. After achieving a long-term ceasefire, a number of reforms began in Azerbaijan. At the same time, to draw the attention of the international community to our country, to establish a system of democratic governance, to improve the legislation in accordance with the new criteria of lifestyle development were also issues to be addressed during this period. It was the great leader's great commanding ability and political genius that laid the foundation for successfully overcoming the difficult stage of such an era. The successful military-diplomatic policy tactics of the President, based on the ideas of the Great Leader, conditioned the liberation of our territories from occupation. The sovereignty of independent Azerbaijan was strengthened and its territorial integrity was restored.

Results. The article examines the issues of modernization of individual thinking in the context of new transformations taking place in our country in modern times in harmony with socio-cultural and ethical values. The article examines the ongoing modernization, transformations, new management of the elite, the features of a complex transition in our country and concludes that important issues in modernization, as well as important aspects of socio-cultural stereotypes of life in this process, require an integrated approach to the modernization of thinking. The article examines the ongoing modernization, transformations, new behavior, features of individual thinking in our country and concludes that important issues in management, as well as important aspects of sociocultural life stereotypes in this process.

BIBLIOGRAPHY:

1. Azərbaycan Prezidentinin gənclərlə görüşü. Bakı : Sabah, 1997, s. 26. (103 s. 5. Onlar gələcəyin gəncləridir. Bakı: "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2003, s. 377. (496 s.)
2. Azərbaycan gəncliyi Azərbaycanın gələcəyi. Bakı : "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2003, s. 7. (143 səh.)
3. Azərbaycanın gələcəyi etibarlı əllərdədir. Bakı. "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1999, s. 6. (152 səhifə)
5. Hikmətli sözlər aləmində. B, 1984. "Azərbaycan nəşriyyatı", s. 22. (Səh. 132)
6. Məmmədov N. Xarici siyasət: Reallıqlar və gələcəyə baxış Bakı, Qanun nəşriyyatı 2013, 262 s.
7. Azərbaycan elm tarixində ilk kəşf qeydə alınıb (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev elmə müstəsna diqqət yetirmişdir) // Azərbaycan. 2003. 12 oktyabr, https://azertag.az/xeber/AZARBAYCAN_ELMININ_TARIXINDA_ILK_KASF_QEYDIYYATDAN_KECHMISDIR-297807
8. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. Bakı : Azərbaycan, 2007. 883 s.
9. Azərbaycanın Dövlət Müstəqilliyinin 10 illiyinə həsr olunmuş "Suverenlik, demokratiya, dövlət idarəçiliyi" elmi sessiyasının materialları (10 oktyabr 2001-ci il) / red. S.T.Qəndilov və b. / Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası. Bakı, 2002. 163 s.
10. Baxşəliyeva Gövhər. Azərbaycanşünaslığa töhfə (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev milli elmə geniş üfüqlər açdı) // Azərbaycan. 2003. 26 fevral.
11. Bayramov Qabil. Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi elmi / elmi red. İ. M. Hüseynova. Bakı : Təhsil, 2004. 264 s.
12. Ильенков Э. В. Диалектическая логика. М. : Мысль, 1998.
13. Müasir dövrdə Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığı. // Azərbaycan-Avropa əlaqələri: aktual problemlər və əməkdaşlığın əsas istiqamətləri (elmi konfransın materialları), Bakı – Şirvanneşr 2005. S. 179–189.p
14. "İlham Əliyev AMEA-nın 70 illik yubileyinə həsr olunmuş ümumi yığıncaqda iştirak edib", 09 noyabr 2015-ci il, <https://president.az/az/articles/view/16703>

REFERENCES:

1. Azərbaycan Prezidentinin gənclərlə görüşü [Meeting of the President of Azerbaijan with the youth] Bakı: Sabah, 1997. 103 p. [in Azerbaijani]
2. Onlar gələcəyin gəncləridir [They are the youth of the future] Bakı: "Azerbaijan" publishing house, 2003. 496 p. [in Azerbaijani]
3. Azərbaycan gəncliyi Azərbaycanın gələcəyi. [The youth of Azerbaijan future of Azerbaijan] Bakı: "Azerbaijan" publishing house, 2003. 143 p. [in Azerbaijani]
4. Azərbaycanın gələcəyi etibarlı əllərdədir [The future of Azerbaijan is in safe hands] Bakı. "Azerbaijan" publishing house, 1999. 152 pages. [in Azerbaijani]
5. Hikmətli sözlər aləmində [In the world of wise words] Bakı, 1984. "Azerbaijan publishing house". P. 132. [in Azerbaijani]
6. Məmmədov N. Xarici siyasət: Reallıqlar və gələcəyə baxış [Foreign policy: Realities and vision for the future] Bakı, Law Publishing House 2013. 262 p. [in Azerbaijani]

7. Azərbaycan elm tarixində ilk kəşf qeydə alınmış (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev elmə müstəsna diqqət yetirmişdir) [The first discovery in the history of Azerbaijani science was registered (exceptional attention paid to science by the President of the Republic of Azerbaijan Heydar Aliyev)] // Azerbaijan. 2003. October 12. https://azertag.az/xeber/AZARBAYCAN_ELMININ_TARIXINDA_ILK_KASF_QEYDIYYATDAN_KECHMISDIR-297807// [in Azerbaijani]

8. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası [Azerbaijan National Encyclopedia] Baku: Azerbaijan, 2007. 883 p. [in Azerbaijani]

9. Azərbaycanın Dövlət Müstəqilliyinin 10 illiyinə həsr olunmuş "Suverenlik, demokratiya, dövlət idarəçiliyi" elmi sessiyasının materialları (10 oktyabr 2001-ci il) / red. S.T.Qəndilov və b. / Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası [Materials of the scientific session dedicated to the 10th anniversary of the State Independence of Azerbaijan, «Sovereignty, democracy, public administration» (October 10, 2001) / ed. ST Gandilov and b. / Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan] Baku, 2002. 163 p. [in Azerbaijani]

10. Baxşəliyeva Gövhər. Azərbaycanşünaslığa töhfə (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev milli elmə geniş üfüqlər açdı) [Contribution to Azerbaijan studies (President of the Republic of Azerbaijan Heydar Aliyev opened wide horizons for national science)] Azerbaijan. 2003. 26 February. [in Azerbaijani]

11. Bayramov Qabil. Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi elmi / elmi red. İ.M.Hüseynova [Heydar Aliyev and Azerbaijan history scientific / scientific ed. İ.M.Hüseynova] Baku: Education, 2004. 264 p. [in Azerbaijani]

12. Il'enkov Je. V. Dialekticheskaja logika [Dialogical logic]. M. : 1998. [in Russian]

13. Müasir dövrdə Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığı // Azərbaycan-Avropa əlaqələri: aktual problemlər və əməkdaşlığın əsas istiqamətləri (elmi konfransın materialları) [Azerbaijan-Turkey cooperation in modern times // Azerbaijan-Europe relations: current problems and main directions of cooperation (materials of the scientific conference)] Baku Shirvanneshr 2005. P. 179–189 [in Azerbaijani]

14. "İlham Əliyev AMEA-nın 70 illik yubileyinə həsr olunmuş ümumi yığıncaqda iştirak edib" [«İlham Aliyev took part in the general meeting dedicated to the 70th anniversary of ANAS»] November 09, 2015. <https://president.az/az/articles/view/16703> [in Azerbaijani]

Процес зміцнення основ суспільно-політичної інституціоналізації

Гасанли Емін

докторант
Академії державного управління
при Президентові
Азербайджанської Республіки
вул. М. Лермонтова, 74, Баку,
Азербайджан

Після відновлення державної незалежності Азербайджану в 1991 році політична і соціальна ситуація в країні була дуже напруженою. Хоча рішення про створення Збройних сил Азербайджану було прийнято, воно залишилося лише на папері. Створений тодішньою владою хаос і свавілля негативно вплинули на армійське будівництво. Поки ворог продовжував окупувати наші землі, наші збройні сили служили інтересам окремих осіб і груп. Ця жалюгідна ситуація в нашій армії призвела до окупації 20 відсотків наших земель і вигнання близько мільйона наших громадян. Проте наш народ, який завжди приймав правильні та рішучі рішення у найважчі хвилини, знову виявив волю та повернув до влади свого вічного лідера. Саме з поверненням до влади загальнонаціонального лідера Гейдара Алієва було закладено початок нового етапу у напрямку державного та армійського будівництва. Однією з історично значущих подій у зміцненні азербайджанської державності стало підписання «Контракту століття». Ця історична подія, з одного боку, призвела до того, що наша країна поповнилася лавами нових стратегічних союзників, а з іншого – підвищила ризики провокаційних сил навколо нашої країни. Наприкінці ХХ століття він зміг переконати світ у незворотності незалежності Азербайджану. Цей етап також вимагав послідовних і швидких закордонних зустрічей. Напередодні своїми двосторонніми та багатосторонніми дипломатичними зустрічами Великий Вождь заклав основу діяльності азербайджанської діаспори. Це посилює солідарність азербайджанців у всьому світі. Після повернення до політичної влади Великий Вождь надихав людей, які стали біженцями та внутрішньо переміщеними особами. У статті аналізуються процеси державного будівництва. Дослідження проводять за допомогою порівняльного, історичного методів. Приділено увагу державній політиці щодо молоді, прагматичному політичному курсу. У статті розглядається успішна політика Азербайджанської Республіки. Приділено увагу пріоритетам соціально-економічного, військово-політичного розвитку. Проаналізовано сучасні ідеологічні основи національної єдності. Регіон порівнює динамічний розвиток нашої країни. Дослідження проводилось на основі порівняльного, індуктивного, дедуктивного, системного, загальнологічного, методів.

Ключові слова: незалежність, державність, Гейдар Алієв, Азербайджан, молодіжна політика.

Вольський Олег Іванович

Особливості формування спроможних територіальних громад в контексті децентралізації в Україні

УДК 323.172

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.4>

Вольський Олег Іванович
аспірант кафедри політології
філософського факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україн

Одним з найголовніших елементів децентралізації в Україні стало формування базового рівня місцевого самоврядування – спроможних, об'єднаних територіальних громад, які за рахунок власних ресурсів, здатні вирішувати питання місцевого значення в інтересах їх жителів, тобто забезпечувати належний рівень освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства тощо. Метою статті є визначити особливості формування спроможних територіальних громад в контексті децентралізації в Україні. Розкрито основні підходи до визначення поняття «децентралізація»: системний і функціональний. Виділено два етапи децентралізації в Україні: 1) 2014–2020 рр.; 2) з 2020 р. – дотепер.

Визначено, що децентралізація має стати ключовою в реалізації важливих цілей суспільних трансформацій в Україні, що стосуються: зміни принципів суспільного розвитку; мотивації членів громад до покращення власного життя та впливу на його якість через механізми місцевого самоврядування; прискорення економічного зростання завдяки повнішому та ефективнішому розпорядженню місцевими ресурсами; становлення колективної ідентичності громади; залучення громад до ухвалення управлінських рішень у контексті регіонального та загальнонаціонального розвитку тощо. З'ясовано, що чинниками формування спроможних територіальних громад в контексті децентралізації в Україні були такі: здатність органів місцевого самоврядування вирішувати суспільні питання, які належать до їх компетенції, для задоволення потреб населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць; історичні, географічні, соціально-економічні, природні, екологічні, етнічні, культурні особливості розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць; розвиток інфраструктури відповідних адміністративно-територіальних одиниць; фінансове забезпечення відповідних адміністративно-територіальних одиниць; трудова міграція населення; оптимальні мережі соціальної інфраструктури та доступності публічних послуг у відповідних сферах.

***Ключові слова:** місцеве самоврядування, субсидіарність, децентралізація, бюджетна децентралізація, (об'єднана) територіальна громада, спроможна територіальна громада.*

Вступ. Важливою складовою політичного й соціально-економічного розвитку країн ЄС є місцеве самоврядування. Згідно з Європейською хартією місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р., місцеве самоврядування – це «право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання й управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення» [2]. Це вказує на те, що спроможність є ключовою характеристикою місцевого самоврядування.

При цьому, найголовнішою частиною децентралізації в Україні уряд обрав формування базового рівня місцевого самоврядування – спроможних, ефективних, здатних до розвитку об'єднаних територіальних громад (ОТГ), яким можна передати повноваження, ресурси і відповідальність, що означає самостійно, за рахунок власних ресурсів, вирішувати питання місцевого значення в інтересах їх жителів, тобто забезпечувати належний рівень освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства тощо. Фінансово спроможні ОТГ повинні стати одним із головних каталізаторів економічного

зростання, а відтак, реальних соціальних зрушень в Україні [5, с. 65]. Відповідно, це ставить на порядок денний тему чи проблематику особливостей формування спроможних територіальних громад в контексті децентралізації в Україні.

Мета та завдання. Метою статті є визначити особливості формування спроможних територіальних громад в контексті децентралізації в Україні. Для досягнення цієї мети треба вирішити такі завдання: 1) розкрити основні підходи до визначення поняття «децентралізація»; 2) виділити основні етапи децентралізації в Україні; 3) з'ясувати чинники формування спроможних територіальних громад в контексті децентралізації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Децентралізацію в Україні досліджено в роботах таких авторів як: О. Голубчак [33], Л. Гораль [33], Л. Клівіденко [4], Т. Колесник [34], С. Король [33], Н. Мацедонська [4], Л. Пронько [34], М. Рабінович [37], О. Самборська [38], О. Чернеженко [31], Р. Шейко [29], Г. Шелест [37] тощо. Особливості формування спроможних територіальних громад в контексті різних аспектів децентралізації в Україні проаналізували у своїх працях Є. Дударенко [5], Т. Колесник [35], Т. Куценко [5; 6], О. Нижник [9],

Л. Пронько [35], О. Самборська [35], Я. Сіренко [6], М. Трещов [27], О. Чепель [30] тощо.

Результати. В політичній науці виділяють два основні підходи до децентралізації: системний і функціональний. В рамках системного підходу, децентралізація – управлінська політична система, що покликана здійснювати владно значущі практичні рішення, які географічно чи організаційно перебувають поза межами безпосереднього впливу центральної влади [6, с. 6; 11]. Відповідно до функціонального підходу, децентралізація визначається як процес розширення і зміцнення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць чи нижчих органів влади. Реалізація децентралізації на практиці можлива при одночасному звуженні прав і повноважень відповідного центру. Таке поєднання обумовлене оптимізацією та підвищенням управління суспільно важливих справ, найповнішою реалізацією регіональних та місцевих інтересів [6, с. 6; 12]. Ж.-П. Фаге зазначає, що децентралізація – передача центральним (національним) урядом визначених функцій, з усіма необхідними для їх виконання адміністративними, політичними і економічними атрибутами, до місцевих (або) органів влади, які є самостійними одиницями і суверенними в географічних межах або функціональних сферах діяльності, які визначені на законодавчому рівні [32]. Дж. Літвак вказує на те, що децентралізація – передача владних повноважень і відповідальності для виконання державних функцій з центрального уряду до підпорядкованих або напівнезалежних державних органів і/чи до приватного сектору [36]. На думку ж Н. Топпервіна, децентралізація означає передачу політичних, адміністративних і/чи фінансових повноважень підрозділам середнього та/або нижчих рівнів державної ієрархії [26].

Проаналізуємо особливості децентралізації в Україні. 1 квітня 2014 р. Кабінет Міністрів схвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, що передбачила такі завдання: 1) визначення обґрунтованої територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, здатних забезпечити доступність та належну якість публічних послуг, що надаються такими органами, а також необхідної для цього ресурсної бази; 2) створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень; 3) розмежування повноважень у системі органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципом субсидіарності. Принцип субсидіарності – наріжний камінь організації публічної влади на місцях, відповідно до якого на базовому рівні виконуються усі повно-

важення, окрім тих, які виконати неможливо чи неефективно та які з цих причин передаються на вищий рівень; 4) розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на засадах децентралізації влади; 5) запровадження механізму державного контролю за відповідністю Конституції та законам України рішень органів місцевого самоврядування та якістю надання населенню публічних послуг; 6) максимальне залучення населення до прийняття управлінських рішень, сприяння розвитку форм прямого народовладдя; 7) удосконалення механізму координації діяльності місцевих органів виконавчої влади [21; 24, с. 7–8].

В рамках *першого етапу* реформи децентралізації (2014–2020 рр.) ключовими нормативно-правовими актами щодо спроможності громад були такі: Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (№ 157-VIII від 05.02.2015) та Методика формування спроможних територіальних громад (постанова КМУ № 214 від 08.04.2015 – далі Методика) [16; 17]. У 2016 р. було прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Методики формування спроможних територіальних громад», якою врегульовано питання внесення змін до перспективних планів формування територій громад областей, подання таких змін на розгляд уряду, а також офіційного підтвердження складу об'єднаних територіальних громад, включених до відповідного перспективного плану [13]. У 2020 р. на виконання вимог Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» до Методики було внесено зміни [14]. Відповідно до Методики спроможні територіальні громади – це «територіальні громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці» [28]. Спроможною територіальною громадою є така громада, в якій місцеві джерела наповнення бюджету, інфраструктурні та кадрові ресурси є достатніми для вирішення її органами місцевого самоврядування питань місцевого значення, передбачених законодавством, в інтересах жителів громади [28].

Т.Д. Левітас і Я. Джикіч підкресливши значущість спроможності громад до надання базових публічних послуг, зазначили, що український «...уряд має більше хвилювати достатність масштабу об'єднаних територіальних громад для належного й раціонального управління шкільними мережами та відповідною інфраструктурою, ніж їх фінансова самодостатність» [7].

Формування структури органів місцевого самоврядування ОТГ залежить від наявного кадрового ресурсу та потреб жителів ОТГ [3; 10]. Під час упровадження реформи децентралізації Кабінетом Міністрів України було ухвалено Концепцію реформування системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад, а також План заходів щодо реалізації зазначеної Концепції, розрахований на 2018–2020 рр. [19; 22].

Одним з головних аспектів спроможності ОТГ є фінансова спроможність, певний рівень якої є, насамперед, результатом бюджетного та податкового реформування. Українські дослідники Т. Куценко та Я. Сіренко вказують на те, що показник фінансової спроможності ОТГ не є вичерпним, виокремивши інституціональний, нормативно-правовий та ресурсний аспекти спроможності ОТГ [6, с. 127].

Найважливішою складовою децентралізації стало надання саме фінансових (бюджетних) повноважень ОТГ, тобто проведення бюджетної децентралізації [5, с. 65]. В рамках бюджетної децентралізації розмежування повноважень між центральними і місцевими органами влади передбачало два взаємопов'язаних процеси: 1) розподіл видаткових зобов'язань і дохідних джерел за рівнями бюджетної системи: державний, регіональний, місцевий; 2) визначення обсягу повноважень, у межах яких органи влади могли визначати свої видатки і доходи. Реальний рівень децентралізації в політичному, адміністративному та фінансовому аспектах залежав від рівня завершеності цих процесів [6, с. 127]. Т. Куценко та Я. Сіренко зауважують, що низький фінансовий потенціал органів місцевого самоврядування з перекладанням на них делегованих функцій без компенсації видатків бюджетними надходженнями, обмежував їхню повноцінну участь у бюджетному процесі, а також виступав стримувальним фактором розвитку територій. Таким чином, бюджетна децентралізація стала найбільш ефективним та дієвим способом забезпечення усіх аспектів спроможності громад [6, с. 128].

Вагомим результатом реформи бюджетної децентралізації стало закріплення за місцевими бюджетами стабільних джерел доходів, та розширення дохідних джерел загального фонду місцевих бюджетів, що стосується й бюджетів ОТГ: 1) встановлено єдині нормативи відрахувань загальнодержавних податків (податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток підприємств) за кожною ланкою бюджету; 2) відмінено індикативне планування Міністерством фінансів показників місцевих бюджетів; 3) передбачено формування єдиного кошика доходів загального фонду; 4) розширено перелік джерел доходів загального фонду; 5) замінено систему балансування доходів

і видатків місцевих бюджетів системою вирівнювання податкоспроможності територій [5, с. 70].

Найвищі показники доходів місцевих бюджетів (загальний фонд) у 2020 р. було зафіксовано у м. Києві та Дніпропетровській області, а найнижчі – в Луганській і Чернівецькій областях (див. табл. 1). Найвищі частки надходжень до місцевих бюджетів у загальному обсязі доходів характерні для м. Києва, Дніпропетровської, Полтавської, Харківської та Київської областей, а найнижчі – для Закарпатської та Чернівецької областей (див. табл. 1).

В межах *другого етапу* реформи децентралізації в Україні, який розпочався у 2020 р., було зосереджено увагу на потребі підвищення спроможності ОТГ насамперед до надання публічних послуг. Хоча принцип добровільності об'єднання продовжував зберігатися, уряд здійснював підготовчі кроки для застосування адміністративних стимулів. Відповідно до урядового Плану заходів з реалізації нового етапу реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2019–2021 роки, що був ухвалений 23 січня 2019 р., було задекларовано ціль – до 1 травня 2020 р. розробити і внести зміни до перспективних планів формування територій громад областей, які би повністю покривали території відповідних регіонів, ураховуючи при цьому урядову Методику формування спроможних територіальних громад [18].

Якщо ОТГ було сформовано без урахування рекомендацій затвердженого КМУ перспективного плану області, то Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» не порушувався: після схвалення проекту рішення про добровільне об'єднання відповідна місцева рада могла подавати зазначений проект до обласної державної адміністрації для надання висновку щодо його відповідності Конституції та законам України. У випадку позитивного висновку місцеві ради приймали рішення про добровільне об'єднання територіальних громад. Натомість, у випадку негативного висновку відповідна обласна державна адміністрація повертала проект на доопрацювання. Якщо рішення про добровільне об'єднання територіальних громад було ухвалено, то місцеві ради зверталися до обласної державної адміністрації з пропозицією звернутися до Центральної виборчої комісії щодо призначення перших виборів депутатів сільської, селищної, міської ради та відповідного сільського, селищного, міського голови в установленому порядку. Відповідно до ч. 1 ст. 8 Закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад» ОТГ вважалася утвореною з дня набрання чинності рішеннями всіх рад, що прийняли рішення про добровільне об'єднання територіальних громад [16, с. 11; 24]. Натомість, якщо ОТГ була

Частки надходжень до місцевих бюджетів у загальному обсязі доходів (з трансфертами) у 2020 р. [8]

Назва області	Надходження до місцевих бюджетів, (млн грн)	Трансферти з державного бюджету, (млн грн)	Усього доходи місцевих бюджетів (загальний фонд), (млн грн)	Частка надходжень до місцевих бюджетів у загальному обсязі доходів, (%)
Вінницька	9 977,40	5 574,90	15 552,30	64,20%
Волинська	5 318,30	4 940,30	10 258,70	51,80%
Дніпропетровська	30 242,80	9 801,20	40 044,00	75,50%
Донецька	13 578,50	5 753,60	19 332,00	70,20%
Житомирська	7 457,50	4 656,10	12 113,70	61,60%
Закарпатська	5 352,00	6 601,10	11 953,10	44,80%
Запорізька	13 186,20	5 473,70	18 660,00	70,70%
Івано-Франківська	6 422,50	6 300,40	12 722,90	50,50%
Київська	17 143,00	6 244,40	23 387,50	73,30%
Кіровоградська	6 392,00	3 420,70	9 812,60	65,10%
Луганська	3 816,90	2 847,90	6 664,80	57,30%
Львівська	17 045,00	9 431,80	26 476,80	64,40%
Миколаївська	7 525,50	4 277,20	11 802,70	63,80%
Одеська	17 812,10	8 127,80	25 939,90	68,70%
Полтавська	12 165,20	4 047,30	16 212,50	75,00%
Рівненська	5 869,70	5 605,50	11 475,20	51,20%
Сумська	7 008,30	3 291,80	10 300,10	68,00%
Тернопільська	4 957,80	4 442,90	9 400,70	52,70%
Харківська	20 827,50	7 566,30	28 393,80	73,40%
Херсонська	5 552,00	4 375,80	9 927,80	55,90%
Хмельницька	7 520,00	4 570,40	12 090,30	62,20%
Черкаська	7 853,90	4 184,40	12 038,30	65,20%
Чернівецька	3 632,80	4 460,10	8 092,90	44,90%
Чернігівська	6 704,30	3 472,90	10 177,20	65,90%
м. Київ	46 753,60	6 370,10	53 123,70	88,00%
Україна	290 114,80	135 838,70	425 953,40	68,10%

сформована не згідно із затвердженим КМУ перспективним планом формування територіальних громад області, то уряд не був зобов'язаний визнавати відповідну ОТГ спроможною. Відповідно, така ОТГ могла не отримати очікуваних повноважень та фінансових ресурсів [1, с. 12].

12 червня 2020 р. Кабінет Міністрів України затвердив новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня, що мав забезпечити в Україні повсюдність юрисдикції органів місцевого самоврядування в межах території кожної з утворених спроможних територіальних громад [25]. Було затверджено 1470 територіальних громад. Зауважимо, що 12 серпня 2020 р. Соколівська громада Черкаської області була включена до Жашківської [15; 20]. Таким чином, громад стало 1469 (у т.ч. 31 територіальна громада знаходиться на тимчасово окупованих територіях України, без врахування міст із спеціальним статусом Києва та Севастополя). Затвердження адміністративних центрів і територій територіальних громад АР Крим має бути виконане після деокупації. Зазначимо, що 17 липня 2020 р. постановою Верховної Ради України було утворено

нові райони – 136 районів (у т.ч. 17 знаходяться на тимчасово окупованих територіях України) [23].

Згідно з п. 3 Методики (в редакції від 24 січня 2020 р.) формування спроможних територіальних громад здійснювалося з урахуванням таких чинників: 1) здатність органів місцевого самоврядування вирішувати суспільні питання, які належать до їх компетенції, для задоволення потреб населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць; 2) історичні, географічні, соціально-економічні, природні, екологічні, етнічні, культурні особливості розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць; 3) розвиток інфраструктури відповідних адміністративно-територіальних одиниць; 4) фінансове забезпечення відповідних адміністративно-територіальних одиниць; 5) трудова міграція населення; 6) результати попередньої оцінки рівня спроможності спроможних територіальних громад; 7) оптимальні мережі соціальної інфраструктури та доступності публічних послуг у відповідних сферах [14].

Як видно з табл. 2 спроможними громадами вважаються такі, де проживає не менше ніж

Таблиця 2

Критерії попередньої оцінки рівня спроможності спроможних територіальних громад [14]

№	Найменування критерію	Показник	Числове значення критерію
1.	Чисельність населення, що постійно проживає на території спроможної територіальної громади	до 3 тис. осіб	0,3
		від 3 до 7 тис. осіб	0,6
		більш як 7 тис. осіб	1
2.	Чисельність учнів, які здобувають освіту в закладах загальної середньої освіти, розташованих на території спроможної територіальної громади	до 300 осіб	0,3
		від 300 до 500 осіб	0,6
		більш як 500 осіб	1
3.	Площа території спроможної територіальної громади	до 200 км ²	0,3
		від 200 до 400 км ²	0,6
		більш як 400 км ²	1
4.	Індекс податкоспроможності бюджету спроможної територіальної громади	до 0,3	0,3
		від 0,3 до 0,9	0,6
		більш як 0,9	1
5.	Частка місцевих податків та зборів у доходах бюджету спроможної територіальної громади	до 20%	0,3
		від 20 до 40%	0,6
		більш як 40%	1

3 тис. осіб та враховується індекс податкоспроможності громади не менше як 0,3. Це означає, що у спроможній ОТГ обсяг надходжень від податку на доходи фізичних осіб на одну людину має становити не менше ніж 30% від обсягу надходжень від податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) на одну особу загалом по країні. Індекс податкоспроможності є коефіцієнтом, який визначає рівень спроможності наповнення податками відповідного бюджету порівняно з аналогічним середнім показником по Україні (у розрахунку на одну людину за надходженнями ПДФО). Частка місцевих податків та зборів не менше як 10% означає, що така частка у власних доходах ОТГ має бути не нижчою однієї десятої частини від усіх надходжень цього бюджету [1, с. 13].

Висновки. Децентралізація має стати ключовою в реалізації важливих цілей суспільних трансформацій в Україні, що стосуються мотивації членів громад до покращення власного життя та впливу на його якість через механізми місцевого самоврядування. Чинниками формування спроможних територіальних громад в контексті децентралізації в Україні визначено такі: здатність органів місцевого самоврядування вирішувати суспільні питання, які належать до їх компетенції, для задоволення потреб населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць; історичні, географічні, соціально-економічні, природні, екологічні, етнічні, культурні особливості розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць; розвиток інфраструктури відповідних адміністративно-територіальних одиниць; фінансове забезпечення відповідних адміністративно-територіальних одиниць; трудова міграція населення; оптимальні мережі соціальної інфраструктури та доступності публічних послуг у відповідних сфе-

рах. В подальших дослідженнях проаналізуємо специфіку формування і функціонування інституту старости в системі місцевого самоврядування в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наукова доповідь / О. Шевченко та ін. ; за наук. ред. д-ра екон. наук Я. Жаліла. Київ : НІСД, 2020. 153 с.
2. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 22.11.2021).
3. Інституційна спроможність ОТГ України: аналітична записка. Київ, 2019. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/475/new_IS.pdf (дата звернення: 22.11.2021).
4. Клівіденко Л., Мацедонська Н. Децентралізація в Україні та основні шляхи її впровадження в сучасних умовах. *Економіка та суспільство*. 2017. Вип. 8. С. 613–618.
5. Куценко Т., Дударенко Є. Об'єднані територіальні громади в Україні: короткий аналітичний огляд. *Економіка та держава*. 2017. № 3. С. 64–70.
6. Куценко Т., Сіренко Я. Забезпечення фінансової спроможності територіальних громад як пріоритет децентралізації управління. *Макроекономічне оцінювання публічного сектору в антикризовому управлінні* : матеріали наук. прикладних дослідж. освіт.-проф. програми 281 «Публічне управління та адміністрування» за 2017–2018 рр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана», Ф-т економіки та упр., Каф. нац. економіки та публічного упр. ; редкол.: І. Й. Малий (голова) та ін. Київ : КНЕУ, 2019. С. 125–152.
7. Левітас Т., Джикіч Я. Реформа врядування на субнаціональному рівні та фінанси органів місцевого самоврядування в Україні: 2014–2018 роки. *SKL International/SIDA*. 2019. URL:

https://www.researchgate.net/publication/336927634_Reforma_vraduvanna_na_subnacionalnomu_rivni_ta_finansi_organiv_miscevogo_samovraduvanna_v_Ukraini_2014-2018_roki (дата звернення: 22.11.2021).

8. Моніторинг реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади (станом на 10 лютого 2021 р.). URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/690/10.02.2021.pdf> (дата звернення: 22.11.2021).

9. Нижник О. Теоретичні аспекти впливу децентралізації на розвиток держави та територіальних громад. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. Серія: Державне управління*. 2016. № 3. С. 56–62.

10. Підходи до формування ефективних організаційних структур для ОТГ: посібник. Київ, 2019. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/474/7.10.19.pdf> (дата звернення: 22.11.2021).

11. Політологічний енциклопедичний словник / упорядник В. П. Горбатенко. 2-е вид., доп. і перероб. Київ, 2004. 736 с.

12. Політологія : навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації / за ред. Н. М. Хоми. Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. 779 с.

13. Про внесення змін до Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2016 р. № 601. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/601-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.11.2021).

14. Про внесення змін до Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 34. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.11.2021).

15. Про внесення змін у додаток до розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 р. № 728 : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2020 р. № 996-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2020-%D1%80#Text>

16. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (дата звернення: 22.11.2021).

17. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2015 р. № 214. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#n10> (дата звернення: 22.11.2021).

18. Про затвердження Плану заходів з реалізації нового етапу реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2019–2021 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 січня 2019 р. № 77-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 22.11.2021).

19. Про затвердження Плану заходів щодо реалізації Концепції реформування системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих держадміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 342-р. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/342-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 22.11.2021).

20. Про окремі питання організації та проведення місцевих виборів 25 жовтня 2020 р. в Черкаській області: Постанова ЦВК від 18 серпня 2020 р. № 181. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0181359-20#Text> (дата звернення: 22.11.2021).

21. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 22.11.2021).

22. Про схвалення Концепції реформування системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2017 р. № 974-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 22.11.2021).

23. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова Верховної Ради України від 17 липня 2020 р. № 807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (дата звернення: 22.11.2021).

24. Сербіна А., Козіна В., Бризіцький М. Зміст, принципи та мета реформи з децентралізації: посібник для суддів, які розглядають спори, пов'язані із оскарженнями процесів добровільного об'єднання та приєднання територіальних громад. Київ, 2019. 40 с.

25. Те, чого ніколи не було в Україні: уряд затвердив адмінтерустрій базового рівня, що забезпечить повсюдність місцевого самоврядування. *Децентралізація дає можливості*. 12.06.2020. URL: <https://decentralization.gov.ua/admin/articles/12533.html> (дата звернення: 22.11.2021).

26. Топпервін Н. Дієве місце самоврядування як запорука успішної децентралізації публічної влади: швейцарський досвід. *DESPRO: Аналітичний вісник*. 2012. № 2. URL: https://despro.org.ua/media/articles/av_despro_02__v_pechat_.pdf (дата звернення: 22.11.2021).

27. Трещов М. Децентралізація як засіб ресурсної самодостатності територіальних громад: теоретичний аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 2(25). С. 60–69.

28. Формування спроможних територіальних громад: практичний посібник (видання друге) / Пітчик М. та ін. Київ, 2016. URL: <http://auc.org.ua/sites/default/files/library/posibnyk.tergrweb.pdf> (дата звернення: 22.11.2021).

29. Шейко Р. Децентралізація державної влади в Україні в контексті суб'єктивного сприйняття позитивних та негативних наслідків: соціологічний аналіз проблеми. *SOCIOPROSTIR : міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи*. 2011. № 1(2). С. 29–32.

30. Chepel O. Combining Of Local Communities In Measures Of Decentralization In Ukraine. *European Journal of Law and Public Administration*. 2015. Vol. 2. No. 3. P. 37–43.

31. Chernenchenko E. Local self-government in Ukraine: current state and main directions of development. *Legea și Viața*. 2018. No. 11/2(323). P. 138–143.

32. Faguet J.-P. Decentralization and Local Government Performance. *Technical Consultation on Decentralization* (Rome, 16–18 December 1997). URL: <http://www.fao.org/3/ad697e/ad697e.pdf> (Last accessed: 22.11.2021).

33. Holubchak O., Horal L., Korol S. Research of Theoretical and Practical Aspects of Decentralization as a New Management System in Ukraine. *Technology Audit and Production Reserves*. 2018. No. 6/5(44). P. 4–10.

34. Kolesnik T., Pron'ko L. Decentralization of Public and Local Authorities in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2016. Vol. 2 No. 1. P. 96–100.

35. Kolesnik T., Pron'ko L., Samborska O. Activities of United Territorial Communities As a Body of Local Government in the Conditions of Power Decentralization in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4. No. 2. P. 184–190.

36. Litvack J., Ahmad J., Bird R. Rethinking decentralization in developing countries. Washington, D.C.: The World Bank, 1998. <http://documents1.worldbank.org/curated/en/938101468764361146/pdf/multi-page.pdf> (Last accessed: 22.11.2021).

37. Rabinovych M., Shelest H. Decentralization, Regional Diversity, and Conflict: The Case of Ukraine. Cham : Palgrave Macmillan, 2020. 373, [15] p.

38. Samborska O. Decentralization in Ukraine: current state and prospects. *Norwegian Journal of Development of the International Science*. 2020. No 45. P. 60–66.

REFERENCES:

1. Detsentralizatsiia i formuvannia polityky rehionalnogo rozvytku v Ukraini : naukova dopovid [Decentralization and policy development of regional development in Ukraine: a scientific report] / O. Shevchenko ta in.; za nauk. red. d-ra ekon. nauk Y. Zhalila. Kyiv : NISD, 2020. 153 s. [in Ukrainian].

2. Evropeiskakhartiiamistsevosamovriaduvannia vid 15 zhovtnia 1985 roku [European Charter of Local Government of 15 October 1985]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (date of access: 22.11.2021) [in Ukrainian].

3. Instytutsiina spromozhnist OTH Ukrainy: analychna zapyska [Institutional capacity of OTG of Ukraine: analytical note]. Kyiv, 2019. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/475/new_IS.pdf (date of access: 22.11.2021).

4. Klividenko L., Matsedonska N. Detsentralizatsiia v Ukraini ta osnovni shliakhy yii vprovadzhennia v suchasnykh umovakh [Decentralization in Ukraine and the main ways of its implementation in modern conditions.]. *Economy and society*. 2017. Vyp. 8. S. 613–618.

5. Kutsenko T., Dudarenko Y. Obiednani terytorialni hromady v Ukraini: korotkyi analychnyi ohliad [United territorial communities in Ukraine: a brief analytical review]. *Economy and state*. 2017. № 3. S. 64–70.

6. Kutsenko T., Sirenko Y. Zabezpechennia finansovoi spromozhnosti terytorialnykh hromad yak priorytet detsentralizatsii upravlinnia [Ensuring the financial capacity of local communities as a priority of decentralization of management]. *Makroekonomichne otsiniuvannia publicnogo sektoru v antykryzovomu upravlinni* : materialy nauk. prykladnykh doslidzh.

osvit.-prof. prohramy 281 «Publichne upravlinnia ta administruvannia» za 2017–2018 rr. / M-vo osvity i nauky Ukrainy, DVNZ «Kyiv. nats. ekon. un-t im. V. Hetmana», F-t ekonomiky ta upr., Kaf. nats. ekonomiky ta publicnogo upr.; redkol.: I. Y. Malyi (holova) ta in. Kyiv : KNEU, 2019. S. 125–152.

7. Levitas T., Dzhykych Y. Reforma vriaduvannia na subnatsionalnomu rivni ta finansy orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: 2014–2018 roky. SKL *International/SIDA*. 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/336927634_Reforma_vriaduvannia_na_subnatsionalnomu_rivni_ta_finansi_organiv_miscevogo_samovriaduvannia_v_Ukraini_2014-2018_roki (date of access: 22.11.2021).

8. Monitorynh reformy mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady (stanom na 10 liutoho 2021 r.) [Monitoring of the reform of local government and territorial organization of power (as of February 10, 2021)]. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/690/10.02.2021.pdf> (date of access: 22.11.2021).

9. Nyzhnyk O. Teoretychni aspekty vplyvu detsentralizatsii na rozvytok derzhavy ta terytorialnykh hromad [Theoretical aspects of the impact of decentralization on the development of the state and territorial communities]. *Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Series: Public Administration*. 2016. № 3. S. 56–62.

10. Pidkhody do formuvannia efektyvnykh orhanizatsiinykh struktur dlia OTH: posibnyk [Approaches to the formation of effective organizational structures for OTG: a guide]. Kyiv, 2019. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/474/7.10.19.pdf> (date of access: 22.11.2021).

11. Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk [Political Science encyclopedic dictionary] / uporiadnyk V. P. Horbatenko. 2-e vyd., dop. i pererob. Kyiv, 2004. 736 s.

12. Politolohiia: navchalnyi entsyklopedychnyi slovnyk dovidnyk dlia studentiv VNZ I-IV rivniv akredytatsii [Political Science: educational encyclopedic dictionary reference book for university students of I–IV levels of accreditation] / za red. N. M. Khomy. Lviv : «Novyi Svit – 2000», 2014. 779 s.

13. Pro vnesennia zmin do Metodyky formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 veresnia 2016 r. № 601. [On amendments to the Methodology for the formation of capable territorial communities: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 8, 2016 № 601]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/601-2016-%D0%BF#Text> (date of access: 22.11.2021).

14. Pro vnesennia zmin do Metodyky formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 sichnia 2020 r. № 34 [On Amendments to the Methodology of Formation of Able Territorial Communities: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 24, 2020 № 34]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2020-%D0%BF#Text> (date of access: 22.11.2021).

15. Pro vnesennia zmins u dodatok do rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 chervnia 2020 r. № 728: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 serpnia 2020 r. № 996-r [On amendments to the appendix to the order of the Cabinet

of Ministers of Ukraine of June 12, 2020 № 728: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 12, 2020 № 996-r]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2020-%D1%80#Text> (date of access: 22.11.2021).

16. Pro dobroviline obiednannia terytorialnykh hromad: Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 №157-VIII [On voluntary association of territorial communities: Law of Ukraine of 05.02.2015 №157-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (date of access: 22.11.2021).

17. Pro zatverdzhennia Metodyky formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 kvitnia 2015 r. № 214 [On approval of the Methodology for the formation of capable territorial communities: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 8, 2015 № 214]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#n10> (date of access: 22.11.2021).

18. Pro zatverdzhennia Planu zakhodiv z realizatsii novoho etapu reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini na 2019–2021 roky: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 sichnia 2019 r. № 77-r. [On approval of the Action Plan for the implementation of the new stage of reforming local government and territorial organization of power in Ukraine for 2019-2021: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 23, 2019 № 77-r.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-2019-%D1%80#Text> (date of access: 22.11.2021).

19. Pro zatverdzhennia Planu zakhodiv shchodo realizatsii Kontseptsii reformuvannia systemy profesiinoho navchannia derzhavnykh sluzhbovtziv, holiv mistsevykh derzhadministratsii, yikh pershykh zastupnykiv ta zastupnykiv, posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia ta deputativ mistsevykh rad: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 travnia 2018 r. № 342-r. [On approval of the Action Plan for the implementation of the Concept of reforming the system of professional training of civil servants, heads of local administrations, their first deputies and deputies, local government officials and deputies of local councils: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of May 10, 2018 № 342-r.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/342-2018-%D1%80#Text> (date of access: 22.11.2021).

20. Pro okremi pytannia orhanizatsii ta provedennia mistsevykh vyboriv 25 zhovtnia 2020 r. v Cherkaskii oblasti: Postanova TsVK vid 18 serpnia 2020 r. № 181 [On certain issues of organizing and holding local elections on October 25, 2020 in Cherkasy region: CEC Resolution of August 18, 2020 № 181]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0181359-20#Text> (date of access: 22.11.2021).

21. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 kvitnia 2014 r. № 333-r. [On approval of the Concept of reforming local government and territorial organization of power in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 1, 2014 № 333-r.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (date of access: 22.11.2021).

22. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia systemy profesiinoho navchannia derzhavnykh sluzhbovtziv, holiv mistsevykh derzhavnykh administratsii, yikh pershykh zastupnykiv ta zastupnykiv, posadovykh

osib mistsevoho samovriaduvannia ta deputativ mistsevykh rad: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 hrudnia 2017 r. № 974-r. [On approval of the Concept of reforming the system of professional training of civil servants, heads of local state administrations, their first deputies and deputies, local government officials and deputies of local councils: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 1, 2017 № 974-r.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974-2017-%D1%80#Text> (date of access: 22.11.2021).

23. Pro utvorennia ta likvidatsiiu raioniv: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 17 lypnia 2020 r. № 807-IX [On the formation and liquidation of districts: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of July 17, 2020 № 807-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (date of access: 22.11.2021).

24. Serbina A., Kozina V., Bryzitskyi M. Zmist, pryntsyipy ta meta reformy z detsentralizatsii: posibnyk dlia suddiv, yaki rozghliadaiut spory, poviazani iz oskarzhenniamy protsesiv dobrovilnoho obiednannia ta pryiednannia terytorialnykh hromad [Content, principles and purpose of decentralization reform: a guide for judges dealing with disputes related to appeals against voluntary amalgamation and association of territorial communities]. Kyiv, 2019. 40 s.

25. Te, choho nikoly ne bulo v Ukraini: uriad zatverdvyv adminterustrii bazovoho rivnia, shcho zabezpechyt povsiudnist mistsevoho samovriaduvannia [What has never been the case in Ukraine: the government has approved a basic level administrative structure that will ensure the universality of local government]. *Decentralization provides opportunities*. 12.06.2020. URL: <https://decentralization.gov.ua/admin/articles/12533.html> (date of access: 22.11.2021).

26. Toppervin N. Diive mistseve samovriaduvannia yak zaporuka uspishnoi detsentralizatsii publicnoi vlady: shveitsarskyi dosvid [Effective local government as a guarantee of successful decentralization of public power: the Swiss experience]. *DESPRO: Analytical Bulletin*. 2012. Nr. 2. URL: https://despro.org.ua/media/articles/av_despro_02_v_pechat.pdf (date of access: 22.11.2021).

27. Treshchov M. Detsentralizatsiia yak zasib resursnoi samodostatnosti terytorialnykh hromad: teoretychnyi aspekt. lady: shveitsarskyi dosvid [Decentralization as a means of resource self-sufficiency of territorial communities: theoretical aspect]. *Public administration and local government*. 2015. Vyp. 2 (25). S. 60–69.

28. Formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad: praktychnyi posibnyk (vydannia druhe) [Formation of capable territorial communities: a practical guide (second edition)] / Pittsyk M. ta in. Kyiv, 2016. URL: http://auc.org.ua/sites/default/files/library/posibnyk_tergrweb.pdf (date of access: 22.11.2021).

29. Sheiko R. Detsentralizatsiia derzhavnoi vlady v Ukraini v konteksti subiektyvnoho spryiniattia pozytyvnykh ta nehatyvnykh naslidkiv: sotsiolohichnyi analiz problemy [Decentralization of state power in Ukraine in the context of subjective perception of positive and negative consequences: a sociological analysis of the problem]. *SOCIOПОСТІП: interdisciplinary collection of scientific papers on sociology and social work*. 2011. Vol. 1(2). S. 29–32.

30. Chepel O. Combining Of Local Communities In Measures Of Decentralization In Ukraine. *European*

Journal of Law and Public Administration. 2015. Vol. 2. No. 3. P. 37–43.

31. Chemezhenko E. Local self-government in Ukraine: current state and main directions of development. *Legea și Viața*. 2018. No. 11/2(323). P. 138–143.

32. Faguet J.-P. Decentralization and Local Government Performance. *Technical Consultation on Decentralization* (Rome, 16–18 December 1997). URL: <http://www.fao.org/3/ad697e/ad697e.pdf> (Last accessed: 22.11.2021).

33. Holubchak O., Horal L., Korol S. Research of Theoretical and Practical Aspects of Decentralization as a New Management System in Ukraine. *Technology Audit and Production Reserves*. 2018. No. 6/5(44). P. 4–10.

34. Kolesnik T., Pron'ko L. Decentralization of Public and Local Authorities in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2016. Vol. 2 No. 1. P. 96–100.

35. Kolesnik T., Pron'ko L., Samborska O. Activities of United Territorial Communities As a Body of Local Government in the Conditions of Power Decentralization in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4. No. 2. P. 184–190.

36. Litvack J., Ahmad J., Bird R. Rethinking decentralization in developing countries. Washington, D.C.: The World Bank, 1998. <http://documents1.worldbank.org/curated/en/938101468764361146/pdf/multi-page.pdf> (Last accessed: 22.11.2021).

37. Rabinovych M., Shelest H. Decentralization, Regional Diversity, and Conflict: The Case of Ukraine. Cham : Palgrave Macmillan, 2020. 373, [15] p.

38. Samborska O. Decentralization in Ukraine: current state and prospects. *Norwegian Journal of Development of the International Science*. 2020. No 45. P. 60–66.

The specifics of the formation of capable territorial communities in the context of decentralization in Ukraine

Vol'skyi Oleh Ivanovych

Postgraduate Student at the Department of Political Science at Faculty of Philosophy
Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine

One of the most important elements of decentralization in Ukraine is formation of a basic level of local government, i.e. capable and united territorial communities. At the expense of their own resources, they must be able to solve the issues of local importance in the interests of their inhabitants, i.e. to ensure the appropriate level of education, culture, health care, social protection, housing and communal services, etc. Therefore, the purpose of the article is to determine the specifics of the formation of capable territorial communities in the context of decentralization in Ukraine. The author revealed the main approaches to the definition of «decentralization», i.e. systemic and functional ones. In addition, there are two stages of decentralization in Ukraine: 1) in 2014–2020; 2) from 2020 – until now.

The researcher identified that decentralization should become the key attribute in the implementation of important systemic goals of social transformation in Ukraine, relating to: changes in the basic principles of social development; motivating community members to improve their own lives and influence their quality through different local government mechanisms; accelerating economic growth through fuller and more efficient use of local development resources; formation of the collective identity of community; involvement of communities into governance decisions in the context of regional and national development. It was found that the factors of formation of capable territorial communities in the context of decentralization in Ukraine are as follows: the ability of local government to solve public issues that fall within their competence to meet the needs of the population of the respective administrative and territorial units; historical, geographical, socio-economic, natural, ecological, ethnic and cultural features of the development of the respective administrative and territorial units; the development of the infrastructure of the respective administrative and territorial units; financial support of the respective administrative and territorial units; labor migration of the population; optimal networks of social infrastructure and accessibility of public services in the relevant areas.

Key words: local government, the principle of subsidiarity, decentralization, budget decentralization, united territorial community, capable territorial community.

Воробйов Віталій Анатолійович

«Електоральний маятник». Вибір між пропорційною та мажоритарною системами як детермінанта парламентського представництва

УДК 321.7:342.827.2 (477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.5>

Воробйов Віталій Анатолійович
аспірант кафедри політичних теорій
Національного університету
«Одеська юридична академія»
вул. Фонтанська дорога, 23,
Одеса, Україна

У статті стверджується, що забезпечення демократичного парламентського представництва на пряму залежить від суспільного вибору між пропорційною та мажоритарною електоральними системами. Цей вибір визначено в якості детермінанти парламентського представництва в Україні.

Відзначено, що «електоральний маятник» парламентських виборів в Україні зупинився на гібридній, тобто змішаній моделі. За виключенням виборів 1994 року, які відбулись за мажоритарною системою та виборів 2006 й 2007 років, які пройшли за пропорційною системою, усі інші парламентські кампанії характеризувались змішаною моделлю. Це обумовило «гібридність» парламентського представництва, поєднуючи скоріше недоліки двох систем, аніж їх переваги. Модернізація парламентського представництва задля адекватної відповіді на виклики сучасності потребує впровадження іншої електоральної моделі. Йдеться про структурований на основі партійних ідеологій парламент з пропорційним регіональним представництвом.

Визначено, що до основних характеристик сучасного електорального процесу в Україні належать: «гібридність» виборчої системи (поєднання недоліків мажоритарної та пропорційної систем), медіатизація політики та медіа-скандали як один із визначальних чинників голосування громадян, персоніфікація політичних проектів та підвищення ролі партійних лідерів у електоральному процесі, деідеологізація виборчих змагань, централізація виборчих кампаній (у менеджерському та представницькому аспектах), недостатня увага до пропорційного представництва регіонів у партійних списках тощо.

Аргументовано, що наступні парламентські вибори мають відбутись, вперше в історії незалежної України, за пропорційною моделлю з відкритими партійними списками. Саме тоді є шанс забезпечити демократичне парламентське представництво задля вироблення у процесі парламентських дебатів навколо ідеологічних партійних засад та програмових положень політичний курс країни. Він має конструюватись навколо визначення та реалізації суспільного інтересу.

У цьому випадку можна буде говорити про справжню електоральну революцію у забезпеченні демократичного парламентського представництва в Україні.

Ключові слова: суспільний вибір, електоральна система, електоральний процес, пропорційна система, мажоритарна система, гібридна електоральна система, парламентське представництво, пропорційна модель з відкритими партійними списками.

Вступ. Залежність між інститутом виборів та системою парламентського представництва є очевидною в умовах демократії. Модернізація виборчої системи визнана однією із основних вимог поступу демократичного парламентського представництва та політичної конкуренції. Слід наголосити: «Вибори – основа демократичного суспільства, головна форма політичної участі населення. Зокрема, вибори забезпечують легальність і легітимність влади, конкуренцію в боротьбі за владу, ротацію національної і регіональної еліти, за результатами виборів формуються уряди суверенних держав, змінюються вектори зовнішньої і внутрішньої політики» [4].

Сутність модернізації виборчої системи, якої вкрай потребує українське суспільство – найповніше забезпечення парламентського представництва. Використовуючи альтернативи «модернізації» та «демодернізації» можна визначити пропорційну систему як таку, що відповідає завданню модернізації системи парламентського

представництва в Україні, а мажоритарну – в якості патерна демодернізації. За мажоритарною системою відбувались парламентські вибори у 1994 році, а за пропорційною – у 2006 та 2007 роках. Змішана модель застосовувалась у переважній більшості виборів до Верховної Ради – у 1998, 2002, 2012, 2014 та 2019 роках [2]. Тобто, електоральний маятник лише двічі сягав крайніх цятток пропорційної та мажоритарної моделі, застрягнувши посередині між ними, на змішаній, або «гібридній моделі». Відзначимо: «Теоретично змішана виборча система повинна поєднувати у собі переваги мажоритарної та пропорційної. У нас же, навпаки, аналізуючи чинні нововведення... складається враження, що вони органічно поєднали недоліки цих систем» [6].

На сучасному етапі наголосимо на неприпустимості змін виборчої системи у напрямку демодернізації, тобто посилення мажоритарної складової. Навпаки, модернізація українського суспільства потребує вдосконалення пропорційної електоральної моделі.

Внаслідок застосування мажоритарної або пропорційної моделі інтереси виборців представляють різні актори. Одним із найвиразніших прикладів є політичні партії (які представляють інтереси соціальних груп за пропорційної системи) vs. кандидати від округів (мажоритарна система). Відзначимо думку І.Савченка, А. Осаволюка й Д. Прокпчука, співавторів статті «До пошуків оптимальної виборчої системи...»: «Проблемою демократії і, зокрема, виборчого процесу є те, як у результатах виборів найповніше і найчіткіше відобразити суспільну преференцію, а отже, й агрегувати суспільне благо. На практиці виходить, що внаслідок різних систем виборів перемогти можуть зовсім різні актори. Чіткі правила гри забезпечують її легітимність та стабільність. Наявний перебіг виборчого процесу в Україні яскраво ілюструє те, як недосконалість правил «гри» (форми) впливає на її результат (зміст)» [6].

Свідченням актуальності визначення вибору між пропорційною та мажоритарною електоральними системами в якості детермінанти парламентського представництва в Україні є заява одного із лідерів політичної партії «Слуга народу» щодо відтермінування переходу до пропорційної системи [3]. Реакція опонентів, як експертна [5], так і політична не забарилась [7]. Дискусії з цього важливого питання продовжуються, а значить політична боротьба за вибір електоральної системи триває.

В умовах гібридної війни та кризи легітимності публічної влади набуває особливої актуальності набуває вибір електоральної моделі, яка здатна забезпечити парламентське представництво з метою визначення та реалізації суспільного блага.

Мета та завдання статті. Метою статті є визначення суспільного вибору між пропорційною та мажоритарною електоральними системами як детермінанти парламентського представництва в Україні. Поставлена мета обумовила наступні дослідницькі завдання: – з'ясувати роль виборчої системи у забезпеченні парламентського представництва; – визначити переваги та недоліки мажоритарної та пропорційної виборчих систем; – окреслити напрямки модернізації електоральної системи в Україні.

Методи дослідження. Конструювання узагальнених уявлень щодо електорального «маятника» в Україні та визначення вибору між пропорційною та мажоритарною виборчими системами в якості детермінанти політичного представництва на вітчизняному ґрунті забезпечено за допомогою використання комплексу дослідницьких методів, серед яких слід відзначити порівняльний та інституціональний методи. За допомогою першого здійснено порівняльний аналіз мажоритарної та пропорційної виборчої систем, окреслено основні напрямки модернізації виборчої системи Укра-

їни. Інституціональний метод дозволив визначити вибори як важливий політичний інститут, від якого залежить повноцінне парламентське представництво, а отже – напрямок розвитку суспільства й держави. Також застосування інституціонального методу, фокусуючи увагу на процесі інституціоналізації, відображає недоліки мажоритарної виборчої системи відносно інституціоналізації політичних партій, структурованості парламенту тощо.

Результати. Виборча система є важливою складовою політичного процесу й, вужче, електорального процесу. Погодимось із наступною позицією: «Виборча система перебуває у самому центрі демократичної політичної системи, оскільки її завдання полягає в тому, щоб перетворити волю суверенного народу у визначення його законних представників, які несуть відповідальність від його імені за нагляд за виконавчими і законодавчими актами. Особливості виборчої системи здатні спричинити за собою широкі наслідки – від розколу партії до розпаду країни» [1].

Серед основних характеристик сучасного електорального процесу слід відзначити наступні: 1) «гібридність» виборчої системи. Змішана виборча система поєднує недоліки пропорційної та мажоритарної моделей. Погодимось із фахівцями: «Теоретично змішана виборча система повинна поєднувати у собі переваги мажоритарної та пропорційної. У нас же, навпаки, аналізуючи чинні нововведення... складається враження, що вони органічно поєднали недоліки цих систем» [6]; 2) медіатизація політики, тобто конструювання виборчих кампаній у відповідності до вимог медіа-формату як у традиційних медіа, так і в інтернет-медіа, соціальних мережах тощо. Одним із визначальних чинників (та проблем!) електоральних кампаній стали медіа-скандали. Політичні дебати, які мали б раціоналізувати політичну взаємодію, навпаки, зникли з електорального процесу (за виключенням обов'язкових дебатів між фіналістами президентської кампанії перед другим туром). Погодимось, що до основних викликів, які заважають раціональними політичним дебатам відносяться «...медіатизація політики, олігархічна модель українських масмедіа, спотворення політичних дискусій під час медіа шоу та зведення політичної конкуренції до медіа-скандалів. Основна складність полягає у тому, що предметом раціональних політичних дебатів у масмедіа протягом усіх років незалежності так і не стало визначення сутності національного інтересу, а отже – і напрямків його реалізації та захисту у процесі європейської та євроатлантичної інтеграції» [9]; 3) персоніфікація політичних проектів, підвищення ролі партійних лідерів у електоральному процесі. Персоніфікація створює умови для розвитку авторитарних тенденцій у партійному будівництві. Від цього один крок до повернення до авторитарних трендів в управлінні державою. Відзначимо: «За умов нерозвиненості

інституту парламентаризму спостерігається зростання авторитарних тенденцій у діяльності партій, коли рішення в партії ухвалюються вузьким колом осіб, що диктують свої умови народним обранцям, які суттєво втрачають свій зв'язок з виборцями» [6]; 4) деідеологізація виборчих змагань. Конкуренція між партіями та кандидатами за депутатські мандати відбувається не у площині ідеологій. Про це, зокрема, свідчить недостатня увага з боку партій, кандидатів та суспільства до передвиборчих програм та ідеологічного позиціонування. Саме тому слід наголосити на необхідності впровадження на сучасному етапі розвитку українського парламентаризму такої електоральної системи, яка б сприяла ідеологічному структуруванню парламенту; 5) централізація виборчих кампаній (у менеджерському та представницькому аспектах), недостатня увага до пропорційного представництва регіонів у партійних списках.

Серед переваг пропорційної електоральної системи слід відзначити: партійне представництво широких соціальних груп, зменшення ризиків підкупу виборців з боку окремих депутатів-мажоритарників, партійна структурація парламенту. Водночас, недоліки пропорційної системи закритих списків напряму пов'язуються із недостатнім рівнем парламентського представництва. Йдеться про посилення ролі партійних лідерів та партійного відбору, що підвищує ризик авторитарних тенденцій у партійному будівництві, у парламенті послаблюється зв'язок із регіонами – більшість депутатів у партійних списках не є представниками регіональних еліт. Також партійні лідери отримують можливість змінювати позицію фракції під час парламентської каденції. Наведемо ще одне зауваження: «Виборці лише фіксують попередній вибір партій. Вибори відбуваються, але не на виборчих дільницях. На виборах просто визначається – скільки місць у парламенті матиме кожна партія. Питання ж про те, хто буде посідати ці місця, не виноситься. Ця практика чимось нагадує «вибори» в Радянському Союзі, де основні обрання відбувалися через систему рад, а на всенародних виборах має місце лише процедура затвердження (легітимації) обранців» [6].

Недоліки пропорційної системи, яка застосовувалась під час парламентських кампаній в Україні у 2006 та 2007 роках можуть бути частково компенсовані мажоритарною складовою. Адже, саме мажоритарна система забезпечує регіональне представництво, за неї вибудовується зв'язок між депутатом та виборцями (мешканцями певного округу). Виборець, завдяки можливості голосування за визначеного кандидата, точно знає свого депутата, ідентифікує власного представника у парламенті.

Електоральний «маятник» в Україні, рухаючись між мажоритарною та пропорційною системами,

переконливо демонструє залежність політичного та економічного прогресу країни від обраної електоральної моделі. Як зазначається: «Пропорційний розподіл голосів на парламентських виборах приводить до справедливого представництва, а також забезпечує чітку і відносно стабільну структуру парламенту – у цьому полягають основні переваги пропорційної системи. До того ж пропорційна виборча система дозволяє суспільству ідентифікувати політичну історію кожної партії, її ефективність у створенні коаліцій та результат участі в урядованні. В умовах парламентсько-президентської моделі пропорційна система формування представницьких органів влади створює проблеми для стабільного функціонування виконавчої влади, бо жодна з політичних сил не може отримати абсолютну більшість голосів (хоча, безумовно, така мета декларується), а отже – нездатна створити однопартійний уряд. Пропорційна система зобов'язує формувати стійкі фракції та коаліції фракцій, які беруть на себе відповідальність за голосування та діяльність уряду й опозиції. Ефективність їх дій можна оцінювати, й кожний виборець здатен раціоналізувати свій вибір, спираючись на політичну історію певної партії чи блоку» [8].

Електоральні кампанії (президентську та парламентську) 2019 року називають «електоральною революцією». Як зазначають Ю. Остапець та Г. Ільтьо: «Виборчі кампанії проходили в умовах розчарування суспільства в діючій владі, низького рівня підтримки її інститутів, окремих політичних лідерів, провладних політичних сил. Важливим чинником впливу на результат виборів залишилося розмежування серед прихильників європейського курсу України та політичних сил, що декларують відповідне спрямування, та політичних сил, які зорієнтовані на тісну співпрацю з Росією. Також слід зазначити, що парламентські вибори відбулися відразу після виборів президентських (політичні експерти їх називали «третім» туром президентських)...» [4].

Але, попри нечувану підтримку В. Зеленського та політичної партії «Слуга народу» на виборах до Верховної Ради України 2019 року про справжню електоральну революцію можна буде говорити лише тоді, коли парламентські електоральні змагання вперше в історії України відбудуться за пропорційною системою з відкритими партійними списками.

Висновки. Таким чином, майбутнє демократичного парламентського представництва напряму пов'язується із вибором між мажоритарною та пропорційною електоральними системами й залежить від цього вибору. «Електоральний маятник» парламентських виборів, рухаючись від мажоритарної системи 1994-го року (слід зазначити, що останні радянські вибори також відбулись за мажоритарною моделлю у 1990 році) до пропорційної 2006-го й 2007-го років здебільшого «зависав» на гібридній

моделі. Відповідь на виклики сучасності в умовах парламентсько-президентської форми правління може дати структурований парламент, у якому пропорційно представлено інтереси усіх громадян. А головне – парламент, у якому політична конкуренція конструюється навколо програмових засад та ідеологічних положень партій щодо визначення та реалізації суспільного інтересу. Повною мірою цим вимогам відповідає пропорційна електоральна модель з відкритими партійними списками. Саме у відповідності до цієї електоральної моделі мають відбутись наступні парламентські вибори.

Лише тоді можна буде говорити про електоральну революцію у парламентському представництві в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вагіна О. Змішана виборча система: світовий досвід застосування. *Вибори та демократія*. 2011. № 1. С. 29–37.

2. Вибори народних депутатів України. *Офіційний веб-сайт Центральної виборчої комісії*. URL: https://cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-narodnih-deputativ-ukraini.html

3. Навряд чи Рада скасує перехід на пропорційну систему на наступній сесії – Арахамія. *Українська правда*. 2021. 21 грудня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/12/21/7318181/>

4. Остапеч Ю., Ільтьо Г. Вплив президентських і парламентських виборів 2019 року на акторний склад та конфігурацію партійної системи України. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2019. Випуск 26. С. 159–169.

5. Рибачук О. Конспекти Януковича. До чого призведе повернення до мажоритарної системи. *Новоє время*. 2021. 23 грудня. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/sluga-narodu-vibori-chim-pogana-mazhoritarka-novini-ukrajini-50203854.html>

6. Савченко І., Осаволюк А., Прокопчук Д. До пошуків оптимальної виборчої системи: відкриті списки. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 6. С. 176–185. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzpiend_2010_6_22.

7. Сергієнко Ю. Повернення до мажоритарки не буде: у «Євросолідарності» нагадали «слугам» про обіцянку Зеленського. *Obozrevatel*. 2021. 20 грудня. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/politics/povernennya-do-mazhoritarki-ne-bude-u-evrosolidarnosti-nagadali-slugam-pro-obitsyanku-zelenskogo.htm>

8. Яковлев Д. В. Вибір: пропорційна чи мажоритарна електоральна модель? *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ ОЮА, Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса: Фенікс, 2014. Т. 2. С. 160–162.

9. Yakovlev D., Amirov A., Stoliarova A. Debate on Foreign Policy Choice in the Media Landscape of Ukraine. The proceedings series *Advances in Social Science, Education and Humanities Research: Social Science, Psychology and Legal Regulation*. Atlantis Press. 2021. URL: <https://doi.org/10.2991/assehr.k.211218.014>

REFERENCES:

1. Vahina O. (2011) Zmishana vyborcha systema: svitovi dosvid zastosuvannya [Mixed electoral system: world experience of application]. *Vybory ta demokratiia*. № 1. S. 29–37.

2. Vybery narodnykh deputativ Ukrainy [Elections of People's Deputies of Ukraine]. *Ofitsiynyi veb-sait Tsentralnoi vyborchoi komisii*. URL: https://cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-narodnih-deputativ-ukraini.html

3. Navriad chy Rada skasuie perekhid na proportsiinu systemu na nastupnii sesii – Arakhamiia [It is unlikely that the Council will cancel the transition to the proportional system at the next session – Araham]. *Ukrainska pravda*. 2021. 21 hrudnia. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/12/21/7318181/>

4. Ostapets Yu., Ilto H. (2019) Vplyv prezydentskykh i parlamentskykh vyboriv 2019 roku na aktorny sklad ta konfiguracyu partiinoi systemy Ukrainy [The impact of the 2019 presidential and parliamentary elections on the cast and configuration of Ukraine's party system]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filos.-politolog. studii*. Vypusk 26. S. 159–169.

5. Rybachuk O. (2021) Konspekty Yanukovycha. Do choho pryvede povernennia do mazhorytarnoi systemy [Yanukovich's abstracts. What will lead to a return to the majority system]. *Novoie vpemia*. 2021. 23 hrudnia. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/sluga-narodu-vibori-chim-pogana-mazhoritarka-novini-ukrajini-50203854.html>

6. Savchenko I., Osavoliuk A., Prokopchuk D. (2010) Do poshukiv optymalnoi vyborchoi systemy: vidkryti spysky [To the search for the optimal electoral system: open lists]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. Vyp. 6. S. 176–185, 176–185. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzpiend_2010_6_22

7. Serhienko Yu. (2021) Povernennia do mazhorytarky ne bude: u «levrosolidarnosti» nahadaly «sluham» pro obitsianku Zelenskoho [There will be no return to the majority: in “Eurosolidarity” reminded “servants” of Zelensky's promise]. *Obozrevatel*. 20 hrudnia. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/politics/povernennya-do-mazhoritarki-ne-bude-u-evrosolidarnosti-nagadali-slugam-pro-obitsyanku-zelenskogo.htm>

8. Yakovlev D. V. (2014) Vybir: proportsiina chy mazhorytarna elektoralna model? [Choice: proportional or majority electoral model?]. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy* : materialy Mizhnar. nauk.

konf. prof.-vykl. ta aspirant. skladu / vidp. za vyp. V. M. Dromin ; NU OluA, Pivd. rehion. tsentr NAPrN Ukrainy. Odesa: Feniks. T. 2. S. 160–162.

9. Yakovlev D., Amirov A., Stoliarova A. (2021) Debate on Foreign Policy Choice in the Media

Landscape of Ukraine. The proceedings series Advances in Social Science, Education and Humanities Research: Social Science, Psychology and Legal Regulation. Atlantis Press. URL: <https://doi.org/10.2991/assehr.k.211218.014>

«Electoral pendulum». The choice between proportional and majority systems as a determinant of parliamentary representation

Vorobiov Vitalii Anatoliiovych

Postgraduate Student at the Department of Political Theories
National University "Odesa Law Academy"
Fontanska road str., 23, Odesa, Ukraine

The article argues that ensuring democratic parliamentary representation directly depends on the public choice between proportional and majority electoral systems. This choice has been identified as a determinant of parliamentary representation in Ukraine.

It has been noted that the "electoral pendulum" of the parliamentary elections in Ukraine is focused on a hybrid, i.e. mixed model. Except for the 1994 majority elections and the 2006 and 2007 proportional elections, all other parliamentary campaigns were characterized by a mixed model. This led to the "hybridity" of parliamentary representation, combining the shortcomings of the two systems rather than their advantages. The modernization of the parliamentary representation in order to adequately respond to the challenges of the present requires the introduction of a different electoral model. It is a parliament structured on the basis of party ideologies with proportional regional representation.

It has been determined that the main characteristics of the modern electoral process in Ukraine include a "hybrid" electoral system (combination of shortcomings of majority and proportional systems), mediatization of politics and media scandals as one of the determining factors of voting, the personification of political projects and increasing the role of party leaders in the electoral process, deideologization of election competitions, centralization of election campaigns (in managerial and representative aspects), insufficient attention to the proportional representation of regions in party lists, etc.

It has been substantiated that the next parliamentary elections should be held, for the first time in the history of independent Ukraine, on an open-list proportional electoral model. That is when there is a chance to ensure democratic parliamentary representation in order to develop the country's political course in the process of parliamentary debates on ideological party principles and program provisions. It must be constructed around the definition and realization of the public interest.

In this case, it will be possible to talk about a real electoral revolution in ensuring democratic parliamentary representation in Ukraine.

Key words: public choice, electoral system, electoral process, proportional system, majority system, hybrid electoral system, parliamentary representation, open-list proportional electoral model.

Гриценко Аліна Анатоліївна

Стратегічне планування зовнішньої політики як складова системи національної безпеки

УДК 321.02

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.6>

Гриценко Аліна Анатоліївна
аспірант, головний консультант
Національного інституту
стратегічних досліджень
вул. Пирогова, 7А, Київ, Україна

У статті розглянуто поняття стратегічного планування та зроблено спробу дослідити його у зовнішньополітичному контексті. Актуальність дослідження зумовлено першочергово відсутністю сучасних праць за запропонованою темою, оскільки найбільш значущі роботи були розроблені в минулому столітті. Цим лише фактом продиктована актуальність нових наукових розвідок та значимість представленої статті. Разом з тим, поняття стратегічного зовнішньополітичного планування не повною мірою досліджено в рамках політичної науки та недостатньо теоретизовано, що також зумовлює актуальність даної роботи. При цьому наголошено, що за відсутності теоретичної бази неможливо ефективно використовувати стратегічне зовнішньополітичне планування як інструмент вироблення зовнішньополітичного курсу, що, у свою чергу, негативно впливає на всю систему національної безпеки держави.

У статті розглянуто два поняття, які авторка вважає наріжними для розуміння процесу стратегічного зовнішньополітичного планування: «стратегічна культура» та «стратегічне мислення». Запропоновано авторські визначення цих багатовимірних термінів та наголошено на суттєвому значенні цих понять для стратегічного зовнішньополітичного планування та формування політики національної безпеки. Авторка статті наполягає, що впровадження цих двох понять у теорію стратегічного зовнішньополітичного планування сприятиме підвищенню ефективності самого процесу, а також зробить аналіз зовнішньої політики інших держав ефективнішим.

Відтак, за допомогою теоретичних методів, таких як аналіз, синтез, узагальнення та класифікація, у статті уточнено та запропоновано формулювання ключових термінів, представлено змістовно-структурну характеристику стратегічного зовнішньополітичного планування, визначено основні його параметри та розроблено його модель. Зазначено, що за допомогою різноманітних технологій, науково обґрунтованих методів аналізу та прогнозування стратегічне планування дає змогу визначити майбутню зовнішню політику держави з урахуванням потенційних викликів та загроз.

Зроблено висновок, що стратегічне планування має важливе значення для впровадження ефективної зовнішньої політики, а отже, і для національної безпеки держави, а відтак є ключовим елементом національної безпеки, від якого залежить ефективність її забезпечення.

Ключові слова: національна безпека, стратегічне планування, стратегічна культура, стратегічне мислення, зовнішня політика.

Вступ. Національна безпека є найважливішою умовою існування будь-якого суспільства, нації, держави. При цьому поняття «безпека» може розглядатися як: стан/ступень захищеності національних інтересів/цінностей; відсутність загроз; сукупність заходів, що вживаються для гарантування безпеки; системи, що складається з елементів і будується на принципах цілісності, стійкості, взаємодії складових, саморегуляції. Авторка цього дослідження дотримується традицій школи політичного реалізму (неореалізму), яка під «національною безпекою» розуміє забезпечення фізичного виживання держави як системи в рамках системи міжнародних відносин, що передбачає захист суверенітету, територіальної цілісності, адекватну реакцію на внутрішні та зовнішні загрози тощо. Цю теорію також підтримує український дослідник О. Власюк, який доводить, що забезпечення національної безпеки є пріоритетним напрямом державної політики, ефективність якої значною мірою визначається станом розробленості теорії національної безпеки та рівнем впровадження і застосування відповідних методів, методик, моделей, механізмів, принципів тощо

у процесі практичного вирішення актуальних проблем державотворення [2, с. 12]. При цьому, під системою національної безпеки в даному дослідженні пропонується розуміти сукупність складових структурних її компонентів, якими є сфери державної та суспільної діяльності, серед яких, в тому числі і зовнішня політика.

Зовнішня політика є, мабуть, найважливішою функцією держави, і особливо важливою в контексті національної безпеки як її невід'ємний елемент. Зовнішньополітична діяльність держави має проводитись відповідно до чітко артикульованої політики національної безпеки. Формування успішної політики національної безпеки – такої, яка спрямована на реалізацію національних інтересів максимально результативними засобами – потребує виваженості, далекоглядності та стратегічного мислення. Ефективна стратегія національної безпеки, спрямована на реалізацію державних інтересів, неможлива без виваженої та прорахованої зовнішньої політики для просування національних інтересів на міжнародній арені.

Не в останню чергу це обумовлено триваючим формуванням нового світового порядку, хао-

тизацією міжнародних відносин та перманентним ускладненням геополітичної, гео економічної обстановки. Це проявляється в появі нових загроз, викликів та ризиків, зміні характеру традиційних загроз, трансформаціями міжнародних та регіональних структур безпеки, розпаді існуючих альянсів і коаліцій та утворення нових – трансрегіональних, наприклад, очевидній неповазі до міжнародного права і порушенні міжнародних договорів, а також появі нових політичних явищ і мегатенденцій.

Волатильність міжнародних відносин ускладнює їх прогнозування, у зв'язку з чим ефективність процесу прийняття зовнішньополітичних рішень та формування національної зовнішньої політики часто є низькою та сумнівною. Результативний механізм прийняття та реалізації зовнішньополітичних рішень є однією з ключових умов ефективної зовнішньої політики. В якості такого механізму виступає стратегічне планування.

Стратегічне планування традиційно є предметом досліджень воєнної науки, менеджменту, часто дослідники у сфері державного управління також розглядають це поняття через призму його практичного застосування, пропонуючи різноманітні методи реалізації стратегічного планування в тому чи іншому виді державної діяльності, будь то економіка, екологія чи оборона.

Слід визнати, що були зроблені спроби описати процес стратегічного планування у сфері зовнішньої політики. Проте варто зазначити, що в таких роботах часто оцінюється практична робота того чи іншого органу влади чи, наприклад, департаменту МЗС, відповідального за стратегічне планування. Серед таких робіт слід згадати статті З. Бжезинського «*Purpose and Planning in Foreign Policy*» та Л. Блумфілда «*Planning Foreign Policy: Can it Be Done?*», а також С. Гантінгтона «*Strategic Planning and the Political Process*» в яких викладено ретельний аналіз діяльності Управління політичного (стратегічного) планування (S/P) Держдепартаменту США.

Примітно, що найбільш значущі роботи на цю тему були розроблені в минулому столітті, що обумовлює актуальність нових наукових розвідок та значимість представленої праці. Разом з тим, це поняття не повною мірою досліджено в рамках політичної науки та недостатньо теоретизовано.

Відтак, метою дослідження є аналіз особливостей стратегічного планування у сфері зовнішньої політики. У зв'язку з цим у статті розглядаються два поняття, критично важливі для розуміння сутності процесу стратегічного планування: «стратегічна культура» та «стратегічне мислення». Таким чином, основними завданнями дослідження визначаються за допомогою теоретичних методів, таких як аналіз, синтез, узагальнення та класифікація:

– запропонувати формулювання трьох термінів: стратегічна культура, стратегічне мислення, стратегічне планування;

– визначити основні параметри стратегічного зовнішньополітичного планування, такі як функція, мета та принципи;

– розробити модель стратегічного зовнішньополітичного планування;

– довести, що стратегічне зовнішньополітичне планування є ключовим елементом національної безпеки, від якого залежить ефективність її забезпечення.

Варто наголосити на тому, що існує значна кількість методів, які використовуються в рамках процесу стратегічного планування та розробки стратегії, втім, освітлення цього питання в даній статті не видається доцільним, оскільки потребує окремого дослідження.

Результати. Стратегічна культура є складовою частиною національної безпеки й тим підґрунтям, на якому повинні базуватись основні стратегічні документи та плани у сфері національної безпеки. Під поняттям стратегічної культури розуміється модель поведінки, яка базується на певному типі мислення, світогляді та традиціях, характерних для географічно окресленого співтовариства безпеки, та яка притаманна політичному істеблінменту держави, відповідальному за визначення цілей національної безпеки, розробку стратегій їх досягнення та реалізацію цих стратегій. Стратегічна культура формується з певного ряду чинників, таких як територіально-географічні, історичні, політично-інституційні, воєнно-стратегічні, етнічні, релігійні/духовні. Ці чинники формують національну ідентичність та світогляд, що разом із традиціями, звичками, звичаями становлять набір інтересів та преференцій. Світогляд створює тип мислення, характерний, зокрема, для індивідуума й для народу загалом. Мислення на державному рівні проявляється у стратегічному мисленні, результатом якого є прийняття адекватного стратегічного рішення. Іншими словами, певний тип мислення позначається на певній моделі поведінки, яка і є втіленням стратегічної культури.

Стратегічне мислення – це інтелектуальна технологія або інструментарій, який дозволяє спроектувати предметний образ майбутнього для обраного об'єкта (держави тощо). Стратегічне мислення є проєктуванням або концептуалізацією державної політики національної безпеки, що важливо, довгострокової, а відтак становить основу системи державного стратегічного планування. Стратегічне мислення повинно бути спрямоване на уявлення держави в майбутньому та дизайн генерального плану державного розвитку, який би забезпечував реалізацію національних інтересів, те, що називається «*pathfinding*» – пошук шляху. Результатами стратегічного мислення є візія (стратегічне бачення) та макроціль (end-state) зовнішньої політики, які своєю чергою відображають бажане майбутнє держави.

В комплексі з аналізом та оцінкою результатів стратегічних досліджень стає можливим конкретизувати стратегічні задачі зовнішньої політики, які є відповідями на питання як досягти макроцілі та реалізувати візію. Стратегічне мислення відображається на поведінці та впливає на формулювання національних інтересів, процеси прийняття рішень, постановки цілей і реагування на кризові ситуації. Тобто стратегічне мислення є основою системи державного стратегічного планування, завдяки якій держава вибудовує основні напрями політики національної безпеки.

Стратегічна культура та стратегічне мислення, відтак, є вхідними умовами для стратегічного планування.

У чистому вигляді планування є інтелектуальною діяльністю, оскільки включає стратегічне мислення, при цьому важливим його критерієм є те, що Карл фон Клаузевіц називав *coop d'oeil* («внутрішнє око») – здатність швидко розпізнавати найважливіше [7, с. 364]. Відтак, стратегічне планування з одного боку розглядати як спосіб мислення про майбутнє, мислення про національні цілі та інтереси, мислення про навколишнє середовище, з яким, ймовірно, доведеться зіткнутися при досягненні цілей, і проєктування альтернативних середовищ, а також мислення про шляхи досягнення цілей – розробка стратегії, курс дій. Таким чином, метою зовнішньополітичного планування є *створення зовнішньополітичної стратегії*, яка виявляється результатом стратегічного мислення, підкріпленого стратегічними дослідженнями та заснованого на стратегічному культурному контексті. Це призводить до висновку, що поняття «стратегічне планування» доцільніше термінологізувати як *процес аналітичної та синтетичної діяльності, під час якої визначаються довгострокові/середньострокові державні цілі та пріоритети (національна безпека, зовнішня політика тощо) одночасно з механізмом їх реалізації*. Стратегічне планування спрямоване на визначення можливого майбутнього, розробку варіантів і підготовку відповідей на можливі загрози та виклики.

Українські дослідники В. Горбулін та А. Качинський справедливо зазначають, що стратегічне планування являє собою докладний опис мети, завдань і комплексу заходів щодо реалізації фундаментальних цілей [3, с. 15].

В.Тертичка, український фахівець зі стратегічного управління, виокремив такі особливості стратегічного планування передбачливість, зосередженість на конкретних цілях, зі спільною стратегією, комплексність і складність, із залученням експертів, довгостроковість (понад 3 роки). Ключова відмінність стратегічного і звичайного (повсякденного) оперативного планування: – звичайне (повсякденне) планування здійснюється «від теперішнього» (сучасного); – стратегічне планування

здійснюється «від майбутнього». Стратегічне планування зосереджене на питаннях майбутнього, на забезпеченні довготривалого виживання держави в умовах змінного середовища [4, с. 14].

Слід зауважити, що стратегічне планування не обов'язково передбачає довгострокове планування. Процес планування політики називається стратегічним, коли вирішуються стратегічно важливі політичні завдання. В контексті зовнішньої політики, однак, стратегічне планування можна ототожнювати з середньо-/довгостроковим плануванням через нестабільність міжнародних відносин, а також через зміну влади. Більшість осіб, відповідальних за прийняття рішень перебувають на посаді протягом відносно короткого періоду часу і, як правило, мають «горизонти планування», які загалом відповідають строку перебування на посаді, при владі. Кожна нова адміністрація ставить перед собою нові цілі зовнішньої політики, для досягнення яких потрібна стратегія. При цьому допускається також безперервність і еволюція цих завдань. Отже, основною *функцією* планування у зовнішніх справах є дизайн, проєктування.

Процес стратегічного зовнішньополітичного планування має специфічну структуру. У цьому дослідженні пропонується *7-ступенева модель* моделі стратегічного зовнішньополітичного планування.

Перший етап – *чітке формулювання цінностей*. Горбулін визначає, що національні цінності є найстабільнішими елементами, адже формуються впродовж історичного процесу, розвитку матеріальної та духовної культури суспільства, відповідають геополітичному спрямуванню країни [6, с. 19].

Наступним буде *визначення ключових національних інтересів* у зовнішньополітичному контексті. Національні інтереси – елемент порівняно динамічний, що формується на базі національних цінностей під впливом довгострокових тенденцій суспільного розвитку [3, с. 19]. З. Бжезінський наголошує, що інтереси зазвичай формуються відповідно до усталених традицій, меж географії та обмежених ресурсів. Історична наступність і чітко визначені пріоритети дозволяють точніше визначити фундаментальні принципи, які забезпечують концептуальну основу, в рамках якої діє людина, відповідальна за планування політики, що дозволяє зосередитися на центральній важливому [5, с. 52].

Третім кроком має бути *визначення цілей і завдань*, які відображають бачення (як правило, передбачені в Стратегії національної безпеки) і відповідають національним інтересам, а також визначають методи їх досягнення. Бажано, щоб цілі та завдання відповідали критеріям S.M.A.R.T., серед яких «R» – релевантний/реалістичний – є найважливішим. Національні цілі як конкретні цілі, що держава ставить перед собою заради захисту національних інтересів є визначальним елементом стратегічного планування. Завдання,

на відміну від цілей, є конкретними і обмеженими у часі напрямками дій щодо досягнення стратегічних цілей [1, с. 20].

Як будь-який інтелектуальний процес, стратегічне планування можна розглядати як процес вирішення проблем. Як такий, цей процес передбачає вибір та формулювання проблеми, збір та фільтрацію відповідних даних, розробку гіпотетичних рішень та врешті-решт вироблення найбільш релевантного рішення. Таким чином, четвертим кроком є *діагностика проблем і можливих викликів*, які можуть потенційно перешкодити досягненню визначених цілей. Стратегічне планування завжди орієнтоване на дію, тому стратегічні проблеми слід формулювати як завдання, які держава, державні установи та організації здатні виконати.

П'ятим кроком буде *аналіз стратегічних досліджень*, які дають прогноз перспективного розвитку міжнародних відносин, а також варіанти альтернативного розвитку подій – цей крок можна назвати «*аналізом стратегічних альтернатив*», який також передбачає оцінювання найбільш бажаного варіанту осяжного майбутнього. В. Горбулін та А. Качинський зазначають, що стратегічне планування сприяє покращенню процесу прийняття рішень. Щоб отримати найкращі результати, стратегічне планування потребує широкого й водночас ефективного збору інформації, розроблення й вивчення стратегічних альтернатив і посилення уваги до стратегічних ризиків, пов'язаних з ухваленням стратегічних рішень [3, с. 17].

Результатом аналізу стає шостий етап – *вибір можливих дій* для кожного запропонованого варіанту прогнозу. Процес стратегічного зовнішньополітичного планування завершується *формалізацією зовнішньополітичної стратегії*. Зорієнтованість стратегічного планування на результат не викликає сумнівів, оскільки стратегічний план обов'язково передбачає досягнення результату відповідно до задекларованої цілі [1, с. 10].

Важливим елементом стратегічного планування є регулярний аналіз/моніторинг ходу реалізації стратегії, який Л. Блумфілд називає «*post mortems*» [5, с. 389]. Його слід проводити для того, щоб забезпечити більш систематичне вивчення успіхів і невдач процесу планування. На підставі моніторингу та оцінювання результатів і процесу стратегічного планування готуються висновки щодо ефективності й результативності стратегічного планування та потреби у внесенні виправлень до засобів, завдань чи цілей стратегії [1, с. 21].

Авторка цього дослідження розробила наступні принципи стратегічного зовнішньополітичного планування:

- 1) *системність та збалансованість*;
- 2) *цілісність та комплексність*;
- 3) *реалістичність або адекватність* (результатом процесу планування не можуть бути цілі

та завдання, відірвані від реальності, зокрема з точки зору оцінки наявних державних ресурсів);

4) *багатоальтернативність* (що також є засобом зниження рівня невизначеності (непередбачуваності), підвищення обґрунтованості стратегічних рішень, а також основою для адаптації зовнішньополітичної стратегії до мінливих умов зовнішнього та внутрішнього середовища з мінімальними втратами);

5) *методологічність та науковість* (стратегічне зовнішньополітичне планування здійснюється з використанням науково обґрунтованих методів з урахуванням їх постійного вдосконалення, а також з використанням міжнародного досвіду у цій сфері);

6) *завершеність* (в результаті стратегічного планування має з'явитися завершений і цілісний план для досягнення визначених цілей – стратегія);

7) *ефективність* (вибір засобів і методів досягнення зовнішньополітичних цілей повинен бути орієнтований на досягнення запланованих результатів з найменшими витратами ресурсів);

8) *перевірюваність* (стратегічний план повинен містити чіткі та вимірювані KPI для оцінки результатів його реалізації);

9) *гнучкість* (стратегія має бути побудована за принципом «відкритої архітектури», тобто імпліцитно включати в собі можливість свого оновлення, покращення, доповнення; стратегію слід періодично переглядати на основі оновлених ad hoc досліджень);

10) *прозорість та легітимність* (стратегічне планування в демократичній державі здійснюється від імені суспільства і заради суспільства, тому процес планування має бути прозорим і зрозумілим для громадян, а також підтримуватися ними, отже, документи стратегічного планування повинні бути у відкритому доступі).

Відтак, процес стратегічного зовнішньополітичного планування дозволяє внести елемент визначеності щодо перспективної еволюції міжнародних відносин, забезпечуючи достатнє розуміння їх розвитку та забезпечуючи таким чином деякий контроль або контрольований вплив на політичні процеси, події та явища, будучи, відтак, засобом подолання зовнішньополітичної нестабільності.

Висновки. Різноманітні чинники, зокрема географічні, релігійні, історичні тощо, формують національну ідентичність та світогляд, які разом із традиціями, звичками, звичаями складають сукупність національних інтересів та уподобань. Таким чином, кожна держава виходить на міжнародну арену зі своїм багажем накопиченого історичного досвіду, вірувань, культурних впливів, географічних і ресурсних обмежень та унікального світогляду. Світогляд створює тип мислення, специфічний як для окремої людини, так і для народу в цілому. Мислення на державному рівні виявляється у стратегічному мисленні, результатом якого є адекватне прийняття стратегічних рішень. Стратегічне мислення відображається на поведінці держави і впливає на

формулювання національних інтересів, процеси прийняття рішень, постановку цілей та реагування на кризові ситуації. Тобто стратегічне мислення як інтелектуальна технологія проектування майбутнього держави є основою системи державного стратегічного планування, за допомогою якої держава будує основні напрями політики національної безпеки та зовнішньої політики зокрема.

Таким чином, стратегічна культура та стратегічне мислення є основними умовами стратегічного планування, зокрема у сфері зовнішньої політики. Саме стратегічне зовнішньополітичне планування є наріжним каменем національної безпеки. За допомогою різноманітних технологій, науково обґрунтованих методів аналізу та прогнозування стратегічного планування дає змогу визначити майбутню зовнішню політику держави з урахуванням потенційних викликів та загроз. Стратегічне зовнішньополітичне планування є інструментом, який значно підвищує ефективність зовнішньої політики, від якої значною мірою залежить національна безпека.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Берданова О., Вакулєнко В., Тертичка В. Стратегічне планування. Л. : ЗУКЦ, 2008. 138 с.
2. Власюк О. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики. *Вибрані наукові праці*. К. : НІСД, 2016. 528 с.
3. Горбулін В., Качинський А. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки : монографія. К. : НІСД, 2010. 288 с.

4. Тертичка В. Стратегічне управління. Київ : "К.І.С.", 2017. 932 с.

5. Bloomfield, L.P. (1978). Planning Foreign Policy: Can it Be Done? *Political Science Quarterly*, 3(93), 369–391.

6. Brzezinski, Z. (1969). Purpose and planning in foreign policy. *The Public Interest*, 14, 52–73.

7. Gaddis J. L. (2019). *On Grand Strategy*. Penguin. 384.

REFERENCES:

1. Berdanova O., Vakulenko V., Tertychka V. (2008). *Stratehichne planuvannia*. [Strategic planning] L. : ZUKT. 138. [in Ukrainian].

2. Vlasiuk O. (2016). *Natsionalna bezpeka Ukrainy: evoliutsiia problem vnutrishnoi polityky. Vybrani naukovi pratsi*. [National Security of Ukraine: evolution of domestic policy problems. Selected scientific works] K. : NISD. 528. [in Ukrainian].

3. Horbulin V., Kachynskiy A. (2010). *Stratehichne planuvannia: vyrishennia problem natsionalnoi bezpeky : monohrafiia*. [Strategic planning: solving national security problems: monograph] K. : NISD. 288. [in Ukrainian].

4. Tertychka, V. (2017). *Stratehichne upravlinnya*. [Strategic Management]. Kyiv: KIS. 932. [in Ukrainian].

5. Bloomfield, L.P. (1978). Planning Foreign Policy: Can it Be Done? *Political Science Quarterly*, 3(93), 369–391. [in English]

6. Brzezinski, Z. (1969). Purpose and planning in foreign policy. *The Public Interest*, 14, 52–73. [in English]

7. Gaddis J.L. (2019). *On Grand Strategy*. Penguin. 384. [in English]

Strategic foreign policy planning as national security system constituent

Hrytsenko Alina Anatoliivna

Postgraduate Student, Chief Consultant
National Institute for Strategic Studies
Pyrohova str., 7A, Kyiv, Ukraine

The article addresses the concept of strategic planning, attempting to investigate it within the foreign policy context. The relevance of the study is primarily attributable to the lack of modern, cogent research on the proposed topic, as the most significant works were developed in the last century. This fact alone emphasises the need of a new investigation and the importance of the presented study. Moreover, the strategic foreign policy planning concept is not fully explored within political science and insufficiently theorized, which also determines the relevance of this article.

It is emphasised that in the absence of a theoretical basis it is impossible to effectively use strategic foreign policy planning as a tool for developing a foreign policy course, which, in turn, negatively affects the entire national security system.

The article provides the analysis of two concepts that the author considers the cornerstone for understanding the process of strategic foreign policy planning: «strategic culture» and «strategic thinking». Improved definitions of these multidimensional terms are suggested and the essential meaning of these concepts for strategic foreign policy planning and national security policy-making is also described. The results of the study allowed concluding that strategic culture and strategic thinking can be regarded as fundamental inputs for strategic foreign policy planning and national security policy-making. The author of the study insists that the introducing these two concepts into the theory of strategic foreign policy planning will increase the efficiency of the process itself, as well as make the analysis of foreign policy of other countries more effective.

Thus, using theoretical methods such as analysis, synthesis, generalization and classification, the article clarifies and proposes the formulation of key terms, presents the content and structural characteristics of strategic foreign policy planning, defines its main parameters and develops its model. It is noted that using various technologies, scientifically credible methods of analysis and forecasting, strategic planning allows to determine the future foreign policy of a State taking into account potential challenges and threats.

It is concluded that strategic planning is crucial for implementing effective foreign policy and, consequently, national security of, and therefore is a key element of national security, which its effectiveness depends on.

Key words: national security, strategic planning, strategic culture, strategic thinking, foreign policy.

Дмитрієв Вадим Вадимович

Політична ідентичність: від партійних ідеологій до медіатизованих електоральних кампаній

УДК 321.01:161.201.3:659.3
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.7>

Дмитрієв Вадим Вадимович
аспірант кафедри політичних теорій
Національного університету
«Одеська юридична академія»
вул. Фонтанська дорога, 23,
Одеса, Україна

У статті визначено трансформації феномену політичної ідентичності. У даній статті використовується розрізнення між національно-культурною та громадянсько-політичною типами ідентичностей, які взаємодіють у єдиній державі (Є. Бистрицький). Визначено, що політична ідентичність, на відміну від національно-культурної ідентичності, характеризується мінливістю, новачіями та динамізмом розвитку у сучасному світі. Адже вона пов'язується із політичним вибором громадян, який може змінюватись від однієї електоральної кампанії до іншої. Наголошено, що у сучасних умовах реалізовано ідеї щодо комунікативного простору політичної взаємодії у вигляді системи мережових комунікацій в інтернеті, якібуло концептуалізовано у працях теоретиків інформаційного суспільства (Й. Масуда, Д. Белл, О. Тоффлер, ін.). Медіатизація електоральних кампаній та активне застосування комунікативних технологій створює умови для появи відносно нового феномену – медіатизованої політичної ідентичності. Навпаки, національно-культурна ідентичність – це більш сталий феномен через вплив традицій, родини та культури. У процесі модернізації та демократизації західноєвропейських та північноамериканських суспільств політична ідентичність громадян формувалась навколо партій та ідеологій. Одним із основних чинників, який сприяє динамічним змінам політичної ідентичності у сучасному світі є зменшення ролі партійної та ідеологічної ідентифікації громадян. Відзначено, що водночас зростає вплив масмедіа, особливо – мережових на формування політичної ідентичності. Особливо це стосується перехідних суспільств. Трансформації простору політичних ідентичностей обумовлені двома взаємопов'язаними процесами. З одного боку, зменшується роль партій та (і) ідеологій. З іншого, набуває усе більшої ваги процес медіатизації політики. На даному етапі можна стверджувати появу феномену медіатизованої політичної ідентичності. Ця ідентичність характеризується мінливістю, впливом комунікативних технологій та медіа-скандалів. Вона формується масмедіа протягом декількох місяців у ході електоральної кампанії та може бути змінена під час наступних виборів.

Ключові слова: ідентичність, політична ідентичність, національна ідентичність, масмедіа, медіатизація політики, медіатизована політична ідентичність.

Вступ. У політичних процесах сучасності зростає роль комунікацій. Повною мірою це стосується пострадянських країн, які відмовляються від авторитарного правління на користь демократичного урядування, але, разом із консолідованими демократіями, приймають виклик віртуалізації політики, її медіатизації. Для дезінтегрованих суспільств поява простору інтернет-комунікацій утворює додаткові виклики: від медіакратії до медіатизованих електоральних кампаній. Останні спрямовані на окремі електоральні сегменти задля забезпечення бажаного для окремих політиків результату. При цьому, партійні структури та ідеологічні доктрини, які виконували інтегративну функцію щодо політичної ідентичності протягом століть у сучасних умовах виявились не здатні повною мірою стати системоутворюючим чинником для простору політичних ідентичностей. На різних історичних етапах посилювався вплив на політичний вибір громадян національної, соціокультурної, релігійної ідентичності. Не можна недооцінювати їх значення у сучасних умовах. Натомість, одним із визначальних факторів у процесі формування політичної ідентичності стає медіатизація політики.

Слід погодитись із тим, що«...для сучасної політичної реальності України справедливим є тверд-

ження про розширення впливу та зростання ролі комунікативних процесів. Як про «діагноз часу» все частіше говорять про становлення комунікативного простору, який продукує загальноприйняті стереотипи, створює поле можливих ідентифікацій, трансформує уявлення про соціальну, політичну та економічну реальність... існує загроза медіатизації політики, зведення її до рівня мас-медійного шоу з розігруванням смислу та беззмістовними діалогами, що призводить до появи нового центру впливу у політичних процесах – медіакратії» [9].

Теоретичні напрацювання представників міждисциплінарного наукового дискурсу щодо інформаційного суспільства та формування глобального комунікативного простору (Й. Масуда, Д. Белл, О. Тоффлер, М. Кастельс, ін.) реалізувались у створенні та розвитку мережі інтернет. Зокрема, Й. Масуда наголошує на переході від централізованої влади та ієрархії класів індустріального суспільства до вільного, багатоцентрового інформаційного суспільства. Для політичної системи це буде означати перехід від парламентської системи та мажоритарного правління до демократії участі [4, с. 39]. Водночас, в інтерактивних мережах було матеріалізовано усі тіжахи та сподівання, які футурологи минулого століття покладали на комуніка-

тивний простір. Від можливостей комунікативної раціональності й рівного доступу до інформації та дебатів для усіх громадян до інформаційного тоталітаризму. Слід погодитись із думкою О. Маруховського: «...формування інформаційного суспільства висуває перед світовою спільнотою і, зокрема, Україною, велику кількість проблем технологічного, соціально-економічного і політико-правового характеру» [3].

Потіснивши традиційні масмедіа у комунікативному просторі та встановивши контроль над визначенням порядку денного, інтернет-комунікації поширюють свій вплив на усі соціальні відносини – від економіки до культури. Повною мірою це стосується політичного простору. Погодимось із наступною думкою: «...одним із визначальних факторів політичної взаємодії виступають політичні комунікації. У сучасному світі політичні комунікації опосередковані, в першу чергу, діяльністю мас-медіа. Можна говорити про те, що у сучасній політиці з'являється нова потужна дійова особа – медіакратія, яка отримує можливість конструювати порядок денний та використовувати політичну комунікацію як інструмент реалізації влади» [9].

Мета та завдання статті. Метою даної статті є визначення медіатизованої політичної ідентичності та обґрунтування її становлення під впливом медіатизації електоральних кампаній, як порівняно нового феномену політичної реальності інформаційної епохи.

Методи дослідження. Визначаються багатофакторністю процесу формування політичної ідентичності у сучасному українському суспільстві. Використання інституціонального підходу дозволило визначити роль інституціоналізації політичних партій у процесі формування політичної ідентичності, зробити наголос на взаємозв'язку політичної ідентичності та демократичних інститутів. Відзначено необхідність подальшої інституціоналізації політичних партій та їх ідеологічних доктрин як чинника формування політичної ідентичності. У сучасних умовах знижується роль інституційного виміру формування політичної ідентичності. У межах інтерпретативної парадигми соціальних наук досягнуто комунікативний вимір формування політичної ідентичності, досліджено медіатизацію електоральних кампаній як важливий чинник формування медіатизованої політичної ідентичності.

Результати. У фокусі даної наукової розвідки знаходиться окремий випадок загального процесу становлення комунікативного мережевого простору – медіатизація формування політичної ідентичності. Відзначимо, що на думку Є. Суботи «Протидіяти розшаруванню, сприяти консолідації суспільства на основі сучасної української ідентичності – одна із основних функцій діяльності мас-медіа» [7].

Безпосередньо, формування ідентичності відбувається у процесі взаємодії між певною спільнотою та індивідом. На думку Є. Бистрицького «Поняття відсилає до таких спільних характеристик людей, як раса, етнічність, національність, ґендер, релігія... Тобто ідентичність формується та змінюється відповідно до соціально-групової належності особи. Ідеться про персональне усвідомлення власного місця та ролі у спільноті, отже, про формування ціннісно-смыслових орієнтацій як характеристик особистості. У цьому сенсі поняття ідентичності має обов'язковий та необхідний рефлексійний або інтенційний вимір: спрямованість учасників в актах самоусвідомлення на віднесення себе до тієї чи тієї спільноти, колективу» [1].

У дисертації О. Кірієнко на основі підходу соціального конструктивізму визначено, що «...політична реальність та політична ідентичність – діалектично пов'язані між собою та конструюються через процеси екстерналізації, об'єктивації та інтерналізації. Екстерналізація – процес накладання суб'єктивних значень на простір реальності (іменування). Об'єктивація – процес, через який екстерналізовані продукти людської діяльності набувають характеру об'єктивності, він передбачає інституціоналізацію та легітимацію. Інтерналізація – процес, через який об'єктивованій політичний світ отримує відображення у свідомості індивіда в процесі соціалізації. Політичну ідентичність визначено як елемент суб'єктивної реальності індивіда, що виникає внаслідок інтерналізації структури політичної реальності, її інституційного та легітимаційного компонентів у свідомість індивіда, через процес вторинної соціалізації» [2].

Відповідно, якщо у сучасному суспільстві, через зростання впливу інтернет-комунікацій, формується віртуальна реальність та медіатизована політична реальність, то це визначає напрямки трансформацій політичної ідентичності індивіда.

У перехідних суспільствах, до яких відноситься український соціум, політична ідентичність характеризується мінливістю, порівняно із країнами консолідованих демократій. А електоральний процес конструюється навколо лідерів партій та партійних брендів, а не політичних ідеологій. Зокрема, про це свідчать конфігурація вітчизняного партійного поля та результати виборчих кампаній. На позачергових виборах до Верховної Ради України 2014 року шість політичних партій та блоків перемогли у багатомандатному окрузі: Політична партія «Народний фронт» (22,14%), Партія «Блок Петра Порошенка» (21,82%), Політична партія «Об'єднання «Самопоміч» (10,97%), Політична партія «Опозиційний Блок» (9,43%), Радикальна Партія Олега Ляшка (7,44%), Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» [6]. Хоча усі партії декларують відповідну політичну ідеологію, але під час виборів акцентують увагу

на персональних якостях лідерів та розкритті у масмедіа партійних брендів. Це проявляється у назвах партій. Про безумовну медіатизацію електоральних кампаній свідчить обрання назви партії-переможці позачергових виборів до Верховної Ради України 2019 року [5] за популярним телевізійним серіалом «Слуга народу». Медіа-логіка простежується і у назві партії «Голос», лідером якої є відомий співак С. Вакарчук.

В перехідних умовах, за незавершеної інституціоналізації партій та відсутності демократичних традицій взаємодії публічної влади та громадян, виникає справжній інформаційний хаос. Потоки інформації у мережі інтернет (часто маніпулятивного змісту) впливають на формування простору політичних ідентичностей.

Зміна політичних позицій від одних виборів до інших є характерною ознакою мінливості політичних ідентичностей, які пов'язуються зі зменшенням ролі політичних ідеологій та партій у політиці. Адже, у демократичних суспільствах, групи та спільноти консолідуються навколо усталених політичних інститутів задля захисту власних інтересів за допомогою механізмів політичного представництва. Передусім, йдеться про такий важливий для політичної ідентичності інститут, як політичні партії.

Відзначимо, що «Утворення безконцептуального потоку політики, викликане різким посиленням корпоративних інтересів правлячих груп і посиленням впливу політично безвідповідальних масмедіа, перетворює українську політичну еліту на практично неконтрольованого власника публічної інформації і, відповідно, на безальтернативне джерело проектування політичного майбутнього країни. Медіакратія як форма організації влади базується на переважному впливі кіл, які контролюють масові інформаційні обміни, і передбачає широке використання іміджевих стратегій, які руйнують бар'єри між публічною і особистою сферами життя, соціальними і культурними механізмами цілеспрямованого впливу на поведінку людини» [9].

У XXI столітті зростає інтерес до процесу медіатизації політики, з'являється чимало академічних праць, присвячених цьому феномену. Відзначимо амбівалентність цього процесу. З одного боку, медіатизація політики створює умови для відкритого політичного діалогу. Заявляє про себе медіакратія, яку можна назвати «новим політичним класом»: «У сучасному світі розвиток демократії пов'язується із простором політичних комунікацій... Технологічні можливості мас-медіа та масштаб охоплення аудиторії дозволяють говорити про появу нового актора у політиці – медіакратію» [8].

З іншого боку, «зростаюче вторгнення масмедіа в політичну сферу в багатьох країнах змусило критиків побоюватися наближення «республіки, керованої масмедіа», в якій масмедіа узурпують функції

політичних інститутів... Найкращий опис нинішньої ситуації – «медіатизація», коли політичні інститути все більше залежать від масмедіа та формуються ними...» [11].

Розвиток теорії медіатизації обумовлений змінами у діяльності масмедіа. Йдеться не лише про перехід від традиційних масмедіа, які поділялись на друковані та аудіовізуальні до інтегрованих мультимедійних мереж. Становлення комунікативного простору політичних ідентичностей пов'язується саме із інтернет-комунікаціями. Суттєво посилюється вплив мережі інтернет на політику, включно із формуванням політичної ідентичності індивідів. Погляд з точки зору теорії медіатизації дозволяє відкрити нові аспекти формування політичної ідентичності, яка конструюється у відповідності до медіа-логіки.

Медіатизація напряду пов'язується зі становленням медіа-логіки (Mazzoleni, G. (2008) [12]. Інтернет-комунікації посідають одне із центральних місць у взаємодії публічної влади та громадян, різних груп та спільнот, у електоральному процесі тощо. Можна стверджувати, що політична ідентичність також формується під впливом медіа-логіки та поступово перетворюється на комунікативний процес. Деякі автори наголошують на тому, що фундаментом медіа-логіки є ринкова логіка, згідно з якою збільшення аудиторії є головною метою діяльності як медіа так і політиків [10]. Щодо політичних акторів, то з метою охоплення якомога більшої аудиторії виборців відбувається медіатизація електоральних кампаній. Це дозволяє визначити медіатизацію електоральних кампаній як складову процесу формування політичних ідентичностей.

Політика, зберігаючи власну автономність в якості поля оригінальних взаємодій відносно спільного блага, починає підпорядковуватись вимогам (або правилам), які встановлюють масмедіа задля впливу на громадську думку. Медіатизація політики – це складова глобальних трансформацій, пов'язаних із посиленням впливу інтернет-комунікацій в усіх сферах суспільного життя [14].

Окрім проникнення у повсякденне життя через соціальні мережі та різноманітні сервіси на смартфонах, розмивання кордонів між приватним життям та публічним простором, це має наслідком динамічні зміни у політичному представництві, а отже – у процесі формування політичної ідентичності. Стає усе більш очевидним, що сподівання на те, що розвиток мережі інтернет створить механізми для підвищення рівня політичної участі громадян, раціоналізації їх вибору, обізнаності щодо політичних подій та забезпечить політичну інклюзивність ставляться під сумнів. Участь у політиці за допомогою мережі інтернет означає, скоріше, не перехід до е-демократії, а лише те, що відтепер відчуження громадян від політики відбувається за

допомогою мережевих масмедіа. Останні активно використовують медіа-скандали, маніпуляції та хаотичні інформаційні потоки задля спотворення політичного представництва. Напряму це стосується і простору політичних ідентичностей, який конструюється в інтернет-комунікаціях. Звичайно, не слід перебільшувати вплив медіатизації на процес формування політичної ідентичності, але її специфіка має бути врахована. Громадяни та політики змушені адаптуватись до взаємодії у мережі і це має відповідні наслідки. По-перше, інтернет-комунікації стають одним із головних джерел політичної інформації. Соціальні мережі, сервіси та мережеві медіа опосередковують взаємодію публічної влади та громадян. По-друге, власники інтернет-медіа мають набагато більше можливостей для захисту своєї незалежності, аніж власники традиційних медіа. Ця незалежність дозволяє говорити про появу медіакратії як нового політичного класу, який усвідомлює власні інтереси та володіє засобами для його просування та захисту. По-третє, медійна логіка у презентації політичних подій починає домінувати над політичною логікою [13]. Внаслідок цього, політичні актори задля впливу на громадську думку також починають керуватись медіа-логікою. Від проблеми залежності медіа від держави (політична цензура) сучасні автори переходять до дослідження питання щодо залежності суспільства та публічної влади від масмедіа [13].

Тренди щодо медіатизації політики та посилення взаємодії політичної логіки та медіа-логіки у процесі формування політичної ідентичності було закладено ще в епоху традиційних медіа. Про медіатизацію електоральних кампаній йшлося під час виборів 1992 року у США (щодо кампанії Б. Клінтона) та РФ (відносно передвиборчого турне Б. Єльцина із зірками російської естради та підтримки олігархічними телеканалами). Розвиток мережі інтернет створив необхідні умови для медіатизації електорального процесу, а отже – для впливу на формування політичної ідентичності.

Висновки. Таким чином, у сучасному суспільстві відбуваються суттєві трансформації процесу формування політичної ідентичності. Вони обумовлені розвитком мережі інтернет та утворенням мережевого простору політичних комунікацій. Політичні ідентичності формуються внаслідок медіатизованих електоральних кампаній. Внаслідок зменшення ролі політичних партій та ідеологічних доктрин у електоральних кампаніях переважає медіа-логіка, що виражається у назвах деяких політичних проєктів: «Слуга народу», «Голос» тощо. Медіатизовані електоральні кампанії сприяють не лише медіатизації політичного вибору, політичної ідентичності і публічної політики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бистрицький Є. Ідентичність, спільнота і політичне судження. *Філософська думка*. 2013. № 4. С. 41–61.
2. Кірієнко О. Д. Принципи трансформації політичної ідентичності індивіда в умовах глобалізації: автореф. дис. ...канд. політ. наук: 23.00.01. Львів, 2016. 21 с.
3. Маруховський О. Переваги і вади інформаційного суспільства. *Політичний менеджмент*. 2005. № 1. С. 15–19.
4. Масуда Й. Комп'ютопія. *Філософська і соціологічна думка*. 1993. № 6. С. 36–50.
5. Позачергові вибори народних депутатів України 2019 року. *Офіційний сайт Центральної виборчої комісії*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp300pt001f01=919.html>
6. Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року. *Офіційний сайт Центральної виборчої комісії*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp300pt001f01=910.html>
7. Субота Є. В. Національна ідентичність і консолідація суспільства у сфері функціонування національних мас-медіа. *Scientific achievements of modern society* : abstr. of IV Intern. Sci. and Practical Conf., Liverpool, United Kingdom, 4–6 Dec. 2019. Liverpool United Kingdom, 2019. С. 351–359. URL: <http://95.164.172.68:8080/khkdkak-xmlui/handle/123456789/594>
8. Яковлев Д. В. Медіакратія – новий політичний клас. *Політологія, філософія, соціологія: контури міждисциплінарного перетину* : матеріали другої міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 10–11 жовтня 2014 р. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2014. С. 145–147.
9. Яковлев Д. В. Політична інтеракція у сучасній Україні: особливості та складові : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 23.00.02. Одеса, 2009. 30 с.
10. Landerer N. Rethinking the Logics: A Conceptual Framework for the Mediatization of Politics. *Communication Theory*. 2013. Vol. 23. Iss. 3. P. 239–258. URL: <https://doi.org/10.1111/comt.12013>
11. Mazzoleni G. & Schulz W. «Mediatization» of Politics: A Challenge for Democracy? *Political Communication*. 1999. Vol. 16. Iss. 3. P. 247–261. URL: <https://doi.org/10.1080/105846099198613>
12. Mazzoleni, G. Mediatization of Politics The International Encyclopedia of Communication. W. Donsbach (Ed.). Malden, MA : Wiley, 2008. P. 3047–3051. URL: <https://doi.org/10.1002/9781405186407.wbiecm062>
13. Strömbäck J. Four Phases of Mediatization: An Analysis of the Mediatization of Politics. *The International Journal of Press/Politics*. 2008. Vol. 13. Iss. 3. P. 228–246. URL: <https://doi.org/10.1177%2F1940161208319097>
14. Strömbäck J., Esser F. Introduction. *Journalism Studies*. 2014. Vol. 15. Iss. 3. P. 243–255. DOI: 10.1080/1461670X.2014.897412

REFERENCES:

1. Bystrytskyi Ye. (2013) Identity, spilnota i politychne sudzhennia [Identity, community and political judgment]. *Filosofskadumka*. 2013. № 4. С. 41–61.

2. Kiriienko O. D. (2016) Pryntsyropytransformatsiip olitychnoiidentychnostiindyvida v umovakhglobalizatsii [Principles of transformation of political identity of an individual in the conditions of globalization] : avtoref. dys. ...kand. polit. nauk : 23.00.01. Lviv. 21 s.
3. Marukhovskiy O. (2005) Perevahy i vady informatsiinoho suspilstva [Advantages and disadvantages of the information society]. *Politychny menedzhment*. № 1. S. 15–19.
4. Masuda Y. (1993) Kompiutopiia [Computation]. *Filosofska i sotsiologichna dumka*. № 6. S. 36–50.
5. Pozacherhovi Vybery narodnykh deputativ Ukrainy 2019 roku [Extraordinary Elections of People's Deputies of Ukraine in 2019]. *Ofitsiyni sait Tsentralnoi vyborchoi komisii*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp300pt001f01=919.html>
6. Pozacherhovi vybery narodnykh deputativ Ukrainy 26 zhovtnia 2014 roku [Extraordinary elections of people's deputies of Ukraine on October 26, 2014]. *Ofitsiyni sait Tsentralnoi vyborchoi komisii*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp300pt001f01=910.html>
7. Subota Ye. V. (2019) Natsionalna identychnist i konsolidatsiia suspilstva u sferi funktsionuvannia natsionalnykh mas-media [National identity and consolidation of society in the sphere of functioning of national mass media]. *Scientific achievements of modern society* : abstr. of IV Intern. Sci. and Practical Conf., Liverpool, United Kingdom, 4–6 Dec. 2019. Liverpool United Kingdom. C. 351–359. URL: <http://95.164.172.68:8080/khkdkak-xmlui/handle/123456789/594>
8. Yakovlev D. V. (2014) Mediakratiia – novyi politychnyi klas [Mediacracy is a new political class]. *Politolohiia, filosofiia, sotsiologiia: kontury mizhdystyplinarnoho peretynu* : materialy druhoi mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Odesa, 10–11 zhovtnia 2014 r. Odesa : Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». S. 145–147.
9. Yakovlev D. V. (2009) Politychna interaktsiia u suchasni Ukraini: osoblyvosti ta skladovi [Political interaction in modern Ukraine: features and components]: avtoref. dys. ... d-rayuryd. nauk : 23.00.02. Odesa. 30 s.
10. Landerer N.(2013) Rethinking the Logics: A Conceptual Framework for the Mediatization of Politics. *Communication Theory*. Vol. 23. Iss. 3. P. 239–258. URL:<https://doi.org/10.1111/comt.12013>
11. Mazzoleni G. &Schulz W. (1999) «Mediatization» of Politics: A Challengefor Democracy? *Political Communication*. Vol. 16. Iss. 3. P. 247–261. URL: <https://doi.org/10.1080/105846099198613>
12. Mazzoleni, G. (2008) Mediatization of Politics The International Encyclopedia of Communication. W. Donsbach (Ed.). Malden, MA: Wiley. P. 3047–3051. URL:<https://doi.org/10.1002/9781405186407.wbiecm062>
13. Strömbäck J. (2008) Four Phases of Mediatization: An Analysis of the Mediatization of Politics. *The International Journal of Press/Politics*. Vol. 13. Iss. 3. P. 228–246. URL: <https://doi.org/10.1177%2F1940161208319097>
14. Strömbäck J., Esser F. (2014) Introduction. *Journalism Studies*. Vol. 15. Iss. 3. P. 243–255. DOI: 10.1080/1461670X.2014.897412

Political identity: from party ideologies to mediatized election campaigns

Dmytriiev Vadym Vadymovych

Postgraduate Student at the Department
of Political Theories
National University
«Odesa Law Academy»
Fontanska road str., 23,
Odesa, Ukraine

The article reveals transformations of the phenomenon of political identity. This article uses the distinction between national-cultural and civic-political types of identities that interact in a single state (Ye. Bystritsky). It has been determined that political identity, in contrast to national and cultural identity, is characterized by variability, innovation, and dynamism of development in the modern world. Political identity is associated with the political choices of citizens, which can vary from one election campaign to another. It has been emphasized that in modern conditions, the ideas about the communicative space of political interaction in the form of a system of network communications on the Internet, which were conceptualized in the works of information society theorists (J. Masuda, D. Bell, A. Toffler, etc.). The mediatization of election campaigns and the active use of communication technologies create the conditions for the emergence of a relatively new phenomenon: mediatized political identity. On the contrary, national and cultural identity is a more sustainable phenomenon due to the influence of traditions, family, and culture. In the process of modernization and democratization of Western European and North American societies, the political identity of citizens was being formed around parties and ideologies. One of the main factors contributing to the dynamic changes of political identity in the modern world is the reduction of the role of the party and the ideological identification of citizens. It has been noted that at the same time the influence of mass media, especially online media, on the formation of political identity is growing. This is especially true of transitional societies. The transformations of the space of political identities are due to two interrelated processes. On the one hand, the role of parties and their ideologies is diminishing. On the other hand, the process of the mediatization of politics is becoming increasingly important. At this stage, it can be stated that the phenomenon of mediatized political identity has emerged. This identity is characterized by variability, the influence of communication technologies, and media scandals. It has been formed by the mass media for several months during the election campaign and may be changed during the next elections.

Key words: identity, political identity, national identity, mass media, mediatization of politics, mediatized political identity.

Завгородня Юлія Володимирівна

Плюралізм різновекторних політичних поглядів в інформаційному просторі: конфліктологічний аспект

УДК 32.019.52

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.8>

Завгородня Юлія Володимирівна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних теорій
Національного університету
«Одеська юридична академія»
вул. Фонтанська дорога, 23,
Одеса, Україна

Дана стаття є сучасною та затребуваною в період збільшення значимості демократизації в глобальному аспекті та формуванні інформаційних можливостей щодо розповсюдження інформації, яка містить власне бачення щодо напрямку політичного розвитку в країні чи світі загалом. У зв'язку з цим, виникає ряд протиріч та суперництва серед політичних лідерів та політичних партій.

Конфліктні процеси у суспільстві стають все частішими та агресивнішими та створюють небезпеку та загрозу для розвитку державотворчих процесів. Демократизація суспільного устрою відкрила широкі можливості для індивіда, а разом з тим, рівні можливості щодо участі у політичному процесі та праві обирати та бути обраним в органи державного управління. Відповідно, протиборство щодо політичного розвитку може захоплювати усе суспільство та потребує детального вивчення у період сучасного процесу цифровізації населення.

Можемо спостерігати, що політичні конфлікти в сучасному світі видозмінюються та інформатизуються, тим самим створюючи нові виклики та загрози для громадян. Так, свідомість населення у посттоталітарних країнах не встигає перелаштовуватись під швидкі зміни в суспільно-політичних процесах.

Адже, зміна політичного режиму, яка відбулась перетворила відношення між громадянським суспільством та органами публічного управління. До прикладу, українська держава це відчуває відголоски тоталітарного режиму, а саме відношення обраних осіб, які наділені повноваженнями, а найголовніше, обов'язками, відповідно до чинного законодавства. Такі політики продовжують використовувати суб'єктивістський підхід до вирішення завдань та потреб громадян.

Тому виникає потреба у аналізі конфліктогенності інформаційного простору загалом, а також виокремлення політичного вектору суспільних поглядів та налаштувань серед громадян. Метою дослідження є аналіз впливу різних політичних думок на розвиток політичних конфліктів, їх активність, імпульсивність сторін та можливість ефективного врегулювання через призму інформаційного протиборства сторін.

У зв'язку з цим, під час дослідження використано історичний метод, компаративістський метод, метод політичного прогнозування, метод спостереження.

Сукупність використаних методів допомогли здійснити узагальнення щодо ролі в сучасному політичному процесі інформаційного середовища. Різновекторність політичних поглядів формує актуальність подальшої політичної діяльності, визначає стратегічні плани та формує сучасні форми політичної комунікації. Окрім того, суспільство, котре має рівно протилежні погляди на політику, інколи навіть скептичні, однак здатне мислити, критикувати, аналізувати, в період великих суспільно-політичних потрясінь вмiє об'єднуватись через проблему збереження державності, а з нею і демократичної політичної системи. Саме це, є проявом демократії та волі народу.

Ключові слова: плюралізм, політична думка, інформаційний простір, політичний конфлікт, політичне суперництво.

Вступ. Реформування та зміна органів управління, виборність суб'єктів управління в державі створюють конкурентну боротьбу та використання владного ресурсу для задоволення власних потреб політиків та їх рідних. Такі процеси звичайно стають передумовами конфліктних процесів, які впливають на процеси політичного розвитку та культури, свідомості населення.

Держави, які розпочинають становлення державницьких процесів, демократичної політичної системи сформували ключові уявлення про політичний конфлікт у власному регіоні, його особливості розвитку, протікання та можливі шляхи врегулювання. Однак, сучасний світ демонструє нам нові загрози та виклики, які набувають над державницьких масш-

табів. Усе це відбулося у зв'язку новими доступними для людини елементами суспільного комфорту це доступ до всесвітньої інформаційної системи.

Саме інформаційна політика сучасної держави є пріоритетним елементом зниження загроз у межах кіберпростору. Яскравим приладом таких загроз є кібератаки у формі кібертероризму. В рамках політичної взаємодії в кіберпросторі ширші можливості для суспільного невдоволення, швидкого зібрання на страйки та мітинги, та прояв глобальної могутності окремих політичних лідерів у світі та інші методи, які потребують деталізації та належного освідомлення у суспільстві.

Тому, важливо говорити про формування та розвиток у сучасному світі кіберконфліктів, які

уже стають невід'ємним елементом конфліктної взаємодії у політичних процесах та потребують вивчення та нормативного врегулювання з метою урегулювання процесів політичної конкуренції з підвищеними агресивними методиками.

Мета та завдання. Актуальність дослідження в сучасних умовах розвитку політичних процесів обумовлена метою, яка зосереджує увагу на ґрунтовному аналізі конфліктної активності суб'єктів політики з використанням надсучасних методів впливу на інформаційному рівні у кіберпросторі. Під час аналізу обраної проблематики виділено такі завдання: проаналізувати розвиток конфліктних загроз в політичному просторі; виокремити сучасний інформаційний вплив на різновекторність політичних поглядів; визначити роль кіберконфліктів у сучасних політичних процесах; виокремити позитивні та негативні аспекти інформаційного плюралізму в політичному процесі.

Методи дослідження. Методологічна складова наукового аналізу побудована на сукупності методів, які допомагають сконцентрувати увагу на актуальних питаннях та зробити змістовні узагальнення. У зв'язку з цим, під час дослідження використано історичний метод, який допоміг проаналізувати становлення сприйняття політичних протиріч, які можуть перерости у конфлікти, також компаративістський метод, який сприяв здійсненню паралельного аналізу з відшукуванням спільних і відмінних характеристик сприйняття плюралізму політичних поглядів, і як наслідок конфліктності, в свою чергу метод політичного прогнозування, сприяв приділенню уваги кіберконфліктам, як новітньому шляху прояву конфліктності у суспільстві та метод спостереження, який допоміг проаналізувати позитивні та негативні аспекти плюралізму в політиці.

Результати. Політична система пронизана взаємозв'язками між різними суб'єктами політики на різних рівнях управління. Ще Аристотель у своїй праці «Політика»[4] говорив про те, що управління це мистецтво. Така якість управлінської діяльності означає наділення відповідними якостями вибраних чи найкращих серед населення, в межах однієї політичної системи, які зможуть консолідувати населення, підтримати галузі, які значимі для суспільства, дотримуватись принципів, норм права та моралі для ефективності управлінської сфери держави.

Однак, з плином часу, відбулась переорієнтація щодо статусних характеристик суб'єктів політики та вільному доступі бажаючих отримати владу. Особливо доступ до влади отримали заможні люди, які володіли ресурсами для впливу на суспільну свідомість. Сьогодні знову повертаємось, до поглядів античного мислителя і акцентуємо увагу на мистецтві управління державою, однак з сучасною умовою дипломатичного зовнішнього

шляху взаємовідносин. Та сучасна геополітична ситуація у світі демонструє прояви військової агресії зі сторони окремих політичних лідерів, з метою прояву власних амбіцій та могутності.

Під час аналізу наукових досліджень в сфері політичної конфліктології проаналізовані різні наукові погляди щодо розвитку політичних конфліктів, їх видів та шляхів врегулювання. Однак, саме з політологічної точки зору війну, як крайній варіант конфліктної взаємодії суб'єктів політики практично ніхто не враховує, бо сучасний світ демонструє перехід більшої частини країн світу до демократичного політичного режиму, проголошення рівності усіх перед законом та відповідальності політичних лідерів перед громадянами та законами.

Та все ж поняття конфліктної активності, форм такої активності та механізмів впливу сторін конфлікту одне на одного, продовжують трансформуватись та поєднувати старовинні методики врегулювання протиріч (війна, залякування та ін.) та новітні способи впливу у кіберпросторі (кібератаки, кіберманіпуляції та ін.). Таке поєднання форм впливу потребує комплексного аналізу взаємодії суб'єктів політики у політичному протистоянні.

Історія суспільного розвитку державотворчих процесів демонструє нам прогресивні процеси з однієї сторони та регрес (деградатю) у механізмах взаємодії під час врегулювання окремих політичних конфліктів. До прогресивних характеристик розвитку політичних процесів можна віднести: забезпечення захисту прав людини, як найвищої соціальної цінності, становлення міри відповідальності в межах правового поля для стабілізації суспільних процесів, інформаційна доступність у переважній більшості демократичних суспільств, використання технологічних прогресивних засобів для суспільного комфорту та захисту. До негативних механізмів взаємодії можемо віднести: бажання прояву владних амбіцій окремих політичних лідерів на глобальному рівні; використання інформаційного простору з метою залякування, паніки та хаосу у суспільстві; проведення військових дій в окремих регіонах світу, як механізму для впливу на сторону протиборства; перехід кризових станів у політичній взаємодії до агресивних дій.

Тому, з однієї сторони можемо бачити прагнення до вдосконалення відкритості та рівності усіх учасників політичного процесу, доступність обміну інформацією в швидкому режимі та з іншого боку виникають виклики та загрози, які можуть звести на нівець усі досягнення та здобутки органів управління суспільством та власне розвиток самого суспільства, його удосконалення, розвиток та зацікавленість у політичних процесах.

Так, на думку М. Примуша варто розуміти сутність поняття політика в якості структури, яка «динамічно функціонує, з притаманними їй диференціацією, асоціаціями і дисоціаціями,

об'єднаннями та розмежуваннями політичних суб'єктів» [8, с. 97], а не в якості статичної структури. У зв'язку з цим, конфлікт уже варто розглядати з урахуванням багатьох складових, таких як: інституціональні конфлікти, політична боротьба окремих політичних партій, груп, фракцій, лідерів, зіткнення теоретичного та культурного протиріччя в суспільстві з можливістю мати вплив на трансформацію та модифікацію.

Звичайно, думка даного автора демонструє готовність політичної спільноти до появи нових викликів і загроз, бо явище самої політики знаходиться у постійному розвитку та перетворенні. А відповідно і процеси політичної взаємодії серед різних суб'єктів політики у вирішенні протиріч постійно відбуваються з новими механізмами, які мають ефективний вплив на опонента.

Окрім того, для розвитку суспільства, його стабільності та безпекового захисту, важливу роль відіграє тривалість розвитку конфлікту та механізмів, які застосовують сторони під час протистояння. Затяжний процес політичного конфлікту може супроводжуватись політичною кризою, яка може бути початком нового конфлікту чи причиною тривалого продовження конфлікту, навіть у формі крайнього прояву, а саме – війни.

Так, М. Примуш зазначає, що «виникнення і вирішення окремих конфліктів у політичному житті може завершитися протягом гранично короткого часу (наприклад, відставка міністра у зв'язку з публікацією відомостей про його небажані дії). Але конфлікт може тривати й протягом життя цілих поколінь (наприклад, протистояння дисидентів з комуністичними режимами в країнах Східної Європи і колишньому СРСР, військово-політичні конфлікти між Ізраїлем та низкою арабських держав)» [8, с. 97].

Вважаю таку тезу значимою в умовах дослідження політичних конфліктів та визначення сутності політичної конфліктної взаємодіяльності у формі протистояння. Адже, протистояння сторін протягом довгого періоду часу може спонукати до залучення великої кількості суб'єктів, змінювати об'єкт протистояння та призводити до невідворотних процесів розрухи та занепаду розвитку політичної системи [6, с. 152].

Вміння отримувати з конфліктної ситуації найбільше користі та завершувати активну фазу протистояння це саме те мистецтво про яке говорив Аристотель в античний період. Тому, навіть на сучасному етапі розвитку державотворчих прогресивних, технологічних, цифровізаційних процесів у світі класичні принципи діяльності політичних суб'єктів продовжують бути актуальним та затребуваними у практичній діяльності.

Бо існування демократичного суспільства не може існувати без поступків різних поглядів щодо вирішення політичних завдань. Оскільки, сучасна

тенденція конфліктуючих сторін у глобалізаційних масштабах демонструє прояв авторитаристських і навіть тоталітарних проявів управління від представників країн з де-юре демократичної політико-правовою системою. Однак, механізми протистояння у конфліктних ситуаціях виходять за межі демократії та демонструють жорсткі методи атак, які виходять за межі правового поля на нормативного врегулювання політико-дипломатичних відносин [1].

Сьогодні демонструє центр конфліктної активності саме на теренах української держави. Участь в такому протистоянні беруть політичні лідери з провідних впливових країн світу, які називають себе як посередниками, як стороною підтримки, як учасниками конфлікту, однак найнебезпечніші події розвиваються саме на території української держави. Країна, яку не завжди могли показати на карті тепер стала центром глобального політичного конфлікту. Саме конфлікт на сході України, який містить елементи військового протистояння сторін, який продовжується з 2014 року сьогодні набуває глобальних масштабів. Мирна українська держава, яка у принципах своєї політико-управлінської діяльності у 1994 році відмовилась від ядерної зброї стає центром військової агресії. Уявити такий розвиток політичних процесів дуже складно, бо такого розвитку політичних подій не міг прогнозувати ніхто.

Враховуючи небезпеку та ризики, які уже існують у суспільстві називають уже інші конфліктні процеси, щодо повноважень та використання владних ресурсів в органах виконавчої влади в Україні. А тому, сформовані пропозиції, щодо приділення значної уваги антикорупційним деклараціям, як механізму контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень [2].

В сучасному українському суспільстві розвивається конфлікт довкола особи Міністра освіти і науки України. «Студентська спільнота України виходить на протест проти Сергія Шкарлета. Незважаючи на численні листи від органів студентського самоврядування провідних українських університетів прем'єр-міністру та Комітету Верховної Ради з питань освіти, науки та інновацій, процес відставки міністра-плагіатора не запущений» [9]. Така теза прозвучала від організаторів мітингу перед Офісом Президента України, з метою звільнення чинного Міністра освіти і науки України.

Звичайно, це уже безпосередні дії однієї із сторін конфлікту, але причиною розвитку таких заходів стало рішення Міністра щодо невизнання виборчого процесу в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» на якому приймалось рішення про обрання нового ректора вишу. Втручання міністерства обурило студентську спільноту з різних вузів. Окрім того, уже довгий період часу у засобах масової інформації обговорювалось

питання щодо плагіату в докторській роботі чинного міністра. А оголосив таку новину саме кандидат на посаду ректора Національного університету «Києво-Могилянська академія» Сергій Квіт.

Окрім того, в українському суспільстві є яскравий приклад розвитку Революції Гідності коли органи влади намагались розігнати мирний мітинг студентів, які наслідки відбулися в подальшому та продовжують супроводжувати Україну й надалі у формі анексії Криму та окремих частин Донецької та Луганської областей.

Тому в політичному конфлікті важливим є термін його протікання та механізми впливу сторін один на одного [5, с. 185]. Окрім того, варто пам'ятати, що не усі виші та студенти підтримують таке протистояння, однак наслідки такого протистояння будуть відчутні, як і для усіх вишів, так і для усіх інших державних закладів, які здійснюють освітній процес та підконтрольні даному міністерству. Також, можливе загострення може залучати підтримку з інших галузей та створити загально-суспільне невдоволення та протести.

Політичний конфлікт це явище публічне, однак сторони протистояння все частіше вдаються до латентних механізмів, які вдаються за допомогою використання інформаційного середовища, в якому важко визначити відповідального за поширення інформацію та атаки, які вчиняються на офіційні сайти держави.

Так, Т. Кравченко вважає, що «причину виникнення політичних конфліктів у демократичних політичних системах відшуковують у сфері зіткнення політичних інтересів» [7, с. 63]. Окрім того, автор наголошує, що конфлікти по своїй суті це завжди явище публічне, а тому ускладнюється можливість використання домовленостей, тиску за допомогою сили, отримання матеріальної вигоди однією із сторін, здійснення шантажу відповідно до опонента. Також, в такого роду конфліктам важко визначити слабку та сильну сторону, легітимність сторін учасників, адже у демократичному суспільстві усі рівні у можливостях та боротьбі в рамках політико-правових меж. Тому враховуючи усі аспекти, автор вважає, що «найефективнішим методом розв'язання політичних конфліктів у демократичних політичних системах є постійне зростання участі громадян у політичному процесі та стимулювання їх політичної активності» [7, с. 63].

Звичайно, позиція автора націлена на те, щоб політичний інтерес сторін протистояння прослідковувався та був публічним, зрозумілим для суспільства, відкритим у свої діях та в кінцевому результаті приніс вигідний результат саме для громадян, а не індивідуально для політиків та їх друзів чи родичів бізнесменів. Бо власне сама демократія, як влада народу направлена на рівність усіх та можливість відкритих можливостей до розвитку та самореалізації кожного.

Проте, в сучасних реаліях принципи демократії порушуються суб'єктами політики, а система конфліктних взаємовідносин стає публічною лише під час активної фази конфлікту коли сторони вдаються до публічних дій відносно один одного. Однак, якщо сторони на передконфліктній стадії будуть публічно відкритими, то можливість вплинути на розвиток та ефективність такого конфлікту для суспільства будуть реалізовані, а конфлікт не буде по своїй суті затяжним та збитковим для сторін протистояння та для країни.

На теперішній час на передконфліктній стадії знаходиться питання щодо вільного пересування громадян в умовах пандемії коронавірусу. Адже, створено ряд обмежень, які громадяни намагаються обійти, що створює ризики для розвитку форм невдоволення та зародження нового політичного конфлікту [3].

Висновки. Демократична система у державі ґрунтується на плюралізмі різних поглядів та думок, щодо власного розвитку та удосконалення органів держави в цілому, а відповідно і сам політичний процес буде пронизаний конфліктними формами взаємодії серед різних учасників політичного процесу. Бо типології самих конфліктів та власне різноманітність учасників конфлікту досить різноманітна, проте для свідомості усіх учасників процесу важливо вміння завершувати, врегульовувати конфлікти на відповідному етапі розвитку до моменту загострення фізичного між сторонами протистояння.

У політичному процесі авторитарних та тоталітарних політичних режимів, також, виникають конфлікти та протиріччя, але це зазвичай конфлікти зовнішнього вектору розвитку, адже внутрішня система управління не може собі дозволити публічний розвиток протистояння. В такому випадку зовнішнім учасником політичного конфлікту може виступати політичний лідер, в особі керівника держави, або сама держава через органи виконавчої влади. Яскравим прикладом внутрішньо безконфліктного суспільства є Радянський Союз, який у внутрішніх відносинах утискав усі невдоволення, то у зовнішніх протиріччях був активним учасником гонки озброєнь та стороною всесвітньо відомої Карибської кризи.

Так, в сучасній науковій спільноті існують думки про те, що політичний конфлікт виконує позитивні та негативні функції та створює певний баланс в окремому суспільстві та у світі загалом. Проте, політичні процеси варто розглядати через призму різних поглядів та думок. Бо людина, яка може мислити та ще й володіє відповідними навиками однозначно буде мати власне бачення щодо розвитку та ефективності політичної системи. А тому, наскільки суспільство активне та зацікавлене у висловленні власного бачення у політичних процесах настільки відповідальна політична еліта у виконанні владних повноважень.

Тобто, активність громадян у політичних процесах досить важлива, а відповідно конфлікти будуть супроводжувати політиків протягом вирішення важливих питань щодо ефективного вдосконалення політичної системи та галузевих напрямків державного управління.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Yuliia Zavhorodnia, FEATURES OF PROTECTION OF CHINA'S NATIONAL INTERESTS WITHIN CYBERNETIC SPACE. *European Political and Law Discourse*. 2021. Vol. 8. Issue 6. P. 37–42. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2021/2021-8-6/08.pdf>
2. Zavhorodnia Y. Anti-Corruption Declaration as a Measure of Control for the Activities of Subjects of Public Authorities. *Journal of Environmental Treatment Techniques*. 2020. 8(4). P. 1504–1509. URL: <http://www.jett.dormaj.com/docs/Volume8/Issue%204/Anti-Corruption%20Declaration%20as%20a%20Measure%20of%20Control%20for%20the%20Activities%20of%20Subjects%20of%20Public%20Authorities.pdf>
3. Zavhorodnia Y. The Institutional and Legal Justification of the Restriction of Freedom of Movement in Conditions of Counteraction the Spread of the Covid-19 Pandemic. *San Gregorio Magazine. – Special edition*. 2020. № 42. P. 257–266. URL: <http://revista.sangregorio.edu.ec/index.php/REVISTASANGREGORIO/article/view/1560>
4. Арістотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. К. : Основи, 2000. 239 с.
5. Білецька Ю. В. Основні елементи політичного конфлікту. *Правове життя сучасної України* : матер. міжнар. наук, практ. конф. Одеса : Юридична література, 2014. С. 184–186.
6. Білецька Ю. В. Стадії розвитку політичних конфліктів. *Політична наука. Контури міждисциплінарного перетину* : IV національний конвент МАСПН (Україна). 20–21 березня 2014 р. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 151–153.
7. Кравченко Т. Політичний конфлікт в умовах демократичних політичних систем. *Політичний менеджмент*. 2011. № 2. С. 62–68
8. Примуш М. Політичні конфлікти та їх типи. *Політичний менеджмент*. 2010. № 1. С. 96–104.
9. Студенти вимагають відставки міністра освіти під Офісом президента. Електронний ресурс. [Режим доступу]: https://zaxid.net/studenti_bilya_ofisu_prezidenta_vimagayut_vidstavki_shkarleta_n1535880

REFERENCES:

1. Yuliia Zavhorodnia (2021) FEATURES OF PROTECTION OF CHINAS NATIONAL INTERESTS WITHIN CYBERNETIC SPACE. *European Political and Law Discourse*. Vol. 8. Issue 6. P. 37–42. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2021/2021-8-6/08.pdf> [in English]
2. Zavhorodnia Y. (2020) Anti-Corruption Declaration as a Measure of Control for the Activities of Subjects of Public Authorities. *Journal of Environmental Treatment Techniques*. 8(4). 1504–1509. URL: <http://www.jett.dormaj.com/docs/Volume8/Issue%204/Anti-Corruption%20Declaration%20as%20a%20Measure%20of%20Control%20for%20the%20Activities%20of%20Subjects%20of%20Public%20Authorities.pdf> [in English]
3. Zavhorodnia Y. (2020) The Institutional and Legal Justification of the Restriction of Freedom of Movement in Conditions of Counteraction the Spread of the Covid-19 Pandemic. *San Gregorio Magazine. – Special edition*. 42. 257–266. URL: <http://revista.sangregorio.edu.ec/index.php/REVISTASANGREGORIO/article/view/1560> [in English]
4. Aristotel (2000) Polityka [Policy] / per. z davnohr. ta predm. O. Kysliuka. K. : Osnovy, 239 s. [in Ukrainian]
5. Biletska Yu. V. (2014) Osnovni elementy politychnoho konfliktu [The main elements of political conflict]. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy* : mater. mizhnar. nauk, prakt. konf. Odesa : Yurydychna literatura, S. 184–186. [in Ukrainian]
6. Biletska Yu. V. (2014) Stadii rozvytku politychnykh konfliktiv. [Stages of development of political conflicts] *Politychna nauka. Kontury mizhdystyplinarnoho peretynu* : IV natsionalnyi konvent MASPН (Ukraina) Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2014. S. 151–153. [in Ukrainian]
7. Kravchenko T. (2011) Politychnyi konflikt v umovakh demokratychnykh politychnykh system. [Political conflict in democratic political systems]. *Politychnyi menedzhment*. № 2. S. 62–68.
8. Prymush M. (2010) Politychni konfliky ta yikh typu. [Political conflicts and their types]. *Politychnyi menedzhment*. № 1. S. 96–104. [in Ukrainian]
9. Studenty vymahaiut vidstavky ministra osvity pid Ofisom prezidenta. Elektronnyi resurs. [Students demand the resignation of the Minister of Education under the Office of the President. Electronic resource.] [Rezhym dostupu]: https://zaxid.net/studenti_bilya_ofisu_prezidenta_vimagayut_vidstavki_shkarleta_n1535880 [in Ukrainian]

Pluralism of differential political views in the information space: conflictological aspect

Zavgorodnya Yuliia Volodymyrivna

Candidate of Political Science,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Political Theory
National University
«Odesa Law Academy»
Fontanska doroha str., 23,
Odesa, Ukraine

This article is modern and in demand at a time of increasing importance of democratization in the global aspect and the formation of information opportunities for the dissemination of information that contains their own vision of the direction of political development in the country or the world as a whole. As a result, there are a number of controversies and rivalries among political leaders and political parties.

Conflict processes in society are becoming more frequent and aggressive and pose a danger and threat to the development of state-building processes. The democratization of the social order has opened wide opportunities for the individual, but at the same time, equal opportunities for participation in the political process and the right to elect and be elected to public administration. Accordingly, the confrontation over political development can capture the whole society and needs to be studied in detail in the period of modern digitalization of the population.

We can observe that political conflicts in the modern world are changing and informatizing, thus creating new challenges and threats for citizens. Thus, the consciousness of the population in post-totalitarian countries does not have time to adjust to rapid changes in socio-political processes.

After all, the change in the political regime that has taken place has reformatted the relationship between civil society and public administration. For example, the Ukrainian state feels the echoes of the totalitarian regime, namely the attitude of elected officials who are endowed with powers, and most importantly, responsibilities, in accordance with current legislation. Such politicians continue to use a subjectivist approach to addressing the challenges and needs of citizens.

Therefore, there is a need to analyze the conflict in the information space in general, as well as to identify the political vector of public views and attitudes among citizens. The aim of the study is to analyze the impact of different political views on the development of political conflicts, their activity, impulsiveness of the parties and the possibility of effective settlement through the prism of information confrontation between the parties.

In this regard, the historical method, the comparative method, the method of political forecasting, the method of observation were used in the research.

The set of methods used helped to generalize the role of the information environment in the modern political process. The diversity of political views shapes the relevance of further political activity, determines strategic plans and forms modern forms of political communication. In addition, a society that has exactly opposite views on politics, sometimes even skeptical, but able to think, criticize, analyze, in times of great socio-political turmoil is able to unite because of the problem of preserving statehood and democratic democratic system. This is a manifestation of democracy and the will of the people.

Key words: pluralism, political thought, information space, political conflict, political rivalry.

Загірний Олексій Валентинович

Інституціоналізація технологій політичного впливу у процесі медіатизації

УДК 321.02: (659.3:005.3)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.9>

Загірний Олексій Валентинович
аспірант кафедри політології
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2,
Одеса, Україна

У статті визначено інституціоналізацію технологій політичного впливу у процесі медіатизації. Актуальність проблеми обумовлена трансформаціями вітчизняної медіасистеми, зростанням впливу інтернет комунікацій та переходом від пострадянської системи масмедіа до олігархічної. Відповідно, підвищується ефективність застосування такої технології політичного впливу, як медіа-скандал. Метою статті є визначення сутності інституціоналізації технологій політичного впливу у процесі медіатизації в Україні. Особливу увагу приділено аспектам вітчизняного політичного процесу, які створюють передумови та інформаційне середовище для розвитку технологій політичного впливу в умовах медіатизації, дослідженню медіа-скандалів як технологій політичного впливу, окресленню основних тем медіа-скандалів в Україні. Методи дослідження обумовлені використанням інституціонального підходу та теорії медіатизації. У процесі визначення джерел медіатизації на пострадянському просторі («гласність», «перебудова») застосовано підхід історичного інституціоналізму. Задля визначення сутності глобального процесу інституціоналізації технологій політичного впливу, медіатизації та медіа-скандалів використано підхід дискурсивного інституціоналізму. У процесі визначення особливостей взаємного впливу медійних технологій та політичних змін в Україні у електоральному контексті та обґрунтування політичного вибору громадян під впливом комунікативних технологій масмедіа застосовано інституціоналізм раціонального вибору.

Обґрунтовано, що інституціоналізація технологій політичного впливу у процесі медіатизації пов'язується зі створенням медіаліберальної системи в Україні. Аргументовано, що у сучасних умовах медіаліберальна система характеризується гібридністю. Визначено медіатизацію політики як чинник демократичного транзиту України, яка спричиняє феномени «медіа-подій», «медіацентрованої» системи та медіа-скандалів. У процесі медіатизації відбувається спрощення політичної інформації, підвищується швидкість її розповсюдження, акцент робиться на сенсаційності та активному використанні технологій нав'язування відповідної інтерпретації, викладення політичних конфліктів та соціальних проблем у вигляді захоплюючої історії («медіа-події»), яка здатна забезпечувати високий рейтинг джерела інформації. Відзначено особливості демократичного транзиту, які стають ґрунтом для розвитку медіа-скандалів: формування політичної ідентичності, формування олігархічної медіаліберальної системи, недостатній вплив партій та ідеологій на політичний вибір громадян, демодернізація економічної та політичної системи тощо. Визначено, що найбільша кількість медіа-скандалів стосується таких топ-тем, як політична корупція та електоральні кампанії в Україні.

Ключові слова: медіаліберальна система, технології політичного впливу, комунікативні технології, медіа-скандал, інституціоналізація, медіатизація політики.

Вступ. Політичні технології в сучасній практиці інтенсивно використовуються для формування моделей сприйняття соціально-політичної реальності суспільством, а також моделей масової поведінки, розрахованих на підтримку стабільності існуючих політичних режимів і досягнення цілей суб'єктів політичного управління, зміну та прийняття нових політичних реалій, пов'язаних із цінностями та ідеологіями. Суб'єкти поля політики використовують різні види технологій, їх сучасні модифікації з метою забезпечити прихильність або неприйняття суспільством політичного курсу, рішень публічної влади на різних рівнях. Йдеться про інституціоналізацію комунікативних технологій (політичну рекламістику, зв'язки із громадськістю, пропаганду тощо). Слід наголосити, що у процесі формування медіаліберальної системи в Україні набуває особливого впливу така політична технологія, як медіа-скандал. Напряму це відноситься до загальнонаціональних та регіональних масме-

діа, інтернет-комунікацій тощо. Слід зауважити, що регіональні масмедіа, в тому числі друковані видання (преса) представлені у мережі інтернет, мають власні сайти та сторінки у соціальних мережах. Масмедіа є одним із важливих суб'єктів політичного впливу на громадську думку усієї країни. Саме тому визначення сутності інституціоналізації технологій політичного впливу у процесі медіатизації є важливим науковим завданням, актуальним як з теоретичної так і практичної точки зору.

Мета та завдання. Мета статті – визначити сутність та наслідки інституціоналізації технологій політичного впливу у процесі медіатизації в Україні. Особливу увагу приділено вирішенню наступних завдань: – визначити аспекти вітчизняного політичного процесу, які створюють передумови та інформаційне середовище для розвитку технологій політичного впливу в умовах медіатизації; – дослідити медіа-скандал як технологію політичного впливу; – окреслити основні теми медіа-скандалів в Україні.

Методи дослідження. Теорія медіатизації, тобто дослідження того, як діяльність масмедіа на основі критеріїв рейтингу та формату сприяє інституціоналізації медіа-скандалів, як технології політичного впливу виступає загальною рамкою дослідження. Відповідно до теоретико-методологічних основ дослідження інституціоналізації технологій політичного впливу, медіатизації політики та медіа-скандалів було використано наступні підходи. У процесі визначення джерел медіатизації на пострадянському просторі застосовано підхід історичного інституціоналізму. Задля визначення сутності глобального процесу інституціоналізації технологій політичного впливу, медіатизації та медіа-скандалів використано підхід дискурсивного інституціоналізму. У процесі визначення особливостей взаємного впливу медійних технологій та політичних змін Україні у електоральному контексті та обґрунтування політичного вибору громадян під впливом комунікативних технологій масмедіа застосовано інституціоналізм раціонального вибору.

Медіатизація модифікує сучасні політичні комунікації, створює «медіатизований світ політики» [11]. Завдяки посиленню впливу медіа на політичний процес утворюється медіаполітична система. Цей процес визначається у концепції «медіатизованих світів» [10].

Результати. У процесі формування медіаполітичної системи в Україні та розвитку технологій політичного впливу на масмедіа активно використовуються медіа-скандали. Вони будуються навколо реальних протиріч та парадоксів, наявних в Україні. Конструюються й штучні проблеми.

Водночас, слід констатувати парадокси й самих технологій політичного впливу на масмедіа. Одним із парадоксів є те, що медіа-скандал, як технологія глобального політичного впливу в умовах постіндустріального світу, виступає, водночас, важливим чинником демократичного транзиту у посткомуністичній Україні. Адже, демократизація у західних країнах обумовлена процесами раціоналізації політики (поява та розвиток концепції природних прав людини, суспільного договору, теорії розподілу влади тощо) та спричинена модернізацією економічних та політичних відносин. У постіндустріальному світі, за умов появи феномену медіатизації політичної взаємодії та розвитку медіаполітичної системи саме медіа-скандал стає одним із головних факторів демократичного транзиту та, водночас, дієвою технологією політичного впливу. На відміну від природної демократизації, яка напругу пов'язується із раціоналізацією та модернізацією, у більшості пострадянських країн демократизація відбувається, навпаки, в умовах демодернізації. Медіатизація політики та медіа-скандали, як технологія політичного впливу у цьому сенсі сприяють демодернізації, а раціоналізація політичної взаємодії – з модернізацією.

Науковий пошук причин, наслідків та визначальних факторів демократичного транзиту є однією із головних тем у полі політичної науки. Йдеться про широкий соціально-політичний та економічний контекст трансформацій (тобто, не лише лінійного транзиту з пункту «радянський авторитаризм» до пункту прибуття «демократія»), у якому виникає та розгортається і яким постійно підживлюється феномен медіа-скандалів.

Щодо причини, сутності та наслідків медіа-скандалів, то погодимось із наступним: «...медіа-скандал у публічній сфері виникає внаслідок порушення відповідності у стосунках між громадською думкою та діями політичних акторів. Інакше кажучи, медіа-скандали виникають внаслідок порушення представниками публічної політики соціальних норм та правил, що стає відомим суспільству завдяки діяльності мас-медіа» [9, с. 14].

Деякі медіа-скандали та медіа-події, особливо у виборчий період, було спрямовано на розігрування теми політичного розколу країни. Враховуючи це, слід особливо акцентувати увагу на ролі масмедіа та медіа-скандалів у процесі формування політичної ідентичності. Адже, конфлікти навколо ідентичності (як національної, так і політичної) є життєдайним ґрунтом для медіа-скандалів в Україні. Подолання їх наслідків потребує звернення до широкого історичного контексту. В якості прикладу можна навести цитату відомого політика та державного діяча С. Гриневецького: «Одеса – справжнє українське місто, вітчизняні ворота до світової економіки. І в цьому немає жодних сумнівів... Згадаємо архітектора Федора Нестурха, який як головний архітектор міста спроектував багато відомих в Одесі будинків, зокрема будівлю національної наукової бібліотеки; композитора і поета Петра Ніщинського; етнографа та автора російсько-українського словника Михайла Комарова. У нашому краї жив і вчителював Іван Семенович Нечуй-Левицький, який написав тут автобіографічну повість «Над Чорним морем» з життя української інтелігенції Одеси. Із Одесою пов'язано багато імен українських політичних і громадських діячів, зокрема Івана та Юрія Лип. Саме в Одесі в 1905 році було відкрито перше товариство української культури «Просвіта», і саме в нашому місті на вірші великого Шевченка композитором Крижанівським був написаний духовний Гімн «Реветя стогне Дніпр широкий»... Одеська ідентичність – це ідентичність портового міста, поліфонічну культуру якого треба вписувати в український культурний контекст, оминаючи гострі кути та конфліктні історичні міфи» [2].

Наведені історичні факти, на жаль, стають темами медіа-скандалів, що роз'єднують українське суспільство, спричиняють уявні поділи та реальні конфлікти. Погодимось із Л. Масенко: «Розкол населення на дві великі різномовні групи –

українськомовну і російськомовну, що є наслідком мовної та культурної асиміляції українського етносу в період перебування України у складі Російської імперії в обох її іпостасях – самодержавній і комуністичній – спричинив політизацію мовного питання... після Революції гідності та початку війни з Росією керівництво держави, що його привело до влади народне повстання, продовжувало попередню політику невтручання у мовну ситуацію країни, прагнуло зберегти статус-кво у співіснуванні державної мови поряд з російською. А як відомо із соціолінгвістичних досліджень, відсутність мовної політики в державі реально також є політикою, яка підтримує ту мову, що посіла сильніші позиції» [3].

Медіа-скандали стосовно мовного питання стосувались усіх просторів соціальних взаємодій – від спорту [8] та освіти [6] до закладів швидкого харчування [5] та медицини [4]. На особливу увагу заслуговує медіатизація системи освіти в Україні та появи нового виміру процесу індоктринації – медіатизації індоктринації [12].

Безумовно, слід погодитись, що сучасний медіа-скандал, як новітня технологія політичного впливу, парадоксальним чином спирається на архаїчні уявлення, міфи. Протистояння, яке сьогодні відбувається у вітчизняному політичному дискурсі полягає у конфлікті між критичною раціональністю сучасної епохи та архаїкою, між розвитком та стагнацією, науковими візіями та міфотворчістю.

М. Рябчук зазначає: «...українська національна ідентичність, усупереч поширеним твердженням, не є «слабкою» – ані за мірою самоототожнення українців зі своєю національною спільнотою, ані за пріоритетністю цього самоототожнення щодо інших самоідентифікацій. А проте вона є внутрішньо суперечливою, дихотомічно розщепленою на дві різні версії, кардинально відмінні у своєму змісті... «Розщепленість» (дихотомічність) української національної ідентичності має глибокі соціально-історичні причини і підтримується донині потужним квазі-історичним міфом... Особливістю цього міфу, витвореного українськими кліриками у XVII–XVIII століттях, є його синкретичний, політико-релігійний характер... » [7].

Слід наголосити, що політичні партії та ідеології поки не стали впливовими чинниками демократичного транзиту. Партії усе ще знаходяться на етапі інституціоналізації. Лише деякі з них мають розгалужену мережу осередків, більшість утворюються як електоральні проекти. Відповідно, не йдеться про якусь систему поглядів на державну політику у сфері економіки, управління, культури тощо. Партії надають пріоритет лідерству, а не ідеологічній доктрині.

Погодимося із Р. Балабаном: «...в Україні не ідеологічні партії, а політичні проекти. Така картина підтверджується хронікою рейтингів, а саме – появою нових партій, їх зростанням і потім зане-

падом чи «розчиненням» без залишку ідеологічних орієнтирів. Їх спільною рисою було не популярність ідеологічних принципів, а скоріше – успішна рекламна кампанія, як правило, «за все хороше» і асоціативне обличчя. Свого часу такі злети пережили партії СДПУ(о), НДП, «Наша Україна», БЮТ, Партія регіонів, Блок Петра Порошенка «Солідарність», «Народний фронт», «Самопоміч». Причому, чим далі в минуле – більшу роль відіграв адмінресурс, можливість директивної агітації. Тепер більш значиму роль відіграють інформаційні технології» [1].

У цьому вбачаємо також причини для маніпулювання громадською думкою за допомогою технології медіа-скандалів. Медіа-скандали є одним із головних чинників електорального вибору громадян. У цьому сенсі, медіа-скандал стає дієвою технологією політичного впливу.

Повною мірою роль медіа-скандалів проявляється під час виборчих кампаній. Зокрема, електоральні кампанії 2019 року, як президентську так і парламентську, можна визначити як «медіатизовані». На думку Р. Балабана, «У 2019 р. відбулися президентські і дострокові парламентські вибори, які, з одного боку, реалізували функцію виборів як «випуск пари», але, з іншого, продемонстрували електоральний сплеск у вигляді перемоги кандидата В. Зеленського... Відбулося не змагання ідеологем, або репутаційного досвіду, а виключно «прорив» нових. Ця електоральна хвиля (сплеск) мотивувалася теж тією самою ідеєю, що і протестні виступи – за зміни і справедливості. Додатково це підживлювалося вірою в прості рішення і прості кроки, чому відповідав успішний імідж актора В. Зеленського, його риторика і образ Президента з телесеріалу «Слуга народу», який і зіграв актор» [1].

Медіа-скандали у процесі демократичного транзиту в Україні напругу пов'язуються із політичною корупцією, вбивствами журналістів та бізнесменів, торгівлею зброєю тощо. Натомість, вони охоплюють більш широке коло питань – від якості політичної еліти й чесності електоральних змагань до визначення форми правління та моделі виборчої системи.

Медіа-скандали спрямовані на трансформацію інституційного дизайну пострадянського суспільства. Без медіа-скандалів важко уявити зміни у діяльності політичних інститутів. Погодимося: «...пострадянські інститути чинять опір змінам. Вони готові виплеснути дитину разом з водою, аби зберегти владу і власність. Маніпуляції зі ЗМІ, спекуляції на тему збройного конфлікту, депрофесіоналізація уряду й ігнорування соціальної політики – усе це використовується для компрометації демократичних реформ... Одним з факторів, що перешкоджають транзиту, є відсутність традицій інституційної взаємодії» [13].

Таким чином, медіатизацію слід визначити як процес становлення особливої раціональності,

яка пов'язується із медіа-логікою та медіа-форматом. На пострадянському просторі тригером медіатизації стала політика «гласності», як складова процесу перебудови СРСР. У центрі медіатизації політики – перетворення медіа з посередників між владою та суспільством на центр владних відносин, конструкторів медіа-подій та медіа-скандалів.

Відносно медіа-скандалів, то вони відіграють роль новітньої технології політичного впливу у процесі медіатизації політики та взаємодії політичної системи та масмедіа. Цей вплив має декілька складових. По-перше, завдяки медіа-скандалам масмедіа цілеспрямовано та швидко формують (або трансформують) громадську думку. По-друге, медіа-скандали та швидкі інформаційні атаки спричиняють ротацію політичних еліт та перерозподіл публічної влади. Частина еліти, яка не має доступу до технології медіа-скандалів, стрімко втрачає вплив та владу. Інші – навпаки, посідають їх місце. Це стосується не лише політичної еліти (у її функціональному розумінні), а й представників усіх «публічних» професій – від спортсменів до митців. Розвиток так званої «культури відміни» (Cancel Culture) призвів до того, що особи, які потрапляють у центр медіа-скандалів та яких публічно звинувачують, втрачають репутацію, а разом із нею – можливість працювати за професією, дохід, рекламні контракти тощо. При цьому, жодні судові рішення не потрібні. Їх ізолює сама медіа-культура, медіа-середовище, представники яких формують відповідну громадську думку.

Висновки. Таким чином, інституціоналізація технологій політичного впливу у процесі медіатизації пов'язується зі створенням медіаполітичної системи в Україні. Ця система пройшла «посткомуністичний» та «олігархічний» етапи розвитку, а у сучасних умовах вона характеризується гібридністю. Особливості сучасної медіаполітичної системи обумовлені розвитком інтернет-комунікацій, які витісняють традиційні масмедіа (телебачення, радіо та пресу). Мережа інтернет створює технологічні можливості для інтегрованих аудіовізуальних та інтерактивних систем. Медіатизація політики є чинником демократичного транзиту України, яка спричиняє феномени «медіа-подій», «медіацентрованої» системи та медіа-скандалів. У процесі медіатизації відбувається спрощення політичної інформації, підвищується швидкість її розповсюдження, акцент робиться на сенсаційності та активному використанні технологій нав'язування відповідної інтерпретації, викладення політичних конфліктів та соціальних проблем у вигляді захоплюючої історії («медіа-події»), яка здатна забезпечувати високий рейтинг джерела інформації. Відзначено політичні фактори демократичного транзиту, які стають ґрунтом для розвитку медіа-скандалів:

формування політичної ідентичності, формування олігархічної медіаполітичної системи, недостатній вплив партій та ідеологій на політичний вибір громадян, демодернізація економічної та політичної системи тощо. Найбільша кількість медіа-скандалів стосується таких топ-тем, як політична корупція, електоральні кампанії та формування політичної ідентичності в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балабан Р. Електоральна перебудова: 2019 р. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2019. Вип. 2 (98). С. 155–175.
2. Гриневецький С. Роздуми до зауваження: консенсус чи конфлікт? *Голос України*. 12 травня 2021. URL: <http://www.golos.com.ua/article/345771>
3. Масенко Л. Мовний конфлікт в Україні: шляхи розв'язання. *Українська мова*. 2018. № 2. С. 20–35. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14723/Masenko_Movnyi_konflikt_v_Ukraini.pdf
4. Масенко Л. Скандал в Охматдиті як дзеркало пострадянської мовної політики. *Радіо Свобода*. 23 серпня 2016 року. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27939319.html>
5. Меню в українських ресторанах McDonald's спричинило мовний скандал. *Хмарочос*. 16 червня 2020 року. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2020/06/16/menyu-v-ukrayinskyh-restoranh-mcdonald-s-vyklykalo-movnyj-skandal/>
6. Поперечна Д. Мовний скандал у Драгоманова: виш відреагував на те, що викладачка назвала Україну «американською колонією». *Українська правда*. 21 січня 2021 року. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2021/01/26/243782/>
7. Рябчук М. Долання амбівалентності. *Дихотомія української національної ідентичності. – Історичні причини та політичні наслідки*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. 252 с.
8. Шутка Н. Після мовного скандалу львівський спортсмен видалив сторінку з Facebook. *ZAXID.NET*. 19 серпня 2021 року. URL: https://zaxid.net/pislya-movnogo-skandalu-lvivskiy-sportsmen-vidaliv-svoyu-storinku-z-facebook_n1524601
9. Яковлев Д. В. Політична інтеракція у сучасній Україні: особливості та складові: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02 Одеса, 2009. 30 с.
10. Hepp A., Couldry N. Introduction: media events in globalized media cultures. In: *Couldry, Nick, Hepp, Andreas and Krotz, Friedrich*, (eds.) *Media Events in a Global Age*. Routledge, Abingdon, 2010. P. 1–20. URL: <http://eprints.lse.ac.uk/52468/>
11. Krotz F., Hepp A. A concretization of mediatization: How 'mediatization works' and why mediatized worlds are a helpful concept for empirical mediatization research. *Empedocles: European Journal for the Philosophy of Communication*. 2011. 3(2), P.137-152.
12. Kroytor A., Yakovlev D., Aleksentseva-Timchenko K. 'Apostles' of indoctrination: ideological peculiarities of representation of religious choice of Ukraine in the system of secondary education (based on analysis of expert interviews). *Ideology and Education in Post-Soviet Countries*. 2019. № 2(13). P. 128–146.

13. Yakovleva L., Yakovlev D. Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences. *Nationalism and Ethnic Politics*. 2020. Vol. 2(4). P. 582–608.

REFERENCES:

1. Balaban, R. (2019). «Elektoral'na perebudova: 2019 r.». [Electoral adjustment: 2019]. Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny Scientific notes Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2(98),155-175 [in Ukrainian].

2. Hrynevetskyi, S. (2021) Rozdumy do zauvazhennia: konsensus chy konflikt? [Reflections on the remark: consensus or conflict?] Holos Ukrainy. 12 travnia. URL: <http://www.golos.com.ua/article/345771> [in Ukrainian].

3. Masenko, (2018). L. Movnyi konflikt v Ukraini: shliakhy rozviazannia [The language conflict in Ukraine: ways to resolve it]. Ukrainiska mova. № 2. C. 20-35. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14723/Masenko_Movnyi_konflikt_v_Ukraini.pdf [in Ukrainian].

4. Masenko, L. (2016). Skandal v Okhmatdyti yak dzerkalo postradianskoi movnoi polityky [The Okhmatdyt scandal as a mirror of post-Soviet language policy]. Radio Svoboda. 23 serpnia. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27939319.html> [in Ukrainian].

5. Menu v ukrainskykh restoranakh McDonalds sprychynulo movnyi skandal [The menu at McDonald's Ukrainian restaurants has caused a language scandal]. Khmarochos. 16 chervnia 2020 roku. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2020/06/16/menyu-v-ukrayinskyh-restoranah-mcdonald-s-vyklykalo-movnyj-skandal/> [in Ukrainian].

6. Poperechna, D. (2021). Movnyi skandal u Drahomanova: vysh vidreahuvav na te, shcho vykladachka nazvala Ukrainu «amerykanskoiu koloniieiu» [Drahomanov's language scandal: the university reacted to the fact that the teacher called Ukraine an «American

colony»]. Ukrainiska pravda. 21 sichnia. URL: <https://lifepravda.com.ua/society/2021/01/26/243782/> [in Ukrainian].

7. Riabchuk, M. (2019). Dolannia ambivalentnosti. Dykhotomiia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti. – Istorychni prychny ta politychni naslidky [Overcoming ambivalence. The dichotomy of Ukrainian national identity. – Historical reasons and political consequences]. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 252 s. [in Ukrainian].

8. Shutka, N. (2021). Pislia movnoho skandalu lvivskiy sportsmen vydalyv storinku z Facebook [After the language scandal, the Lviv athlete deleted his Facebook page]. ZAXID.NET. 19 serpnia. URL: https://zaxid.net/pislya_movnogo_skandalu_lvivskiy_sportsmen_vidaliv_svoyu_storinku_z_facebook_n1524601 [in Ukrainian].

9. Yakovlev, D. V. (2009). Politychna interaktsiia u suchasni Ukraini: osoblyvosti ta skladovi [Political interaction in modern Ukraine: features and components]: avtoref. dys. ... d-ra polit. nauk : 23.00.02 Odesa. 30 s. [in Ukrainian].

10. Hepp, A., Couldry, N. (2010). Introduction: media events in globalized media cultures. In: *Couldry, Nick, Hepp, Andreas and Krotz, Friedrich*, (eds.) *Media Events in a Global Age*. Routledge, Abingdon. P. 1–20. URL: <http://eprints.lse.ac.uk/52468/>

11. Krotz, F., Hepp, A. A (2011). concretization of mediatization: How 'mediatization works' and why mediatized worlds are a helpful concept for empirical mediatization research. *Empedocles: European Journal for the Philosophy of Communication*. 23(2). P. 137–152.

12. Kroytor, A., Yakovlev, D., (2019). Aleksentseva-Timchenko K. 'Apostles' of indoctrination: ideological peculiarities of representation of religious choice of Ukraine in the system of secondary education (based on analysis of expert interviews). *Ideology and Education in Post-Soviet Countries*. № 2 (13). P. 128–146.

13. Yakovleva, L., Yakovlev, D. (2020). Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences. *Nationalism and Ethnic Politics*. Vol. 2(4). P. 582–608.

Institutionalization of technologies of political influence in the process of mediatization

Zahirnyi Oleksiy Valentynovych

Postgraduate Student
at the Department of Political Science
Odessa I. I. Mechnikov National University
Dvoryanskaya str., 2,
Odessa, Ukraine

The article identifies the institutionalization of technologies of political influence in the process of mediatization. The relevance of the problem is due to the transformations of the domestic media system, the growing influence of Internet communications, and the transition from the post-Soviet system of mass media to the oligarchic one. Accordingly, the effectiveness of the use of such a political influence technology as a media scandal is increasing. The aim of the article is to determine the essence of the institutionalization of technologies of political influence in the process of mediatization in Ukraine. Special attention is paid to identifying the aspects of the domestic political process that create the preconditions and information environment for the development of technologies of political influence in the context of mediatization, research of media scandals as a technology of political influence, outlining the main topics of media scandals in Ukraine. Research methods are based on the use of the institutional approach and the theory of mediatization. In the process of determining the sources of mediatization in the post-Soviet space ("publicity", "perestroika"), the approach of historical institutionalism has been applied. The approach of discursive institutionalism has been used to determine the essence of the global process of institutionalization of technologies of political influence, mediatization, and media scandals. In the process of determining the features of the mutual influence of media technologies and political changes in Ukraine in the electoral context and justification of political choices of citizens under the influence of communication technologies of mass media, institutionalism of rational choice has been applied.

It has been substantiated that the institutionalization of technologies of political influence in the process of mediatization is associated with the creation of a media-political system in Ukraine. It has been argued that in modern conditions, the media political system is characterized by hybridity. The mediatization of politics has been identified as a factor in the democratic transition of Ukraine, which causes the phenomena of "media events", "media-centered" system, and media scandals. In the process of mediatization, political information is simplified, the speed of its dissemination is increased; the emphasis is on sensationalism and the active use of technologies to impose appropriate interpretation, presentation of political conflicts and social problems in the form of fascinating history ("media events"), which can provide a high rating of the source of information. The peculiarities of democratic transition, which become the basis for the development of media scandals: the formation of political identity, the formation of an oligarchic media political system, the insufficient influence of parties and ideologies on political choices, demodernization of the economic and political system, etc., have been noted. It has been determined that the largest number of media scandals concern such top topics as political corruption and election campaigns in Ukraine.

Key words: media-political system, technologies of political influence, communication technologies, media scandal, institutionalization, mediatization of politics.

Кропивко Вікторія Віталіївна

Політична реклама в інтернет-комунікаціях

УДК 32.019.5:659.1:004.738.5
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.10>

Кропивко Вікторія Віталіївна
аспірантка кафедри політичних теорій
факультету психології, політології
та соціології
Національного університету
«Одеська юридична академія»
вул. Фонтанська дорога, 23,
Одеса, Україна

У статті досліджуються особливості політичної реклами в інтернет-комунікаціях. Вони проявляються у процесі трансформації медіа-простору: зростанні впливу інтернет-комунікацій (соціальних мереж, месенджерів тощо) та зменшенні аудиторії реклами у традиційних масмедіа (телебачення, радіо, преса). Водночас, для політичної рекламістики помітним стає перехід від розміщення реклами у міському публічному просторі до використання потужних можливостей інтернет-комунікацій. Застосування історичного підходу дозволило визначити етапи інтерпретації співвідношення «приватного» та «публічного» від античності до постіндустріального суспільства. Публічність, джерела якої можна знайти в епоху становлення афінської демократії відтепер формується у інтернет-комунікаціях. В період модернізації, завдяки публічності сформувалась модель представницької демократії. Електоральні кампанії будувались як конкуренція партій та їх ідеологій. У сучасному світі політика – це радше змагання технологій (передусім – конкуренція між рекламними повідомленнями), а не ідеологій. Це обумовило зростання впливу політичної рекламістики на політичний процес та електоральні кампанії. Обґрунтовано, що водночас із феноменами «віртуальної реальності», «віртуальної політики» та «віртуальної демократії» з'являється «віртуальна публічність». Відносно розвитку політичної рекламістики це означає пошук цільової аудиторії в соціальних мережах та месенджерах, ґрунтуючись на приватній інформації користувачів інтернет. Для політичної рекламістики не є пріоритетом розміщення повідомлень у міському публічному просторі, боротьба за символічне панування на центральній площі відходить у минуле. Натомість, індивіди отримують рекламні повідомлення у приватному просторі на смартфон, або ноутбук. Політична реклама спрямовується не на масову аудиторію, а на конкретні групи у соціальних мережах та месенджерах.
Ключові слова: політична реклама, публічність, масмедіа, інтернет-комунікації, віртуальна публічність.

Вступ. Активний розвиток інтернет-комунікацій, передусім – соціальних мереж та месенджерів спричиняє нові тренди у політичній рекламістиці. Вибірчі кампанії інтерпретуються як суперництво реклами конкуруючих продуктів, а не протистояння ідеологій та характеризуються розмиванням кордонів між новинами, рекламою та розвагами [7].

Йдеться про поступовий перехід від рекламних кампаній, які використовують міський публічний простір (зовнішня реклама) та традиційні масмедіа до розміщення рекламних повідомлень у мережі інтернет. Політична реклама, завдяки соціальним мережам та месенджерам здійснює інтервенцію у приватний простір життя індивідів. Обсяг політичної реклами у мережі інтернет динамічно зростає. Під час місцевих виборів 2020 року, за даними громадянської мережі «Опора», політичні партії у період з 5 вересня по 20 жовтня витратили на рекламу лише у мережі Facebook близько 84 млн. гривень, розмістивши більше ніж 90 тисяч рекламних повідомлень (Див. детал.: https://www.oporua.org/report/vybory/polit_ad/21640). Навіть без урахування реклами в інших соціальних мережах та месенджерах у виборчий період, політичної реклами у період до офіційного старту виборчої кампанії та «джинси» («прихованої» політичної реклами) це свідчить про зростання ринку політичної реклами в інтернет-комунікаціях.

Політична реклама, для якої у процесі урбанізації було створено майже ідеальні можливості

розповсюдження у міському публічному просторі, переміщується до віртуального простору інтернет-комунікацій. Відбувається поступова відмова рекламодавців від спроб охопити політичною рекламою якомога більшу аудиторію без урахування соціально-демографічних показників, звертатись до масового споживача рекламної продукції, які були характерними для індустріального суспільства. У сучасних умовах акцент робиться на таргетовану рекламу у мережі інтернет на основі аналізу даних користувачів. Одним із головних трендів розвитку політичної рекламістики (як і комерційної реклами) стає перехід від масової політичної реклами до більш індивідуалізованого підходу. Це передбачає доступ рекламистів до приватної інформації користувачів, що має значні правові, політичні та соціальні наслідки.

Мета та завдання статті. Метою статті є визначення особливостей політичної реклами в інтернет-комунікаціях. Однією із головних особливостей визначено перехід від використання міського простору для розміщення зовнішньої реклами та реклами у традиційних медіа (телебачення, радіо, преса) до інтернет-комунікацій. Це обумовлено відтворенням публічності у віртуальному просторі інтернет-комунікацій, передусім – в соціальних мережах та месенджерах.

Методи дослідження. Визначення особливостей політичної рекламістики в інтернет-комунікаціях обумовило застосування як загальнонаукових

методів (аналізу та синтезу, системного, діалектичного тощо) так і спеціальних методичних підходів. Історичний підхід застосовувався задля окреслення етапів розуміння приватного та публічного в історії політичної думки: від епохи античності до сучасного інформаційного суспільства. Порівняльний метод дозволив визначити особливості політичної реклами в інтернет-комунікаціях порівняно з системою традиційних масмедіа (телебачення, радіо, преса, книговидання, кіноіндустрія). Відзначено, що ця специфіка полягає у трансформаціях публічного простору, появи феномену «віртуальної публічності». Підхід раціонального вибору дозволив обґрунтувати мотивацію та етапи дій індивіда щодо здійснення політичного та, вужче, електорального вибору під впливом політичної реклами в інтернет-комунікаціях (від джерела отримання рекламного повідомлення до обговорення її у соціальних мережах).

Результати. Протягом усього розвитку індустріального суспільства для рекламних кампаній важливим було охопити міський публічний простір, «маркувати» його, особливо центральні площі міст. І не лише для політичної реклами. На думку І. Тищенко: «...низові міські соціальні рухи, урбаністичні ініціативи і виключені з публічного простору спільноти відповідають протестом і спротивом, «повертаючи» собі фізичний і дискурсивний простір і відвойовуючи своє «право на місто»... Події Євромайдану в Києві та українських інших містах зимою та весною 2014 так само можна і варто розглядати в термінах повернення публічного простору громадянам та здобуття права бути «видимими» політичними суб'єктами через активну репрезентацію в міському просторі» [4].

Боротьба за центральну площу є невід'ємною складовою масових вуличних протестів, легітимізуючою силою революційних рухів. Повною мірою це твердження відноситься до подій 2004 року («Помаранчева революція») та 2013–2014 років («Революція Гідності») в Україні.

Боротьба за легітимність політичного порядку переміщується зі столичних майданів до віртуального простору інтернет-комунікацій. З метою визначення цінностей та потреб цільової аудиторії рекламісти отримують доступ до приватної інформації користувачів соціальних мереж. Внаслідок цього, звужується простір приватного життя індивідів, а також порушуються їх права. Трансформуються й наукові уявлення щодо ролі та сутності «публічності», які були визначено у творах Ю. Габермаса, Г. Арендт, Н. Еліаса, Дж. Б'юкенена, М. Олсона, ін.

Відзначимо: «Для презентації рекламних повідомлень використовуються будь-які можливості, які надає публічний простір; можна стверджувати також, що зовнішня політична реклама обмежується цими можливостями. Адже зовнішня

реклама характеризується значним різноманіттям: її розміщують на стаціонарних рекламних щитах та плакатах, будинках та інших спорудах, пересувних рекламних носіях (на автомобілях), на громадському транспорті; до зовнішньої реклами також відносять намети політичних партій та кандидатів, друковану і сувенірну продукцію, яку роздають на вулицях... Зовнішня політична реклама оточує нас поза межами власного помешкання, а реклама у мас медіа – знаходить навіть у ньому» [3].

Відтепер використання під час виборчих кампаній публічного простору, – розміщення рекламних повідомлень на різних носіях (від біл-бордів до громадського транспорту та наметів) поступається за впливом таргетованій політичній рекламі в інтернеті. У певному сенсі, політична реклама, яка впевнено панувала у публічному просторі останні десятиліття намагається сьогодні, використовуючи потенціал інтернет-комунікацій, стати частиною приватного життя індивідів. Рекламисти починають працювати з великими базами даних, враховуючи індивідуальні преференції громадян у соціальних мережах.

Трансформації політичної рекламістики у інтернет-комунікаціях мають декілька складових. По-перше, «розпорошеність» аудиторії рекламного повідомлення у фізичному просторі та її згуртованість у інтернет-комунікаціях. Громадяни, які є цільовою аудиторією реклами можуть знаходитись у різних містах, або навіть країнах. При цьому, вони утворюють спільні групи у соціальних мережах та месенджерах. По-друге, рекламне повідомлення усе частіше індивіди отримують у власному приватному просторі на смартфон, ноутбук, або комп'ютер. З міського публічного простору (зовнішня реклама) політична реклама поступово переміщується до віртуального простору інтернет-комунікацій. Вона спрямовується не на «масову» публіку, а на конкретних користувачів соціальних мереж та їх групи у віртуальному просторі. По-третє, важливим у процесі формування громадської думки є обговорення з іншими людьми інформації, отриманої з рекламного повідомлення. Тут також відбуваються суттєві зрушення. Якщо інформація, отримана від традиційних масмедіа, обговорювалась у родині (на «кухні»), у колі друзів та співробітників, то в інформаційному суспільстві рекламне повідомлення стає предметом дискусій між незнайомими, «чужими» індивідами.

На думку Д. Заєця, «Нова віртуальна (електронна) публічність, так само як і «реальна публічність» міських вулиць і кав'ярень, також є сферою вибору, в якій одночасно з цим завжди присутня можливість не робити ніякого вибору, не брати активної участі і залишатися при своїй думці та при своєму «місці». Для «е-публічності», подібно до будь-якої іншої публічності, також характерне відповідальне і толерантне спілкування, яке, тим не

менш, залишає місце як гармонійному розв'язанню проблем, так і конфліктному (однак неруйнівному, конструктивному)» [1].

На вибір індивіда впливає думка людей, які можуть знаходитись на значній відстані у фізичному просторі, не належати до родини, або однієї спільноти. Безумовно, це свідчить про відкритість «віртуальної публічності», але, водночас, створює нові можливості для маніпуляцій. Як зазначає Д. Заєць: «Мас-медіа зазвичай розглядаються як важливий компонент публічної сфери. При цьому виникають дві концептуальні проблеми. З одного боку, публічні збори і взаємодію (або форми спілкування) «обличчям до обличчя» слід відрізняти від читаючої публіки, залученої до опосередкованої комунікації. Вони репрезентують різні види «публічності»: у першому випадку індивіди отримують доступ до загальних проблем та присутні в одному і тому ж місці (локальна або реальна публічність), стаючи доступними один одному, у другому публічність не вимагає фізичної співприсутності, і обмеження на участь мають тут інший характер (віртуальна публічність). З іншого боку, кожна з цих двох форм, вірогідно, має специфічний вектор впливу на формування публічної (комунікативної) влади і надання здатності до колективної дії» [1].

Реклама історично розвивалась як маркетингова технологія, спрямована на індивідуальний вибір. Для політичної рекламістики вкрай важливо визначити чинники впливу на вибір індивіда, її/його мотивацію. Це стосується економічного вибору (товарів та послуг), повсякденного вибору способу дій та лінії поведінки (рутинний вибір, дія за «звичкою»). Для політичної рекламістики пріоритетом є з'ясування чинників політичного вибору, який в умовах представницької демократії присутній у житті індивідів (громадян) переважно у вигляді електорального вибору.

Розвиток інтернет-комунікацій є одним із головних чинників політичного вибору.

Інтернет-комунікації надають нового імпульсу процесу медіатизації політики, обумовлюючи нові відносини між медіа та політиками [8]. Водночас, не можна недооцінювати загрози розвитку інтернет-комунікацій. Зокрема, окрім відкритості та доступності (демократичності) інтернет-комунікації, які утворюють «віртуальну публічність», можуть спричиняти процеси «віртуальної індоктринації».

Як зазначає Д. Яковлев, «Процес медіатизації політики спричиняє появу феноменів «віртуальної реальності», «реальної віртуальності» (М. Кастельс), «віртуальної демократії» та «драматургії віртуальної політики» (Е. Вілсон)... медіатизація політики змінює систему представництва громадських інтересів, трансформує соціальну, політичну та економічну реальність. Це відбувається тому, що мас-медіа створюють нові форми взаємодії у сфері публічної влади, сприяють відкритості і транспа-

рентності політичних інститутів, надають громадянам можливість брати участь в обговоренні суспільно-політичних проблем (мережа Інтернет)» [6].

Продовжуючи цю думку, можна стверджувати появу не тільки «віртуальної реальності» та «віртуальної демократії», а й «віртуальної публічності».

У сучасному світі спостерігається тенденція щодо трансформацій публічності, порівняно із традиційним суспільством та епохою модерну. З'являються нові форми публічності, окреслюються лінії розрізнення «приватного» та «публічного», які визначають політичний вибір індивіда.

Як зазначає Д. Заєць: «У центрі уваги дослідників виявляються нові форми публічності, в просторі яких комунікаційні зв'язки конститууються згідно із соціальною логікою на протиположності природній (домодерній) чи економічній (модерній)» [2].

Інтерпретації ролі та місця політичної реклами у просторі між публічними та приватними інтересами залежать від низки протиставлень, які сформувались історично. Передусім, слід відзначити дихотомію: «родинні справи» (приватний простір) та «суспільні справи», які уміщують як економічну так і політичну діяльність (публічний простір). Політична реклама, безумовно, фокусується на суспільних справах, вона сприяє політичному вибору індивідів у публічному просторі. Політична рекламістика, хоча і розміщує у центрі рекламного повідомлення окремого кандидата або партію, спричиняє дискусії щодо суспільного блага. Саме тому наголос слід зробити на тому, що реклама передбачає альтернативність: фокусуючись на одних політичних позиціях щодо суспільного блага, вона протиставляє їх іншим, а отже – ініціює публічні дискусії.

З розвитком державного апарату, бюрократизації управлінської діяльності, виникає протиставлення «публічного» та «офіційного» дискурсу. Перший характеризується вільним висловлюванням думок та спонтанною взаємодією індивідів, а другий – цензурою та пропагандою. Політична реклама, на відміну від пропаганди та зв'язків із громадськістю (PR) не є складовою офіційного дискурсу. У рекламному повідомленні не домінує апеляція до бюрократії (держави, управління). Водночас, головним бенефіціаром пропаганди виступає держава, яка уособлюється бюрократичним класом. Пропаганда, яку розповсюджують авторитарні держави, використовуючи потужність інтернет-комунікацій значно посилює загрозу індоктринації [9].

Реклама ж звертається до вільних у власному політичному виборі індивідів, пропонує альтернативу та діалог, а не владний монолог. Щоправда, вона створює загрозу комерціалізації публічності, панування транснаціональних корпорацій. І якщо держава прагне привласнити публічний простір, то бізнес намагається приватизувати його.

У процесі становлення віртуальної публічності в інтернет-комунікаціях зростає небезпека її

приватизації з боку медіакратії, яка стає новим політичним класом [5] та перетворюється на головного бенефіціара розвитку політичної рекламістики.

Погодимось із наступною позицією: «Доволі часто, коли мова йде про соціальну, політичну, етнічну толерантність в громадянському суспільстві, державній владі й приватному інтересові передовсім протиставляється публічність як площадка виробництва колективного рішення, безпосередньо не втягнута в здійснення владних функцій, тобто не зв'язана з державою. Іншими словами, публічність обмежується рамками етичної солідарності, при цьому «дискусійне полотно» ілюмінується в політичних тонах... цей підхід визначає публічність чи конкретну публічну сферу як гетерогенну, плюралістичну й ігрову, де люди комунікують, шанобливо оглядаючись на цінність і значення культурного досвіду різноманітного «Іншого», який вони не зобов'язані автоматично поділяти, схвалювати і повністю розуміти. Таким чином, публічність тут бачиться як сфера вибору» [2].

«Віртуальна публічність», яка створюється у інтернет-комунікаціях, безумовно, відрізняється від публічності епохи модерну; адже, усі ми добре пам'ятаємо вислів М. МакЛюена «The medium is the message» (Засіб – це повідомлення) [10].

Висновки. Таким чином, політична реклама трансформується під впливом розвитку інтернет-комунікацій. Рекламні повідомлення шукають свою аудиторію не тільки у міському публічному просторі чи у традиційних медіа. Переважно політична реклама розміщується у соціальних мережах та месенджерах. Вона звертається до груп «віртуальної публічності». Обговорення рекламних повідомлень відбувається не «обличчям до обличчя», а у соціальних мережах. Учасники дискусії можуть знаходитись на відстані у сотні й навіть тисячі кілометрів. Центр дискусій, ініційованих політичною рекламістикою, переміщується з родинного простору до соціальних мереж. Реклама, як і новини, можуть більше не обговорюватись за родинним столом, «на кухні». Підтвердження своєї політичної позиції та ставлення до повідомлень політичної реклами громадяни відтепер шукають у просторі інтернет-комунікацій.

«Віртуальна публічність» несе як нові загрози та виклики, так і відкриває нові можливості, у тому числі – для розвитку політичної рекламістики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Заєць Д. О. Нові медіа та публічність: класичні концепції та соціокультурне осмислення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2012. № 993. С. 48–52.
2. Заєць Д. О. Мистецтво публічності: до нового формату соціологічної інтерпретації. *Український соціум*. 2010. № 2(33). С. 20–30.
3. Кропивко В. В. Зовнішня політична реклама як складова міського публічного простору. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архі-*

тектура, урбаністика : зб. наук. пр. : матеріали Четвертої Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 23 листоп. 2018 р. Київ – Тернопіль : Бескиди, 2018. Вип. IV, ч. 1. Додаток. С. 65–69.

4. Тищенко І. Що таке міський публічний простір. *Mistosite : аналітичний журнал про місто*. 2015. 18 лютого. URL: <https://mistosite.org.ua/uk/articles/shcho-take-miskyi-publichnyi-prostir>.

5. Яковлев Д. В. Медіакратія – новий політичний клас. *Політологія, філософія, соціологія: контури міждисциплінарного перетину* : матеріали другої міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 10–11 жовтня 2014 р. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2014. С. 145–147.

6. Яковлев Д. В. Опоненти демократії: роль партії влади та медіакратії у пострадянській політиці. *Молодий вчений*. 2014. № 9. С. 198–201.

7. Bennett W. L., Entman R. M. (Eds.). *Mediated politics: Communication in the future of democracy*. Cambridge : Cambridge University Press, 2000. 520 p.

8. Klijn EH, van Twist M, van der Steen M, Jeffares S. *Public Managers, Media Influence, and Governance: Three Research Traditions Empirically Explored. Administration & Society*. 2016. № 48(9). P. 1036–1058. DOI: 10.1177/0095399714527752

9. Kroytor A., Yakovlev D., Aleksentseva-Timchenko K. «Apostles» of indoctrination: ideological peculiarities of representation of religious choice of Ukraine in the system of secondary education (based on analysis of expert interviews). *The Ideology and Politics Journal*. 2019. № 2(13). P. 26–46.

10. McLuhan M. *The medium is the message. Communication theory*. New York : Routledge. 2017. P. 390–402.

REFERENCES:

1. Zaiets D. O. (2012) Novi media ta publichnist: klasychni kontseptsii tasotsiokulturne osmyslennia [New media and publicity: classic concepts and socio-cultural thinking]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V. N. Karazina*. № 993. S. 48–52.
2. Zaiets D. O. (2010) Mystetstvo publichnosti: do novoho formatu sotsiologichnoi interpretatsii [The art of publicity: a new format of sociological interpretation]. *Ukrainskyi sotsium*. № 2(33). S. 20–30.
3. Kropyvko V. V. (2018) Zovnishnia politychna reklama yak skladova miskoho publychnoho prostoru [Outdoor political advertising as a component of urban public space]. *Rehionalna polityka: istoriia, polityko-pravovi zasady, arkhitektura, urbanistyka* : zb. nauk. pr. : materialy Chetvertoi Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 23 lystop. 2018 r. Kyiv – Ternopil : Beskydy. Vyp. IV. Ch. 1. Dodatok. S. 65–69.
4. Tyshchenko I. (2015) Shcho take miskyi publichnyi prostir [What is an urban public space]. *Mistosite : analitychnyi zhurnal pro misto*. 18 liutoho. URL: <https://mistosite.org.ua/uk/articles/shcho-take-miskyi-publichnyi-prostir>.
5. Yakovlev D. V. (2014) Mediakratiia–novyipolitychnyi klas [Mediacracy is a new political class]. *Politolohiia, filosofii, sotsiologhiia: kontury mizhdystyplinarnoho peretynu* : materialy druhoi mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii, m. Odesa, 10–11 zhovtnia 2014 r.

Odesa : Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». S. 145–147.

6. Yakovlev D. V. (2014) Oponenty demokracji: rol partii vlady ta mediakracji u postradianskii politytsi [Opponents of democracy: the role of the ruling party and media democracy in post-Soviet politics]. *Molodyi vchenyi*. № 9. S. 198–201.

7. Bennett W. L., Entman R. M. (Eds.) (2000) *Mediated politics: Communication in the future of democracy*. Cambridge : Cambridge University Press. 520 p.

8. Klijn EH, van Twist M, van der Steen M, Jeffares S. (2016) *Public Managers, Media Influence, and Governance: Three Research Traditions Empirically Explored*.

Administration & Society. № 48(9). P. 1036–1058. DOI: 10.1177/0095399714527752

9. Kroytor A., Yakovlev D., Aleksentseva-Timchenko K. (2019) «Apostles» of indoctrination: ideological peculiarities of representation of religious choice of Ukraine in the system of secondary education (based on analysis of expert interviews). *The Ideology and Politics Journal*. № 2(13). P. 26–46.

10. McLuhan M. *The medium is the message*. (2017) *Communication theory*. New York : Routledge. P. 390–402.

Political advertising in internet communications

Kropyvko Viktoriia Vitaliivna

Postgraduate Student at the Department of Political Theories
Faculty of Psychology, Political Science and Sociology
National University
«Odesa Law Academy»
Fontanska road str., 23,
Odesa, Ukraine

The article reveals the features of political advertising in Internet communications. These features are manifested in the process of transformation of the media space: the growing influence of Internet communications (social networks, messengers, etc.) and reducing the audience of advertising in traditional media (television, radio, press). At the same time, the transition from advertising in urban public spaces to the use of powerful Internet communication opportunities is becoming noticeable for political advertising. The application of the historical approach allowed determining the stages of interpretation of the relationship between "private" and "public" from antiquity to post-industrial society. Publicity, the sources of which can be found in the era of Athenian democracy, is now being formed in Internet communications. During the period of modernization, thanks to publicity, a model of representative democracy was formed. Electoral campaigns were built as a competition between parties and their ideologies. In today's world, politics is a competition of technologies (primarily, competition between advertising messages) rather than ideologies. This has led to the growing influence of political advertising on the political process and election campaigns. It has been substantiated that along with the phenomena of "virtual reality", "virtual politics" and "virtual democracy", "virtual publicity" is emerging. Regarding the development of political advertising, this means finding a target audience on social networks and messengers, basing on the private information of Internet users. For political advertising, it is not a priority to place messages in urban public space, since the struggle for symbolic dominance in the central square is a thing of the past. Instead, individuals receive advertising messages in private space on a smartphone or laptop. Political advertising is not aimed at a mass audience, but at specific groups on social networks and messengers.

Key words: political advertising, publicity, mass media, Internet communications, virtual publicity.

Нагиева Шамс Азад кызы

Международные транспортные коридоры «Север – Юг» и «Восток – Запад» в контексте интересов Азербайджана

УДК 323

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.11>

Нагиева Шамс Азад кызы
докторант кафедры дипломатии
и современных интеграционных
процессов
Бакинского государственного
университета
ул. З. Халилова, 23,
Баку, Азербайджан

***Цель статьи** – проанализировать значимость международных транспортных коридоров «Север – Юг» и «Восток – Запад» в контексте интересов Азербайджана. Отмечается, что расположение Азербайджана на перекрестке обоих путей укрепляет стабильность экономики и ведет к устойчивому притоку инвестиций, что в свою очередь создает основу для дальнейшего процветания страны. Подчеркивается, что международный транспортный коридор «Север – Юг» играет важную роль в создании более быстрых торговых путей между Северным и Южным полушариями. Проект «Восток – Запад», или проект «Новый шелковый путь», представляет собой инициативу по восстановлению энергетических, транспортных и торговых связей между Азией и Европой, которые были разорваны вековым конфликтом и антагонизмом.*

***Методы и методологии в исследовании.** Методической основой исследования являются методы: статистический, исторический, сравнительный, моделирование, типологической группировки*

***Научная новизна исследования** заключается в следующем: была сделана попытка детального исследования участия Азербайджана в международных транспортных коридорах «Север – Юг» и «Восток – Запад», а также рассмотрена перспектива данного участия.*

***Выводы.** Подводя итоги автор отмечает, транспортный коридор Север – Юг имеет геополитическое значение с точки зрения стабильности позиций Азербайджана в регионе. Реализация еще одного проекта регионального значения с дружественной Россией сблизит соседние Азербайджан и Россию, укрепит экономическое и политическое сотрудничество по некоторым вопросам. Реализация проектов Север – Юг и Восток – Запад в Азербайджане, не имеющем выхода к открытому морю, является исторической заслугой.*

Обычно страны, не имеющие выхода к открытому морю, не могут играть роль транспортного центра. Однако, несмотря на это, не имея выхода к открытым морям, океанам, Азербайджан превращается не только в транспортный центр региона, но и Евразии; через территорию Азербайджана проходят транспортные коридоры «Север – Юг», «Восток – Запад». Эти коридоры связывают десятки стран, создавая возможности для еще десятков. Среди них только Азербайджан является активным участником и членом обоих проектов.

***Ключевые слова:** транспортный коридор, «Север – Юг», «Восток – Запад», геоэкономические интересы.*

Введение (постановка задач). После обретения независимости в 1991 году Азербайджан направил все свои усилия на развитие нефтегазового сектора страны. В результате верных решений государственных органов за последние два десятилетия в страну были привлечены миллиардные прямые иностранные инвестиции. В результате Азербайджан стал одной из самых быстрорастущих развивающихся стран региона, укрепляя экономические связи с соседними странами и стратегическими партнерами. Контракт века, Южный газовый коридор, основанный в конце прошлого века, Разработка второй фазы проекта Шах-Дениз (трубопроводы TANAP и TAP), которую часто называют Соглашением XXI века, укрепила репутацию Азербайджана как надежного партнера и безопасной транзитной страны в энергетических проектах. Вышеупомянутые достижения позволили Азербайджану сыграть неопределимую роль в реализации транспортных коридоров Восток – Запад и Север – Юг.

Методы и методологии в исследовании. Методической основой исследования являются методы: статистический, исторический, сравнительный, моделирования.

Научная новизна исследования заключается в следующем: была сделана попытка детального исследования участия Азербайджана в международных транспортных коридорах «Север – Юг» и «Восток – Запад», а также рассмотрена перспектива данного участия.

Степень изученности темы. Научно-политический анализ материалов, собранных в процессе исследования, показывает, что развитие международных и региональных транспортных коридоров положительно влияет на повышение эффективности экономики Азербайджана. В то же время совместные проекты в сферах транспорта, инфраструктуры и логистики расширяют экономический потенциал Азербайджана и повышают его значимость. Азербайджан, являющийся активным сторонником создания широкого

экономического пояса на историческом Шелковом пути, также дает надежную гарантию эффективной организации транзита товаров по территории Азербайджана в разных направлениях по сравнению с другими коридорами. Это позволяет осуществлять более быструю, безопасную и своевременную доставку на более выгодных условиях [1].

Обеспечение транспортной безопасности страны занимает важное место среди новых парадигм развития Азербайджана. Находясь на пересечении международных транспортных коридоров Восток – Запад и Север – Юг, Азербайджан, обладая выгодным географическим положением, развивает транспортные услуги, строит современную инфраструктуру, совершенствует механизм управления транспортом и расширяет интеграцию в международную транспортную систему. Новые проекты, реализованные в последние годы как на коридорах Восток – Запад, так и Север – Юг, служат важной стратегической цели – увеличению транзитных возможностей Азербайджана.

Изложения основного материала. Согласно определению комитета по внутреннему транспорту Европейской Экономической Комиссии ООН «Транспортный коридор – это часть международной или национальной транспортной системы, обеспечивающая значительные международные грузовые и пассажирские перевозки между отдельными географическими районами, которая включает в себя подвижной состав и стационарные устройства всех видов транспорта, работающих на данном направлении, а так же совокупность технологических, организационно-правовых условий осуществления этих перевозок» [2, с. 155].

За последние годы в стране реализованы масштабные проекты по развитию транспортной инфраструктуры, в эту сферу вложены крупные государственные инвестиции. Важную роль в развитии транспортной инфраструктуры Азербайджана сыграли следующие принятые меры:

- 1) реконструкция автомобильных и железных дорог на основе международных стандартов (особенно в направлении Грузии, России и Ирана);
- 2) строительство международных аэропортов в Баку и регионах;
- 3) строительство Бакинского международного морского торгового порта;
- 4) развитие транспортных коридоров Восток-Запад и Север – Юг.

Данные меры укрепили транзитный потенциал страны.

Транспортный сектор важен для промышленности, внутренней и внешней торговли, туризма, экономики и населения в целом. Азербайджан является мостом между Европой, Кавказом и Центральной Азией. Развитие транспортной системы имеет большое значение для Азербайджанской Республики. Страна играет

ключевую роль в развитии международной торговли в коридоре ТРАСЕКА, а также в коридоре «Север – Юг», идущий из России в Иран и далее к Персидскому заливу. Транспортная сеть Азербайджана состоит из 2929 км ж/д путей и 24 981 км автодорог.

В первую очередь необходимо обратить внимание на стратегическое значение международного транспортного коридора Север – Юг. Как известно, этот транспортный коридор обеспечит выход из стран Европы, России, Средней Азии и Кавказа к Персидскому заливу и Индии, активизирует торговые связи между прикаспийскими странами и черноморскими портами. Коридор также увеличит железнодорожные перевозки между Европой, Южной Азией и Ближним Востоком и увеличит доходы железной дороги как от внутренних, так и от транзитных перевозок соответственно. Реализация этого проекта вносит фундаментальный вклад в развитие торгово-экономических отношений и сотрудничества между странами, увеличивая транзитный потенциал Азербайджана [3, с. 254].

Транспортный коридор Север – Юг создан на основе межправительственного соглашения, подписанного между Россией, Ираном и Индией 12 сентября 2000 года. После прохождения внутренних процедур в указанных странах Соглашение вступило в силу 21 мая 2002 года и относится к транспортным инфраструктурам и средствам, обеспечивающих перевозку на всех видах транспорта – железнодорожном, морском, автомобильном, речном и воздушном. На присоединение Азербайджанской Республики к транспортному коридору Север – Юг дал согласие общенациональный лидер Азербайджанской Республики Гейдар Алиев. После этого в данном направлении стали осуществляться ряд важных работ. С тех пор эти вопросы подробно обсуждались на многочисленных встречах, проводимых Министерством транспорта Азербайджанской Республики с руководителями министерств транспорта Исламской Республики Иран и Российской Федерации. Азербайджан присоединился к соглашению в 2005 году. Всего Соглашение ратифицировали 13 стран (Азербайджан, Беларусь, Болгария, Армения, Индия, Иран, Казахстан, Кыргызстан, Оман, Российская Федерация, Таджикистан, Турция, Украина). Несмотря на усилия инициативы по ускорению разработки, проект был отложен чуть более чем на десятилетие из-за западных санкций против Ирана. Поскольку Запад передумал и снял санкции с Ирана, проект возродился [4]. Коридор имеет несколько основных направлений: Индия – Россия – Кавказ – страны Персидского залива; страны Центральной Азии и Персидского залива; Каспийское море – Исламская Республика Иран – страны Персидского залива и др.

Международный транспортный коридор Север – Юг не только жизненно важен для будущих отношений между Азербайджаном и Россией, но и играет важную роль в создании более быстрых торговых путей между Северным и Южным полушариями. В настоящее время грузы доставляются в порты Северного моря в кратчайшие сроки в течение полутора месяцев через Персидский залив, Суэцкий канал и Средиземное море, но это время будет сокращено до менее чем месяца по маршруту Север – Юг. транспортный коридор. Именно поэтому, несмотря на то что основными движущими силами проекта являются Индия, Иран и Россия, многие страны заинтересованы в реализации этой инициативы.

Транспортный коридор «Север – Юг» в региональном смысле характеризуется следующими факторами для стран-участников проекта:

- Азербайджан, как единственное государство, которое имеет сухопутную границу как с Россией, так и с Ираном представляет важное значение для развития трехстороннего регионального сотрудничества;

- геополитические преимущества коридора для Азербайджана, России и Ирана по совокупности параметров заключаются в том, что он становится одним из главных морских и сухопутных коридоров из Азии в Европу (Юго-Восточная Азия – Персидский залив – Каспий – Европа);

- для России, которая сможет обеспечить транзит для Центральной и Северо-Западной Европы – это возможность сформировать замкнутый геополитический треугольник: ЕС – Россия – Иран с выходом на Индийский океан [5].

Транспортный коридор Север-Юг имеет геополитическое значение с точки зрения стабильности позиций Азербайджана в регионе. Реализация еще одного проекта регионального значения с дружественной Россией сблизит Азербайджан и Россию, укрепит экономическое и политическое сотрудничество по некоторым вопросам. Как отмечают многие политологи, проект «Север – Юг» является наглядной демонстрацией растущих политических связей между Азербайджаном и Россией.

Расположенный на пересечении транспортных коридоров Север – Юг и Восток – Запад, Азербайджан в настоящее время признан важным транспортно-логистическим центром в регионе. В этой области осуществляется успешное сотрудничество со странами ЕС. Международные транспортные коридоры Восток – Запад, Север – Юг проходящие через территорию Азербайджана, очень удобны с точки зрения расстояния и времени для перевозки грузов. Железная дорога Баку – Тбилиси – Карс, Бакинский международный морской торговый порт, крупнейший в Азербайджане торговый флот на Каспийском море, современная верфь и отвечающие современным стандартам дороги еще больше расширяют возможности

этих транспортных коридоров. На фоне этих возможностей значительно растет объем транзитных грузов. Статистика также подтверждает это мнение. Так, в 2018 г. перевезено 3 миллиона тонн транзитных грузов, объем транзитных нефтяных продуктов увеличился на 49 процентов.

Основным преимуществом коридора Север – Юг перед другими маршрутами является сокращение в два и более раза дальности перевозки, а также снижение стоимости перевозки контейнеров по сравнению со стоимостью перевозки по морскому пути.

Большое значение для проекта имеет железная дорога Решт-Астара (Иран) – Астара (Азербайджан), которая является последним звеном прямого железнодорожного маршрута по западной ветке Север – Юг. Железная дорога Казвин-Решт-Астара (Иран) – Астара (Азербайджан) является частью коридора Север – Юг, соединяющего Северную Европу с Юго-Восточной Азией. Линия также соединяет железные дороги Азербайджана, Ирана и России.

Проект «Восток – Запад», или проект «Новый шелковый путь», представляет собой инициативу по восстановлению энергетических, транспортных и торговых связей между Азией и Европой, которые были разорваны вековым конфликтом и антагонизмом. Экономический пояс Шелкового пути – это инициатива, разработанная Китаем для обеспечения доступа к европейским рынкам автомобильным и железнодорожным транспортом. Трубопровод соединяет китайскую экономику с экономикой Европейского Союза через Казахстан, Азербайджан, Грузию, Турцию или Украину [6].

Транспортный коридор «Восток – Запад» – удобный маршрут через Азербайджан, соединяющий Среднюю Азию, Кавказ и Европу, экономически выгодный и обладающий прекрасной инфраструктурой. Азербайджан предпринимает важные шаги по созданию этого транспортного коридора и повышению уровня его функциональности, активно развивает двустороннее и многостороннее сотрудничество на основе различных форматов в рамках проекта. Он также вносит важный вклад в восстановление Великого шелкового пути. Известно, что восстановление Шелкового пути является частью транспортного коридора Восток-Запад. Азербайджан предпринял важные меры в этом направлении на своей территории. В этом контексте следует отметить строительство Нового Бакинского международного морского торгового порта, одного из важнейших сегментов транспортного коридора Восток – Запад.

Этот порт создает благоприятные условия для превращения Баку в очень современный и крупный логистический и транспортный центр в Каспийском бассейне, углубления сотрудничества между прикаспийскими государствами, а также обеспечения максимальной пропускной способности транспортных коридоров Север – Юг

и Восток – Запад. Кроме того, необходимо подчеркнуть важность инициированной нашей республикой работы по строительству железной дороги Баку – Тбилиси – Карс (одного из важных участков коридора Восток – Запад) [3, с. 255].

Заключения. Подводя итоги автор отмечает, что транспортный коридор Север-Юг имеет геополитическое значение с точки зрения стабильности позиций Азербайджана в регионе. Реализация еще одного проекта регионального значения с дружественной Россией сблизит соседние Азербайджан и Россию, укрепит экономическое и политическое сотрудничество по некоторым вопросам. Реализация проектов «Север – Юг» и «Восток – Запад» в Азербайджане, не имеющем выхода к открытому морю, является исторической наградой. Обычно страны, не имеющие выхода к открытому морю, не могут играть роли транспортного центра. Однако, несмотря на это, не имея выхода к открытым морям, океанам, Азербайджан превращается не только в транспортный центр региона, но и в Евразии; через территорию Азербайджана проходят транспортные коридоры «Север – Юг», «Восток – Запад». Эти коридоры связывают десятки стран, создавая возможности еще для десятков. Среди них только Азербайджан является активным участником и членом обоих проектов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Bayramov V., "Xalq qəzeti" 26 Avqust 2019 15:03. Nəqliyyat dəhlizləri Azərbaycanın iqtisadi imkanlarını genişləndirir <https://xalqqazeti.com/az/news/29087>
2. Троицкая Н.А. Транспортные коридоры России для международного сообщения. М. : АСМАП, 2000. 174 с.
3. Hikmət Babaoğlu. Xarici siyasət. Bakı-ELM-2019. 325 s.
4. Abdul Kerimkhanov. AzerNewsAz Azerbaijan, Belarus ink agreement for North-South project, 19 November 2018, <https://www.azernews.az/business/141142.html>

5. Максимов Александр. Почетный представитель ТПП РФ в ИРИ. Международный транспортный коридор «Север–Юг». В поисках взаимного интереса. 18.01.2021. <https://tpprf.ru/ru/interaction/experts/comments/395493/>

6. Пресс-служба ТПП РФ по материалам ИКГ «Бизнес Диалог Медиа». 30.11.2017. To what extend the North-South transport corridor is more desirable and beneficial for Azerbaijan's interests in the region? <https://www.unectf.org/en/to-what-extend-the-north-south-transport-corridor-is-more-desirable-and-beneficial-for-azerbaijans-interests-in-the-region/#:~:text=Most%20importantly%2C%20the%20North%2DSouth,for%20Azerbaijan%20in%20foreseeable%20future>

REFERENCES:

1. Bayramov, V., (2019) "Xalq qəzeti" 26 Avqust 2019 15:03. Nəqliyyat dəhlizləri Azərbaycanın iqtisadi imkanlarını genişləndirir <https://xalqqazeti.com/az/news/29087>
2. Troitskaya, N.A. (2000) Transportnyye koridory Rossii dlya mezhdunarodnogo soobshcheniya [Transport corridors of Russia for international communication]. М. : АСМАП. 174 str.
3. Babaoğlu, Hikmət. (2019), Xarici siyasət. Bakı-ELM. 325 s.
4. Kerimkhanov, Abdul (2018). Azerbaijan, Belarus ink agreement for North-South project. 19 November, <https://www.azernews.az/business/141142.html>
5. Maksimov, Aleksandr (2021) Pochetnyy predstavitel' TPP RF v IRI. Mezhdunarodnyy transportnyy koridor «Sever – Yug». V poiskakh vzaimnogo interesa. [International transport corridor «North-South». In search of mutual interest]. 18.01.2021. <https://tpprf.ru/ru/interaction/experts/comments/395493/>
6. Press-sluzhba TPP RF po materialam IKG «Biznes Dialog Media» (2017) To extend the North-South transport corridor is more desirable and beneficial for Azerbaijan's interests in the region? / <https://www.unectf.org/en/to-what-extend-the-north-south-transport-corridor-is-more-desirable-and-beneficial-for-azerbaijans-interests-in-the-region/#:~:text=Most%20importantly%2C%20the%20North%2DSouth,for%20Azerbaijan%20in%20foreseeable%20future>

Міжнародні транспортні коридори «Північ – Південь» і «Схід – Захід» у контексті інтересів Азербайджану

Нагієва Шамс Азад кизи

докторант кафедри дипломатії та сучасних інтеграційних процесів Бакинського державного університету вул. З. Халілова, 23, Баку, Азербайджан

Мета статті – проаналізувати значущість міжнародних транспортних коридорів «Північ – Південь» та «Схід – Захід» у контексті інтересів Азербайджану. Наголошується, що розташування Азербайджану на перехресті обох шляхів зміцнює стабільність економіки та веде до сталого притоку інвестицій, що, у свою чергу, створює основу для подальшого процвітання країни. Наголошується, що міжнародний транспортний коридор «Північ – Південь» відіграє важливу роль у створенні швидких торгових шляхів між Північною та Південною півкулями. Проект «Схід – Захід» або проект «Новий шовковий шлях» є ініціативою щодо відновлення енергетичних, транспортних та торговельних зв'язків між Азією та Європою, які були розірвані віковим конфліктом та антагонізмом.

Методи та методології у дослідженні. Методичною основою дослідження є методи: статистичний, історичний, порівняльний, моделювання.

Наукова новизна дослідження полягає в наступному: було зроблено спробу детального дослідження участі Азербайджану в міжнародних транспортних коридорах «Північ – Південь» та «Схід – Захід», а також розглянуто перспективу цієї участі регіону.

Висновки. Підсумовуючи автор зазначає, що транспортний коридор Північ – Південь має геополітичне значення з погляду стабільності позицій Азербайджану у регіоні. Реалізація ще одного проекту регіонального значення з дружньою Росією зближить сусідні Азербайджан та Росію, зміцнить економічну та політичну співпрацю з деяких питань. Реалізація проектів Північ – Південь та Схід – Захід в Азербайджані, який не має виходу до відкритого моря, є історичною нагородою.

Зазвичай країни, які мають виходу до відкритого моря, що неспроможні грати ролі транспортного центру. Однак, незважаючи на це, не маючи виходу до відкритих морів, океанів, Азербайджан перетворюється не лише на транспортний центр регіону, а й на Євразію; через територію Азербайджану проходять транспортні коридори «Північ – Південь», «Схід – Захід». Ці коридори пов'язують десятки країн, створюючи можливості для десятків. Серед них лише Азербайджан є активним учасником та членом обох проектів.

Ключові слова: транспортний коридор, Північ – Південь, Схід – Захід, геоелектронічні інтереси.

International transport corridors “North – South” and “East – West” in the context of Azerbaijan’s interests

Naghiyeva Shams Azad kizi

Postdoctoral Student at the Department of Diplomacy and Modern Integration Processes Baku State University Z. Khalilova str., 23, Baku, Azerbaijan

The purpose of the article is to analyze the significance of the international transport corridors “North – South” and “East – West” in the context of Azerbaijan’s interests. It is noted that the location of Azerbaijan at the crossroads of both paths strengthens the stability of the economy and leads to a steady flow of investment, which in turn creates the basis for the further prosperity of the country. It is emphasized that the international transport corridor “North – South” plays an important role in creating faster trade routes between the Northern and Southern hemispheres. The East – West Project or the New Silk Road Project is an initiative to restore energy, transport and trade links between Asia and Europe that have been torn apart by centuries of conflict and antagonism.

Research methods and methodologies. The methodological basis of the research is the following methods: statistical, historical, comparative, modeling.

The scientific novelty of the research is as follows: an attempt was made to study in detail the participation of Azerbaijan in the international transport corridors “North – South” and “East – West”, and the prospect of this participation was also considered.

Conclusions. Summing up, the author notes that North-South transport corridor is of geopolitical importance in terms of the stability of Azerbaijan’s position in the region. The implementation of another project of regional significance with friendly Russia will bring neighboring Azerbaijan and Russia closer, strengthen economic and political cooperation on certain issues. The implementation of the North – South and East – West projects in landlocked Azerbaijan is a historic award.

Usually, countries that do not have access to the open sea cannot play the role of a transport center. However, despite this, having no access to the open seas, oceans, Azerbaijan is turning not only into the transport center of the region, but also in Eurasia; Transport corridors “North – South”, “East – West” pass through the territory of Azerbaijan. These corridors link dozens of countries, creating opportunities for dozens more. Among them, only Azerbaijan is an active participant and member of both projects.

Key words: transport corridor, North – South, East – West, geo-economic interests.

Рзаева Севда Алипаша кызы

Самооборона государства как особый вид применения силы

УДК 323

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.12>

Рзаева Севда Алипаша кызы
доктор философии по истории, доцент
Академии государственного управления
при Президенте
Азербайджанской Республики
ул. М. Лермонтова, 74,
Баку, Азербайджан

Цель статьи изучение специфики превентивной самообороны государства в современных условиях, рассматривая различные концепции превентивной самообороны. Отмечается, что превентивная самооборона государства является одной из вопросов современности, которая беспокоит международное пространство. Ввиду наличия соответствующих внешних угроз государство может осуществлять право на самооборону, как это предусмотрено в статье 51 Устава Организации Объединенных Наций. В случае прямого иностранного вооруженного вторжения в конкретную страну, вторжения нерегулярных сил в страну посредством проникновения извне или переворотов, провоцирующих гражданские беспорядки, страна может осуществить свое право на самооборону в отношении страны, которая, как утверждается, представляет угрозу безопасности страны.

Методы и методологии в исследовании. Методической основой исследования являются методы: статистический, исторический, сравнительный, моделирования, типологической группировки

Научная новизна исследования заключается в следующем: была сделана попытка детального анализа применения военной силы в случае самообороны государства, а также вопрос был рассмотрен вопрос применение вооруженной силы только с целью самообороны против совершившегося вооруженного нападения на примере дела «Никарагуа против США» 1986 года, франко-прусской войны 1870–1871 годов, дела «Каролины» 1837 года.

Выводы. Подводя итоги автор отмечает, что под самообороной следует понимать осуществляемое с соблюдением норм международного права право государства на ответные вооруженному нападению действия, направленные на обеспечение своей территориальной целостности и политической независимости. Независимая страна, осуществляющая право на самооборону, может не только защитить себя, но и помочь решить главную задачу современного международного права – обеспечение мира и поддержание мирового порядка.

Ключевые слова: самооборона, «концепция «упреждающего удара», концепция «превентивной самообороны», концепция «превентивной самообороны» – «доктрина Буша».

Введение (постановка задач). В последние годы вопрос превентивной самообороны государства привлекает все большее внимание. Превентивная самооборона государства является одной из вопросов современности, которая беспокоит международное пространство. Безопасное и стабильное существование – основа нормального функционирования и цивилизованного развития любого государства. Безопасность и стабильность государства постоянно находятся под угрозой.

С точки зрения классического международного права, сложившегося во второй половине XX века, государства имеют право на применение силы, в целях предотвращения нападения со стороны другого государства. Принцип самообороны, имеющий многовековую историю, представляет собой право осуществлять ответные действия в случае применения вооруженной силы другим государством.

Методы и методологии в исследовании. Методической основой исследования являются методы: статистический, исторический, сравнительный, моделирования.

Научная новизна исследования заключается в следующем: была сделана попытка деталь-

ного анализа применения военной силы в в случае самообороны государства, а также вопрос был рассмотрен вопрос применение вооруженной силы только с целью самообороны против совершившегося вооруженного нападения на примере дела «Никарагуа против США» 1986 года, франко-прусской войны 1870–1871 годов, дела «Каролины» 1837 года.

Степень изученности темы. Научно-политический анализ материалов, собранных в процессе исследования, показывает, что ввиду наличия соответствующих внешних угроз государство может осуществлять право на самооборону, как это предусмотрено в статье 51 Устава Организации Объединенных Наций. В случае прямого иностранного вооруженного вторжения в конкретную страну, вторжения нерегулярных сил в страну посредством проникновения извне или переворотов, провоцирующих гражданские беспорядки, страна может осуществить свое право на самооборону в отношении страны, которая, как утверждается, представляет угрозу безопасности страны. Предложение превентивной самообороны состоит в том, чтобы в одностороннем порядке получить право на применение насилия в высокой степени

до международной ратификации, чтобы предотвратить опасность, которая еще не переросла в прямую угрозу, но если она находится в неактивном состоянии, она может создать большую опасность или нанести неприемлемый вред стране в качестве превентивного удара.

Современная теория международного права допускает и превентивную самооборону, отражение не только прямой военной угрозы, однако и угроз, которые связаны с применением военной силы как средства давления. Нейтрализация различных военных угроз должна подразумевать многовариантность практических действий (возможность применения применения, как военных, так и невоенных средств). В XXI веке происходит формирование теории превентивного использования силы как естественное развитие понятия самообороны.

Проведенное исследование показывает, что превентивная самооборона стала неизбежным средством национальной военной политики и активно рассматривается странами в вопросе самообороны.

Изложения основного материала. Угрозы государственной безопасности могут быть внутренними и внешними. Внутренние угрозы связаны с внутригосударственными и внутрисистемными процессами такими, как политические конфликты, финансово-экономические и демографические угрозы и опасности. Внешние угрозы же нарушают равновесие государства как субъекта международного права. К внешним угрозам относятся: военная экспансия, экономические, культурные, информационные санкции и ограничения [1, с. 44].

Создание ООН стало кардинальным прорывом в развитии сотрудничества государств в сфере обеспечения международной безопасности. Применение силы или угрозы силой является одним из основных принципов международного права, юридически закрепленным в Уставе ООН [2, с. 9; с. 31]. Устав ООН ввел в современное международное право императивный принцип запрещения применения силы и угрозы силой, который охватывает все виды насилия, юридически закрепив запрет на применение силы в международных отношениях, за исключением двух допустимых случаев самообороны и по решению Совета Безопасности ООН [3, с. 167].

Правовая доктрина уделяет большое внимание вопросу применения самообороны. Среди господствующих концепций можно отметить следующие основные концепции:

- 1) «использование самообороны лишь в ответ на вооруженное нападение»;
- 2) «концепция «упреждающего удара»;
- 3) концепция «превентивной самообороны» (Основание для самообороны – отдаленные угрозы);

4) концепция «превентивной самообороны» – «доктрина Буша».

Первая концепция – «использование самообороны лишь в ответ на вооруженное нападение». Данная концепция гласит, что основанием для самообороны служит исключительно акт вооруженного нападения, который совершен в отношении государства. Сторонниками данной концепции являются известные зарубежные юристы: Я. Броунли, А. Кассезе, А. Рандельцхофер, Г. Кельзен, также российские ученые: Д. О. Медведева, Л. А. Скотников, В. С. Котляр, В. С. Верещетин и другие. Они признают только формальную логику Устава ООН, который запрещает государствам применение силы в международных отношениях. По их мнению, данным запретом, Устав разрешил государствам одностороннее применение вооруженной силы только с целью самообороны против совершившегося вооруженного нападения. Эта позиция также поддерживается и Международным судом ООН. В качестве примера можно привести дело «Никарагуа против США» 1986 года. Дело «Никарагуа против США» было инициировано в Суде 9 апреля 1984 года заявителем от Никарагуа по обвинению против США в осуществлении военной и военизированной деятельности на территории Республики Никарагуа в нарушение статьи 2(4) Устава ООН, статей 18 и 20 Устава Организации Американских государств, статьи 8 Конвенции Монтевидео, а также статей 1 и 3 Конвенции о правах и обязанностях государств в случае гражданских волнений. Причиной данного обращения послужили действия, санкционированные правительством Соединенных Штатов Америки, нарушающие принцип неприменения силы и угрозы силой, а также принцип невмешательства государства в дела другого государства. После всестороннего рассмотрения дела, Международный Суд ООН 27 июня 1986 постановил признать в действиях США на территории и в отношении Никарагуа нарушения норм международного права [4, с. 280]. Международный Суд ООН, который указал, что «в случае права на индивидуальную самооборону использование этого права может иметь место только, если соответствующее государство стало жертвой вооруженного нападения».

В качестве примера превентивных (предупреждающих) действий русский военный теоретик А.А. Свечин приводит франко-прусскую войну 1870–1871 годов. Во время войны Франция потерпела поражение. Она слишком быстро встала на ноги после поражения и это свидетельствовало о том, что Франция является сильным конкурентом в Европе. Однако Пруссию наличие серьезного конкурента не устраивало и в силу этого, Пруссия немедленно спланировала нанесение новых ударов. В середине 1870-х и 1880-х годов Пруссия нанесла свои запланированные новые удары для

устранения нового сильного конкурента. Таким образом, при отсутствии угрозы нападения со стороны Франции, предполагалось проведение действий по созданию благоприятной геополитической обстановки.

Последователи классического международного права трактуя, 51 статью Устава ООН в сочетании с пунктом 4 статьи 2 утверждают, что с 1945 года в международном праве возникли принципиально новые правила, которые допускают применение государством военной силы только лишь в случае самообороны в ответ на имевшее место нападение или с санкции Совета Безопасности ООН. Сторонники данной концепции утверждают, что государство может применять меры самообороны только лишь в ответ на вооруженное нападение, превентивные меры же относятся к исключительной компетенции Совета Безопасности ООН.

Сторонники данной концепции выдвигались следующие доводы. Они отвергали ссылку сторонников широкого толкования на неотъемлемое право на самооборону как подтверждение приоритета обычного права аргументом, что в данном контексте слово неотъемлемая означает право не только членов ООН, но и остальных государств. Сторонники утверждали, что обычное право допускала использование силовых мер только в ответ на вооруженное нападение и это практически является идентичным формулировки 51 статьи Устава ООН. А отсюда исходит то, что Устав ООН структурировал уже сложившиеся понимание этой нормы обычного права. Такие сторонники этой теории, как Я. Броунли, А. Кассезе, А. Рандельцхофер придерживались мнения, что признание параллельного существования обычного права на самооборону свело бы на нет принцип неприменения силы и деятельность Совета Безопасности ООН по поддержанию международного мира и безопасности.

Исследователи указанного подхода делают вывод, что упреждающая самооборона и превентивная самооборона не соответствуют положениям Устава ООН о применении силы. Государство, когда полагает, что оно может стать объектом вооруженного нападения, в соответствии с действующим международным правом, оно может только лишь провести мобилизацию или другие внутренние «приготовления», а также обратиться в Совет Безопасности, который уполномочен Уставом ООН предпринять действия в случае угрозы миру, нарушения мира и акта агрессии.

«Концепция «упреждающего удара» – возможность самообороны вследствие неминуемой угрозы вооруженного нападения, нависшей над государством. Представители данной концепции выступают за правомерность упреждающей самообороны. Сторонниками данной концепции являются такие западные ученые, как Б. Астрат,

Д. Боуэтт, Т. МакКормак, С. Швებель, М. Шоу. Д. Боуэтт, Т. МакКормак, С. Швებель высказывали такое мнение, что параллельно Уставу ООН продолжает существовать обычное право на самооборону, которое разрешает применение силы в случае неминуемой угрозы нападения и это дает нам возможность говорить о правомерности упреждающей самообороны [5].

Большинство приверженцев этой точки зрения ссылаются на дело «Каролины» 1837 года, где британские солдаты в Канаде пересекли реку Ниагара, чтобы атаковать и отправить через Ниагарский водопад американский пароход «Кэролайн», который помогал канадским повстанцам. Британцы утверждали, что они напали в порядке самообороны, но тогдашний государственный секретарь Дэниел Вебстер написал в переписке с британским правительством в 1842 году, что применение силы до того, как подвергнуться нападению, квалифицируется как законная самооборона только тогда, когда необходимость действий является «мгновенным, захватывающим, не оставляющим выбора средств и времени для размышлений». Все свои действия колониальные власти оправдывали неотъемлемым правом на самооборону в ответ на неоднократные и явно подготавливаемые новые вооруженные нападения. В этого дела были выработаны критерии самообороны: «неотложная и непреодолимая необходимость, не оставляющая ни возможности выбора средств, ни времени на размышление. А предпринимаемые меры не должны быть «неразумными и чрезмерными» [6].

Представители классической первой концепции в принципе не ставили под сомнение доктрину об упреждающем ударе, но и видели разница между упреждающим ударом и превентивным ударом по источникам грозящей угрозы. Первый – это ответ на неминуемую угрозу так называемого вооруженного нападения, а второй – применение силы для устранения потенциальных угроз на этапе формирования. В первом случае военные действия международными нормами допускаются, а во втором случае военные действия являются нарушением международных норм. Представители данной концепции утверждали, что на смену принципа запрета войны приходит новая доктрина «превентивной» войны как способа устранения международных угроз.

Правомерность упреждающей самообороны подтверждается практикой государств в период после принятия Устава ООН. В качестве примера, хотелось бы отметить, в 1967 году Израиль нанес упреждающий (опережающий, перехватывающий) удар по силам арабских государств, сконцентрированным у его границ и представлявших в тот момент для него существенную угрозу, так как арабы превосходили израильтян:

по личному составу – в 1,8 раза, по танкам – в 1,7 раза, по артиллерии – в 2,6 раза, по боевым самолётам – в 1,4 раза [7].

Следующая концепция превентивной самообороны считает, что основанием для самообороны являются отдаленные, только формирующиеся угрозы. Приверженцами данной концепции являются представители англо-саксонской школы права.

Сторонники данной концепции обосновывают эту концепцию неотъемлемым правом, который содержится в Уставе ООН. В отличие от сторонников концепции упреждающей самообороны, они основное значение придают не фактору времени, а, вероятности совершения нападения когда-то в будущем, наличию других, не содержащих применения силы средств для разрешения ситуации, величине вреда, который может нанести нападение. Следовательно, делается вывод, что при высокой вероятности нападения в будущем, с возможностью нанесения большого вреда государство имеет право прибегать к превентивной самообороне.

Концепция превентивной самообороны, получившая название «доктрина Буша» предусматривает возможность самообороны в случае возникновения угрозы в будущем и не требует наличия факта уже совершившегося вооруженного нападения или же наличия неминуемой угрозы такого нападения. Концепция превентивной самообороны – односторонние действия в качестве превентивной самообороны против потенциальной опасности.

Заключения. Подводя итоги автор отмечает, что под самообороной следует понимать осуществляемое с соблюдением норм международного права право государства на ответные вооруженному нападению действия, направленные на обеспечение своей территориальной целостности и политической независимости. Независимая страна, осуществляющая право на самооборону, может не только защитить себя, но и помочь решить главную задачу современного международного права – обеспечение мира и поддержание мирового порядка.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Устинов В. В. Международный опыт борьбы с терроризмом: стандарты и практика. М. : Юрлитинформ, 2014. 560 с.
2. Карташкин В. А. Организация Объединенных Наций и международная защита прав человека в XXI веке. М. : Норма ; Инфра-М, 2015. 176 с.
3. Малинин С. А. Право международной безопасности. Курс международного права : в 7 т. М., 1989. Т. 4. 200 с.
4. Федулова К. А. Решение Международного суда ООН от 27 июня 1986 года по делу «Никара-

гуа против Соединенных Штатов Америки»: влияние на институт применения силы и дальнейшее его развитие в международном праве. *Молодой ученый*. 2017. № 49(183).

5. Bowett, D. W. Self-defence in international law. Manchester: Manchester University Press, 1958. Original from, the University of Michigan ; Digitized, Oct 23, 2008 ; Length, 294 p.

6. Тузмухамедов, Бахтияр. Упреждение силой: «Каролина» и современность. *Россия в глобальной политике*. № 2. 2006 Март/Апрель, 6 мая 2002. 422 с.

7. Журавлев А. А. Превентивная самооборона государства: к истории вопроса. / А. А. Журавлев, Д. С. Вирясов. Текст : непосредственный. *Право: история, теория, практика* : материалы V Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, июль 2017 г.). Санкт-Петербург : Свое издательство, 2017. С. 133–136.

REFERENCES:

1. Ustinov, V. V. (2014) Ustinov, V. [V International experience in combating terrorism: standards and practice]. *Mezhdunarodnyy opyt bor'by s terrorizmom: standarty i praktika*. M. Yurilitinform, 560 s.
2. Kartashkin, V. A. (2015) Kartashkin, V. A. [The United Nations and international protection of human rights in the XXI century. Norm.] *Organizatsiya Ob'yedinennykh Natsiy i mezhdunarodnaya zashchita prav cheloveka v XXI veke*. M. : Norma ; Infra-M. 176 c.
3. Malinin, S. A. (1989), Malinin, S. A. [International Security Law. *Course of international law* : in 7 vol. T. 4]. *Pravo mezhdunarodnoy bezopasnosti. Kurs mezhdunarodnogo prava* : v 7 t. M. T. 4. 200 s.
4. Fedulova, K. A. (2017), Fedulova, K. A. [Decision of the International Court of Justice of June 27, 1986 in the case of «Nicaragua v. United States of America»: impact on the institution of the use of force and its further development in international law], *Resheniye Mezhdunarodnogo suda OON ot 27 iyunya 1986 goda po delu «Nikaragua protiv Soyedinennykh Shtatov Ameriki»*: vliyaniye na institut primeneniya sily i dal'neysheye yego razvitiye v mezhdunarodnom prave. 2017. № 49(183).
5. Bowett, D. W. (2008) Self-defence in international law. Manchester: Manchester University Press, 1958. Original from, the University of Michigan ; Digitized, Oct 23, Length, 294 p.
6. Tuzmukhamedov, Bakhtiyar. (2006), Tuzmukhamedov, Bakhtiyar [Preemption by force: «Karolina» and modernity. *Russia in global politics*], *Uprezhdeniye siloy: «Karolina» i sovremennost'*. *Rossiya v global'noy politike*. № 2. Mart/Aprel', 422 s.
7. Zhuravlev, A. A. (2017), Zhuravlev A. A. [Preventive self-defense of the state: to the history of the issue. Law: history, theory, practice: materials V International scientific conference], *Preventivnaya samooborona gosudarstva: k istorii voprosa*. / A. A. Zhuravlev, D. S. Viryasov. *Tekst : neposredstvennyy. Pravo: istoriya, teoriya, praktika* : materialy V Mezhdunar. nauch. konf. (g. Sankt-Peterburg, iyul' 2017 g.). Sankt-Peterburg : Svoye izdatel'stvo. S. 133–136.

Самооборона держави як особливий вигляд застосування сили

Рзаєва Севда Алипаша кизи

доктор філософії з історії, доцент
Академії державного управління при
Президентіві
Азербайджанської Республіки
вул. М. Лермонтова, 74,
Баку, Азербайджан

Мета статті – вивчення специфіки превентивної самооборони держави в сучасних умовах, розглядаючи різні концепції превентивної самооборони. Зазначається, що превентивна самооборона держави є одним із питань сучасності, що непокоїть міжнародний простір. Зважаючи на наявність відповідних зовнішніх загроз, держава може здійснювати право на самооборону, як це передбачено у статті 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй. У разі прямого іноземного збройного вторгнення в конкретну країну, вторгнення нерегулярних сил у країну через проникнення ззовні або переворотів, що провокують громадянські заворушення, країна може здійснити своє право на самооборону щодо країни, яка, як стверджується, становить загрозу безпеці країни.

Методи та методології у дослідженні. Методичною основою дослідження є методи: статистичний, історичний, порівняльний, моделювання.

Наукова новизна була зроблена спроба детального аналізу застосування військової сили у випадку самооборони держави, а також питання бал розглянуто питання застосування збройної сили тільки з метою самооборони проти збройного нападу на прикладі справи «Нікарагуа проти США» 1986 року, франко-пруської війни 1870–1871 років, відносини «Кароліни» 1837 року.

Висновки. Підсумовуючи автор зазначає, що під самообороною слід розуміти здійснюване з дотриманням норм міжнародного права право держави на відповідні збройному нападу дії, спрямовані на забезпечення своєї територіальної цілісності та політичної незалежності. Незалежна країна, яка здійснює право на самооборону, може не лише захистити себе, але й допомогти вирішити головне завдання сучасного міжнародного права – забезпечення миру та підтримання світового порядку.

Ключові слова: самооборона, концепція «запобіжного удару», концепція «превентивної самооборони», концепція «превентивної самооборони» – «доктрина Буша».

State self-defense as a special type of use of force

Rzayeva Sevda Alipasha kizi

Doctor of Philosophy in History,
Associate Professor
Academy of Public Administration under
the President
of the Republic of Azerbaijan
M. Lermontova str., 74,
Baku, Azerbaijan

The purpose of the article is to study the specifics of the preventive self-defense of the state in modern conditions, considering various concepts of preventive self-defense. It is noted that the preventive self-defense of the state is one of the issues of our time that worries the international space. In view of the presence of relevant external threats, a State may exercise the right to self-defence, as provided for in Article 51 of the Charter of the United Nations. In the event of a direct foreign military invasion of a particular country, an invasion of an irregular force into a country through infiltration from outside, or coups provoking civil unrest, a country may exercise its right of self-defence against a country that is said to pose a threat to the country's security.

Research methods and methodologies. The methodological basis of the research is the following methods: statistical, historical, comparative, modeling.

The scientific novelty of the research is as follows: an attempt was made to analyze in detail the use of military force in the event of self-defense of the state, and the issue of the use of armed force only for the purpose of self-defense against an armed attack was considered on the example of the case "Nicaragua v. USA" 1986, Franco – the Prussian War of 1870-1871, the "Caroline" case of 1837.

Conclusions. Summing up, the author notes that self-defense should be understood as the right of a state to respond to an armed attack aimed at ensuring its territorial integrity and political independence, carried out in compliance with the norms of international law. An independent country exercising the right to self-defense can not only defend itself, but also help solve the main task of modern international law – ensuring peace and maintaining world order.

Key words: self-defense, "preemptive strike" concept, "preventive self-defense" concept, "preventive self-defense" concept – "Bush Doctrine".

Принципи прав і свобод дитини у формуванні державної і міжнародної політики

УДК 35.072.3:331.5
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.13>

Стичинська Анна Броніславівна
кандидат політичних наук, доцент
кафедри політології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60,
Київ, Україна

На сьогоднішній день система захисту прав і свобод дитини залишається надзвичайно актуальною, і залишається у центрі уваги багатьох науковців, юристів і політиків, так як саме дитина є найменш захищеною і вразливою, і вона самотійно не здатна захистити себе. Питання пов'язані з розумінням прав і свобод людини, відповідно і дитини, механізмів їх реалізації та гарантії захисту активно обговорюються світовою спільнотою. Без реального нормативно-правового і практичного забезпечення, а також безпосередньо без захисту прав і свобод не може існувати жодна демократична політична система. Обов'язком кожної держави є гарантування і забезпечення прав і свобод дитини, і остання повинна нести відповідальність за їх порушення. Але, без міжнародного співробітництва дуже важко реалізувати їх всебічний захист і забезпечення. Тому, метою статті є дослідження основних принципів прав і свобод дитини, які повинні виступати основою формування будь-якої державної політики. Методи аналізу і синтезу дали можливість дослідити зв'язки різних елементів у сфері їх визначення і реалізації, а формально-юридичний підхід дозволив не лише проаналізувати міжнародні нормативно-правові акти, а й визначити їх реальну практику застосування на державному та міжнародному рівні. Статистичний та системний метод дали можливість розглянути права і свободи дитини як систему, яка постійно змінюється і потребує невідкладного вдосконалення.

У результаті через аналіз міжнародних документів були визначені основні принципи захисту прав і свобод дитини. Саме ці принципи і повинні формувати напрям розвитку політики у цій сфері як на державному так і на міжнародному рівні. Кожна держава відповідно до міжнародних нормативно-правових актів бере на себе зобов'язання при прийнятті у будь-якого політичного рішення першочергову увагу приділяючи найкращому забезпеченню саме інтересів дитини. І виключно за допомогою міжнародного співробітництва можна досягти необхідного і належного рівня забезпечення і захисту прав і свобод дитини.

Ключові слова: права і свободи дитини, принципи права, міжнародне співробітництво, міжнародне право, державна політика.

Вступ. Інститут захисту прав дитини як сукупність міжнародно-правових норм, що регулюють співпрацю держав по забезпеченню і захисту прав дітей у всіх сферах життя остаточно сформувався після Другої світової війни. У цей період міжнародне співробітництво у сфері прав дитини здійснювалось у трьох напрямках: боротьба з рабством; питання торгівлі дітьми та жінками; міжнародне регулювання праці дітей [12]. Прийняті нормативно-правові акти, такі як: Конвенція про рабство 1926 року, Конвенція про боротьбу з торгівлею жінками та дітьми 1921 року, Конвенція МОП № 3 про охорону материнства, Конвенції МОП про мінімальний вік найму дітей на роботу на морі (№ 8), в промисловості (№ 59) і на непромислові роботи (№ 60) та інші, регулювали питання боротьби з торгівлею дітьми, використанням їх з метою проституції, а також питання охорони материнства, мінімального віку прийняття дітей на різні види робіт. Незважаючи на велику кількість документів, дуже багато питань щодо захисту прав дитини не було враховано. Мінімальний перелік прав дитини і норми по забезпеченню цих прав був викладений у Декларації прав дитини, прийнятої Лігою Націй у 1924 році. Але і вона не зобов'язувала держави, а лише проголошувала обов'язок всіх піклуватися про благополуччя дітей. На превеликий жаль,

у сучасних реаліях ми можемо констатувати те, що навіть обов'язкові норми міжнародного права не завжди виконуються і держави не несуть за це відповідальність. Особливістю того періоду було те, що основою міжнародного співробітництва з прав дитини, як і з прав людини в цілому [2] залишалось виключно внутрішньодержавне право. Таким чином, відсутність єдиних принципів взаємодії і механізмів реалізації норм дозволяє зробити висновок про те, що міжнародного захисту прав дитини як системи міжнародно-правових норм на той період взагалі не існувало.

Мета та завдання. Дослідити основні принципи прав і свобод дитини, які повинні виступати основою формування будь-якої державної політики. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: – охарактеризувати етапи становлення системи захисту прав і свобод дитини в рамках системи захисту прав і свобод людини; – проаналізувати та систематизувати основні міжнародні нормативно-правові акти у цій галузі; – визначити поняття «міжнародний захист».

Методи дослідження. Методи аналізу і синтезу дали можливість дослідити зв'язки різних елементів у сфері їх визначення і реалізації, а формально-юридичний підхід дозволив не лише проаналізувати міжнародні нормативно-правові

акти, а й визначити їх реальну практику застосування на державному та міжнародному рівні. Статистичний та системний метод дали можливість розглянути динаміку розвитку сфери міжнародного захисту прав і свобод дитини, а також дослідити права і свободи дитини як систему, яка постійно змінюється і потребує невідкладного вдосконалення.

Результати. Сучасна система міжнародного захисту прав і свобод дитини як окрема повноцінна складова частина міжнародного захисту прав людини сформувалась в рамках Організації Об'єднаних Націй. Її основоположним принципом стало проголошення поваги до прав і свобод людини, а відповідно і дитини, без будь-якої дискримінації. Починаючи з 1945 року можна виділити декілька етапів еволюції міжнародного захисту прав і свобод людини:

– Перший етап тривав з 1945 року до початку 1980 року і його можна охарактеризувати основним накопиченням міжнародних стандартів з прав і свобод людини. Прийнятий у 1945 році Статут ООН у загальному вигляді закріпив принципи поваги прав і свобод людини. Відповідно до нього, однією з основних цілей діяльності Організації стало здійснення міжнародного співробітництва «у заохоченні і розвитку поваги до прав людини та основних свобод для всіх, без різниці раси, статі, мови і релігії» (ст. 1, п. 3). У розвитку принципів поваги прав і свобод людини у 1948 році також була прийнята Загальна декларація прав людини, яка визначила перелік і зміст основних прав і свобод людини. Ці права закріпилися у Міжнародних пактах з прав людини 1966 року, які разом із Загальною декларацією сформували Біль про права людини. Наступна розробка міжнародних стандартів полягала у більш конкретній деталізації положень вищезазначених міжнародних нормативно-правових актів. До кінця 1980 року було розроблено понад 80 міжнародних угод, які охоплювали важливі сфери прав людини, і саме це дозволило науковцям зробити висновок про те, що система основних міжнародних стандартів у сфері прав і свобод людини вже сформована. При цьому всьому, можна констатувати, що повністю цей процес не завершився і сьогодні.

– Другий етап, який почався після 1980 року і характеризується зростанням міжнародних контрольних механізмів і процедур, що мають на меті підвищити ефективність вже накопичених стандартів у сфері прав і свобод людини. Такі механізми і процедури з'являлися і раніше, але загальна тенденція до їх створення стала проявлятися саме у 80-ті роки, що і виражає прагнення до інституціоналізації міждержавних відносин у цій сфері. Міжнародні контрольні механізми складаються з конвенційних та позадоговірних контрольних органів; а міжнародні процедури підрозділяються на різні категорії: дослідження ситуацій, пов'язаних з встановле-

ними порушеннями прав і свобод людини, розгляд звітів держав про виконання своїх зобов'язань відповідно до ратифікованих ними міжнародних угод, а також претензій держав одне до одного та індивідуальних скарг, відносно порушень державою міжнародних стандартів [5].

Таким чином, у 1945 році Статут ООН створив правову основу для формування міжнародного захисту прав і свобод людини. Подальший розвиток цієї сфери йшов за такими напрямками як розробка міжнародно-правових принципів і норм у сфері захисту прав людини, а також розширення міжнародних контрольних органів за їх дотриманням. Ряд вчених підкреслюють, що у сферу міжнародного захисту прав людини входить «розробка міждержавних угод та інших документів з прав людини, а також сприяння до їх здійснення» [7]. Під «міжнародним захистом» розуміють міжнародну співпрацю держав щодо сприяння загальної поваги і дотримання прав людини та основних свобод. Відповідно, міжнародний захист прав людини складається зі створення загальних рекомендацій, розробки міжнародних угод у цій сфері; створення спеціального механізму з перевірки виконання державами своїх міжнародних зобов'язань щодо прав людини. Також під терміном «міжнародний захист прав і свобод людини» визначають сукупність принципів та норм, що створюють одну з галузей сучасного міжнародного права. Під міжнародним захистом прав і свобод людини можна розуміти діяльність держав по боротьбі із грубими та масовими порушеннями прав і свобод людини (геноцидом, апартеїдом, расизмом та інше) [3]. Окремі науковці взагалі виступають проти використання цього терміну, посилаючись на юридичну невизначеність самого поняття «захист» у міжнародному праві. Деякі розглядають міжнародний захист у якості одного з компонентів міжнародного співробітництва у сфері захисту прав людини, а інші зводять його лише до діяльності міжнародних контрольних органів, або включають цей термін у розробку рекомендацій міжнародних стандартів, які підлягають обов'язковому застосуванню державами, та здійсненню контролю за їх дотриманням. Остання точка зору найбільш чітко відображає весь процес розвитку міжнародного захисту прав і свобод людини. Тобто, під міжнародним захистом прав і свобод людини розуміється сама система міжнародних органів і процедур універсального та регіонального характеру, що функціонує в напрямку розробки міжнародних стандартів у сфері прав і свобод людини і здійснення контролю над державами за їх дотриманням. Цей захист і здійснюється саме шляхом розробки детальних рекомендацій з прав і свобод людини, розробки міжнародних стандартів у цій сфері, а також шляхом контролю за дотриманням державами цих міжнародних стандартів.

Щодо міжнародного захисту прав і свобод дитини, то до нього як до складової частини системи захисту прав і свобод людини, застосовуються всі її положення. При цьому, виділення питань, що стосуються прав і свобод дитини, у самостійний предмет в рамках міжнародного захисту прав і свобод людини, викликано перш за все причинами об'єктивного характеру: по-перше, в результаті ряду історичних умов соціальний статус дітей нижчий, чим у дорослих, і міжнародний захист прав і свобод дитини направлений на забезпечення їх можливостей нарівні з дорослими; по-друге, в силу фізичної та розумової незрілості дитини їй необхідне надання особливих прав і свобод та додаткового захисту.

Щодо нормотворчої діяльності по захисту прав і свобод дитини, то вона здійснювалась за такими напрямками:

– закріплення прав і свобод дитини в універсальних деклараціях та конвенціях з прав людини (Загальна декларація прав людини 1948 року, Пакт про громадянські та політичні права 1966 року, Пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року);

– закріплення прав і свобод дитини в міжнародних угодах, що регламентують права окремих соціальних груп, тісно пов'язаних з дитиною (права жінок, біженців), чи у певній сфері відносин (у сфері сімейного, трудового права, освіти) (Конвенція про статус апатридів 1954 року, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації по відношенню до жінок 1979 року, Конвенція про згоду на вступ у шлюб, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу 1962 року, Конвенція МОП, стосовно заборони та невідкладних дій по усуненню найгірших форм дитячої праці 1999 року); 3) розробка декларацій та конвенцій, спеціально регулюючих права дитини (Декларація прав дитини 1959 року, Конвенція про права дитини 1989 року). В рамках Конвенції про права дитини також був створений спеціальний механізм контролю за виконанням положень Конвенції – Комітет з прав дитини, вповноважений розглядати доповіді держав про прийняті ними заходи по здійсненню положень Конвенції. Крім цього, захист прав і свобод дитини може здійснюватися і через інші міжнародні контрольні механізми по правам людини [10].

Окрім цього, захистом прав і свобод дітей в окремих сферах займаються також спеціалізовані установи ООН такі як: Міжнародна організація праці (МОП), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ), Організація Об'єднаних Націй з питань науки, культури та освіти (ЮНЕСКО). Останній був створений у 1946 році для надання міжнародної допомоги та технічного сприяння державам для захисту прав і свобод дітей.

Виходячи з вищевикладеного, можна визначити міжнародний захист прав і свобод дитини

як систему міжнародних органів і процедур, що здійснюють захист дітей шляхом розробки міжнародних стандартів у сфері прав і свобод дитини та створення спеціальних механізмів контролю за їх дотриманням державами. Таким чином, разом з міжнародним захистом прав і свобод людини, в його рамках розвивалась і система міжнародного захисту прав і свобод дитини, і саме це призвело до обособлення сукупності таких міжнародно-правових норм, які регулюють співпрацю держав у цій сфері. У результаті цього і виник інститут прав дитини, що регулює питання захисту її прав. При цьому звертає на себе увагу наявність різних термінологічних назв галузей: «міжнародний захист прав і свобод людини» (Ю.А. Решетов, Г.І. Тункін), «міжнародне гуманітарне право» (Г.І. Ігнатенко, Ю.М. Колосов, С.В. Черніченко), «міжнародне право прав людини» (І.І. Лукашук, А.Х. Саїдов) та ін.

З цього питання існує дві основні точки зору. Багато вчених погоджуються, що «міжнародне гуманітарне право» складається із двох підгалузей: міжнародне гуманітарне право в період збройних конфліктів та право прав людини. Це зумовлено тим, що предмет регулювання у цих двох галузях один – здійснення, забезпечення та захист прав людини. Так, П.Н. Бірюков визначає міжнародне гуманітарне право як «сукупність міжнародно-правових норм та принципів, які регулюють питання забезпечення та захисту прав і свобод людини як у мирний час так і у період збройних конфліктів, регламентують співробітництво держав у гуманітарній сфері, правове положення всіх категорій індивідів, а також встановлюють відповідальність за порушення прав і свобод людини» [11]. Більшість західних вчених (перш за все представники Міжнародного комітету Червоного Хреста), а також ряд інших юристів (С.В. Ісакович, І.Н. Арцибасов, І.І. Лукашук) вважають, що право прав людини і міжнародне гуманітарне право – це дві різні галузі права, і під міжнародним гуманітарним правом розуміють власне тільки право збройних конфліктів. Крім того, окремі вчені (А.Х. Саїдов) визначає міжнародне гуманітарне право як складову міжнародного права прав людини, і розглядає його як «право прав людини в період війни» [8]. При цьому він підкреслює, що міжнародне гуманітарне право входить в міжнародне право прав людини тією частиною, яка стосується норма, що передбачають контроль за збройним конфліктом, режиму нейтралітету, режиму окупації та ін. Для досягнення цілей роботи варто погодитись з думкою тих вчених, які визначають цю галузь терміном «право прав людини», відрізняючи її від галузі «міжнародного гуманітарного права», і розуміють під нею сукупність принципів і норм, які регулюють співпрацю держав у забезпеченні прав і свобод людини [4].

Інститут міжнародного захисту прав і свобод дитини в своїй основі має ті ж самі правові поло-

ження, що і галузь «право прав людини». Цей інститут включає в себе як основні так і спеціальні політичні принципи, що регулюють правове положення дитини. До основних принципів прав і свобод людини які транслюються і на дітей, відносять принцип їх поваги, принцип недискримінації та рівності, принцип універсальності прав людини, принцип рівноправ'я та рівності народів. Щодо принципу недискримінації, як одного з основних принципів прав і свобод людини, який застосовується до дітей, то він найбільш детально висвітлений у Конвенції про права дитини, де підкреслюється, що держави зобов'язані поважати та забезпечувати всі передбачені Конвенцією права за кожною дитиною «без будь-якої дискримінації, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших уподобань, національного, етнічного чи соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дитини, його батьків чи законних опікунів чи будь-яких інших обставин» (ст. 2(1)). Принцип першочергового забезпечення інтересів дитини передбачає, що у всіх випадках, коли дії державних органів чи приватних осіб зачіпають інтереси дітей, першочергова увага повинна приділятися саме дотриманню інтересів дитини. Вперше цей принцип згадується у Декларації прав дитини 1959 року, де йде мова про те, що дитина повинна бути забезпечена спеціальним захистом і їй повинні надаватися можливості та сприятливі умови, які дозволили б їй розвиватися фізично, розумово та ін. Цей принцип був відображений і в Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації по відношенню до жінок 1957 року. Стаття 5(b) Конвенції зобов'язує держави приймати всі необхідні заходи з метою «забезпечити, щоб сімейне виховання включало в себе визнання спільної відповідальності жінок та чоловіків за виховання та розвиток своїх дітей при умові, що у всіх випадках інтереси дітей будуть домінуючими». У статті 16 цієї ж Конвенції передбачається, що у всіх питаннях, стосовно шлюбу та сімейних відносин, «інтереси дітей повинні домінувати». Декларація 1986 року про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту та благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному та міжнародному рівні, також містить цей принцип: «При розгляді всіх питань, стосовно передачі дитини для піклування не його власними батьками, головним повинно бути найкраще забезпечення інтересів дитини» (ст. 5). Крім того, Комітет з прав людини посилається на цей принцип у своїх Загальних коментаріях до статті 24 Пакту про громадянські та політичні права, стосовно права дитини на такі міри захисту, які їй необхідні. Комітетом також підкреслюється, що у випадках розторгнення шлюбу також повинні бути прийняті заходи, з урахуванням важливості забезпе-

чення інтересів дітей, по наданню їм необхідного захисту та гарантуючі, наскільки це можливо, збереження особистих зв'язків з обома з батьків. Але ці документи є лише основою формування цього принципу, оскільки одні з них мають лише рекомендаційний характер (Декларація прав дитини 1959 року), а метою інших був захист саме не прав дитини, а прав інших соціальних груп (жінок). Безпосередньо у якості принципу ця норма знайшла своє закріплення у Конвенції про права дитини, в статті 3(1): «У всіх діях по відношенню до дітей, незалежно від того, приймаються вони державами чи приватними установами які займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється найкращому забезпеченню інтересів дитини». Принцип також відображений і в інших статтях Конвенції. На регіональному рівні цей принцип був закріплений у статті 4(1) Африканської хартії прав та благополуччя дитини 1990 року, де проголошено, що «у всіх діях по відношенню до дітей, здійснених державною владою чи приватними особами, першочергова увага надається найкращому забезпеченню інтересів дитини». Хартія Європейського союзу про основні права 2000 року відобразила цей принцип у статті 24(2), запозичивши його із Конвенції про права дитини.

Ще одним важливим принципом є вільне вираження дитиною своїх власних поглядів і він означає, що кожна дитина має право вільно формулювати свої власні погляди та виражати свою думку з приводу всіх питань, що стосуються її життя. Батьки, влада, громадські організації зобов'язані враховувати ці погляди з урахуванням віку дитини. Цей принцип також знайшов своє відображення у Конвенції про права дитини. Відповідно до статті 12(1) «держави зобов'язані гарантувати дитині, спроможній сформулювати свої власні погляди, право вільно висловлювати свої погляди з усіх питань, що її стосуються, при цьому поглядам дитини приділяється увага відповідно до її віку та зрілості». Це право тісно пов'язане з правом дитини вільно висловлювати свої думки (ст. 13). На регіональному рівні цей принцип так само як і вищезазначений, відображений в Африканській хартії прав і благополуччя дитини 1990 року та в Хартії Європейського союзу про основні права 2000 року. Вищевказані принципи були проголошені на Всесвітній конференції з прав людини 1993 року, на якій було підкреслено, що «у всіх діях по відношенню до дітей першочергову увагу потрібно приділяти недискримінації та найкращому забезпеченню інтересів дитини, при цьому особливу увагу потрібно приділяти поглядам дитини» (пар. 21), і закріплені у Декларації «Світ придатний для життя дітей», прийнятої Генеральною Ассамблеєю на своїй спеціальній сесії у 2002 році.

Принцип дотримання права дитини на виживання та здоровий розвиток встановлює, що держави не тільки повинні гарантувати дитині право на життя, але й діяти на користь підтримки та продовження життя дитини та її повноцінного фізичного і духовного розвитку. Термін «виживання» був запропонований представниками ЮНІСЕФ і ВОЗ під час розробки Конвенції, де він в подальшому і був закріплений, і під ним розуміли дії держав по скороченню смертності серед немовлят, контролю над основними дитячими хворобами та ін. Цей принцип був підтверджений Всесвітньою декларацією по забезпеченню виживання, захисту і розвитку дітей та Планом дій по здійсненню цієї Декларації, прийнятим на Всесвітній зустрічі на вищому рівні з приводу інтересів дітей у 1990 році.

Принцип особливого захисту та охорони дітей. Вперше необхідність у спеціальній охороні дітей була відзначена в Декларації прав дитини 1924 року. Після Другої світової війни цей принцип був зафіксований у Всесвітній декларації прав людини, яка проголосила, що матері і немовлята мають право на особливу допомогу. Свій подальший розвиток цей принцип отримав у Пактах про права людини 1966 року. В Пакті про економічні, соціальні і культурні права вказується на особливі засоби охорони та допомоги, які повинні прийматися по відношенню до всіх дітей та підлітків (ст. 10). Тут підкреслено право дитини на такі засоби захисту, які необхідні у її стані як малолітньої з боку сім'ї, суспільства та держави (ст. 24). Декларація передбачає, що «дитині законом та іншими засобами повинен бути забезпечений спеціальний захист». Вищевказані спеціальні принципи є основою для конкретних правових норм щодо захисту прав і свобод дітей.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що інститут міжнародного захисту прав і свобод дитини являє собою сукупність міжнародно-правових принципів і норм, які визначають права і свободи дітей, встановлюють обов'язки держав по забезпеченню та практичному застосуванню цих прав і свобод, а також діяльність міжнародних механізмів контролю за виконанням державами своїх міжнародних зобов'язань. Співробітництво через прийняття спільних нормативно-правових актів може і повинне здійснювати у той чи інший спосіб вплив на політику у сфері захисту прав і свобод дитини як на державному так і на міжнародному рівні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонович М. М. Міжнародне публічне право. Київ : КМ Академія, 2003. 219 с.
2. Жаровська І. М. Міжнародне право : навч. посібник. Київ : Атіка, 2010. 282 с.

3. Карташкін В. А. Права людини в міжнародному та внутрішньодержавному праві. Москва, 1995. 365 с.
4. Лукашук І. І. Міжнародне право. Особлива частина : підручник. Москва, 2002. 324 с.
5. Міжнародне право : навч. посібник / Буromенський М. В. та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 267 с.
6. Гнатовський М. М., Короткий Т. Р., Хендель Н. В. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів. Одеса : Фенікс, 2015. 92 с.
7. Мовчан А. П. Права людини та міжнародні відносини. Москва, 1982. 197 с.
8. Пикте Ж. Развитие и принципы международного гуманитарного права. Москва, 1994. 103 с.
9. Репецький В., Лисик В. Міжнародне гуманітарне право: підручник. Київ : Знання, 2007. 467 с.
10. Саїдов А. Х. Міжнародне право прав людини. Москва, 2002. 72 с.
11. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / Зайчук О. В. та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 593 с.
12. Alston P. The legal framework of the convention on Rights of the Child. *Bulletin of Human Rights*. № 91/2.
13. Children's Rights: International Laws. URL: <https://www.loc.gov/law/help/child-rights/internationalaw.php#introduction> (дата звернення: 01.09.2018).

REFERENCES:

1. Antonovych M. M. (2013) Mizhnarodne publichne pravo [International Law]. Kyiv : KM Akademiia.
2. Zharovska I.M. (2010) Mizhnarodne pravo. Navch. Posibnyk [International Law]. Kyiv : Atika.
3. Kartashkin V. A. (1995) Prava liudyny v mizhnarodnomu ta vnutrishnoderzhavnomu pravi [Human right's in international and domestic law]. Moscow.
4. Lukashuk I. I. (2002) Mizhnarodne pravo. Osoblyva chastyna : pidruchnyk [International law. Special part]. Moscow.
5. Buromenskyi M. V. (2005) Mizhnarodne pravo. [International law]. Kyiv.
6. Hnatovskyi M. M., Korotkyi T. R., Khendel N. V. (2015) Mizhnarodne humanitarne pravo [International humanitarian law]. Odesa.
7. Movchan A. P. (1982) Prava liudyny ta mizhnarodni vidnosyny. [Humanright's and international relations]. Moscow.
8. Pykte Zh. (1994) Razvytye i pryntsypi mezhdunarodnoho humanytarnoho prava. [Development and principles of international and humanitarian law]. Moscow.
9. Repetskyi V., Lysyk V. (2007) Mizhnarodne humanitarne pravo. [International humanitarian law]. Kyiv.
10. Saidov A.Kh. (2002) Mizhnarodne pravo prav liudyny. [International human right's law]. Moscow.
11. Zaichuk O. V. (2006) Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs. [Theory of state and law. Academic course]. Kyiv.
12. Alston P. The legal framework of the convention on Rights of the Child. *Bulletin of Human Rights*. № 91/2.
13. Children's Rights: International Laws. URL: <https://www.loc.gov/law/help/child-rights/internationalaw.php#introduction> (дата звернення: 01.09.2018).

Principles of children's rights and freedoms in the formation of state and international policy

Stychynska Anna Bronislavivna

Ph.D., Assistant Professor
Taras Shevchenko National University
of Kyiv
Volodymyrska str., 60,
Kyiv, Ukraine

Today, the system of the children's rights and freedoms protection remains extremely actual, and remains in the focus of many scholars, lawyers and politicians, as the child is most unprotected and vulnerable, and is not able to protect themselves. Questions related to the understanding of human rights and freedoms, as well as children's, mechanisms for their implementation and their guarantees of protection are actively discussed by the world community. No democratic political system can exist without real legal and practical support, as well as without the protection of rights and freedoms. It is the responsibility of each state to guarantee and ensure the children's rights and freedoms, and the last one must be held accountable for their violations. But, without international cooperation, it is very difficult to implement their comprehensive protection and provision. Therefore, the aim of the article is to study the basic principles of the children's rights and freedoms, which should be the basis for the formation of any public policy. Methods of analysis and synthesis made it possible to explore the links between different elements in their definition and implementation, and the formal-legal approach allowed not only to analyze international regulations, but also to determine their actual practice at the national and international levels. The statistical and systematic methods made it possible to consider the children's rights and freedoms as a system that is constantly changing and needs immediate improvement.

As a result, the analysis of international documents identified the basic principles of the children's rights and freedoms protection. These principles should create the direction of international and national policy development in this area. In accordance with international legal acts, each state undertakes in any political decision to give priority to the best provide of the children's interests. And only through international cooperation the necessary and appropriate level of ensuring and protecting the rights and freedoms of the child can be achieved.

Key words: children's rights and freedoms, principles of law, international cooperation, international law, public policy.

Хлівнюк Тетяна Петрівна

Функціонування та модернізація соціальної держави в умовах другого демографічного переходу

УДК 321:314+ 331.522
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.14>

Хлівнюк Тетяна Петрівна
кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальних теорій
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2,
Одеса, Україна

Одним з визначальних факторів, який впливає на соціальну державу та видозмінює її, визначено демографічний. Цьому сприяв другий демографічний перехід, результатом якого є прискорене старіння населення. Метою дослідження є з'ясувати, як можна узгодити функціонування соціальної держави зі старінням населення. Методологією дослідження виступає неоінституціоналізм та аксіологічний аналіз. Авторка виходить з того, що зі збільшенням чисельності людей похилого віку зросло навантаження на соціальну сферу та державні фінанси. Водночас належний соціальний захист людей похилого віку за умов, коли інститут соціальної держави довготривало перебуває у кризі, є проблематичним. Актуалізовано питання, що інститут соціальної держави має проявити зацікавленість у тому, щоб зробити ринок праці та суспільство загалом більш інклюзивним для старших вікових груп. Відзначено потребу в кардинальних змінах на державному та суспільному рівнях для того, щоб в проблемі старіння населення виявити можливі позитиви й використати їх для зміцнення стійкості соціальної держави. Авторка доводить, що досягненню такого завдання має передувати зміна стереотипних суджень про те, що люди похилого віку лише зумовлюють ріст витрат на соціальну сферу, є екзистенційною загрозою для соціальної держави. Доводиться потреба формування нового погляду на старіння, де старші вікові групи будуть сприйматися з позиції можливого їх внеску в економічне зростання, інновації, а не як тягар для економіки та соціальної сфери. Наголошено на важливості програм соціальної держави щодо підтримки активного та здорового старіння, особливо в групі 50+ років для збереження їх якнайдовше як продуктивної робочої сили.

Ключові слова: соціальна держава, демографічний чинник, другий демографічний перехід, старіння населення, модель активного старіння.

Вступ. Одним з визначальних факторів, який впливає на широку перспективу інституту соціальної держави та її моделі, є демографічний. Сучасні зміни відтворення населення в розвинених соціальних державах відбуваються в рамках другого демографічного переходу¹. Цей перехід відбувається останнє півстоліття в змінах у розвинених державах, які відповідають характеристиці «соціальна»: народжуваність, трансформація шлюбу та сім'ї, плюралізація форм батьківства тощо. Зокрема знижується народжуваність та природний приріст населення; прогресує тенденція старіння населення; формуються сім'ї, які себе не відтворюють; приріст населення відбувається завдяки імміграції; зростає чисельність однопольових сімей. Помітними є деформалізація шлюбних стосунків, набуття поширення інституту шлюбного партнерства, постаріння шлюбності та материнства. Зростає чисельність різних видів сімей, особливо уразливих до різних соціально-економічних чинників: багатодітні, сім'ї мігрантів, сім'ї з однієї людини, однопольові та ін. [8]. Основною демо-

графічною тенденцією є прискорене старіння, наслідком якого є збільшення чисельності тих, хто потребує підтримки соціальної держави.

У найближчі кілька десятиліть частка людей похилого віку в високорозвинених державах зростатиме, тоді як частка людей працездатного віку – зменшиться. За прогнозами ООН [15], у загальнопланетарному масштабі до 2050 року 1 з 6 людей у світі буде старше 65 років (у 2019 році – 1 з 11). Якщо у 2019 році налічувалося близько 703 млн осіб від 65 років, то до 2050 року їх кількість сягне 1,5 млрд осіб. Більшість осіб похилого віку (за даними ООН, 65% у 2050 році) житимуть аж ніяк не у розвинених соціальних державах, а в державах із низьким та середнім рівнями доходів населення. Справді, населення більшою мірою стосується африканських, азійських, латиноамериканських держав, де інститути соціальної держави не мають стійких традицій. Однак і держави Європи та Північної Америки охоплені такими процесами. Отже, повсюдно більшою чи меншою мірою зростає не лише чисельність людей, старших 65 років, а й збільшується їх частка в структурі населення. Це позначається на соціальній політиці, розмірі державних витрат на соціальну сферу.

Безумовно, зростання тривалості життя є великим досягненням людства. Однак навіть найрозвиненіші держави виявилися неготовими до таких змін. Відтак старіння населення почало сприй-

¹ У межах першого демографічного переходу зберігалася висока народжуваність при різкому зменшенні смертності; це мало наслідком високий рівень природного приросту. У межах другого демографічного переходу відбувся перехід від багатодітних сімей до малодітних, рівень смертності знижується, а рівень народжуваності залишається майже на тому ж рівні. Відтак при другому демографічному переході відбулося уповільнення приросту населення, посилюється демографічне старіння населення; збільшується частка людей похилого віку.

матися як проблема для національних економік, систем соціального забезпечення. Зміни у віковій структурі населення вплинули на розміри пенсій і вік початку їх виплат, програми медичного обслуговування тощо. Інститут соціальної держави й до моменту прояву тенденції старіння населення перебував у кризі та пошуку дієздатної моделі, а згадані демографічні процеси лише поглибили кризові явища.

Метою дослідження є дослідити: як саме на інститут соціальної держави впливають зміни у віковій структурі населення; як соціальна держава може пристосуватися до них і, не виключено, навіть віднайти якісь переваги для себе від нових демографічних тенденцій. За нашими робочими гіпотезами: 1) нинішні демографічні процеси мають в основному дестабілізаційний характер для інституту соціальної держави; 2) у системі «демографічна сфера – соціальна держава» наявний двосторонній вплив: демографічна ситуація впливає на інститут соціальної держави, а інститут соціальної держави – на демографічну ситуацію; 3) соціальна держава може отримати новий імпульс для розвитку, якщо усунене вікову дискримінацію, вікові бар'єри для зайнятості, стимулюватиме людей похилого віку до самозайнятості, долатиме стереотипні уявлення про старість та просуватиме ідею активного старіння.

Важливо, опираючись на приклади конкретних соціальних держав, зрозуміти: 1) як саме демографічний перехід вплинув та надалі впливатиме на функціонування інституту соціальної держави в цілому та різних її моделей зокрема; 2) як новітні демографічні тренди видозмінюють класичні моделі соціальної держави (ліберальну, консервативно-корпоративістську і соціал-демократичну); 3) чи відповідають згадані класичні моделі соціальної держави реаліям сьогодення. Ці та низка інших питань зберігають гостроту та залишаються на порядку денному розвинених соціальних держав.

Методи дослідження. Методологією дослідження виступає неоінституціоналізм та аксіологічний аналіз. За допомогою неоінституціоналізму аналізуються зміни, які відбуваються з інститутом соціальної держави під впливом старіння населення, а також інституційні рішення щодо соціальної сфери, прийняті з огляду на зростання частки осіб похилого віку в структурі населення. За допомогою аксіологічного аналізу з'ясовується сприйняття людей похилого віку з огляду на посилення тиску на соціальну сферу з огляду на зростання їх чисельності. Також аксіологічний аналіз важливий в частині важливості зміни сприйняття ролі та соціальної цінності людей похилого віку.

Результати дослідження. Нині для більшості держав соціального типу характерна наднизька народжуваність. Дослідники пояснюють це системою факторів, як-от: економічна нестабіль-

ність, невизначеність на ринку праці; конфлікти між кар'єрою та сімейним життям; стійкі гендерні нерівності у розподілі роботи по дому та догляду за дітьми; інтенсивне батьківство, що враховує необхідність дуже широкого залучення батьків до розвитку дитини в перші роки життя, які є критично важливими; недоступність житла; швидкі ціннісні зміни; соціальні потрясіння та ін. [11].

Те, як розвинені держави старіють, особливо помітно на теренах ЄС, де частка дітей та молоді в структурі населення є значно нижчою за середньосвітовий рівень. Натомість частка літніх людей у населенні ЄС-27 стабільно зростає: 15,4% населення у 1999 році, 20,3% у 2019 році [5]. Очікуваним є різке зростання в віковій структурі населення частки осіб від 60 років. Якщо в ЄС (у його тодішніх кордонах) станом на 2000 рік частка осіб від 60 років була 35%, то до 2050 року прогнозується аж 66%. У США ці цифри становили 27% у 2000 році з прогнозом 47% на 2050 рік [10]. Це матиме наслідком поступове посилення податкового тягаря, збільшення державного боргу для підтримки національних пенсійних систем. Альтернативами є пошук нових джерел наповнення бюджету з нових джерел, або скорочення традиційних соціальних виплат зі ще більшим поглибленням кризи інституту соціальної держави.

Національні соціальні системи, навіть у розвинених зі соціально-економічної точки зору державах, не готові до таких демографічних зрушень. Наслідком цього є істотне зростання фінансового тиску з огляду на необхідність реалізовувати програми соціальної підтримки та забезпечення у старості. Зміни у віковій структурі населення впливають на пенсії, програми медичного обслуговування та довготривалого догляду, освіти, виплати безробітним тощо. Враховуючи масштабність державних витрат на соціальну сферу, ця тема знаходиться в центрі політичних дебатів на національному та наднаціональному рівнях. Основна проблема: як зуміти зберегти державні фінанси стабільними в майбутньому? Ще одним наслідком стає формування у громадській думці сприйняття демографічного мегатренду² старіння населення як «ворога» соціальної держави.

Щоб показати силу впливу демографічного чинника на соціальну державу, представимо дані по чотирьох нордичних державах. Ці держави обрані з огляду на те, що саме Північна Європа сконструювала найдієвіші моделі соціального захисту, однак і вони переглядаються під впливом демографічних змін. Проаналізуємо зміни у віковій структурі населення на основі статистичних даних 2010–2020 років [4; 5; 9; 13].

Данія. Частка осіб 65 років і старших зростає: 2010 рік – 16,67%, 2015 – 19,05%, 2020 – 20,16%

² Є чотири основні демографічні мегатренди – це збільшення чисельності земель, старіння населення, активізація міжнародної міграції, урбанізація.

(приріст 3,49% за десятиріччя). Частка осіб 0–14 років зменшується: 2010 рік – 17,95%, 2015 – 16,84%, 2020 – 16,28% (зменшення на 1,67% за десятиріччя).

Швеція. Частка осіб 65 років і старших зростає: 2010 рік – 18,22%, 2015 – 19,61%, 2020 – 20,33% (приріст 2,11% за десятиріччя). Однак не можна залишити без уваги й те, що частка осіб 0–14 років не має тенденції спаду: 2010 рік – 16,51%, 2015 – 17,29%, 2020 – 17,62% (приріст на 1,11% за десятиріччя).

Норвегія. Частка осіб 65 років і старших зростає: 2010 рік – 14,89%, 2015 – 16,3%, 2020 – 17,53% (приріст 2,64% за десятиріччя). Попри зростання частка осіб від 65 років тут все ж нижча, аніж в Швеції, але темпи приросту цієї групи є вищими. Якщо у Швеції частка осіб 0–14 років зростає упродовж останнього десятиріччя, то у Норвегії зменшується: 2010 рік – 18,81%, 2015 – 17,96%, 2020 – 17,26% (зменшення на 1,55% за десятиріччя).

Фінляндія. Як і в інших нордичних державах, тут частка осіб від 65 років зростає: 2010 рік – 17,23%, 2015 – 20,24%, 2020 – 22,55% (приріст 5,32% за десятиріччя; це найбільший показник в аналізованій групі нордичних держав). Частка осіб 0–14 років має тенденцію до спаду: 2010 рік – 16,52%, 2015 – 16,39%, 2020 – 15,87% (зменшення на 0,65% за десятиріччя).

Відтак Швеція є єдиною державою з-поміж згаданих чотирьох нордичних соціальних держав, де наявний приріст молоді та водночас найменше збільшення у структурі населення осіб, старших 65 років. Можна припустити, що демографічна унікальність кейсу Швеції стала результатом комплексу чинників, зокрема: активна державна сімейна політика; реалізація принципу гендерної рівності; тривала (у порівнянні з багатьма соціальними державами) відпустка для догляду за дитиною; гарантія місця для дітей у дошкільних закладах та под. Швеція має один з найвищих рівнів витрат на соціальний захист у межах держав-членів ОЕСР – 25,5% ВВП (останні доступні дані стосуються 2019 р.) [12]. Втім, у деяких європейських державах відсоток витрат на соціальний захист ще вищий: у Франції – 31% ВВП, Фінляндії – 29,1%, Бельгії – 28,9%, Данії – 28,3% і т.д.

Модернізація соціальної держави в умовах старіння населення має, на нашу думку, передбачати усунення вікової дискримінації, вікових бар'єрів для зайнятості. Це може зменшити фінансову нерівність, підвищити продуктивність та сприятиме економічному зростанню. Підвищення пенсійного віку в міру збільшення тривалості життя є вже добре відомим, однак контроверсійним інструментом підвищення фінансової стійкості пенсійних систем. Натомість уможливлення працевлаштування тих, хто може та хоче працювати попри досягнення пенсійного віку, нині є важливою частиною

політики захисту прав людей похилого віку. Також актуально звучить питання спрощення доступу осіб пенсійного віку до мікрокредитів та надання їм інших стимулів для самозайнятості.

Як на рівні держави, так і на рівні суспільства повинні бути подолані стереотипні уявлення про старість, які часто й стають причинами дискримінацій, провокують інституційні рішення, які обмежують можливості літніх людей в процесі їх здорового старіння.

Основними міфами щодо літніх працівників є такі:

1) *стан здоров'я працівників з віком стає незадовільний.* Розвінчуванню цього міфу можуть сприяти дослідження, які переконують: психічне та фізичне здоров'я в середньому знижується від 73 років, тобто значно пізніше, ніж досягається пенсійний вік, при цьому це зниження якраз і можна пом'якшити продовженням фізичної та розумової активності;

2) *продуктивність праці знижується з віком.* Розвінчуванню цього міфу можуть сприяти дослідження, проведені у межах різних західних фірмах, у яких працівники уже пенсійного віку були не менш продуктивні, аніж молоді;

3) *зайнятість працівників похилого віку має наслідком зменшення можливостей для працевлаштування молодих працівників [2].* У дослідженнях, які спростовували цей міф виявлено, що вища зайнятість літніх людей позитивно корелює з більшою зайнятістю серед молодших вікових груп [16].

Наразі дискримінація за віком на робочому місці є одним з найпоширеніших проявів дискримінації у високорозвинених соціальних державах. Ейджизм набув характеру глобальної проблеми, позаяк зумовлює погіршення фізичного та психічного здоров'я, зниження якості життя осіб похилого віку, їх соціальну ізоляцію, зниження стандартів життя, що має підсумком знову ж таки витрати на соціальну сферу. Очевидною є потреба розробки на різних рівнях планів дій проти вікових упереджень. Потребують перегляду ті правові норми, які отримання пенсійних виплат визначають перешкодою для продовження трудової діяльності. Такі обмеження існують у різних державах, зокрема й тих, які уважаються високорозвиненими соціальними державами.

Люди похилого віку є невіддільною частиною інституту сім'ї, тому їх неможливо відокремити від суспільства та мереж стосунків. Однак представники цієї групи щораз частіше опиняються на периферії повсякденного життя навіть у найрозвиненіших соціальних державах, що актуалізує потребу в їх якіснішому захисті, підтримці тощо. Така тенденція виражена й на теренах Європи, де сконцентрована основна частина держав соціального типу, і тим більше згадані процеси увиразнені в державах з нижчими показниками соціально-економічного розвитку.

Справді, є економічні аргументи, на основі яких формується зазвичай негативне суспільне сприйняття старіння населення. Припускаємо, різні стереотипні судження домінують тому, що потенціал літніх людей використовується недостатньо, є недооціненим. Слід взяти до уваги, що багато літніх людей продовжують робити позитивний економічний і соціальний внесок завдяки оплачуваній або неоплачуваній роботі після виходу на пенсію (волонтерство, різноманітні громадські ініціативи, догляд за дітьми та інші форми підтримки для своїх сімей та ін.).

Інституційні рішення щодо дій держав в умовах старіння населення приймаються на різних рівнях – глобальному, регіональному, національному, місцевому. До прикладу, на рівні ВООЗ проблема старіння та реагування на нього обговорюється уже два десятиліття [1], коли були визначені основні детермінанти активного старіння.

Окрім ВООЗ, тема активного старіння та адаптації інституту держави до демографічних змін знаходиться у фокусі уваги ОЕСР. Ця організація пропонує для держав систему інструментів реагування. Наприклад, звертається увага, які інновації, технології доцільно використовувати для підтримки самостійності людей похилого віку. Також відзначається, що старші покоління можуть бути важливим ресурсом на ринку праці, і що надання можливостей для навчання протягом усього життя та гнучких робочих умов для літніх працівників є центральними для використання цього потенціалу.

Вплив демографічного чинника увиразнився у фундаментальному документі ЄС – Європейському стовпі соціальних прав (2017). У цьому документі акцентовано, що в суспільствах з високою часткою населення похилого віку зростатиме попит на послуги з догляду; при цьому уможливлення доступу до таких якісних послуг, особливо у сільській місцевості, є проблемою для багатьох держав. Проблему становить й відсутність стандартів якості догляду за особами похилого віку.

На початку 2021 року ЄС оприлюднив «Зелену книгу про старіння» [6]. Однак маємо виходити з того, що «зелені книги» є такими документами Європейської Комісії, які лише активізують громадське обговорення, розпочинають процеси консультацій на європейському рівні й, можливо, опісля трансформуються в більш офіційні «білі книги». Тому прийняття у 2021 році «Зеленої книги про старіння» можна уважати лише першим кроком до визначення перспективних соціальних реформ в умовах старіння населення в межах ЄС.

Восени 2021 року Європейською Комісією створено Групу високого рівня з питань майбутнього соціального захисту та соціальної держави в ЄС. Однією з мегатенденцій, яка спричинила потребу колективних зусиль щодо майбутнього соціальної держави, було визначено «демографічні зміни, що

призводять до скорочення робочої сили та старіння населення» [7].

Загалом в усіх високорозвинених соціальних державах, а найперше – скандинавських, сприяння здоровому та активному старінню нині стають центральними амбіціями політики щодо демографічного виклику, пов'язаного зі старінням населення. Маємо розуміти, що більшість держав, які позиціюють себе соціальними, не мають таких сприятливих передумов для активної інтеграції осіб похилого віку в соціально-трудове життя. Так й навіть у державах Північної Європи існують численні бар'єри та виклики, які потрібно долати, щоб зробити ринок праці та суспільство більш інклюзивним для старших вікових груп. Попри те, що багато літніх людей прагнуть працювати, хоча і з різною швидкістю, нині вони не завжди можуть це зробити. Власне в уможливленні цього вбачається одне зі завдань модернізованого інституту соціальної держави.

В обговоренні теми про взаємовпливи демографічних трендів та інституту соціальної держави найперше домінує тематика старіння населення та деструктивний вплив цих процесів на стійкість державних фінансів, соціальної сфери. Водночас є й інші аспекти, зокрема й такі, дозволяють вказати на ймовірність використання позитивів (як би це парадоксально не звучало) старіння населення. Йдеться, до прикладу, про те, що зростання чисельності споживачів похилого віку створює потенціал для нових видів продуктів і послуг, які спрямовані на підтримку здоров'я та незалежності (передусім у побуті). Також дедалі частіше ми чуємо про такий новий тренд, яким є «срібна економіка» (Silver Economy), тобто сегмент економіки, що стосується потреб громадян похилого віку.

Нині є чимало рекомендацій інституцій різного рівня щодо того, як в умовах старіння населення зберігати стійкість економіки та соціальної сфери, забезпечити належне функціонування соціальної держави. Зокрема, це: сприяти розвитку т. зв. «срібної економіки» [14]; підтримувати технологічний і цифровий прогрес в галузі охорони здоров'я, яка особливо важлива для людей похилого віку; покращення мобільності літніх людей (наприклад, автомобілі без водія, роботи-кур'єри з доставки товарів, а також інші високотехнологічні послуги, які у розвинених державах уже є реальністю); уможливлення активної участі літніх людей на ринку праці (наприклад, шляхом подолання різноманітних інституційних бар'єрів для навчання упродовж життя, з якими стикаються літні люди, або граничний вік для обіймання певних посад); збільшення інноваційних продуктів і послуг, спрямованих на самостійне й неузалежене життя літніх людей (наприклад, такими уже є набір посуду Eatwell, система контролю за прийманням ліків EasyPill, система запобігання травматизму ActiveProtective

та багато інших). Очевидно, що в українських реаліях багато з переліченого видається недоступним, однак зараз ми характеризуємо саме високорозвинені соціальні держави, у реформуванні яких за старіння населення можуть бути корисними численні технологічні рішення.

Висновки. Розвинені соціальні держави стикаються з наслідками зміни вікової структури населення у напрямку старіння. Це відбувається через низький рівень народжуваності, збільшення тривалості життя, диверсифікацію способів життя, формування нових моделей сім'ї та ін. Старіння населення стало одним із багатьох чинників дестабілізації інституту соціальної держави, яка не знатна у багатьох державах бути фінансово стійкою та забезпечувати гідні стандарти життя соціально уразливих груп населення.

Зміни у віковій структурі населення не можна сприймати однозначно негативно, адже вони є результатом низки прогресивних тенденцій, пов'язаних передусім з прогресом медицини та низкою факторів, які зменшували тривалість життя. Також відсутні докази того, що старіння населення неминуче призводить до макроекономічного спаду, адже грамотно обрані стратегії можуть навіть посприяти зворотному.

Погляд на проблеми, пов'язані зі старінням населення, узалежнений від того, чи розглядають літніх людей як активних і дієвих громадян, чи як одержувачів допомоги та послуг. Здатність літніх людей вносити значний внесок у розвиток суспільства та економіки залежить від безлічі факторів, багато з яких піддаються політичному регулюванню, унормуванню.

Існує потреба в новому погляді на старіння, де старші вікові групи будуть сприйматися саме з позиції можливого їх внеску в економічне зростання, інновації, а не як тягар для економіки та соціальної сфери. Соціальної активності, соціально-економічній залученості людей похилого віку найперше можна сприяти через їх самомотивацію, підняття самоцінності. Потрібні, найперше, зміни на ціннісному рівні у суспільстві, після яких буде належна підтримка всіх інституційних новацій, зміниться сприйняття старості тощо.

Дуже важливими є програми соціальної держави, щоб підтримувати активне та здорове старіння, особливо в групі 50+ років. Це значимо для збереження їх якнайдовше як продуктивної робочої сили. Також соціальна держава має діяти на випередження. Зокрема, велика увага має бути зосереджена на особах 45–50 років, щодо яких реалізовуватимуться, які зроблять їх більш працездатними та продуктивними з віком. Основна мета, до якої має нині прагнути інститут соціальної держави з огляду на старіння, полягає в тому, щоб люди могли старіти, маючи хороші показники здоров'я, зберігали фінансово-матеріальну неза-

лежність, хотіли та могли залишатися активними членами суспільства якомога довше.

Відтак головною проблемою, на нашу думку, є не старіння населення як таке, а недостатні можливості для цієї великої соціальної групи залишатися активною частиною спільноти. Власне зростання тривалості життя населення не є основною причиною зростання витрат на охорону здоров'я. Значно відчутнішою детермінантою витрат на охорону здоров'я є стан здоров'я, рівень активності осіб похилого віку. Тому заохочення здорового (рухливого) способу життя є потужним превентивним інструментом зниження витрат соціальної держави на охорону здоров'я.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Active Ageing: A Policy Framework. *World Health Organization*. URL: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67215/WHO_NMH_NPH_02.8.pdf;jsessionid=376236CE88CAC5B85B5CBFE9380A4659?sequence=1 (дата звернення: 03.01.2022).
2. Ageing in Cities. *OECD*. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264231160-en> (дата звернення: 02.02.2022).
3. Being young in Europe today. *Eurostat*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Being_young_in_Europe_today (дата звернення: 12.01.2022).
4. Denmark: Age structure from 2010 to 2020. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/317269/age-structure-in-denmark/> (дата звернення: 04.01.2022).
5. Finland: Age structure from 2010 to 2020. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/327491/age-structure-in-finland/> (дата звернення: 27.12.2021).
6. Green Paper on Ageing. Fostering solidarity and responsibility between generations. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/1_en_act_part1_v8_0.pdf (дата звернення: 23.12.2021).
7. Making the social welfare state fit for the future: Commission launches new EU High-Level Group. *European Commission*. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=10101&urtherNews=yes> (дата звернення: 21.12.2021).
8. Neyer G. Summary of Key Findings from WP 9. Families And Societies Working Paper 72. URL: http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2017/02/WP72_Neyer2017.pdf (дата звернення: 29.12.2021).
9. Norway: Age structure from 2010 to 2020. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/327213/age-structure-in-norway/> (дата звернення: 22.12.2021).
10. Razin A., Sadka E., Nam C.W. *The Decline of the Welfare State: Demographics and Globalization*. Cambridge, MA, London: MIT Press, 2005. P. 289–296.
11. Sobotka T., Matysiak A., Brzozowska Z. Policy responses to low fertility: how effective are they? Technical Division Working Paper Series, Population and Development Branch. *Working Paper, 1*. New York: UNFPA. URL: <https://www.unfpa.org/publications/policy-responses-low-fertility-how-effective-are-they> (дата звернення: 05.01.2022).
12. Social spending. *OECD*. URL: <https://data.oecd>.

org/socialexp/social-spending.htm (дата звернення: 24.12.2021).

13. Sweden: Age structure from 2010 to 2020. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/375493/age-structure-in-sweden/> (дата звернення: 27.01.2022).

14. The Silver Economy as a Pathway for Growth Insights from the OECD-GCOA Expert Consultation. *OECD*. URL: <https://www.oecd.org/sti/the-silver-economy-as-a-pathway-to-growth.pdf> (дата звернення: 05.01.2022).

15. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. World Population Ageing 2019: Highlights (ST/ESA/SER.A/430), 2019.

16. Zaidi A. Mobilising the Potential of Active Ageing and Silver Economy in European Countries. *European Papers on the New Welfare*. URL: <http://eng.newwelfare.org/2014/09/07/mobilising-the-potential-of-active-ageing-and-silver-economy-in-european-countries/#.YD-dblVKjIU> (дата звернення: 16.01.2022).

REFERENCES:

1. Active Ageing: A Policy Framework. *World Health Organization*. URL: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67215/WHO_NMH_NPH_02.8.pdf;jsessionid=376236CE88CAC5B85B5CBFE9380A4659?sequence=1 [in English].

2. Ageing in Cities. *OECD*. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264231160-en> [in English].

3. Being young in Europe today. *Eurostat*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Being_young_in_Europe_today [in English].

4. Denmark: Age structure from 2010 to 2020. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/317269/age-structure-in-denmark/> [in English].

5. Finland: Age structure from 2010 to 2020. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/327491/age-structure-in-finland/> [in English].

6. Green Paper on Ageing. Fostering solidarity and responsibility between generations. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/1_en_act_part1_v8_0.pdf [in English].

7. Making the social welfare state fit for the future: Commission launches new EU High-Level Group. *European Commission*. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=10101&urtherNews=yes> [in English].

8. Neyer G. Summary of Key Findings from WP 9. Families And Societies Working Paper 72. URL: http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2017/02/WP72_Neyer2017.pdf [in English].

9. Norway: Age structure from 2010 to 2020. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/327213/age-structure-in-norway/> [in English].

10. Razin A., Sadka E., Nam C.W. *The Decline of the Welfare State: Demographics and Globalization*. Cambridge, MA, London: MIT Press, 2005. P. 289–296.

11. Sobotka T., Matysiak A., Brzozowska Z. Policy responses to low fertility: how effective are they? Technical Division Working Paper Series, Population and Development Branch. *Working Paper, 1*. New York: UNFPA. URL: <https://www.unfpa.org/publications/policy-responses-low-fertility-how-effective-are-they> [in English].

12. Socialspending. *OECD*. URL: <https://data.oecd.org/socialexp/social-spending.htm> [in English].

13. Sweden: Age structure from 2010 to 2020. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/375493/age-structure-in-sweden/> [in English].

14. The Silver Economy as a Pathway for Growth Insights from the OECD-GCOA Expert Consultation. *OECD*. URL: <https://www.oecd.org/sti/the-silver-economy-as-a-pathway-to-growth.pdf> [in English].

15. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. World Population Ageing 2019: Highlights (ST/ESA/SER.A/430) [in English].

16. Zaidi A. Mobilising the Potential of Active Ageing and Silver Economy in European Countries. *European Papers on the New Welfare*. URL: <http://eng.newwelfare.org/2014/09/07/mobilising-the-potential-of-active-ageing-and-silver-economy-in-european-countries/#.YD-dblVKjIU> [in English].

Functioning and modernization of the welfare state in the contest of the second demographic transition

Khlivniuk Tetiana Petrivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor,
Head of the Department
of Social Theories
Odesa I. I. Mechnikov National University
Dvorianska str.,
Odesa, Ukraine

One of the determining factors that affect the welfare state and changes is the demographic. This was facilitated by the second demographic transition, which resulted in the accelerated aging population. The study aims to find out how to reconcile the functioning of the welfare state with the aging population. The research methodology is new institutionalism and axiological analysis. The author proceeds from the fact that with the increase in the number of elderly people, the burden on the social sphere and public finances has increased. At the same time, proper social protection of the elderly in conditions when the institution of the welfare state is in crisis for a long time is problematic. The issue of the need for the institution of the welfare state to show interest in making the labor market and society, in general, more inclusive for older age groups was raised. The need for radical changes at the state and social levels was noted in order to identify possible improvements within the aging population and use them to strengthen the stability of the welfare state. The author argues that to achieve such a goal should precede a change in stereotypical judgments that the elderly only cause higher cost for the social sphere, which is an existential threat to the welfare state. A need to form a new perspective on aging, where older age groups will be perceived from the standpoint of their possible contribution to economic growth, innovation, rather than as a burden on the economy and social sphere, is justified. The importance of welfare state programs to support active and healthy aging is emphasized, especially in the 50+ age group, in order to maintain them as productive a workforce as possible.

Key words: welfare state, demographic factor, second demographic transition, aging population, active aging model.

Щедрова Галина Петрівна

Чинники деформації інституційної пам'яті у контексті реалізації українських реформ

УДК 32.019.5(477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.15>

Щедрова Галина Петрівна
доктор політичних наук, професорка,
професорка кафедри політології
та міжнародних відносин
Вищого навчального закладу
«Університет імені Альфреда Нобеля»,
вул. Січеславська Набережна, 18,
Дніпро, Україна

Наголошено, що інституційна пам'ять є здатністю системи врядування зберігати накопичену інформацію про минулі політичні практики включно з оцінкою дій, рішень, їхніх наслідків, що у вигляді досвіду знаходить продовження в аналізі або ж реалізації політики. Акцентовано, що в Україні інституційна пам'ять часто характеризується як фрагментарна та деформована.

З використанням інструментарію інституціонального, системного, компаративного методів, ретроспективного аналізу та співставлення було досліджено специфіку дотримання інституційної пам'яті у контексті провадження системних реформ (антикорупційної, децентралізації, судової та правоохоронної систем, медичної, державного управління, публічних закупівель та ін.), ротації політичних еліт та спадковості політичного курсу.

Доведено, що ключовими чинниками деформації інституційної пам'яті у вітчизняній політиці є політизованість реформ та узагальнене формулювання їхнього стратегічного бачення; точковість і несистемність закладених у законодавство норм; дефіцит відповідних кадрів, які мають забезпечувати функціонування реформованих інституцій, а також неготовність фахівців до роботи в умовах модернізації тих чи інших інституцій; відсутність досвіду довготривалого планування; превалюючий фінансовий інтерес у баченні змін; вкорінення антикульту «попередників», яким підмінюють потребу брати на себе відповідальність за здійснення курсу державного розвитку. Обґрунтовано тенденції до посилення впливу чинника незмінюваності політичних еліт на сталість інституційної пам'яті, стагнації методів політичного врядування і принципів підпорядкування управлінських функцій. Констатовано парадокс «нестабільності (у забезпеченні інституційної пам'яті) у зв'язку зі стабільністю (функціонування політичної еліти)».

Зауважено, що поруч із внутрішніми чинниками вагомими перепонами у формуванні інституційної пам'яті є зовнішні виклики, зокрема, триваюча російська військова агресія, глобальні кризи тощо.

У якості засобів зміцнення інституційної пам'яті запропоновано розглянути стратегічне планування державної політики із концептуалізацією її цілей, постійну інституціональну медіацію системних трансформацій, посилення суспільної легітиматії політичного курсу через комунікацію з інститутами громадянського суспільства.

Ключові слова: інституційна пам'ять, політичний інститут, політичний процес, політична еліта, політичний курс, політична реформа, аналіз політики, стратегічне планування.

Вступ. Політичний та державотворчий контекст пам'яті розкриває саме інституційний її вимір, якого ми торкалися у попередніх наукових розвідках, зокрема визначивши інституційну пам'ять як здатність системи врядування зберігати накопичену інформацію про минулі політичні практики включно з оцінкою дій, рішень, їхніх наслідків, що у вигляді досвіду знаходить продовження в аналізі або ж реалізації політики [7, с. 18–19]. Серед результатів минулих досліджень – обґрунтований висновок, що суб'єктами накопичення даних є люди, які «реалізують у межах своїх посадових повноважень ті чи інші програми і реформи», а сама інституційна пам'ять має форму своєрідної «комунікації з минулим, коли майбутні дії синхронізуються з аналогічними задачами, які раніше вже вирішувалися ефективно» [7, с. 18]. Відтак резюмуємо статичну характеристику інституційної пам'яті у вигляді ресурсу останньої, а динамічну – у якості інструмента здійснення політико-управлінських задач.

Ключова теза, підтвердженню якої підпорядковані завдання дослідження, – це деформація інституційної пам'яті в Україні, яка, на наш погляд,

знаходить підтвердження у протіканні системних реформ, специфіці ротації політичних еліт, у наративах сучасних політичних дискурсу та комунікації між ключовими акторами державотворення.

Мета та завдання. Як і зазначалося, метою аналізу інституційної пам'яті в українській політиці є пошук чинників, які зумовлюють її деформацію та фрагментарність. Реалізувати таку мету можна через вивчення особливостей інституціональних, позаінституціональних, суспільного вимірів політичного процесу та стратегії діяльності його рушіїв – суб'єктів політичної діяльності. У фокусі – державні стратегії, темпи та послідовність реформ, комплексна оцінка останніх, загальна медіація політичних та економічних трансформацій у державі.

Методи дослідження. Враховуючи сутність предмета дослідження, методологічний інструментарій концентровано на тих аспектах, які безпосередньо дають виміряти ефективність реформ. Зокрема, інституціональний метод дозволив оцінити рівень політико-нормативного супроводу реалізації системних змін, системний – синергію трансформацій у загальній архітектурі дер-

жавотворчих процесів, ретроспективний – логіку та послідовність етапів реформування напрямків державної політики, компаративний та співставлення – співвідношення цілей, очікувань, завдань та кроків впровадження реформ. Підсумки застосування цих та інших методів підкріплені фактажем, який результують аналіз даних, вторинна соціологія, контент-аналіз тощо.

Результати. Обравши предметом дослідження сталість впроваджуваних в Україні інституціональних практик, як-то реформ чи системних змін у контексті конструювання політичних режиму і системи, звернімо, у першу чергу, увагу на ті трансформації, які є найбільш затребуваними у суспільстві та відповідають вимогам реалізації конституційно закріпленого європейського та євроатлантичного курсу держави. Йдеться про реформи судової та правоохоронної систем, антикорупційні заходи, досягнення прозорості й публічності влади, її децентралізація тощо.

Попри посиленій акцент на тому, що активний період реформ стартував в Україні з 2014 р., зауважимо, що весь процес державотворення, по суті, це тривала низка перетворень, які з нестабільним успіхом успадковувала і продовжувала змінювана еліта. До прикладу, стартом децентралізації міг стати 1997 р., коли було ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування, а у подальшому ухвалено нормативно-правові акти, які закріплюють повноваження столиці, Автономної республіки Крим, органів місцевого самоврядування тощо. Так само й судова реформа була зумовлена не реаліями останнього десятиліття, а прагненням демонтажу радянського зразка судочинства після здобуття незалежності. Загалом, необхідність та задекларована ціль так званої «деадянізації» вітчизняної політичної системи та інституціонального устрою влади мотивували перші реформи в Україні. Позаяк предмет нашого дослідження підпорядкований викладеній вище меті, акцентуємо лише, що причини і повільної відмови від радянських практик конструювання політичного ландшафту, і формування темпорально життєздатної інституційної пам'яті, на нашу думку, мають спільні корені.

Чи не найбільше питань викликає у контексті логіки стабільної інституційної пам'яті судова реформа, ініційована у 2014 р. і не завершена на початок 2022 р. Нагальність вказаної реформи спричинена не лише потребою врегулювати повноваження різних судів та запровадити комплексний підхід до обрання суддів, але й тим фактом, що протягом останніх десяти років рівень довіри громадян України до судових інстанцій не перевищував показник у 10%. Створення певних інституцій (Вища кваліфікаційна комісія суддів, Вища рада правосуддя, Етична рада, Вищий антикорупційний суд та ін.), які б забезпечили якісну

реалізацію реформи, не пришвидшили її перебіг, а анонсоване президентом В. Зеленським завершення судової реформи впродовж наступних трьох років [2] оцінюють суто як «технологічне» завершення [2]. Водночас у фахових колах наголошують, що фактично реформу й досі не розпочато, а ухвалювані законодавчі акти є скоріш точковими, аніж системними. Ще один сигнал, який оцінюємо як деформаційну складову бачення майбутнього судочинства, – це ідентифікація сучасного стану речей як «судова реформа 2.0», тоді як попередня «версія» не була завершена.

Попри те, що судова гілка влади мала б бути незалежною і неупередженою, саме політизованість реформи, безпосередню політичну залежність суддів та політичну вмотивованість тих, хто відповідає за їх відбір, називають ключовою перешкодою у підвищенні дієвості реформи [10, с. 5–6]. Разом із цим вкрай низьким виявився показник кваліфікаційної відповідності суддів, на яких покладаються повноваження здійснювати прозоре й об'єктивне правосуддя.

Хоч судова реформа на сьогодні є чи не найбільш обговорюваною у фахових колах та публічних політичних дискусіях, її стан експерти найчастіше характеризують як заблоковану. І це теж один зі станів інституційної пам'яті – не поступ вперед і не рух назад, а безчасність просування наступних етапів реформи. Щодо судової, то її блокування пояснюється дезорганізацією спільних дій Ради суддів та Етичної ради, чії аспекти зацікавленості виявилися полярними і не відповідними меті ключового кроку у перезавантаженні судочинства, а саме добору кандидатів на суддівські посади.

Ще один лакмус інституційної пам'яті – кадри, які у контексті реформи державної служби та держуправління відіграють провідну роль. Як зазначає аналітик «Атлантичної ради США» А. Яценко, важливим показником ефективності вказаної реформи є сучасний, прозорий та заснований на досягненнях процес набору персоналу за допомогою єдиного веб-порталу вакансій державної служби [12]. Ще одна похідна запущеної реформи – зміни у корпоративному управлінні в українських держпідприємствах, де почали функціонувати наглядові ради, покращився доступ до інформації, встановили жорсткіші вимоги до аудиту та под. [13]. У той же час, реформа системи держуправління викриває суттєвий дестабілізуючий чинник, на якому свого часу наголошував австралійський професор Л. Голмс, а саме відсутність прагнення еліти посилювати політичну прозорість або ж верховенство права в політиці та економіці через вкорінену посткомуністичну традицію [9, с. 6]. Це тоді, коли саме конструктивні процеси модернізації соціально-політичних процесів у напрямку їх демократизації гарантують поглиблення інституційної пам'яті, зокрема, щодо фіксації здобутків демократії, їхньої інтеграції у всі

сфери життя суспільства. Причини вказаної ситуації двоякі: з одного боку, антропологічні, що зумовлені бажанням зберегти комфортний стан речей, у якому функціонує номенклатура, з іншого боку, нестабільна комунікаційна взаємодія з соціумом, а відтак неналежна артикуляція запиту на відкритість. Ці два чинники об'єктивно призводять до третього – уповільнення набуття досвіду у нових формах управління. В умовах, коли суб'єкти позитивних змін не виступають у якості відповідних рушіїв, інституційна пам'ять не накопичує необхідних механізмів самозбереження.

Особливістю вітчизняної політики є вкоріненний феномен «попередників» як зібраний образ деструктивного втручання у політичний процес представників колишньої влади. Чинні державники зазвичай саме діями попередньої еліти пояснюють прогалини у реалізації реформ. Попередники звинувачуються у недбалості, популізмі, політичному авантюризмі, недалекоглядності. Таким чином вдається знизити рівень власної відповідальності за сьогоднішнє і постійно апелювати до прорахунків минулого керівництва. Принагідно згадаємо медичну реформу, оцінка якої була досить мінливою, а в період ротації еліт стала одним із інструментів політичних технологій. У підсумку було констатовано відкат у здійсненні кроків реформи, у тому числі й тих, які оцінювалися позитивно. До чинника «попередників» додався не менш дестабілізуючий вибір між фінансуванням та пацієнтом як первинної основи системи охорони здоров'я. Вирішення проблеми супроводжувалося максимальним включенням галузі у боротьбу з поширенням коронавірусу, і через нездатність або небажання оперативно переосмислити слабкі сторони реформи підтримати її вирішили посиленням державних фінансових гарантій [4].

Проблема такого антикульту «попередників» у контексті аналізу інституційної пам'яті полягає у формуванні вакууму даних, коли у певний відрізок часу жоден політичний актор не підтримує, не заповнює, не кодує інституційну пам'ять, адже діюча еліта перебуває у режимі очікування, звинувачуючи попередників, а ті, у свою чергу, бездіють, позаяк не мають владних повноважень. Нівелювати втручання «попередників» у процес державотворення можливо через поглиблення інституціоналізації опозиції та консолідацію політичних еліт, які будуть позбавлені необхідності навішувати ярлики один одному та діятимуть у межах унормованих компетенцій відповідно до статусу у системі координат «влада – опозиція».

Не можна не згадати й економічні реформи, які де-факто були пов'язані з усіма змінами, що реалізовувалися в державі. Економіка – сфера, яка особливо потребує стійкої інституційної пам'яті. План економічного розвитку, який так і не сформували в Україні, міг складатися у рамках суспільних під-

несень (1991 р., 2003–2004 рр., 2013–2014 рр.), коли вимога «підняти економіку» чітко транслювалася населенням і відлунювала відповідними ініціативами влади. Тобто якби тогочасні стратегії закарбовувалися в інституційній пам'яті, а Україна послуговувалася прийомами довгострокового планування, економічний розвиток міг мати конкретну візію, повернутися до втілення якої можна було б у будь-який сприятливий період. Натомість, як стверджують зарубіжні фахівці, наша держава часто була заручницею «несприятливого контексту»: кризи низької ефективності економіки через військові дії на Донбасі, постійний вибір між вільним ринком і пострадянським світом, періодичне погодження власних прагнень з інтересами тієї ж Росії [11].

Сучасні процеси, які формують умови та середовище українського державного будівництва, нагально потребують зміцнення інституційної пам'яті. Перш за все, йдеться про фіксацію алгоритмів, які комплексно формують інституціональну реакцію на пандемію коронавірусу (й інших подібних катаклізмів), та військову агресію Російської Федерації включно з безпосереднім вторгненням на територію України. Як показали події лютого-березня 2022 р., у протистоянні російським військам були задіяні усі інституції (політичні, військові, цивільні), а їхню злагоджену взаємодію вважаємо найпродуктивнішим із апробованих прикладів міжінституціонального співробітництва, який потрібно інтегрувати до вітчизняних державницьких практик.

Стратегічна важливість реформ в Україні визначається не лише глобальними чинниками та еволюційною зумовленістю. Не менш доцільно зважати на запит суспільства, а він, згідно з даними соціологічних опитувань, високий, передусім щодо децентралізації та боротьби з корупцією. Водночас, спостерігаємо дисбаланс запиту та оцінки ефективності реформ. Так, минулого року підсумки опитувань громадської думки, проведених Центром Разумкова та Київським міжнародним інститутом соціології, засвідчили, що у 2021 р. реформу децентралізації вважали затребуваною 63% респондентів, натомість 51% опитаних зазначили, що не відчували жодних змін із запровадженням з 2015 р. реформи [1; 5]. Аналогічна ситуація має місце й щодо антикорупційної складової державної політики.

Погоджуємося із обґрунтуванням такої асиметрії дослідника М. Горбатюка, який вказує на недостатню взаємодію у питаннях реформи децентралізації між населенням і владою, відсутність конституційного закріплення нововведень, наявність невідповідностей і розбіжностей у нормативно-правовій базі реформи, невідиршені суперечності між різними рівнями влади, нечіткий розподіл повноважень між об'єднаними територіальними

громадами, районними державними адміністраціями і райрадами, неврегульованість земельно-майнових питань, недостатність умов для посилення спроможності ОТГ тощо [3, с. 35]. Додамо, що внутрішньосистемний хаос теж є причиною деформації інституційної пам'яті, передусім через незлагоджене функціонування її носіїв – конкретних інституцій, посадовців та ін. Показово, що оцінки вітчизняних реформ від спеціалістів оптимістичніші, ніж у населення України [6]. І це викриває затребуваність вирішення неодноразово ігнорованого питання щодо інформування населення про перебіг реформ, їхню тривалість, точки виміру ефективності та кінцеву мету. Загальне резюме європейських структур щодо реформування ключових галузей також переважно схвальне, особливо щодо охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, децентралізації, державного управління, державних закупівель та навколишнього середовища [8].

Проведений аналіз перебігу низки реформ в Україні дозволяє виокремити певні чинники деформації інституційної пам'яті у вітчизняній політиці, а саме:

- політизованість процесу реформування і політична вмотивованість суб'єктів здійснюваних трансформацій;

- дефіцит відповідних кадрів, які мають забезпечити функціонування реформованих інституцій, неготовність фахівців до роботи в умовах модернізації тих чи інших інституцій;

- точковість і несистемність закладених у законодавство норм та узагальнене формулювання стратегічного бачення реформ (як-то у Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства);

- фінансовий інтерес, інтеграція якого у критерії оцінки будь-яких змін в Україні часто нівелює їхній ключовий намір;

- вкорінення антикульту «попередників», яким підмінюють потребу брати на себе відповідальність за здійснення курсу державного розвитку;

- відсутність у державотворенні досвіду довготривалого планування із постійним моніторингом етапів перебігу з урахуванням циклів системних перетворень, мінливості зовнішньополітичної ситуації та внутрішніх пріоритетів.

Також обґрунтовано констатуємо тенденцію до посилення впливу чинника незмінності політичних еліт на сталість інституційної пам'яті. Вона залишається фрагментарною через стагнацію методів політичного врядування і принципів підпорядкування управлінських функцій, незацікавленість політичного класу у переході від неефективних та застарілих практик до умов гри у конкурентному і досить динамічному політичному середовищі. Тобто можемо спостерігати парадокс «нестабільності (у забезпеченні інституційної пам'яті) у зв'язку зі стабільністю (функціонування політичної еліти)».

Визначений на початку ракурс на запит реформ у контексті втілення євроінтеграційного курсу актуалізує не лише аспект інституційної пам'яті, але й традицію спадковості реформ. Йдеться про те, що трансформації є умовою і запорукою євроінтеграції, тоді як залишаються невизначеними строки і терміни фактичного членства України в Європейському Союзі. Відповідно, політичні практики повинні передбачати механізм успадкування державного курсу й підпорядкованих йому змін у функціонуванні системи владних відносин і галузей соціально-економічного життя. Лише такий підхід разом із поточним аналізом зовнішніх і внутрішніх обставин забезпечить сталість реалізації загальнодержавних цілей і дотримання визначеного зовнішньополітичного вектора. Тут важливо наголосити не лише на просуванні згаданих реформ, але й на підтримці політичного плюралізму, електоральної демократії, інститутів захисту прав людини – сфер, які безпосередньо уможливають демократичний поступ.

Висновки. Отже, поруч із запровадженням цілого комплексу системних інституціональних перетворень спостерігається певний дисбаланс у цілях, баченнях та механізмах просування реформ. Ще одна прогалина – мінливе стратегічне підпорядкування політичних трансформацій: вони то пов'язуються з передвибірчими обіцянками, то зумовлюються зовнішніми чинниками (наприклад, курс європейської та євроатлантичної інтеграції), то є об'єктивною потребою часу в умовах загальносвітових тенденцій. Зміна вказаних наративів часто генерує й зміни у сутності впроваджуваних реформ, що помітно уповільнює їхній темп. Зауважимо, що перелічені внутрішні чинники не є вичерпними щодо перепон у формуванні інституційної пам'яті, адже впливи мають і зовнішні виклики: триваюча російська військова агресія із подальшим відкритим вторгненням на територію України, глобальні кризи тощо.

Засоби і заходи, які б дозволили зміцнити інституційну пам'ять в Україні, стосуються стратегічного планування державної політики із концептуалізацією її цілей, постійної інституціональної медіації системних трансформацій, зокрема й через залучення позитивного зарубіжного досвіду, посилення суспільної легітимації політичного курсу, якої можна досягти через оптимізацію комунікаційних процесів між інститутами громадянського суспільства та суб'єктами політики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. 63% українців підтримують децентралізацію, – дані 6-ої хвили Всеукраїнського соціологічного дослідження. *Децентралізація: Офіційний портал*. 2021. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14352> (дата звернення: 02.03.2022).
2. Баркар Д. Судова реформа Зеленського. Як зміниться правосуддя України? *Радіо Свобода*.

URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/sudova-reforma-zelenskoho-yak-zminytsya-pravosuddya/31167879.html> (дата звернення: 02.03.2022)

3. Горбатюк М. Реформа децентралізації в Україні: проблеми здійснення в умовах суспільної кризи. *Political Studies*. 2021. № 1. С. 22–40.

4. Медична реформа: схоже, вертаємось до ліжко-мість... *Укрінформ*. 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3021072-medicna-reforma-shoze-vertaemos-do-lizkomisc.html> (дата звернення: 02.03.2022).

5. Оцінка громадянами України наслідків реформи децентралізації і готовність брати участь у житті місцевої громади. Бачення ролі бізнесу в розвитку громад (травень 2021 р.). *Центр Разумкова*. 2021. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-ukrainy-naslidkiv-reformy-detsentralizatsii-i-gotovnist-braty-uchast-u-zhytti-mistsevoi-gromady-bachennia-rol-i-biznesu-v-rozvytku-gromad-traven-2021r> (дата звернення: 02.03.2022).

6. Реформи в Україні: експертна оцінка. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. 2020. URL: https://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-ekspertna-otsinka_2019_2020 (дата звернення: 02.03.2022).

7. Щедрова Г. Інституційна пам'ять: концептуалізація у політологічному дискурсі. *Politicus*. 2021. № 5. С. 17–22.

8. EU report: Ukraine makes important progress in its reforms but more needs to be done in particular on the judiciary and fight against corruption. *European Commission website*. 2018. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ro/IP_18_6322 (дата звернення: 02.03.2022).

9. Holmes S. Crime and Corruption after Communism: Introduction. *East European Constitutional Review*. 1997. № 4. P. 6–8.

10. Sectoral briefs on reforms in Ukraine. *Third Ukraine Reform Conference* (July 2–4, 2019, Toronto, Canada). 28 p.

11. Vimont P. Ukraine's Indispensable Economic Reforms. *Carnegie Europe*. 2016. URL: <https://carnegieeurope.eu/2016/04/29/ukraine-s-indispensable-economic-reforms-pub-63490> (дата звернення: 02.03.2022).

12. Yashchenko A. Learning the lessons from Ukraine's post-Maidan reform experience. *Atlantic Council*. 2021. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/learning-the-lessons-from-ukraines-post-maidan-reform-experience/> (дата звернення: 02.03.2022).

13. Zhelezniak Ia., Boytsun A., Lysenko O. Reloading Ukraine's corporate governance reforms. *Atlantic Council*. 2021. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/reloading-ukraines-corporate-governance-reforms/> (дата звернення: 02.03.2022).

REFERENCES:

1. 63% ukraintsiiv pidtrymuit detsentralizatsiiu, – dani 6-yi khvyli vseukrainskoho sotsiolohichnoho doslidzhennia [63% of Ukrainians support decentralization – data from the 6th wave of the All-Ukrainian Sociological Survey]. *Detsentralizatsiia: Ofitsiyni portal*. 2021. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14352> (accessed 02 March 2022).

2. Barkar D. (2021) Sudova reforma Zelenskoho. Yak zminytsia pravosuddia Ukrainy? [How will the

justice of Ukraine change?]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/sudova-reforma-zelenskoho-yak-zminytsya-pravosuddya/31167879.html> (accessed 02 March 2022).

3. Gorbatiuk M. Reforma detsentralizatsii v Ukraini: problemy zdiisnennia v umovakh suspilnoi kryzy [Decentralization reform in Ukraine: problems of implementation in a social crisis] (2021). *Political Studies*. Vol. 1. Pp. 22–40.

4. Medychna reforma: skhozhe, vertaiemos do lizhko-mists... [Medical reform: it looks like we're going back to hospital-bed...] (2020). *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3021072-medicna-reforma-shoze-vertaemos-do-lizkomisc.html> (accessed 02 March 2022).

5. Otsinka hromadianamy Ukrainy naslidkiv reformy detsentralizatsii i hotovnist braty uchast u zhytti mistsevoi hromady. Bachennia roli biznesu v rozvytku hromad (traven 2021 r.). [Citizens' assessment of the consequences of decentralization reform and readiness to participate in the life of the local community. Vision of the role of business in community development (May 2021)] (2021). *Tsentr Razumkova*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-ukrainy-naslidkiv-reformy-detsentralizatsii-i-gotovnist-braty-uchast-u-zhytti-mistsevoi-gromady-bachennia-rol-i-biznesu-v-rozvytku-gromad-traven-2021r> (accessed 02 March 2022).

6. Reformy v Ukraini: ekspertna otsinka [Reforms in Ukraine: expert assessment] (2020). *Fond «Demokratychni initsiatyvy» im. Ilka Kucheriva*. URL: https://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-ekspertna-otsinka_2019_2020 (accessed 02 March 2022).

7. Shchedrova G. Instyutsiina pamiat: kontseptualizatsiia u politolohichnomu dyskursi. [Institutional memory: conceptualization in political science discourse]. *Politicus*. 2021. № 5. Pp. 17–22.

8. EU report: Ukraine makes important progress in its reforms but more needs to be done in particular on the judiciary and fight against corruption (2018). *European Commission website*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ro/IP_18_6322 (accessed 02 March 2022).

9. Holmes S. (1997) Crime and Corruption after Communism: Introduction. *East European Constitutional Review*. Vol. 4. Pp. 6–8.

10. Sectoral briefs on reforms in Ukraine (2019). *Third Ukraine Reform Conference* (July 2–4, 2019, Toronto, Canada). 28 p.

11. Vimont P. Ukraine's Indispensable Economic Reforms (2016). *Carnegie Europe*. URL: <https://carnegieeurope.eu/2016/04/29/ukraine-s-indispensable-economic-reforms-pub-63490> (accessed 02 March 2022).

12. Yashchenko A. (2021) Learning the lessons from Ukraine's post-Maidan reform experience. *Atlantic Council*. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/learning-the-lessons-from-ukraines-post-maidan-reform-experience/> (accessed 02 March 2022).

13. Zhelezniak Ia., Boytsun A., Lysenko O. (2021) Reloading Ukraine's corporate governance reforms. *Atlantic Council*. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/reloading-ukraines-corporate-governance-reforms/> (accessed 02 March 2022).

Deformation Factors of Institutional Memory in the Context of the Implementation of Ukrainian Reforms

Shchedrova Galina Petrivna

Doctor of Political Sciences, Professor,
Professor at the Department of Political
Science and International Relations
Higher educational institution «Alfred
Nobel University»
Sicheslavka Naberezhna str., 18,
Dnipro, Ukraine

It is emphasized that institutional memory is the ability of the government system to retain the accumulated information about past political practices, including the assessment of actions, decisions, their consequences, which in the form of experience finds its continuation in the analysis or implementation of politics. It is pointed out, that in Ukraine institutional memory is often characterized as being fragmentary and deformed.

By applying institutional, systemic, comparative methods, retrospective, and reference analysis the author has studied the specifics of adherence to the institutional memory in the context of implementation of systemic reforms (anti-corruption, decentralization, judicial and law enforcement systems, public administration, public procurement etc.), rotation of political elites and the heredity of the political course.

It is proved that the key factors of deformation of institutional memory in domestic politics are the politization of reforms and the generalized statement of their strategic vision; spottiness and inconsistency of legislation norms; deficiency of the relevant human resources who must ensure functionality of reformed institutions and also unwillingness of experts to work under the conditions of modernization of certain institutions; lack of experience in long-term planning; prevailing financial interest in changes; rooting of anti-cult of «predecessors», which replaces the necessity to take the responsibility for the implementation of the course of state development.

The tendencies of increased influence of the factor of immutability of political elites on the permanence of institutional memory, stagnation of methods of political governance and the principles of subordination of management functions are substantiated. The paradox of «instability (in ensuring institutional memory) in connection with stability (of functioning of the political elite)» is stated.

It is noted that along with internal factors the significant obstacles in the formation of institutional memory are external challenges, in particular, the ongoing Russian military aggression, global crises and more.

It is proposed to consider strategic planning of government policy with conceptualization of its goals, constant institutional mediation of systemic transformations, strengthening public legitimacy of the political course through communication with civil society institutions as a means of strengthening of institutional memory.

Key words: *institutional memory, political institution, political process, political elite, political course, political reform, policy analysis, strategic planning.*

Бакланова Наталія Михайлівна
Букач Валерій Михайлович

Категорія «політичної культури» в науковому та публічному дискурсах

УДК 323.2
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.16>

Бакланова Наталія Михайлівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
та методології науки
ДЗ «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

Букач Валерій Михайлович
кандидат історичних наук, доцент,
приват-професор кафедри
всесвітньої історії та методології науки
ДЗ «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

Актуальність обраної тематики визначається тим, що «політична культура» як термін та тематика політичних досліджень є однією з найпопулярніших, особливо на пострадянському та постсоціалістичному просторах. Більше того, «політична культура» вважається однією з базових наукових понять та напрямків, незважаючи на свою контроверсійність та нечіткість.

Метою нашої статті є розкриття змісту категорії «політична культура» та характеру її використання в науковому та публічному дискурсах.

Методи дослідження. Це, насамперед, системний, міждисциплінарний і дискурсивний підходи, використання яких, значною мірою, й дозволило досягти означеної мети. Були застосовані такі спеціально-наукові методи як контент-аналіз та метод деконструкції. Врешті-решт, це дозволило критично переосмислити «політичну культуру» та характер її використання в науковому та публічному дискурсах.

Було встановлено, що суперечливість і непевність «політичної культури» як аналітичної категорії (і водночас її сила як елементу публічного дискурсу) обумовлена існуванням різних дефініцій та різних підходів до її визначення, в яких по-різному розставляються акценти. Причому за відмінностями дефініцій та дослідницьких практик стоять не тільки потреби різних політичних акторів, але і принципові методологічні проблеми, пов'язані як з концептуалізацією та операціоналізацією «політичної культури», так і з використанням отриманих результатів для пояснення політичних явищ і процесів.

У найзагальнішому вигляді проблеми концептуалізації політичної культури обумовлені тим, що це поняття претендує на роль містка між мікро- та макрорівнями політики. Найбільш важливим вододілом для концептуалізації політичної культури є інтерпретація її як психологічного феномену, що фіксується на рівні суб'єктивних орієнтацій, або ж як властивості спільноти, яка виявляється виключно на соціальному рівні. Звісно ця альтернатива позначає полюси, до яких тією чи іншою мірою тяжіють різні трактування «політичної культури», проте вибір «точка тяжіння» великою мірою визначає й методологію дослідження.

Багатомірність і багатозначність «політичної культури» обумовлена також поширеністю у науковому та публічному дискурсах принципово різних типологій «політичної культури», які не тільки доповнюють, але і нерідко протирічать одна одній. В основі цих типологій можуть лежати як одні й ті самі ознаки, так і різні. Нарешті, існують принципово різні підходи до визначення типів «політичної культури»: перший бере свій початок із порівняльної політології та зосереджується на макро-рівні, в той час як другий намагається безпосередньо виділити особливості та політичні субкультури кожного конкретного досліджуваного суспільства.

Ключові слова: політична культура, політичні дії, науковий дискурс, публічний дискурс.

Вступ. Наразі «політична культура» як термін та тематика політичних досліджень є однією з найпопулярніших, особливо на пострадянському та постсоціалістичному просторах. Більше того, «політична культура» вважається однією з базових наукових понять та напрямків, незважаючи на свою контроверсійність та нечіткість.

Історія та зміст відповідного концепту описані та проаналізовані в роботах багатьох класиків і критиків «політичної культури», зокрема Г. Алмонда [23] та С. Верби [57], Ст. Велша [58] та Г. Віарда [60], Г. Гендзел [32] та Дж. Джонсона [38], Д. Лейтіна [40] та Ст. Чілтона [26]. Однак, на нашу думку, всі вони далеко не повністю розкривають дискурсивний характер «політичної культури».

Деякі з цих робіт виявляють недоліки та «вроджені вади» базової концепції «політичної культури» та вказують на теоретичну недовершеність і недосконалість альтернативних підходів до «політичної культури». Однак, цілком очевидно, вони майже не торкаються сучасних досліджень «політичної культури» (зокрема на пострадянському просторі) та концентрують увагу на нібито «методологічних помилках», а не дискурсивному характері «політичної культури».

Мета статті. Метою є розкриття змісту категорії «політична культура» та характеру її використання в науковому та публічному дискурсах.

Методи дослідження. В основі дослідження лежать системний, міждисциплінарний і дискурсив-

ний підходи, використання яких, значною мірою, й дозволило досягти означеної мети. Були застосовані такі загальнонаукові методи пізнання як індукція і дедукція, аналіз і синтез, порівняння й аналогія, узагальнення й абстрагування, а також такі спеціально-наукові методи як контент-аналіз та метод деконструкції. Врешті-решт, це дозволило критично переосмислити «політичну культуру» та характер її використання в науковому та публічному дискурсах.

Результати. Вважається, що термін «політична культура» вперше ввів у науковий обіг німецький філософ-просвітник І.Г. Гердер. Так, у своїй монументальній роботі «Ідеї до філософії історії людства» (1784) він неодноразово звертався до проблеми зрілості політичної культури та її носіїв [1, с. 333, 368]. Проте, ввівши у науковий обіг саме поняття «політична культура», він так і не дав йому чіткого визначення.

Спробу наукового визначення та обґрунтування «політичної культури» вперше зробив американський політолог Г. Алмонд. У своїй статті «Порівняльні політичні системи» (1956) він стверджував, що «кожна політична система вбудована в певну модель орієнтації на політичні дії», яку він називав «політична культура» [21, с. 396]. Г. Алмонд зазначав, що на відміну від таких термінів як «ставлення до політики», «політичні цінності», «ідеології», «національний характер», «культурний етос», значення яких розсіяні та неоднозначні, «політична культура» принаймні намагається відповідати вимогам логічності та всеосяжності.

При цьому значення «політичної культури», за словами Г. Алмонда, не збігається із значенням «політичної системи», а ті чи інші політичні культури можуть і зазвичай виходять за межі конкретних політичних систем. Водночас «політична культура» не тотожна «загальній культурі», хоча й вочевидь тісно пов'язана з нею. І оскільки політична орієнтація передбачає пізнання, усвідомлення та адаптацію до зовнішніх ситуацій, а також до стандартів і цінностей загальної культури, «політичну культуру» слід вважати диференційованою частиною «загальної культури», яка зберігає певну автономію щодо неї [21, с. 396].

Незважаючи на певну популярність «політичної культури» наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років, широке обговорення та вивчення проблеми політичної культури було розпочато лише після публікації новаторської роботи Г. Алмонда та С. Верби «Громадянська культура: політичні позиції і демократія у п'яти державах» (1963) [22]. Апелюючи до «політичної культури», Г. Алмонд та С. Верба запропонували предметно вивчати не тільки інституційні, функціональні та формально-юридичні риси політичних систем, а й політичні цінності, мотивації, орієнтації суб'єктів політики та індивідів [22].

З цього часу концепції «політичної культури» предметно розроблялись західними, передусім

американськими і британськими дослідниками. Зокрема М. Басанезом [24], Х. Вельцелом [36], С. Вербою [56], Д. Гіббонсом [33], Д. Елазаром [30], Р. Інглхартом [35; 36], С. Ліпсетом [41], Д. Каваню [39], Л. Паєм [51], У. Розенбаумом [52].

Втім з середини 1970-х років дослідницький інтерес до «політичної культури» поступово знижувався. Зокрема через усвідомлення малокоорисності «політичної культури» як аналітичної категорії та поширення в соціальних і політичних дослідженнях інших пояснювальних схем. Важливим винятком з цих тенденцій стали так звані комуністичні студії, які, на наш погляд, слід розглядати насамперед (якщо не виключно) як частину публічного, а не наукового дискурсу. Так, численні роботи з політичної культури країн Східного блоку та Радянського Союзу (зокрема [46; 47; 59]), були доволі відвертим проявом антикомуністичної та антирадянської пропаганди, і якщо це і приховувалось, то робилось це не дуже старанно.

Нарешті в 1990-х рр. до англо-американських політичних і соціальних досліджень повернулося переконання, що «культура має значення» [28], але успіхи інших, конкуруючих підходів змусили більш виважено оцінювати роль культурних факторів, зокрема «політичної культури». Через потребу в осмисленні (та нав'язуванні) посткомуністичних трансформацій [29; 34; 48; 49], усвідомленні (та стримуванні) впевненого та стрімкого розвитку Китаю [27; 53], а також висвітленні (у вигідному ракурсі) проблем, пов'язаних із «ною культурною політикою» в країнах Заходу і передусім Сполучених Штатах Америки [25; 31; 44; 55], розквітом релігійного (передусім ісламського) радикалізму та фундаменталізму [37; 42; 50] тощо, виникла нова хвиля дослідницького інтересу до «політичної культури». Причому наголос у дослідженнях «політичної культури» поступово почав зміщуватись у бік міжкультурної взаємодії та міжнародних конфліктів [45; 54].

Водночас дискурс політичної культури почав активно проникати й на пострадянський простір. І хоча він так само був зосереджений на проблемі демократизації та політичної модернізації, він суттєво відрізнявся від англо-американського дискурсу. Передусім своєю аргументацією, мовою та дослідницькими практиками.

Для англо-американського дискурсу була актуальною проблема політико-культурних умов, що забезпечують стабільність демократії та демократичний транзит. Натомість пострадянські дослідження зазвичай намагалися відповісти на питання: «Якими є можливості та межі перетворення політичної культури?» І в тому, і в іншому разі інтерес до теми був продиктований реаліями політичної практики, зокрема процесом конструювання колективних ідентичностей і особливостями публічного дискурсу.

На відміну від сучасного англо-американського дискурсу, який загалом відносить «політичну культуру» до допоміжних, «залишкових» категорій політичної науки, переважна більшість пострадянських дослідників підкреслює значущість соціокультурних факторів і зокрема політичної культури. Їх вплив на політичний процес нерідко вважається значно вищим за вплив інституційних структур і конституційно-правових норм [6; 7; 20]. Настільки високий авторитет «політичної культури» обумовлений низкою особливостей пострадянського політологічного дискурсу, зокрема дореволюційними суспільствознавчими традиціями та початковим професійним багажем багатьох пострадянських політологів.

Крім того, на відміну від англо-американських досліджень, більшість пострадянських робіт з політичної культури носить теоретико-методологічний характер. Цілий ряд робіт носить узагальнюючий характер [1; 4; 11; 12; 19], деякі присвячені типології та критиці концепцій політичної культури [8; 10; 14; 15; 18], інші – роздумам на тему особливостей національних та регіональних культур [5; 9; 13; 16; 17].

Суперечливість і непевність «політичної культури» як аналітичної категорії (і водночас її сила як елементу публічного дискурсу) обумовлена існуванням різних дефініцій та різних підходів до її визначення, в яких по-різному розставляються акценти. Причому за відмінностями дефініцій та дослідницьких практик стоять не тільки потреби різних політичних акторів, але і принципові методологічні проблеми, пов'язані як з концептуалізацією та операціоналізацією «політичної культури», так і з використанням отриманих результатів для пояснення політичних явищ і процесів.

У найзагальнішому вигляді проблеми концептуалізації політичної культури обумовлені тим, що це поняття претендує на роль містка між мікром та макрорівнями політики. Найбільш важливим вододілом для концептуалізації політичної культури є інтерпретація її як психологічного феномену, що фіксується на рівні суб'єктивних орієнтацій, або ж як властивості спільноти, яка виявляється виключно на соціетальному рівні. Звісно ця альтернатива позначає полюси, до яких тією чи іншою мірою тяжіють різні трактування «політичної культури», проте вибір «точки тяжіння» великою мірою визначає й методологію дослідження.

Прибічники першого підходу (С. Верба, Л. Пай, Д. Кавана) фактично ототожнюють політичну культуру із психологічним та суб'єктивним змістом політики, з усією сукупністю духовних явищ у світі політики. Це перетворює політичну культуру на форму суспільної свідомості чи психічного складу, але позбавлену поведінкових аспектів [2, с. 95].

Як зазначає С. Верба, «політична культура ... складається із системи емпіричних переконань, виразних символів і цінностей, які визначають ситу-

ацію в якій відбуваються політичні дії» [56, с. 513]. «Політична культура» відноситься до системи переконань щодо моделей політичної взаємодії та політичних інститутів. Вона стосується не того, що відбувається у світі політики, а того, як люди оцінюють ці дії. Політична культура утворює важливий зв'язок між політичними діями та поведінкою індивідів у відповідь на ці дії. Хоча політичні дії суттєво впливають на політичну поведінку окремих осіб і груп, на неї ще більше впливають ті оцінки, які надають цим діям спостерігачі [56, с. 513–517].

За словами Л. Пая, «концепція політичної культури передбачає, що традиції суспільства, дух його громадських інститутів, емоції та колективний розум його членів, а також кодекси поведінки його лідерів є не просто випадковими продуктами історичного досвіду, а взаємопов'язаними частинами єдиного цілого, що утворюють реальний ланцюг взаємовідносин» [51, с. 7]. Індивіду політична культура надає контрольні орієнтири для ефективної політичної поведінки, а колективу – систематичну структуру цінностей і раціональних міркувань, які забезпечують узгодженість у діяльності установ та організацій. З іншого боку, цей термін є більш політичним, а отже вужчим за такі поняття як «громадська думка» та «національний характер». Зрештою, політична культура складається лише з тих критичних, але широко поширених переконань і настроїв, які формують «конкретні моделі орієнтації», що надають порядок і форму політичному процесу. Політична культура забезпечує структуру та значення політичній сфері, так само як культура загалом забезпечує узгодженість та інтегрованість у соціальне життя [51, с. 7–8].

Д. Кавана пропонує розглядати політичну культуру як загальний розподіл орієнтацій громадян на політичні об'єкти [39, с. 10–11]. За визначенням Д. Кавани, «орієнтації – це схильності до політичних дій: вони визначаються такими факторами як традиції, історичні спогади, мотиви, норми, емоції та символи. Ці орієнтації можна розбити на такі складові частини як пізнання (знання та усвідомлення політичної системи); афект (емоційна схильність до системи); та оцінка (судження про систему). Політичні об'єкти включають такі частини політичної системи як виконавча, законодавча та судова влада, політичні партії та групи тиску, уявлення індивіда про себе як політичного актора та його погляди на інших громадян» [39, с. 11].

Прибічники другого підходу (Ст. Уайт, Дж. Плейно, М. Дуглас) вбачають у політичній культурі вираз нормативних вимог чи сукупність типових зразків поведінки людини у політиці. Політико-культурні явища постають як певна стійка матриця поведінки людини, яка постійно відтворюється та орієнтує його на найпоширеніші в даному суспільстві норми та правила політичної гри. Подібний до першого, цей підхід відрізняється від нього

урахуванням не суб'єктивних мотивацій та орієнтацій, а соціалізованих та легітимізованих нормативів, які хоч і відносяться до сфери духовних явищ, проте являють собою об'єктивний фактор для політичних суб'єктів [2, с. 95].

За словами Ст. Уайта, «політичну культуру можна визначити як матрицю ставлення та поведінки, всередині якої знаходиться політична система. Тобто політична культура, як виражає, так і впливає на моделі політичних переконань і поведінки в межах даної політичної системи: вона інформує про дії політичних акторів; осмислює політичні символи, осередки ідентифікації та фундаментальні переконання та цінності; і загалом відображає і впливає на орієнтацію населення щодо інститутів та практики уряду» [59, с. 1]. «Політична культура» є ширшим поняттям ніж «кодекс поведінки» чи «політичний стиль», які стосуються дій або припущень певної групи всього населення (і зокрема її політичного керівництва); водночас це вужче поняття ніж «національний характер» чи «громадська думка», які мають значно ширший діапазон ніж політична система як така [59, с. 1].

Прибічники третього підходу (У. Розенбаум, І. Шапіро, П. Шаран) тлумачать «політичну культуру» як метод, стиль політичної діяльності суб'єкта, що втілює його ціннісні орієнтації (переконання, ідеали, принципи та інші базові погляди) у практичній поведінці. Таке трактування пояснює практичну поведінку людини як вираження її глибоких уявлень про державу, владу, суспільство тощо. Висловлюючи зв'язок політичної діяльності людини з пошуком ним відповідних ідеалів і цінностей, політична культура сприймається як постійно відтворювана духовна програма, що репродукує стійкі індивідуальні риси поведінки і мислення, не схильні до змін під впливом кон'юнктури. Проте ціннісні орієнтації та похідна від них політична поведінка не існують самі по собі. Вони завжди поміщені в конкретний контекст, без урахування якого неможливе адекватне розуміння та пояснення політичної поведінки. Отже, у цій схемі тісно пов'язані між собою – умови життя, ціннісні орієнтації і політична поведінка [2, с. 95–96].

У. Розенбаум виділяє три основних елементи «політичної культури»: «орієнтацію на урядові структури», «орієнтацію на інших у політичній системі» та «орієнтацію на власну політичну діяльність». «Орієнтація на урядові структури» включає «орієнтацію на режим» (як людина оцінює і реагує на основні державні інститути, його символи, посадових осіб і норми) та «орієнтацію на урядові запити та відповіді» (як люди відчувають і реагують на них). «Орієнтація на інших у політичній системі» включає «політичні ідентифікації» (політичні одиниці, географічні області та групи, до яких людина відчуває свою належність); «політичну довіру» (ступінь, до якої людина готова співпра-

цювати з іншими у громадському житті); та «правила гри» (уявлення людини про те, яких правил слід дотримуватись в громадському житті). «Орієнтації на власну політичну діяльність» включають «політичну компетентність» (як часто і у який спосіб людина бере участь у громадському житті) та «політичну ефективність» (відчуття того, як індивідуальні політичні дії можуть вплинути на політичний процес) [52, с. 6–7].

Багатомірність і багатозначність «політичної культури» обумовлена також поширеністю у науковому та публічному дискурсах принципово різних типологій «політичної культури», які не тільки доповнюють, але і нерідко протирічать одна одній. В основі цих типологій можуть лежати як одні й ті самі ознаки, так і різні. Нарешті, існують принципово різні підходи до визначення типів «політичної культури»: перший бере свій початок із порівняльної політології та зосереджується на макро-рівні, в той час як другий намагається безпосередньо виділити особливості та політичні субкультури кожного конкретного досліджуваного суспільства.

Найбільшу популярність здобула класична типологія політичних культур, запропонована Г. Алмондом і С. Вербою у роботі «Громадянська культура: політичні позиції і демократія у п'яти державах» (1963). Автори виділили три чистих типи політичної культури, які, за їх словами, не тільки не зустрічаються у чистому виді, але й у кожному конкретному суспільстві співіснують:

«Патріархальна політична культура» найбільш притаманна простим, традиційним політичним системам, в яких відсутні або розмиті спеціалізовані політичні ролі. Пріоритет віддається родовим, місцевим та релігійним спільнотам та іншим первинним групам. У населення нема запити на зміни та інтересу до політики, при цьому орієнтації на владні інститути мають позитивно забарвлений характер.

Для «підданської політичної культура» властива позитивна орієнтація на інституційно та функціонально диференційовану політичну систему та її «виходи», але орієнтація на «входи» та власну активну роль у політиці близька до нуля. Населення повністю підпорядковано законам і владі, що характерно для централізованих авторитарних систем.

Нарешті, «партиципаторна політична культура» передбачає, що населення позитивно зорієнтовано на систему загалом, зокрема на її «входи» та «виходи», а її члени схильні приймати активну роль у політиці. Вони компетентні, свідомі, активні та лояльні учасники політичного процесу, який співвідноситься із демократичною політичною системою.

Крім трьох чистих типів політичної культури Г. Алмонд і С. Верба виділили ще три типи змішаних політичних культур: патріархально-підданницьку, піддансько-партиципаторну та патріархально-партиципаторну. Специфічна суміш партиципаторних, підданських і патріархальних

орієнтації породжує, за їх словами, так звану громадянську культуру, що забезпечує якісне та ефективне функціонування демократичних політичних систем [22].

Поряд із класичною та найбільш званою типологією Г. Алмонда та С. Верби існує і багато інших. Зокрема типологія Д. Гіббонса, яка безпосередньо доповнює типологію Г. Алмонда та С. Верби ще одним чистим типом політичних культур, а саме «глядача» – типом, який нібито виводиться із політичної практики Південно-Східної Азії кінця 1960-х рр. [33].

В основі типології У Розенбаума лежить інша ознака – рівень однорідності політичної культури у суспільстві. Тип політичної культури визначається рівнем лояльності учасників політичного процесу до влади, дотриманням ними загальноприйнятих правил політичної гри, довірою та терпимістю до інших учасників політичного процесу. Відповідно до цієї ознаки виділяються «фрагментована» та «інтегрована» політичні культури. «Фрагментована політична культура» відображає роз'єднаність і конфліктність політичного життя, натомість «інтегрована політична культура» відображає злагоду та згоду у суспільстві [10, с. 13].

Виділяють і багато інших типологій політичної культури: в залежності від суб'єкта політики (загальнолюдська, цивілізаційна, національна, групова тощо), від сфер політичного процесу (панування, політичної участі, опозиції), від форм та методів здійснення влади (демократична, авторитарна, тоталітарна), від місця у політичній системі (домінуюча, периферійна), від ступеня поширеності (масова, елітарна), від сприйнятливості до перетворень (замкнена, відкрита), від історичної періодизації і форм існування у суспільстві тощо [10, с. 13].

Існує і принципово інший підхід до визначення типів «політичної культури», який зосереджується не на макро-рівні, а намагається виділити політичні характеристики та субкультури всередині досліджуваних націй. Цей підхід базується на теорії, розробленій для вирішення найбільш локальних і специфічних проявів політичних культурних відмінностей. Зокрема він намагається встановити більш тонкі субкультурні відмінності в американській політиці, а не розвивати всеосяжний погляд на американське громадянське суспільство. Так, Д. Елазар показав, що в Сполучених Штатах співіснують різні політичні субкультури: «індивідуалістична», «моралістична» та «традиціоналістська», які в різній пропорції притаманні різним американським штатам і місцевим громадам. Підставою виділення даних типів політичної культури є орієнтація громадянського суспільства на ринкові відносини, на норми моралі, на загальне благо, на збереження місцевої громади тощо [30].

Висновки. Суперечливість і непевність «політичної культури» як аналітичної категорії (і вод-

ночас її сила як елементу публічного дискурсу) обумовлена існуванням різних дефініцій та різних підходів до її визначення, в яких по-різному розставляються акценти. Причому за відмінностями дефініцій та дослідницьких практик стоять не тільки потреби різних політичних акторів, але і принципові методологічні проблеми, пов'язані як з концептуалізацією та операціоналізацією «політичної культури», так і з використанням отриманих результатів для пояснення політичних явищ і процесів.

У найзагальнішому вигляді проблеми концептуалізації політичної культури обумовлені тим, що це поняття претендує на роль містка між мікро- та макрорівнями політики. Найбільш важливим вододілом для концептуалізації політичної культури є інтерпретація її як психологічного феномену, що фіксується на рівні суб'єктивних орієнтацій, або ж як властивості спільноти, яка виявляється виключно на соцієтальному рівні. Звісно ця альтернатива позначає полюси, до яких тією чи іншою мірою тяжіють різні трактування «політичної культури», проте вибір «точки тяжіння» великою мірою визначає й методологію дослідження.

Багатовимірність і багатозначність «політичної культури» обумовлена також поширеністю у науковому та публічному дискурсах принципово різних типологій «політичної культури», які не тільки доповнюють, але і нерідко протирічать одна одній. В основі цих типологій можуть лежати як одні й ті самі ознаки, так і різні. Нарешті, існують принципово різні підходи до визначення типів «політичної культури»: перший бере свій початок із порівняльної політології та зосереджується на макро-рівні, в той час як другий намагається безпосередньо виділити особливості та політичні субкультури кожного конкретного досліджуваного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Береза С. В. Особливості політичної культури як частина загальної культури суспільства: сучасні виміри. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 15–19.
2. Бондаренко Р. Н. Дискурс политической культуры. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия : Социально-гуманитарные науки*. 2009. №9(142). С. 94–96.
3. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества. Москва : Наука, 1977. 703 с.
4. Дука А. В. Политическая культура – поиски теоретических оснований. *Политическая экспертиза (Политэкс)*. 2006. Т. 2. № 1. С. 7–30.
5. Єфтені Н. М. Проблеми формування політичної культури в сучасному українському суспільстві. *Актуальні проблеми політики*. Одеса : Фенікс. 2014. Вип. 53. С. 267–274.
6. Карпова Н. В. Политическая культура как структурный элемент механизма функционирования политических систем. *Вестник Московского университета. Серия Социология и политология*. 2016. № 1. С. 182–199.

7. Кисельов С., Рябов С. Політична культура в контексті загальнокультурного процесу України. *Магістеріум. Політичні студії*. К. : НУ «КиєвоМогилянська академія». 2008. Вип. 31. С. 5–19.
8. Колпаков В. В. Политическая культура и ее типология: традиция и современные подходы. *Социодинамика : сетевое издание*. 2017. № 3. С. 125–134.
9. Мельников А. П. Национальные особенности политической культуры. *Социально-экономические и правовые исследования*. Минск. 2010. № 3. С. 189–208.
10. Омеличкін О. В. Типология политической культуры. *Вестник Кемеровского государственного университета. Серия : Политические, социологические и экономические науки*. 2017. № 1. С. 12–19.
11. Остапенко М. А. Політична культура суспільства. К. : МАУП. 2008. 96 с.
12. Рудакевич О. М. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження. Тернопіль : ТНЕУ. 2013. 352 с.
13. Середа В. В. Політична культура України: діахронний вимір. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2014. Вип. 8. С. 175–190.
14. Смирнов М. Теория политической культуры: характеристики и применимость в российских условиях. *Власть*. 2011. № 1. С. 77–80.
15. Стегній О. Г. Соціологічні підходи до вивчення типів політичної культури. *Український соціум*. 2015. № 2. С. 26–35.
16. Стегній О. Г. Типи політичної культури регіональних спільнот України. *Вісник Львівського університету*. 2008. Вип. 2. С. 32–57.
17. Торяник В. М. Політична культура. Специфіка її формування та перспективи розвитку в Україні. *Право і суспільство*. 2013. № 4. С. 182–187.
18. Тульчинский Г. Л. Политические культуры: проблема изучения и типологии. *Международный журнал исследований культуры*. №1(14). 2014. С. 5–20.
19. Фарукшин М. Х. Российская политическая культура в российском научном дискурсе. *Политическая экспертиза (Политэкс)*. 2016. Т. 12. № 3. С. 4–25.
20. Фомин О. Н. Политическая культура как фактор политического процесса. *Власть*. 2012. № 3. С. 86–89.
21. Almond G. Comparative Political System. *The Journal of Politics*. 1956. Vol. 18. №3. P. 391–409.
22. Almond G.A., Verba S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. USA : First Sage Printing. 1989. 363 p.
23. Almond G.A. The Intellectual History of the Civic Culture Concept. *The Civic Culture Revisited / ed. by G. A. Almond, S. Verba*. Newbury Park : Sage. 1989. P. 1–36.
24. Basanez M. E. A world of three cultures: honor, achievement and joy. With foreword by R.F. Inglehart. New York : Oxford University Press. 2016. xx+388 p.
25. Cherniavsky E. Neocitizenship: Political Culture after Democracy. New York : New York University Press. 2017. x+215 p.
26. Chilton S. Defining political culture. *The Western Political Quarterly*. 1988. Vol. 41. № 3. P. 419–445.
27. Confucian culture and democracy / ed. by John Fuh-sheng Hsieh. World Scientific Publishing Co. 2015. xiv+252 p.
28. Culture Matters: How Values Shape Human Progress / ed. by L. E. Harrison, S. P. Huntington. New York : Basic Books. 2000. xxiv+348 p.
29. Democracy and Political Culture in Eastern Europe / ed. By H.-D. Klingemann, D. Fuchs, J. Zielonka. NY : Routledge. 2006. xii+399 p.
30. Elazar D. J. Afterword: Steps in the Study of American Political Culture. *Publius : The Journal of Federalism*. 1980. Vol. 10. № 2. P. 127–139.
31. Ellis R. J. American Political Cultures. New York : Oxford University Press. 1993. 251 p.
32. Gendzel G. Political culture: Genealogy of a concept. *The Journal of Interdisciplinary History*. Cambridge (MA) : The MIT Press. 1997. Vol. 28. № 2. P. 225–250.
33. Gibbons D. S. The spectator political culture: A refinement of the Almond and Verba model. *Journal of Commonwealth Political Studies*. 1971. Vol. 9. № 1. P. 19–35.
34. Gullhaj F. Democratization from Within: Political Culture and the Consolidation of Democracy in Post-Communist Albania. Roma : Edizioni Nuova Cultura. 2017. 302 p.
35. Inglehart R. Culture Shift in Advanced Industrial Society. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1990. xviii+484 p.
36. Inglehart R., Welzel Ch. Political Culture and Democracy: Analyzing Cross-Level Linkages. *Comparative Politics*. 2003. Vol. 36. № 1. P. 61–79.
37. Iran in the 20-th Century: Historiography and Political Culture / ed. by T. Atabaki. London : I. B. Tauris. 2009. xiii+336 p.
38. Johnson J. Conceptual problems as obstacles to progress in political science: Four decades of political culture research. *Journal of theoretical politics*. L. : Sage Publications. 2003. Vol. 15. № 1. P. 87–115.
39. Kavanagh D. Political Culture. London : Macmillan. 1972. 80 p.
40. Laitin D. D. The civic culture at 30. *The American Political Science Review*. 1995. Vol. 89. № 1. P. 168–173.
41. Lipset S. M. The Centrality of Political Culture. *Journal of Democracy*. 1990. Vol. 1. № 4. P. 80–83.
42. MacQueen B. J. Political Culture and Conflict Resolution in the Arab World: Lebanon and Algeria. Melbourne University Press. 2009. xvi+179 p.
43. Molchanov M. A. Political Culture and National Identity in Russian-Ukrainian Relations. College Station, TX : Texas A&M University Press. 2002. 350 p.
44. Norris P., Inglehart R. Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism. Cambridge University Press. 2019. xiv+540 p.
45. Pan Y. The Transformation of American Political Culture and the Impact on Foreign Strategy. New York, NY : Routledge. 2021. viii+208 p.
46. Political Culture and Communist Studies / ed. by A. Brown. London : The MacMillan Press Ltd. 1984. xii+211 p.
47. Political Culture and Political Change in Communist States / ed. by A. Brown, J. Gray. London : The MacMillan Press Ltd. 1979. xiv+286 p.
48. Political Culture in Post-Communist Russia: Formlessness and Recreation in a Traumatic Transition / ed. by J. Alexander. New York : St. Martin's Press. 2000. xii+267 p.

49. Political culture and post-communism / ed. by St. Whitefield. Basingstoke, New York : Palgrave Macmillan. xvi+234 p.

50. Price D. E. Islamic Political Culture, Democracy, and Human Rights A Comparative Study. Westport, Connecticut : Praeger Publishers. 1999. xvi+221 p.

51. Pye L. W. Introduction: Political Culture and Political Development. Political Culture and Political Development / ed. by L.W Pye., S. Verba. Princeton, New Jersey : Princeton University Press. 1969. P. 3–26.

52. Rosenbaum W. A. Political Culture: Basic Concepts in Political Science. New York : Praeger. 1975. 181 p.

53. Tang W. Populist authoritarianism: Chinese political culture and regime sustainability. New York : Oxford University Press, 2016. xiv+220 p.

54. The Islamic world and the West : an introduction to political cultures and international relations / ed. by K. Hafez. With a foreword by M. Arkoun and U. Steinbach. Transl. from the German by M. A. Kenny. Leiden : Brill. 2000. xvi+246 p.

55. Trump's America: Political Culture and National Identity / ed. by L. Kennedy. Great Britain : Edinburgh University Press Ltd. 2020. xiv+369 p.

56. Verba S. Conclusion: Comparative Political Culture by Sidney Verba. Political Culture and Political Development / ed. by L. W Pye., S. Verba. Princeton, New Jersey : Princeton University Press. 1969. P. 512–560.

57. Verba S. On revisiting The civic culture: a personal post-script. The Civic Culture Revisited / ed. by G.A. Almond, S. Verba. Newbury Park : Sage. 1989. P. 394–410.

58. Welch S. The concept of political culture. New York : St. Martin's press., 1993. ix+208 p.

59. White St. Political Culture and Soviet Politics. New York : St. Martin's press. 1979. xii+234 p.

60. Wiarda H. J. Political Culture, Political Science, and Identity Politics: An Uneasy Alliance. USA : Ashgate Publishing Company. 2014. xii+202 p.

REFERENCES:

1. Bereza, S. V. (2009) Osoblyvosti politychnoi kultury yak chastyna zahalnoi kultury suspilstva: suchasni vymiry. [Features of political culture as a part of general culture of society: current measurements]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 4: 15–19. [in Ukrainian]

2. Bondarenko, R. N. (2009) Diskurs politicheskoy kul'tury. [Discourse of political culture]. *Vestnik Yuzhno-Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Sotsial'no-gumanitarnyye nauki*. 9(142): 94–96. [in Russian]

3. Gerder, I. G. Idei k filosofii istorii chelovechestva. [Ideas for the philosophy of human history]. *Moskva : Nauka*, 1977. 703 p. [in Russian]

4. Duka, A. V. (2006) Politicheskaya kul'tura – poiski teoreticheskikh osnovaniy. [Political culture – the search for theoretical foundations]. *Politicheskaya ekspertiza (Politeks)*. 2(1): 7–30. [in Russian]

5. Yeftieni, N. M. (2014) Problemy formuvannya politychnoi kultury v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi [Problems of political culture' formation in modern Ukrainian society]. *Aktualni problemy polityky*. Odesa: Feniks. 53: 267–274. [in Ukrainian]

6. Karpova, N. V. (2016) Politicheskaya kul'tura kak strukturnyy element mekhanizma funktsionirovaniya

politicheskikh sistem. [Political culture as a structural element in the mechanism of political systems]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya Sotsiologiya i politologiya*. 1: 182–199. [in Russian]

7. Kyselov S., Riabov S. (2008) Politychna kultura v konteksti zahalno-kulturnoho protsesu Ukrainy. *Mahisterium. Politychni studii*. K. : NU «KyievoMohylianska akademii». 31: 5–19. [in Ukrainian]

8. Kolpakov, V. V. (2017) Politicheskaya kul'tura i yeye tipologiya: traditsiya i sovremennyye podkhody. [Approaches to the definition of the term «political culture»]. *Sotsiodinamika : setevoye izdaniye*. 3: 125–134. [in Russian]

9. Mel'nikov, A. P. (2010) Nacional'nye osobennosti politicheskoy kul'tury [National characteristics of political culture]. *Sotsial'no-ehkonomicheskie i pravovye issledovaniya*. Minsk. 3: 189–208. [in Russian]

10. Omelichkin, O. V. (2017) Tipologiya politicheskoy kul'tury. [The typology of political culture]. *Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Politicheskkiye, sotsiologicheskkiye i ekonomicheskkiye nauki. Series: Political, sociological and economic sciences*. 1: 12–19. [in Russian]

11. Ostapenko, M. A. Politychna kultura suspilstva. [Political culture of society]. K. : MAUP. 2008. 96 p. [in Ukrainian]

12. Rudakevych, O. M. Politychna kultura natsionalnykh spilnot: teoriia ta metodolohiia doslidzhennia. [Political culture of national communities: theory and methodology of research]. Ternopil : TNEU. 2013. 352 p. [in Ukrainian]

13. Sereda, V.V. (2014) Politychna kultura Ukrainy: diakhronnyi vymir. [Political culture: diachronic analysis]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya sotsiologichna*. 8: 175–190. [in Ukrainian]

14. Smirnov, M. (2011) Teoriya politicheskoy kul'tury: kharakteristiki i primenimost' v rossiyskikh usloviyakh. [The theory of political culture: characteristics and applicability in Russian conditions]. *Vlast'*. 2011. 1: 77–80. [in Russian]

15. Stehni, O. H. (2015) Sotsiologichni pidkhody do vyvchennia typiv politychnoi kultury. [Sociological approaches to study types of political culture]. *Ukrainskyi sotsium*. 2: 26–35. [in Ukrainian]

16. Stehni, O. H. (2008) Typy politychnoi kultury rehionalnykh spilnot Ukrainy. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. 2: 32–57. [in Ukrainian]

17. Torianyk, V. M. (2013) Politychna kultura. Spetsyfika yii formuvannya ta perspektyvy rozvytku v Ukraini. [Political culture. The specifics of its formation and prospects for development in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*. 4: 182–187. [in Ukrainian]

18. Tul'chinskiy, G. L. (2014) Politicheskkiye kul'tury: problema izucheniya i tipologii. [Political cultures: the problem of studying and typologies]. *Mezhdunarodnyy zhurnal issledovaniy kul'tury*. 1(14): 5–20. [in Russian]

19. Farukshin, M. Kh. (2016) Rossiyskaya politicheskaya kul'tura v rossiyskom nauchnom diskurse. [The Russian political culture in the Russian academic discourse]. *Politicheskaya ekspertiza (Politeks)*. 12(3): 4–25. [in Russian]

20. Fomin, O. N. (2012) Politicheskaya kul'tura kak faktor politicheskogo protsesa. [Political culture as a factor in the political process]. *Vlast'*. 3: 86–89. [in Russian]

21. Almond, G. (1956) Comparative Political System. *The Journal of Politics*. 18(3): 391–409.
22. Almond G. A., Verba S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. USA : First Sage Printing. 1989. 363 p.
23. Almond, G. A. The Intellectual History of the Civic Culture Concept. The Civic Culture Revisited / ed. by G.A. Almond, S. Verba. Newbury Park : Sage. 1989. 1–36.
24. Basanez, M.E. A world of three cultures: honor, achievement and joy. With foreword by R.F. Inglehart. New York : Oxford University Press. 2016. xx+388 p.
25. Cherniavsky, E. Neocitizenship: Political Culture after Democracy. New York : New York University Press. 2017. x+215 p.
26. Chilton, S. (1988) Defining political culture. *The Western Political Quarterly*. 41(3): 419–445.
27. Confucian culture and democracy / ed. by John Fuh-sheng Hsieh. World Scientific Publishing Co. 2015. xiv+252 p.
28. Culture Matters: How Values Shape Human Progress / ed. by L. E. Harrison, S. P. Huntington. New York : Basic Books. 2000. xxiv+348 p.
29. Democracy and Political Culture in Eastern Europe / ed. By H.-D. Klingemann, D. Fuchs, J. Zielonka. NY : Routledge. 2006. xii+399 p.
30. Elazar, D. J. (1980) Afterword: Steps in the Study of American Political Culture. Publius: *The Journal of Federalism*. 10(2): 127–139.
31. Ellis, R. J. American Political Cultures. New York : Oxford University Press. 1993. 251 p.
32. Gendzel, G. (1997) Political culture: Genealogy of a concept. *The Journal of Interdisciplinary History*. Cambridge (MA) : The MIT Press. 28(2): 225–250.
33. Gibbons, D.S. (1971) The spectator political culture: A refinement of the Almond and Verba model. *Journal of Commonwealth Political Studies*. 9(1): 19–35.
34. Gullhaj, F. Democratization from Within: Political Culture and the Consolidation of Democracy in Post-Communist Albania. Roma : Edizioni Nuova Cultura. 2017. 302 p.
35. Inglehart, R. Culture Shift in Advanced Industrial Society. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1990. xviii+484 p.
36. Inglehart R., Welzel Ch. (2003) Political Culture and Democracy: Analyzing Cross-Level Linkages. *Comparative Politics*. 36(1): 61–79.
37. Iran in the 20-th Century: Historiography and Political Culture / ed. by T. Atabaki. London : I. B. Tauris. 2009. xiii+336 p.
38. Johnson, J. (2003) Conceptual problems as obstacles to progress in political science: Four decades of political culture research. *Journal of theoretical politics*. L. : Sage Publications. 15(1): 87–115.
39. Kavanagh, D. Political Culture. London : Macmillan. 1972. 80 p.
40. Laitin, D. D. (1995) The civic culture at 30. *The American Political Science Review*. 89(1): 168–173.
41. Lipset, S. M. (1990) The Centrality of Political Culture. *Journal of Democracy*. 1(4): 80–83.
42. MacQueen, B. J. Political Culture and Conflict Resolution in the Arab World: Lebanon and Algeria. Melbourne University Press. 2009. xvi+179 p.
43. Molchanov, M. A. Political Culture and National Identity in Russian-Ukrainian Relations. College Station, TX : Texas A&M University Press. 2002. 350 p.
44. Norris P., Inglehart R. Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism. Cambridge University Press. 2019. xiv+540 p.
45. Pan, Y. The Transformation of American Political Culture and the Impact on Foreign Strategy. New York, NY : Routledge. 2021. viii+208 p.
46. Political Culture and Communist Studies / ed. by A. Brown. London : The MacMillan Press Ltd. 1984. xii+211 p.
47. Political Culture and Political Change in Communist States / ed. by A. Brown, J. Gray. London : The MacMillan Press Ltd. 1979. xiv+286 p.
48. Political Culture in Post-Communist Russia: Formlessness and Recreation in a Traumatic Transition / ed. by J. Alexander. New York : St. Martin's Press. 2000. xii+267 p.
49. Political culture and post-communism / ed. by St. Whitefield. Basingstoke, New York : Palgrave Macmillan. xvi+234 p.
50. Price, D. E. Islamic Political Culture, Democracy, and Human Rights A Comparative Study. Westport, Connecticut : Praeger Publishers. 1999. xvi+221 p.
51. Pye, L. W. Introduction: Political Culture and Political Development. Political Culture and Political Development / ed. by L. W. Pye., S. Verba. Princeton, New Jersey : Princeton University Press. 1969. 3–26.
52. Rosenbaum, W.A. Political Culture: Basic Concepts in Political Science. New York : Praeger. 1975. 181 p.
53. Tang, W. Populist authoritarianism: Chinese political culture and regime sustainability. New York : Oxford University Press, 2016. xiv+220 p.
54. The Islamic world and the West : an introduction to political cultures and international relations / ed. by K. Hafez. With a foreword by M. Arkoun and U. Steinbach. Transl. from the German by M. A. Kenny. Leiden : Brill. 2000. xvi+246 p.
55. Trump's America: Political Culture and National Identity / ed. by L. Kennedy. Great Britain : Edinburgh University Press Ltd. 2020. xiv+369 p.
56. Verba, S. Conclusion: Comparative Political Culture by Sidney Verba. Political Culture and Political Development / ed. by L.W Pye., S. Verba. Princeton, New Jersey : Princeton University Press. 1969. 512–560.
57. Verba, S. On revisiting The civic culture: a personal post-script. The Civic Culture Revisited / ed. by G.A. Almond, S. Verba. Newbury Park : Sage. 1989. 394–410.
58. Welch, S. The concept of political culture. New York : St. Martin's press. 1993. ix+208 p.
59. White, St. Political Culture and Soviet Politics. New York : St. Martin's press. 1979. xii+234 p.
60. Wiarda, H. J. Political Culture, Political Science, and Identity Politics: An Uneasy Alliance. USA : Ashgate Publishing Company. 2014. xii+202 p.

The category of “political culture” in scientific and public discourses

Baklanova Nataliia Mikhailivna

Ph. D. in Political Science,
Associate Professor at the Department
of World History and Methodology
of Science
South Ukrainian National
Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26,
Odesa, Ukraine

Bukach Valery Mikhailovych

Ph. D. in History, Associate Professor,
Private-Professor at the Department
of World History and Methodology
of Science
South-Ukrainian National
Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26,
Odesa, Ukraine

The relevance of the study is determined by the fact that “political culture” as a term and topic of political research is one of the most popular, especially in the post-Soviet and post-socialist countries. Moreover, “political culture” is considered one of the basic scientific concepts and directions, despite its controversy and uncertainty.

The goal of the study is to reveal the meaning of the category “political culture” and the peculiarity of its use in scientific and public discourses. The study is based on systematic, interdisciplinary and discursive approaches, the use of which, to a large extent, has allowed us to achieve this goal. Special scientific methods such as content analysis and deconstruction method were used. These allowed us to critically rethink “political culture” and the peculiarity of its use in scientific and public discourses.

It was found that inconsistency and uncertainty of “political culture” as an analytical category (and at the same time its strength as an element of public discourse) is due to the existence of different definitions and different approaches to the definitions, in which are different accents. Moreover, the differences in definitions and research practices are connected not only to the activities of different political actors, but also to fundamental methodological issues related to conceptualization and operationalization of “political culture” and the use of obtained results in explanation of political phenomena and processes.

In most general form, the problems of conceptualization of political culture are due to the fact that the concept claims to be a bridge between the micro- and macro-levels of politics. The most important watershed for the conceptualization of political culture is its interpretation as a psychological phenomenon, that is fixed at the level of subjective orientations, or as a quality of the community, which is manifested exclusively at the societal level. Of course, this alternative refers to the different poles, to which different interpretations of “political culture” more or less tend, but the choice of “the point of gravity” largely determines the methodology of the research.

The multidimensionality and multiplicity of “political culture” is also due to the prevalence in scientific and public discourses of fundamentally different typologies of “political culture”, which not only complement, but often contradict each other. These typologies might be based on the same or different features. Finally, there are fundamentally different approaches to define the types of “political culture”: the first originates from comparative political science and focuses at macro-level, while the second tries to identify features and political subcultures of each particular society directly.

Key words: political culture, political action, scientific discourse, public discourse.

Дума Богданна Андріївна
Рослонь Домініка-Анна Томашівна

Вплив європейської цивілізаційної ідентичності на геополітичний вибір України

УДК 327(477:100):316.752
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.17>

Дума Богданна Андріївна
студентка кафедри політології
і міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна

Рослонь Домініка-Анна Томашівна
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна

Самоідентифікаційна проблематика є поширеною не тільки в площині особистісного рівня внутрішнього світоустрою людини, ця проблематика є ширшою, вона торкається націй і держав. Відповідно до складного історичного минулого українців – ціннісний базис і самоідентифікаційні питання завжди ставали основними перед загрозою небезпеки існування незалежності України, зокрема, коли це торкається питань – вибору курсу держави з багатовекторного курсу до одновекторності, творення правової держави і високого рівня життя громадян. Саме ці питання спонукали до знайомства українців з європейською системою цінностей і стилю життя, які виявилися стратегічно необхідними для процвітання. Взірцем істинно правової та розвинутої країни для українців стали країни-члени Європейського Союзу (ЄС). Тому бажання громадськості у 2014 році з підписанням «Угоди про асоціацію з Європейським Союзом» Україною стало стратегічним вибором більшості громадського суспільства до власноручного творення країни, яка наближить їх до європейського ідеалу. Угода про асоціацію відкрила для України можливість ініціативи «Східного партнерства». Охарактеризована у цій роботі ініціатива створена європейськими провідними лідерами, викликала численну кількість суперечок навколо принципів роботи ініціативи, залученості учасників і перспектив від участі країн-учасниць Східного партнерства у цій ініціативі. Зокрема, схожий дискурс відбувається і в українському політичному середовищі, оскільки критики і скептики впевнені у тому, що ця ініціатива є альтернативою і можливим максимумом для країн-учасниць ініціативи замість повноцінного членства у структурі ЄС, що не є бажаною перспективою для України. Попри наявні суперечки навколо «Східного партнерства» в своїй практичній парадигмі вона реалізовує себе як перспективна ініціатива для реалізації і плавної інтеграції українців в європейське суспільство. Для розкриття усіх переваг і недоліків програми Європейського Союзу «Східного партнерства» розкрито питання європейських цінностей, які є об'єднуючим фундаментом усіх європейських країн; проаналізована критика і переваги програми, їхня реалізація в Україні і ефективність інтеграції українців в ціннісне середовище європейської системи цінностей.

Ключові слова: європейські цінності, євразійські цінності, Східне партнерство, самоідентифікація, цивілізаційний вибір.

Вступ. Тридцятиріччя незалежності України змушує кожного громадянина провести саморефлексію щодо процесів розвитку України і паралельно спонукає до пошуку відповідей на просте самоідентифікаційне питання. Сам процес самоідентифікації українців розмежувався чітко опісля Революції Гідності 2013–2014 рр. і військової агресії Російської Федерації. Оскільки попередні спроби відірватися від поглинення України євразійськими цінностями (мається на увазі «Помаранчева Революція») не зумовили до безкомпромісного відмежування українського населення від квазіряданських спогадів і симпатизації до «братського народу». Опісля подій 2014 року дистанціювання українців від євразійських цінностей і зміна курсу розвитку держави були кількісно і якісно помітними. На даний час, у 2021 році, ми спостерігаємо схожий стан, в якому перебувала Україна в період між «Помаранчевою Революцією» і «Революцією Гідності», маємо на увазі, що владна монобільшість почала відвертатися від прямого курсу України для імплементації європейських цінностей. Натомість владна еліта демонструє явну симпатію країнам сходу, навіть наявні чіткі процеси

налагодження двосторонніх відносин з Російською Федерацією і Китайською Народною Республікою. З погляду дипломатичної практики, налагодження багатовекторних відносин і побудова міцних партнерських взаємин між державами є основою. Тому, цей кейс із новообраною стратегією міжнародних взаємин не варто сприймати надто критично. Оскільки акцентування на співпраці тільки у площині одновекторності може спричинити до майбутньої тотальної залежності. Важливим постає саме визначення меж багатовекторних відносин, щоб вони не спонукали до втручання чи зміни відстоювання громадянським суспільством України основних європейських цінностей. Оскільки така тісна співпраця створює загрозу повторного втручання євразійської системи цінностей у проєвропейську систему цінностей українців. Саме тому, в цей непростий і доленосний для України час, вартує переконливо відстояти свою громадянську позицію, оскільки усі революції незалежної України супроводжувалися гаслами європейських цінностей і європейського курсу розвитку держави. Великий вплив для інтеграції українців в ціннісно-орієнтоване європейське суспільство відіграє

програма «Східного партнерства», яка активно реалізується через процеси громадянської участі, тим самим займаючи стан своєрідного «європейського посла», який спостерігає за розвитком і дотримання курсу України, і у випадку успішного дотримання застосовується підхід «більше за більше» (чим більший прогрес країни в здійсненні реформ, тим більшу підтримку ці країни-партнери отримують від Європейського союзу) [6].

Мета та завдання. Метою постає розгляд майбутніх перспектив розвитку, імплементації і захисту європейських цінностей в українському суспільстві як природне цивілізаційне явище попри агресивну реалізацію цивілізаційної війни євразійських цінностей (основний, але не єдиний носій цих цінностей, які агресивно намагаються закріпитися в Україні – Російська Федерація) з європейськими в Україні. Завданнями цього дослідження є:

1. Обґрунтування відмінностей європейських і євразійських цінностей. Шляхи їхнього прояву в Україні;

2. Аналіз успішної реалізації ціннісно-європейських кейсів владними і інформаційними силами для їхньої природної інтеграції в українське суспільство.

3. Цивілізаційно ціннісно-орієнтований конфлікт гібридної війни у контексті євроінтеграції України і агресії Російської Федерації.

Методи дослідження. У ході написання статті було використано загальнонаукові методи: порівняльний – для визначення спільних і відмінних рис європейської від євразійських цінностей; історичний – аналіз історичних подій задля відслідкування ціннісних трансформаційних процесів українців; аналітичний – наведення гіпотез і рекомендацій, висвітлення причинно-наслідкових явищ щодо наявного стану суспільної думки громадян України.

Результати. Проблематика самоідентифікації і наявності відмінностей різних націй створює межі, які об'єднують одні групи людей у нації і своєю вищою формою утворення національні об'єднання утворюючи національні держави. У час прогресивного інформаційного суспільства і наявності успішних моделей державного врядування проблематики самоідентифікації не мало виникати. У прогресивних європейських державах країн – членів ЄС такі візії і проблематика самоідентифікації та самопізнання почали виникати нещодавно, оскільки основними цінностями і курсом розвитку держав та добробуту громадян був їхній економічний добробут та самореалізація. Недаремно в психологічній практиці поширена думка, що коли людина задовільняє свої першочергові потреби для виживання, вона починає велику кількість енергії приділяти своєму культурному, духовно-ціннісному середовищу і визначенні особистих проблем, відповідності до певних груп та ін. Не варто нехтувати і іншими чинниками, які впливали на тво-

рення європейської історії, тим самим створивши основу для наявного сучасного стану країн-членів ЄС. У контексті України ситуація протилежна. Оскільки самоідентифікаційне питання українців означало право на виживання нації. Тому, попри численні схожі ціннісні риси українців і європейців нашу спільну світову історію, саме в час після 1346 року (після чуми) наші цивілізаційні спільні візії були примусово розділеними, у Західній і Східній Європі державницько-управлінський характер значно відрізнявся, що відокремлює від спільного до цього шляху розвитку країн. Даний процес спотворив і утворив нові ціннісні принципи, де «виживання» у Східній Європі стало радше ціллю задля існування, натомість, у Західній Європі почалися процеси, де цінність людини почала зароджуватися (можна вважати це закладенням фундаменту, який виразився у майбутньому у «Весну народів»).

Для подальшого аналізу цієї проблеми, доцільним постає висвітлення значення дефініції «цінності». Цінності – кількісний, якісний і моральний набір поведінково-адаптаційних якостей певної групи людей, об'єднань, народностей, які формуються під впливом історичних і соціокультурних явищ на певній території. Тобто, цінності є своєрідним фундаментом, завдяки якому відбувається самоідентифікація людини як громадянина чи як людини, яка себе відносить до певної народності чи території відповідно певних вподобань, спільного історичного минулого, релігії, поведінкових норм, системи світогляду і спільними культурно-мовними ознаками [3]. Дослідник С. Гантінгтон інтерпретує значення «цивілізаційної ідентичності» схожим чином – як найвищий із декількох рівнів ідентифікації людей; вони – «найбільші “ми”, усередині яких кожен відчуває себе в культурному сенсі як удома і відрізняє себе від усіх інших “їх”» [1]. Це безпрограшна схема самоідентифікації, поділу і усвідомлення відмінності одних від інших. Самий поділ на «європейську» і «євразійську» ідентичності дослідив і систематизував дослідник Йосиф Зісельс, який звів цінності у порівняльну таблицю (Додаток 1) [2].

У попередніх дослідженнях була висловлена нами згода з позицією дослідника Йосифа Зісельса, ця думка мала наступний характер у нашому розумінні і підтвердженні її правдивості в час до 24 лютого 2022 року. Зокрема, ми хочемо виділити, що раніше присутній «цивілізаційний конфлікт» (між європейськими цінностями і євразійськими) переріс у «цивілізаційну війну». Суть нашої позиції до 24 лютого 2022 року: з огляду на сучасний стан і ціннісний базис українського суспільства, Україна постає своєрідним містком між двома ідентичностями, оскільки через історичний вплив на формування і виживання української нації в Україні сформувалося два типи ідентичностей. Залежно від регіону ці ідентичності –

Європейські та Євразійські цінності

Простір свободи без внутрішніх кордонів	Євразійська держава максимально централізована та ізольована від сусідів
Безпека без внутрішніх кордонів	Пошук внутрішніх та зовнішніх ворогів є безумовним атрибутом держави
Правосуддя без внутрішніх кордонів	Воля правителя вище будь-яких законів
Верховенство права, правовий простір	Корумпованість та залежність суду від верховної влади
Захист прав людини, зокрема прав дитини	Замість системи особистих прав існує ієрархія особистих привілеїв
Найвищою цінністю європейської держави є людина та її права	Найвищою цінністю євразійської держави є сама держава
Мир, безпека, сталий розвиток Землі	Євразійська держава завжди суттєво воєнізована
Суворе дотримання та розвиток міжнародного права, зокрема дотримання принципів хартії ООН	Євразійська держава немислима без відчуття якоїсь вищої мети
Всі силові структури знаходяться під суворим контролем демократичного парламенту	Гіпертрофовану важливість має таємна поліція, яка знаходиться під повним контролем авторитарної влади
Високо конкурентоспроможна соціальна ринкова економіка	Централізована олігархічна економіка
Соціальна справедливість та соціальний захист, подолання бідності. Повна зайнятість та соціальний прогрес	Величезний розрив між бідними та багатими
Діяльність носіїв верховної влади обмежена законом	Постать носія верховної влади сакральна. Перевибори майже неможливі
Створення оптимальних умов для максимальної самореалізації будь-якої людини, починаючи з дитинства	Державний розвиток здібностей тільки тих дітей та людей, здібності яких корисні для підсилення авторитарної держави

«європейська» і «євразійська», проявляються різнопланово, переважно домінують в певному регіоні постає одна з цих систем цінностей. Посиленням чи зменшенням однієї із цих ідентичностей можуть полягати у: відмінності розвитку регіонів, багатостолітньому впливу іноземної держави на регіон, кількості освіченого населення, наявності спільного кордону з іншими державами.

Гіпотеза висловлена після 24 лютого 2022 року: відбувся своєрідний ренесанс української нації, які через створений Російською Федерацією геноциду українців, змусив остаточно і різко представників українства які сповідували «євразійську систему цінностей» виробити примусове її знищення і відторгнення як природної частини свого буття. Це відбулося в більшості випадків, але будучи об'єктивними, ми розуміємо, що існує загроза подальшого просочення «євразійської системи цінностей» в українське суспільство. Може бути винайдений новий підхід задля впливу на українців. Тому, постає нагальність вміння чинити опір і відстоювати свої національну ідентичність і її належність до європейської системи цінностей.

Розглядаючи цінності України у контексті самоідентифікаційного поняття через призму багатостолітньої історії і новітніх реалій, слід зазначити, що за час незалежності України було здійснено дві революції під гаслами європейських цінностей. Оскільки відповідно до важкої історії, українці усвідомлюють ціну втрати незалежності України.

Попри таку потужну волю громадянського суспільства, наші закордонні партнери скептично реагували чи надавали підтримку українцям. Отже, перспектива розвитку європейських цінностей в Україні наявна відповідно до історичних факторів різних періодів в історії України, зокрема і новітньої історії. Об'єктивних причин для такої реакції було багато, основними стали:

1. Україна асоціювалася з маріонетковою державою, яка лобіює інтереси Російської Федерації на міжнародній арені.

2. Розгубленість і наявність курсу багатовекторної політики дискредитували імідж України як сильного міжнародного актора через невизначеність і гнучкість перед іншими державами.

3. Відсутність демократичних і незалежних інституцій задля забезпечення системи «стримувальних і противаг».

4. Нівелювання цінності законодавства, дотримання закону і відповідно до незабезпечення «особистої відповідальності» за злочин чи правопорушення.

5. Нахабна і демонстративна корупція в усіх категоріях суспільства і структурах.

6. Відсутність незалежних ЗМІ.

7. Порушення механізму передачі влади «знизу-вгору».

Варто відзначити, що обидві революції («Помаранчева Революція» і «Революція Гідності») зумовили міжнародний політиком особисто поспілкуватися

з учасниками мітингів безпосередньо під час цих подій. Саме це надихнуло і переконало в щирості євроінтеграційних процесів українських громадян. Зокрема, російсько-українська війна, супроводжена геноцидом української нації з наявним ідеологічним характером, утворює напруженість світових цінностей і моральності людства, де Україна постала захисницею фундаментальних європейських і моральних цінностей. Це спонукало до утворення численної кількості дипломатичних місій, переговорних процесів, відкриття нових наглядальних структур, які своєю присутністю нагадують громадянам про нашу ціль і мотивують за неї боротися, оскільки підписання партнерських угод не гарантує потенційного включення до міжнародних організацій. Саме ці ключові історичні революції, продемонстрували ставлення інших країн-партнерів, до суверенних і демократичних цінностей українського суспільства і сприйняття України як об'єкта міжнародних відносин. З дипломатичної практики, такі напружені відносини між країнами потрібно налагоджувати через механізми м'якої сили і культурної дипломатії. Оскільки причини скептичного ставлення щодо демократичних проявів можуть бути спричинені різноманітними чинниками від дезінформаційних до політичного режиму країни, який не є демократичними (тоталітарний, авторитарний).

Продовжуючи тему дипломатії, вартує оцінити потенціал програми «Східного партнерства», яка від часу створення піддавалася численній критиці. Зокрема, програма з початку створення, а це 2009 рік, не враховувала культурних, історичних і самоідентифікаційних особливостей усіх країн-членів програми «Східного партнерства». Усі програми, ініціативи, діалоги були однобічними. Оскільки, країни Східної Європи були невідомою партнерською територією, тому стереотипно сприймалася. Цей факт іншого ставлення до країн Східної Європи створює почуття, наче «ми не є частиною Європи». Виникає припущення що дійсно долучитися до Європейської родини ЄС доступно тільки обраним, а не для всіх країн які є на території Європи, навіть попри те що географічно країни перебувають в самому центрі Європи. Станом на 2022 рік цей недолік частково усунуто. І специфіка роботи з цією ініціативою, практично демонструє, що ініціатива Європейського Союзу «Східне партнерство» є своєрідною альтернативою членства у Європейському Союзі країнам Східної Європи. Усвідомлення цієї позиції викликає незадоволення певних країн-членів «Східного партнерства», які, відповідно до стратегічної зовнішньої політики, націлені стати повноправними членами європейського регіонального об'єднання. Хоча вже присутній історичний подвиг – Європейський Союз 13 березня 2022 року опісля довгої дискусії оголосили приналежність України до Європейської

родини, це означає, що подальше членство залежить тільки тепер від нас, оскільки, Україна вже пододала бар'єри у світосприйнятті європейців, щодо нашої нації. Що знаменує новий прогрес у програмах від ініціативи ЄС «Східного партнерства», що буде вирішуватися через дипломатичну роботу.

Дипломатичні процеси є комплексними, нам невідомі і не є доступні результати кулуарних переговорних процесів на дипломатичному рівні, тому із доступних громадськості джерел інформації, зокрема особистих сторінок представників української влади, ми можемо робити висновок, що українські політичні сили не є задоволеними від сучасного стану програми «Східного партнерства», очевидно, що влада бажає більшого. Існують цілком реальні підстави, що Європейський Союз перегляне специфіку роботи ініціативи «Східного партнерства», відповідно до нових геополітичних викликів і економічних вигод. Останній саміт «Східного партнерства» у 2021 році, який був організований на вищому рівні, заклав фундамент для рішучих змін. Чітко виділилися позиція країн – членів «Східного партнерства», які відстоюють розширення можливостей програми. В такому випадку стає реальною інша альтернатива, якщо бажання країн-членів не будуть реалізовані Європейським Союзом, – це створення власного об'єднання країнами-членами ЄС задля регіональної економічної інтеграції. Це перспективна ініціатива, але її можливе утворення може існувати тільки в довгостроковому припущенні. Більш вірогідним є варіант, що програма «Східного партнерства» вийде на новий рівень з ширшими можливостями, щоб надати підтримку і запевнювати у невідворотності свого рішення Україну в час того як Україна буде завершувати процеси безпечного входження до родини Європейського Союзу не зазнавши економічних втрат чи колапсу.

Зауваження міністра МЗС України Дмитра Кулеби і президента Володимира Зеленського про неефективність і вмирання «Східного партнерства» не є доцільними повноцінно [5]. Оскільки з перерахованих вище фактів про «Східне партнерство», воно повноцінно виконує свою зазначену нормативну роль. А прагнення більших перспектив Україною – це природне амбіційне прагнення, на яке програма в час свого створення 2009 року не закладала більших перспектив, ніж зазначено. Безумовною вигодою для країн-членів програми «Східного партнерства» є їхня повноцінна участь і залученість у цих ініціативах. Оскільки представники ініціативи «Східного партнерства» в Україні і інших країнах-членах, насамперед, виконують обов'язок спостерігачів, які контролюють виконання наданою ЄС Україні «дорожньої карти» і, попри це, своїми освітньо-науковими і культурними програмами, «Східне партнерство» допомагає

громадянам країн поринути у систему європейських цінностей. Завдяки цим процесам і наявністю волонтерських, громадських і міжнародних структур популяризація європейських цінностей серед українського населення (в основному серед молоді), продовжує стрімко зростати. До прикладу, станом на 2021 рік українці більше готові долучитися до ЄС, ніж до НАТО [4]. Це демонструє наскільки бажання кращого рівня життя, закріплення верховенства права і справедливого суду, незалежних ЗМІ, укріплення демократичних і моральних цінностей переважають над «оборонними» навіть в час війни.

Розглядаючи іншу точку зору, така позиція українців може бути викликана тим, що забезпечений неякісний рівень комунікації між владою і громадянами. Тобто, громадяни не розуміють справжні цілі структури НАТО, а натомість підтримують ЄС через ще пам'ятні події Революції Гідності і просте бажання такого ж рівня життя «як у Європі». Це підкріплюється тим, що саме приєднання України до ЄС стане панацеєю від усіх проблем в державі і суспільстві. В такому разі постає питання всенародного дискурсу. Варто задавати питання українцям, чути їхні думки і доходити до спільних рішень. Оскільки, надії і мрії пересічного громадянина зможуть бути зруйновані реальними наслідками, що може призвести до масових незадоволень, тим самим знецінюючи європейські цінності в очах громадян – ці цінності почнуть зневажатися і ігноруватися, що може призвести до важкопередбачуваних наслідків. Таким наслідком може стати бажання повернення до старого звичного минулого з використанням євразійських цінностей, що є малоімовірним з оглядом на війну в Україні, але загроза існує допоки країна-агресор досі межує з нашим кордоном. Саме бажання українців змін цієї євразійської системи з бажанням втілення кращої зразкової успішної моделі – європейської, спровокувала агресивну поведінку щодо України і її євроантлантичної інтеграції у Російській Федерації. Тим самим утворивши цивілізаційно ціннісно-орієнтований конфлікт («цивілізаційний конфлікт») спершу гібридної війни, який потім трансформувався у «цивілізаційно-ідеологічну війну» у контексті євроінтеграції України і агресії Російської Федерації. Бажання Російської Федерації до впливу і світового лідерства не усунуть конфлікт, навіть після зміни влади він буде існувати після деескалації війни і перемоги України у війні. Оскільки російський лібералізм завершується на українському питанні. Тому, цивілізаційно-ціннісна боротьба буде тривати довго і не можна допускати, щоб Україна послабилася в будь-яких управлінських чи інституційних ланках. Це доля України – стати сильною, тому така ціннісно-цивілізаційна боротьба із сильним ворогом спонукає її до вимушеного стрімкого розвитку.

Висновки. Цінності – як основа ідентичності і самоідентифікації громадян, є основоположним базисом стійкої і могутньої держави. Якщо нація має сумніви щодо правильності вибору цінностей чи перебуває в їхньому пошуку – ці нації є вразливими і вони легко піддаються маніпуляціям, навіть ставлять під сумнів право на своє існування. В такому стані перебували українці до 24 лютого 2022 року і саме війна змусила пробудити національні гени кожного українця, які наповнені високим патріотичним почуттям і усвідомленням основних цінностей, стовпів які формують націю. І раніше довоєне соціопитування українців демонструвала високі показники і бажання інтегруватися до ЄС. Оскільки більшість громадян не є політично грамотними, і їхні бажання – це часто утопічні мрії, які мали б здійснитися просто долучившись до структури ЄС. Ці мрії легко руйнуються в реальність майбутньої великої праці, яку варто буде зробити. І це є небезпечним чинником, оскільки зважаючи на країну цивілізаційного агресора – Російську Федерацію з якою межує кордон України і агресивної політики країни-агресора; минулого українців до 24 лютого які перебували у стані «містка» між двома ідентичностями зможе послабити прихильність до євроінтеграційних процесів. Сумнівно, що українці розчаруються в членстві у структурі ЄС оскільки це довготривалий амбіційний цілеспрямований вектор розвитку України із залученням нашого громадянського суспільства. Попри це, тривожні припущення не можна ігнорувати з огляду над наполегливим втручанням Російської Федерації у внутрішню і зовнішню політику нашої країни з вимогою нашого повернення до системи «євразійський цінностей». Це малоімовірна перспектива, оскільки 24 лютого Російська Федерація остаточно запустила механізм невідворотного процесу – української самодостатності, пробудження національних генів і позбавлення комплексу меншовартості. Виявилось, щоб наблизитися до членства в ЄС, потрібно було пробудити в українців хвилю патріотичного духу і сильного воїна. Членство в європейському союзі неменуча, але варто не хетувати інтеграційними можливостями для громадян України, щоб природньо долучитися до структури ЄС без економічних викликів, які зможуть спричинити невдоволення серед наших громадян. Саме тому, для вирішення цієї проблематики варто залучати владні структури для діалогу з громадянською щодо основних питань щодо вибору нашого політичного міжнародного курсу держави. Необхідно налагодити двосторонню комунікацію і впровадити коректний політичний дискурс з громадянами України, щодо особливостей європейських структур і їхньої роботи. Саме правильна комунікація допоможе донести тонкощі європейської функціональної системи різних рівнів, оскільки ціннісна складова українцями досягнута.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. Л., 2006. С. 11.
2. Зісельс Й. Розсуди мої помисли / Йосиф Зісельс. Київ : Дух і Літера, 2021. 464 с.
3. Значення діаграми Інглхarta. 2018. URL: <https://ip0000.wordpress.com/2018/02/17/ingl2/amp/>
4. Опитування МРІ в Україні свідчить про незмінну підтримку європейської інтеграції на тлі пандемії COVID-19. 2021. URL: https://www.iri.org.ua/sites/default/files/editor-files/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D1%81-%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B7_%D0%9C%D0%A0%D0%86_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%8C17.pdf
5. Очікування України від формату «Східного партнерства». 2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/11/15/7130305/>
6. Східне партнерство. 2021. URL: <https://mfa.gov.ua/yevropej skaintegraciya/ shidne-partnerstvo>

REFERENCES:

1. Huntington S. (2006) Protystoyannya tsyvilizatsiy ta zmina svitovoho poryadku [Confrontation of civilizations and world order change]. S. 11. [in Ukrainian].

2. Zisels J. (2021) Rozsudy moyi pomysly [Judgments of my thoughts]: Spirit and Letter S. 464. [in Ukrainian].
3. Znachennya diahramy Inhlkharta (2022) [The value of the Inglehart diagram]. URL: <https://ip0000.wordpress.com/2018/02/17/ingl2/amp/> [in Ukrainian].
4. Opytuvannya MRI v Ukrayini svidchyt' pro nezminnu pidtrymku yevropeys'koyi intehratsiyi na tli pandemiyi COVID-19 (2022) [The MRI survey in Ukraine testifies to the constant support of European integration against the background of the COVID-19 pandemic] URL: https://www.iri.org.ua/sites/default/files/editor-files/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D1%81-%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B7_%D0%9C%D0%A0%D0%86_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%8C17.pdf [in Ukrainian].
5. Ochikuvannya Ukrayiny vid formatu «Skhidnoho partnerstva» (2022) [Expectations of Ukraine from the format of the «Eastern Partnership»]. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/11/15/7130305/> [in Ukrainian].
6. Skhidne partnerstvo (2022) [Eastern Partnership] URL: <https://mfa.gov.ua/yevropejska-integraciya/shidne-partnerstvo> [in Ukrainian].

The influence of European civilizing identity on Ukraine's geopolitical choice

Duma Bohdanna Andriivna

Student at the Department Political Science and International Relations Lviv Polytechnic National University Stepan Bandera str., 12, Lviv, Ukraine

Roslon Dominika-Anna Tomashivna

Candidate of Political Science, Assistant Professor at the Department of Political Science and International Relations Lviv Polytechnic National University Stepan Bandera str., 12, Lviv, Ukraine

Self-identification issues are common not only in the personal level of the internal world order of man, this issue is broader, it affects nations and states. According to the complex historical past of Ukrainians, the value base and self-identification issues have always been the main threat to Ukraine's independence, especially when it comes to choosing a course from a multi-vector to a single-vector course, creating the rule of law and a high standard of living. It was these issues that prompted Ukrainians to become acquainted with the European system of values and lifestyles which proved to be strategically necessary for prosperity. The member states of the European Union (EU) became the beau ideal of a truly constitutional and developed country for Ukrainians. Therefore, the desire of the public in 2014, with the signing of the Association Agreement between the European Union and Ukraine, became a strategic choice of the majority of civil society to create their own country, which will bring them closer to the European ideal. The Association Agreement opened up the Eastern Partnership initiative opportunities for Ukraine. The initiative described in this paper, created by European leaders, has caused a great deal of controversy over the principles of the initiative, the involvement of its participants and the prospects for their participation therein. In particular, a similar discourse occurs in the Ukrainian political environment, as critics and sceptics believe that this initiative is an alternative to the full membership in the EU, resembling the highest limit for the member states, which is not a desirable prospect for Ukraine. Despite the existing controversy over the Eastern Partnership, in its practical paradigm it is realizing itself as a promising initiative for the realization and smooth integration of Ukrainians into European society. The advantages and disadvantages of the European Union's Eastern Partnership program, the issues of European values, which are the unifying foundation of all European countries, are revealed; the critique and benefits of the program, their implementation in Ukraine and the effectiveness of integration of Ukrainians into the European value system are analyzed.

Key words: European values, Eurasian values, Eastern Partnership, self-identification, civilizational war.

Литвиненко Алла Іванівна
Букіна Тетяна Вікторівна

Незламність української нації – уроки для світу

УДК 321(477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.18>

Литвиненко Алла Іванівна
кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри соціальних
Полтавського національного
педагогічного університету
імені В. Г. Короленка
вул. Остроградського, 2,
Полтава, Україна

Букіна Тетяна Вікторівна
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціальних
та загальнотехнічних дисциплін
Національного університету
кораблебудування
імені адмірала Макарова
вул. Одеська, 107, Первомайськ,
Миколаївська область, Україна

У статті досліджуються особливості незламності української нації, що може стати уроками для світу та прикладом для наслідування та запозичення в національні характери нації. Проаналізовано трактування сутності категорії «національний характер», який визначається як сукупність «соціально-психологічних якостей, які є спільними для національної спільноти на певному етапі розвитку та виявляються у ціннісних ставленнях до світу, у культурі, традиціях та звичаях; «національний характер українського народу» трактується як цінність рис української нації, які формувалися протягом усього періоду етногенезу українського народу. Визначено, що національний характер не є незмінною субстанцією, він змінюється під впливом екологічних, історичних, соціально-культурних, політичних факторів. Встановлено, що український національний характер визначають природно-географічні, культурно-історичні, соціально-економічні, соціально-політичні умови життя українського народу. Визначено, що для українського національного характеру притаманні господарливість, працьовитість, гостинність, доброзичливість, обережність, сентиментальність, винахідливість, хоробрість, рішучість, незламність, героїзм, самопожертва, тощо. Встановлено, що після повномасштабного вторгнення РФ на Україну в 2022 році, відбулося формування єдності та згуртованості українського народу у боротьбі за національну самобутність. Встановлено, що за майже два місяці війни в Україні, не було більшої єдності серед українців, ніж понад тридцять років тому. Визначено, що у сфері соціальних відносин український національний характер поєднаний з демократизмом, толерантністю, релігійністю, повагою до суверенних прав особистості, але тяжіє до анархічності, протидії будь-яким формам підпорядкування. Встановлено, що на зламах історії людство вражало приклади незламності духу українських вояків, які не замислюючися йшли на смерть і у вічність заради процвітання своєї Батьківщини. Визначено, що сьогодні українці є символом непереможності та незламності, символом того, що люди в будь-якій країні можуть стати найкращими людьми на землі в будь-який момент.

Ключові слова: українська нація, народ, національний характер, незламність.

Постановка проблеми. Проблема формування національного характеру українського народу є надзвичайно важливою та актуальною, оскільки наукове осмислення такої проблеми продиктовано національними інтересами та насущними потребами нашої країни, український національний характер є одним із важливих чинників сучасних процесів розвитку нації і державотворення в Україні. У XIX столітті поняття національного характеру було чи не найскладнішою проблемою української філософської думки, пов'язаної з активними національними процесами, що розгорталися в той час. Водночас почала розвиватися філософія української національної ідеї, яка була суттєво пов'язана з аналізом специфіки живого світу українського народу та його культури як чинників формування рис українського національного характеру.

Результати ретроспективного аналізу патріотичного виховання в Україні показують, що теорія патріотичного виховання зазнала комплексного розвитку від концепції української національної самосвідомості, її безперервної ліквідації радянською владою до української незалежності та протистояння російській агресії і повномасштабному вторгненню РФ на територію України. Джерела патріотичного виховання полягають в особливостях еволюції суспільства в різні історичні періоди. Але завжди,

коли українцям доводилося братися за зброю, щоб захистити свою державу, це набувало загального значення, тому актуальним є дослідження особливостей незламності української нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематику дослідження особливостей національного характеру українців та незламності української нації досліджує значна кількість науковців. Зокрема, наукові праці А. Пономарьова, А. Стюпіна, В. Мірошніченка, Д. Мейса, І. А. Хижняка, І. Дейнеги, М. Гримича, Н. Дічека, О. Доманської, О. Кульчицького, П. Гнатенка, Т. Потапчука, Ю. Ковтуна присвячені аналізу деяких історичних аспектів у формуванні національного характеру українців, які вплинули на становлення незламності української нації.

Мета статті. Метою роботи є дослідження особливостей незламності української нації, що може стати уроками для світу та прикладом для наслідування і запозичення в національні характери націй. Для досягнення мети визначено наступні завдання: 1) визначити теоретичну сутність понять «національний характер» та «національний характер українського народу»; 2) встановити характерні особливості національного характеру українців; 3) проаналізувати незламність української нації.

При проведенні дослідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження,

зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний аналіз та історичний метод.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідження показують, що феноменологія національного характеру охоплює різні рівні соціальної діяльності. Це проявляється не тільки в діяльності різних соціальних суб'єктів, починаючи від великих соціальних груп (нації) і закінчуючи окремою особою, яка представляє цю націю, а й через панівне ставлення суспільства, системи моральних стандартів, соціальних норм, установок, основних цінностей, форм соціалізації, принципів виховання через характер взаємодії людей та вплив довкілля, різноманітність групового світогляду, форм ведення домашнього господарства, відпочинку тощо [6, с. 27–31; 14; 15, с. 256]. Дослідники визначають національний характер переважно як сукупність соціально-психологічних рис або констант, спільних для конкретної нації на певному етапі її розвитку [6, с. 27–31].

П. Гнатенко вважає, що національний характер – це сукупність «соціально-психологічних якостей (національно-психологічних напрямків, стереотипів), які є спільними для національної спільноти на певному етапі розвитку та виявляються у ціннісних ставленнях до світу, у культурі, традиціях та звичаях» [5, с. 6]. Загалом національний характер формується в межах історичного розвитку нації. Причому на цей процес впливають такі чинники як клімат, географічне положення та ландшафтна територія, де відбувається формування нації, соціально-історичні умови життя людей, стан і характер культури та освіти.

Національний характер визначається як специфічна, історично сформована системна цілісність різноманітних ознак і властивостей, характерних для національної спільноти, що забезпечує цій спільноті ту якісну визначеність, що дозволяє відрізнити психологію одного народу від іншого.

Національний характер українського народу – це цінність рис української нації, які формувалася протягом усього періоду етногенезу українського народу. І це визначає приналежність людини до тієї чи іншої національної спільноти, лежить в основі національно-культурної самобутності всіх представників певного етносу. Це створює у свідомості відчуття спорідненості людини з іншими представниками нації [4, с. 24].

Національний характер не є незмінною субстанцією, він змінюється під впливом екологічних, історичних, соціально-культурних, політичних факторів. Зокрема, український національний характер визначають природно-географічні, культурно-історичні, соціально-економічні, соціально-політичні умови життя українського народу; він проявляється в культурі, мові, традиціях, звичаях, обрядах, звичках, уподобаннях українського народу. Національний характер характеризується специфікою емо-

цій, почуттів, настроїв, інтенсивністю реагування на події, що відбуваються. Незважаючи на мінливість соціального середовища, відносна стабільність рис національного характеру є результатом появи певної інертності внаслідок міжпоколінної передачі колективного досвіду.

Дуже часто сучасні дослідження звужують поняття «національний характер» до простого набору різноманітних ознак і властивостей, характерних для певної національної спільноти [14]. Але таке розуміння національного характеру досить спрощене й однобічне, оскільки даний підхід не розкриває ідентичності досліджуваного явища.

Оскільки національний характер являється цілісною системою стійких і типових для громади ознак і властивостей, що створюють не тільки суму чи сукупність ознак, а й внутрішню інтегровану єдність, системну цілісність характеристик, що забезпечують для цієї спільноти не тільки якісну визначеність, а й відображають системну специфіку культурно-історичного прогресу суспільства (тут мається на увазі історична залежність цивілізаційного прогресу нації, особливості, що формуються у представників спільноти на кожному етапі її розвитку).

Починаючи з діяльності Кирило-Мефодіївського братства, особливо М. Костомарова, концепція українського національного характеру набула статусу наукової, світоглядної проблеми. Окремі сторони українського національного характеру, пов'язані насамперед з розвитком української національної ідеї, яку досліджували найвідоміші діячі української культури, такі як В. Антонович, М. Драгоманов, О. Потебня, Т. Шевченко, І. Франко, М. Грушевський, Д. Донцов, М. Міхновський, Ю. Липа, В. Липинський, М. Хвильовий та ін. Проблему визначення та характеристики національного характеру можна знайти в працях С. Андрусіва, Т. Возняка, П. Гнатенка, В. Москальця.

Серед вітчизняних дослідників відсутня однастайна думка щодо визначення національного характеру. Пояснюючи феномен національного характеру, пропонуємо розглядати його не просто як сукупність окремих елементів, сукупність властивостей, а як цілісність. Дана позиція ґрунтується на тому, що її чинники взаємопов'язані, взаємозалежні й становлять цілісне структурне утворення. Таким чином, під національним характером розуміємо цілісне явище, семантичне поле якого включає такі компоненти, як: психічні, етнічні та соціальні [3].

Риси національного характеру українців формувалися протягом тисячоліть як універсали. Досліджуючи феномен української людини, варто зауважити, що поняття «українська людина» охоплює і свідомих і несвідомих українців, а також і неукраїнців, котрі не за етнічним походженням, а за вольовим чинником стали свідомими українцями. Чинниками, що вплинули на формування

душі української людини визнано расовий, географічний, історичний, соціологічний, культуро-морфічний і психічний [10, с. 51; 2].

Для українського національного характеру притаманні з давніх-давен господарливість, працьовитість, гостинність і доброзичливість у стосунках як з співгромадянами, так і з чужоземцями, обережність, сентиментальність, але водночас винахідливість та хоробрість, рішучість та незламність, героїзм та самопожертва, коли необхідно взяти до рук зброю. Українець глибоко пов'язаний з рідним краєм, де народився та виріс, де дана риса характеру зветься «антеїзмом».

Недостатня єдність і згуртованість українців пояснюється, перш за все, їх індивідуалізмом і перегукується з менталітетом народів Західної Європи, однак після повномасштабного військового вторгнення РФ на Україну в 2022 році, де дані події сприяли формуванню єдності та згуртованості українського народу, у боротьбі за національну самобутність [1].

За майже два місяці війни в Україні не було більшої єдності серед українців, ніж понад тридцять років тому [13]. У сфері соціальних відносин український національний характер поєднаний з демократизмом, толерантністю, повагою до суверенних прав особистості, але тяжіє до анархічності, протидії будь-яким формам підпорядкування, а також українці глибоко релігійні, причому дана релігійність добре осмислена [1].

Неодноразово на зламах історії людство вряжали приклади незламності духу українських вояків, що не замислюючися йшли на смерть і у вічність заради процвітання своєї Батьківщини. Підготовка захисників країни – воїнів її Збройних Сил завжди містила в собі проблему розуміння смертності тіла і безсмертя людського духу Захисника, розв'язати яку у смисловому аспекті можливо на прикладі безсмертних народних героїв.

В національній спадщині існує явище «висотою у всю національну культуру, глибиною у всю людську душу» (І. Дейнега) [7], – це поезія, творчість і життя України Т.Г. Шевченка. Безсмертна народна шана, якої зазнала пам'ять Т.Г. Шевченка як постаті-монумента національної слави, що втілює собою дух, славу і геній українського народу, практично не знає аналогів в світі. Хто, як не Т.Г. Шевченко втілює у собі особистість Захисника України.

Творчість Т.Г. Шевченка складає невичерпне істотне ідентифікаційне джерело для українського народу як нації. Ще представники перших хвиль української еміграції брали з собою Біблію, українські писанки, рушник та Кобзаря. І зараз Т. Шевченко постає у всій своїй безмежності і неосяжності генія, що сходить до нас у його мистецькій, літературній спадщині, біографічному поступі. У сучасній реальності необхідність забезпечення захисту країни на крутих зламах історії, де особистість Т.Г. Шевченка

виступає сповненою національного і соціального значення, що єднає суспільство [8; 18].

Аналізуючи історію, встановлено, що позитивні риси українського менталітету особливо повно проявлялися на крутих поворотах його долі [16]. У контексті патріотичного виховання українців слід зауважити, що основним завданням громадянина є служіння соціуму заради досягнення суспільного блага, де дана мета чітко і повсюдно лунає на військових акціях і парадах: «Служу народу України!». Найкращі представники українського народу керувались даним гаслом у своїй діяльності ще з княжих та козацьких часів, що знайшло своє відображення в українських піснях і думах. Дану віддану звичайну службу Вітчизні продовжили воїни Армії УНР, солдати Другої Світової війни, вояки УПА та військовоє формування ЗСУ. Враховуючи поточну ситуацію в Україні, яка виборює свою незалежність та захищає свободу цілого світу, тому необхідно виховувати патріотизм в молоді для досягнення справжньої незалежності і свободи України [9].

На початку 90-х рр. надзвичайної актуальності набуває одвічне прагнення українців до свободи і відновлення української державності. Дані риси були притаманні на ментально-генетичному рівні і старшому поколінню українців, і особливо представникам молоді, в тому числі студентству. В Україні були сформовані нові політичні партії і громадські організації, розгорнувся активний національно-визвольний громадський рух, в жовтні 1990 р. відбулося резонансне голодування студентів на Майдані. 1 грудня 1991 р. за підтримку Акту проголошення незалежності України проголосувало понад 90% учасників референдуму. Ментальний дух свободи кожного разу охоплював українців і змушував їх активно виступати і під час Майданів, і прикордонного інциденту на Косі Тузла, і під час газового тиску Росії, і при підписанні та ратифікації Харківських угод тощо [16].

У 30-тих роках ХХ століття внаслідок численних утисків, приниження, масових репресій, русифікації-деукраїнізації і цілеспрямованого фізичного винищення українців вони опинилися в постгенцидному стані, відбувся справжній етнічний надлом, наслідки якого ми ще і досі не до кінця подолали і вони суттєво впливають на рівень нашої самоідентифікації [11, с. 615–616].

У 2010 р. до управління державою прийшли політичні сили, які не мали інтересу до проблем історичної пам'яті та української ідентичності, а займались питаннями зміцнення влади і переділу власності, що досить швидко викликало широке незадоволення серед українців. Авторитарний і антиукраїнський режим Януковича не витримав випробування часом, у зв'язку з чим, відбувся новий сплеск народного протесту – Революція гідності 2013–2014 рр., що продемонструвала непохитну відданість українців

європейському вибору, цінностям свободи і гідності людини [16].

Під час Революції гідності у 2013–2014 рр. спостерігався особливо високий рівень громадської активності. Для розбудови сучасної держави і пристойного життя не менш важлива і інша риса менталітету українців – їх «одвічний демократизм» як типова прикмета суто європейської нації. Достатньо наголосити, що з усіх пострадянських країн (за винятком Прибалтики), лише Україна і Грузія спромоглися на демократичний шлях розвитку і курс на євроінтеграцію.

Тимчасове намагання української влади на початку нового століття затвердити авторитарний режим чи скасувати курс на євроінтеграцію був рішуче відкинтий двома Майданами – Помаранчевою революцією і Революцією гідності. Незважаючи на всі негаразди останніх років – російську анексію Криму і розв'язування війни на Сході України та повномасштабного вторгнення на територію України – незламний характер українського менталітету, історичний досвід народу та широка підтримка практично всіх цивілізованих країн світу неодмінно призведе до нашої перемоги [17].

Військова агресія з боку РФ не лише не зупинила європейських прагнень України, але навіть прискорила їх і зробила безповоротними, сприяла консолідації нації, мобілізації її зусиль для забезпечення оборони і незалежності. Не випадково журналісти писали, що «Путін зробив українців патріотами своєї країни». За понад вісім років ведення бойових дій тисячі людей загинули, ще більше стали інвалідами, кожного дня повідомляють про нові і нові втрати. Мільйони людей позбулися своїх домівок, місця роботи і змушені були переїхати. В результаті за понад вісім років у свідомості українців відбулися значні зміни, переосмислення історичної пам'яті, суттєво підвищився рівень їх національної ідентичності [16].

Українська армія та український народ зазнали удару, який міг розгромити багатьох, проте не українців. За ці часи український народ довів собі та всьому світу, що для кожного з нас Україна – це понад усе. За майже два місяці повномасштабної війни український народ, українські міста і села продемонстрували, що російські окупанти не будуть панувати на нашій землі. Попереду в українського народу ще дуже важкий період. Наш єдиний спосіб – це протистояти натиску РФ, незважаючи на всі труднощі [12].

Сьогодні українці є символом непереможності та незламності, символом того, що люди в будь-якій країні можуть стати найкращими людьми на землі в будь-який момент [13]. Сьогодні Україна та український народ переживає важкі часи. Щодня у складних бойових умовах, під кулями та ракетами системи «Град» російських терористів ціною свого життя прикордонники та ЗСУ пере-

шкоджають штучному роз'єднанню країни, демонструючи кращі риси захисників Вітчизни, а саме незламність українського народу. Виконуючи свій обов'язок із захисту суверенітету та територіальної цілісності України, прикордонники та ЗСУ своїм героїзмом, мужністю та хоробрістю вписали славу сторінку в історію України. Схиляємо голови перед патріотами, які до кінця виконали свій військовий обов'язок, до останнього подиху залишилися вірними священному обов'язку військової присяги та віддали найдорожче – своє життя – за Україну. Мужність, незламність та героїзм наших побратимів під час виконання бойового завдання є прикладом самовідданого служіння Батьківщині, українському народу, патріотизму, мужності в ім'я миру в нашій державі, в ім'я збереження цілісності України та незламності українського народу.

Отже, межі патріотизму розширилися, де з-за сучасних умов він передбачає вміння захищати суверенітет і цілісність держави, служити на благо українського народу. Останні дослідження патріотизму висвітлюють реалії суспільного життя незалежної України, тому сьогодні існує нове трактування патріотизму. Патріотизм – це сукупність моральних принципів, які характеризують відношення людини до своєї землі, мови, історії та культури і мобілізують її на працю і служіння в ім'я народу, влади держави, її територіальної цілісності та суверенітету. Дані установки виявляються в комплексі соціальних емоцій, настроїв, переконань, способів дій і поведінки, що прийнято називати любов'ю до Батьківщини. Сьогодні український народ має право говорити про український патріотизм, який є формою реалізації вищих національних інтересів та характеризує незламність українського народу і визначає власних патріотів [2].

Таким чином, в контексті аналізу незламності української нації, досвід України може стати уроками для світу та прикладом для наслідування та запозичення в національні характери націй.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі проведеного дослідження можна дійти висновку, що дослідження особливостей незламності української нації набуває все більшої актуальності з-за сучасних умов. Використання досвіду та досягнень власного народу є неocenним для самого народу, в тому числі в організації та забезпеченні патріотичного виховання українців. Люди, які ціною свого життя і здоров'я у запеклій битві з ворогом боролися за добре для нас життя, безумовно, потребують нашої найвищої поваги.

Щодо побудови в Україні нового демократичного суспільства, нащадки славного героїчного етносу нашої незламної нації, повинні знати, що без пам'яті про героїчне історичне минуле, вшанування подвигів предків не було б сучасних героїв-патріотів, які готові віддати життя за єдність нашої України, цілісність її кордонів та вмотиво-

вані на героїчні подвиги. Героїчний подвиг офіцерів і солдатів є національною гордістю українського народу. З історії відомо про подвиги і жертвність прикордонників під час Другої світової війни, героїзм і мужність захисників Батьківщини, які споглядаємо тепер. Цей міцний зв'язок поколінь свідчить про нашу силу, непереможність, незламність і велике щасливе майбутнє України. Взаємозв'язок і взаємозалежність цих категорій є перспективою подальшого дослідження проблеми. Таким чином, подальше ґрунтовне дослідження і висвітлення незламності української нації може стати уроками для світу, а їх аналіз й оцінка мають стати надійним та ефективним дороговказом сучасним державам і запорукою від втрати своєї самобутності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Domanska O. Поняття «культурний час» як вимір національного культурного простору в координатах українського характеру. *KELM (Knowledge, Education, Law, and Management)*. 2015. № 3. С. 52–63.
2. Miroshnichenko V. Understanding patriotism in connection with second world war and present-day border guards' generations. *Науковий огляд*. 2016. № 11(32). Рр. 116–124.
3. Potapchuk T. V. National Character Of Ukrainian People As A Component Of National And Cultural Identity. Rivne State Humanitarian University. 2013. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN24/engl/41.pdf>
4. Газіна І. О. Формування першооснов національної самосвідомості у дітей старшого дошкільного віку засобами української народної музики : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 – дошкільна педагогіка ; Ін-т проблем виховання АПН України. К., 2008. 20 с.
5. Гнатенко П. І. Український національний характер. К. : ДОК-К, 1997. 114 с.
6. Гримич М. Два виміри національного характеру. *Наука і суспільство*. 1991. № 8. С. 27–31.
7. Дейнега І. Великий син українського народу. *Народна армія*. 2003. Спецвипуск. № 11. С. 1–4.
8. Дічек Н. П. Шевченко Тарас Григорович. Українська педагогіка в персоналіях. К. : Либідь, 2005. С. 258–275.
9. Ковтун Ю. В. Патріотичне виховання військовослужбовців як основа становлення української національної еліти. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2016. Вип. 1. С. 49–53.
10. Кульчицький О. Світовідчуження українця. *Українська душа*. К., 1992. С. 48–65.
11. Мейс Д. «Ваші мертві вибрали мене...» / за заг. ред. Л. Івшиної. К. : ЗАТ «Українська прес-група», 2008. 672 с.
12. Міністерство оборони України. Month of invincibility – address of the Minister of Defense of Ukraine Oleksii Reznikov. 2022. URL: <https://www.mil.gov.ua/en/news/2022/03/24/month-of-invincibility-%E2%80%93-address-of-the-minister-of-defense-of-ukraine-oleksii-reznikov/>
13. Офіс Президента України. Address by the President: Ukrainians are a symbol of invincibility. 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/zvernennya-prezidenta-ukrayinci-simvol-nezlamnosti-73281>

14. Пірен М. І. Основи етнопсихології. Пірен. К., 1996. 385 с.

15. Пономарьов А. Українська етнографія: курс лекцій : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : Либідь, 1994. 317 с.

16. Стьопін А. Менталітет українського народу як основа його національної ідентичності. *Дόξα / Докса*. 2017. Вип. 1(27). С. 69–81.

17. Стьопін А. Чому перемога неминуча. *Чорноморські новини*. 2016. № 78(21756). URL: <https://m.prichernomorie.com.ua/odessa/monitorings/2016-09-10/189527.php>

18. Хижняк І. А. Психологічне сприяння розвитку особистості захисника країни на спадщині Т. Г. Шевченка. *Наука і освіта*. 2010. № 4–5. С. 54–59.

REFERENCES:

1. Domanska O. (2015). Ponjattja «kuljturnyj chas» jak vymir nacionalnogho kuljturnogho prostoru v koordynatakh ukrajinskogho kharakteru [The concept of «cultural time» as a dimension of national cultural space in the coordinates of the Ukrainian character]. *KELM (Knowledge, Education, Law, and Management)*, 3, 52–63 [in Ukrainian].
2. Miroshnichenko V. (2016). Understanding patriotism in connection with second world war and present-day border guards' generations. *Naukovyj oghljad*, 11(32), 116–124 [in Ukrainian].
3. Potapchuk T. V. (2013). National Character Of Ukrainian People As A Component Of National And Cultural Identity. Rivne State Humanitarian University. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN24/engl/41.pdf> [in Ukrainian].
4. Ghazina I. O. (2008). Formuvannja pershoosnov nacionalnoji samosvidomosti u ditej starshogho doshkilnogho viku zasobamy ukrajinskoji narodnoji muzyky : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk [Formation of the basics of national self-consciousness in children of senior preschool age by means of Ukrainian folk music]. In-t problem vykhovannja APN Ukrajinjy. K. [in Ukrainian].
5. Ghnatenko P. I. (1997). Ukrajinskyj nacionalnyj kharakter [Ukrainian national character]. K. : DOK-K [in Ukrainian].
6. Ghrymych M. (1991). Dva vymiry nacionalnogho kharakteru [Two dimensions of national character]. *Nauka i suspiljstvo*, 8, 27–31 [in Ukrainian].
7. Dejnegha I. (2003). Velykyj syn ukrajinskogho narodu [The great son of the Ukrainian people]. *Narodna armija*, 11, 1–4 [in Ukrainian].
8. Dichek N. P. (2005). Shevchenko Taras Ghyrghorovych. Ukrajinsjka pedaghoghika v personalijakh [Shevchenko Taras Grigorovich. Ukrainian pedagogy in personalities]. K. : Lybidj [in Ukrainian].
9. Kovtun Ju. V. (2016). Patriotychnе vykhovannja vijsjkovosluzhbovciv jak osnova stanovlennja ukrajinskoji nacionalnoji elity [Patriotic education of servicemen as a basis for the formation of the Ukrainian national elite]. *Visnyk Zhytomysjkogho derzhavnogho universytetu imeni Ivana Franka. Filosofsiki nauky*, 1, 49–53 [in Ukrainian].
10. Kuljchycykij O. (1992). Svitovidchuvannja ukrajincja [Worldview of the Ukrainian]. *Ukrajinsjka dusha*. K. [in Ukrainian].
11. Mejs D. (2008). «Vashi mertvi vybraly mene...». K. : ZAT «Ukrajinsjka pres-ghrupa» [in Ukrainian].

12. Ministerstvo obrony Ukrainy. Month of invincibility – address of the Minister of Defense of Ukraine Oleksii Reznikov. 2022. URL: <https://www.mil.gov.ua/en/news/2022/03/24/month-of-invincibility-%E2%80%93-address-of-the-minister-of-defense-of-ukraine-oleksii-reznikov/> [in Ukrainian].

13. Ofis Prezydenta Ukrainy. Address by the President: Ukrainians are a symbol of invincibility. 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/zvernennya-prezidenta-ukrayinci-simvol-nezlamnosti-73281> [in Ukrainian].

14. Piren M. I. (1996). Osnovy etnopsykholohiji [Fundamentals of ethnopsychology]. K. [in Ukrainian].

15. Ponomarjov A. (1994). Ukrajinsjka etnoghrafija: kurs lekcij: navch. posib. dlja stud. vyshh. navch. zakl. [Ukrainian ethnography: a course of lectures: textbook. way. for students. higher textbook lock]. K. : Lybidj [in Ukrainian].

16. Stjopin A. (2017). Mentalitet ukrajinsjkogho narodu jak osnova jogho nacionaljnoji identychnosti [The mentality of the Ukrainian people as the basis of its national identity]. *Δόξα / Doksa*, 1 (27), 69–81 [in Ukrainian].

17. Stjopin A. (2016). Chomu peremogha nemynucha. Chornomorsjki novyny [Why victory is inevitable]. *Chornomorsjki novyny*, 78(21756). URL: <https://m.prichernomorie.com.ua/odessa/monitorings/2016-09-10/189527.php> [in Ukrainian].

18. Khyzhnjak I. A. (2010). Psykholohichne spryannja rozvytku osobystosti zakhysnyka krajiny na spadshyni T. Gh. Shevchenka [Psychological assistance in the development of the personality of the defender of the country on the legacy of Taras Shevchenko]. *Nauka i osvita*, 4–5, 54–59 [in Ukrainian].

The inviolability of the Ukrainian nation – lessons for the world

Lytvynenko Alla Ivanivna

Candidate of Art History, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Cultural Studies
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University
Ostrogradski str., 2, Poltava, Ukraine

Bukina Tetiana Viktorivna

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social and General Technical Disciplines
Admiral Makarov National University of Shipbuilding
Odessa str., 107, Pervomaysk, Mykolaiv region, Ukraine

The paper studies the features of the inviolability of the Ukrainian nation, which can become a lesson for the world and an example for imitation and borrowing from the national characters of nations. The interpretation of the essence of the categories "national character" is analyzed, which is defined as a set of socio-psychological qualities that are common to the national community at a certain stage of development and are manifested in values of culture, culture, traditions and customs; "National character of the Ukrainian people" is interpreted as the value of the features of the Ukrainian nation, which were formed during the whole period of ethnogenesis of the Ukrainian people. It is determined that the national character is not an invariable substance, it changes under the influence of environmental, historical, socio-cultural, political factors. It is established that the Ukrainian national character is determined by natural-geographical, cultural-historical, socio-economic, socio-political living conditions of the Ukrainian people. It is determined that the Ukrainian national character is characterized by economy, diligence, hospitality, kindness, caution, sentimentality, ingenuity, courage, determination, steadfastness, heroism, self-sacrifice, etc. It is established that after the full-scale invasion of Russia in Ukraine in 2022, there was a formation of unity and cohesion of the Ukrainian people in the struggle for national identity. It is established that for almost two months in the war in Ukraine, there was no greater unity among Ukrainians than more than thirty years ago. It is determined that in the sphere of social relations the Ukrainian national character is combined with democracy, tolerance, religiosity, respect for the sovereign rights of the individual, but tends to anarchy, opposition to any form of subordination. It has been established that at the turning points of history mankind was struck by examples of the indomitable spirit of Ukrainian soldiers who without hesitation went to their deaths and eternity for the prosperity of their homeland. It is determined that today Ukrainians are a symbol of invincibility, a symbol that people in any country can become the best people on earth at any time.

Key words: Ukrainian nation, people, national character, inviolability.

Метельська Анна Володимирівна

Імідж лідера – одна з основних причин появи медіакратій та інформаційних автократій

УДК 321(477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.19>

аспірантка кафедри філософії,
соціології та політології
Київського національного
торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19,
Київ, Україна

У статті представлено детальний аналіз поняття «інформаційна автократія» у контексті його зв'язку з поняттям «імідж політичного лідера». Зазначається, що це питання увійшло у поле зору дослідників на початку XIX ст., разом із початком переходу до демократичних форм у Східній та Центральній Європі, Прибалтиці, на Кавказі, на Балканах.

Досліджено специфіку феномену інформаційного автократії як результату індивідуальних та особистих якостей лідера, його політичної партії та іміджу у засобах масової інформації.

Виявлено, що характерною рисою перехідних політичних режимів є наявність у політичному житті держави яскравого, що в більшості випадків створює образ «захисника традицій», «людини з народу». У контексті наукових досліджень розглянуто основні методологічні підходи до дослідження феномену лідерства в контексті інформаційних автократій. У процесі наукового дослідження нами запропоновано класифікацію іміджу політичних лідерів відповідно до їх порядку денного та культурно-етнографічних особливостей держави. У статті також аналізуються основні нинішні політики, які вважаються лідерами «інформаційних автократій», такі як Лі Куан-Ю, Реджеп Тайїп Ердоган, Віктор Орбан та Володимир Путін, образ кожного з них розглядається в контексті їх основної цільової аудиторії.

Показано, що образ політичного лідера в контексті перехідних політичних режимів більшість авторів розглядає як результат режиму та потреби глави держави залишатися при владі задля власних матеріальних інтересів чи інтересів його групи підтримки. Для забезпечення популярності інформаційного автократії, застосовується підтримка правих і праворадикальних сил. Відображено, що культурні особливості держави та умови, в яких перебуває суспільство, суттєво впливають як на імідж лідера, так і на підходи до залучення виборців до своєї підтримки через «історичну травму» (Угорщина) або акцент на особливих роль (Росія).

Ключові слова: імідж, політика, автократії, перехідні режими.

Вступ. За останні три десятиліття у країнах Центральної та Східної Європи, зокрема в країнах колишнього Радянського Союзу відбувся перехід від комуністичної диктатури до демократичних режимів. При цьому у таких країнах як Угорщина чи Росія процес призвів не до демократизації суспільства та політичного життя держави, а до появи нової форми авторитаризму, заснованої на цілковитому контролі над інформацією. Окрім вищевказаних країн нова форма авторитаризму притаманна таким країнам як Туреччина, в окремі періоди історії Сінгапур та Південна Корея. І хоча такий політичний режим існує досить давно, особливу увагу науковців він отримав лише після події 2014 року, і тоді ж отримав одну із своїх найпопулярніших назв «Інформаційна автократія». Останні 8 років вчені активно обговорюють тему цього політичного режиму, розглядаючи як причини його появи, його регіональні особливості, так і шукаючи можливості для переходу із інформаційної автократії у демократичний режим. Важлива увага при цьому приділяється як політичним традиціям держав, так і політичному лідеру, якій встановлює автократію, створенню його образу для виборця.

Мета та завдання. Дослідити феномен інформаційних автократій та впливу іміджу політичного

лідера як одного з основних елементів для їх зародження та становлення.

Методи дослідження. У статті використані такі методи дослідження як культурологічний, поведінковий, системний, інституціональний, порівняльний, історичний.

Результати. Розпад Радянського союзу та крах організації варшавського договору у 1990-х років, початок громадянської війни на території Югославії ознаменували собою крах тоталітарних комуністичних систем та стали початком демократизації для країн Центральної та Східної Європи, Балканського регіону, Закавказзя та Балтії.

На тлі цих змін особливою увагою користувались питання пов'язані із складовими демократичних та авторитарних режимів та переходу між ними. В процесі демократизації та лібералізації політичного життя «нові демократії» виявились демократіями лише на перший погляд, приховуючи у собі риси авторитарних та антидемократичних режимів.

Проблематика досліджень сучасних форм авторитарних режимів різноманітна й численна. Тим не менш, можна виділити два найбільш важливих тренди, що відбивають основні досягнення політичної науки в цьому напрямку. Такими можна визнати: 1) новації у сфері типології авторитаризму

та його субтипів; 2) аналіз факторів і детермінант стійкості та вразливості сучасних автократій.

Сила, багатство і знання в якості основних владних важелів утворюють «тріаду влади»; як визначив О. Тоффлер, роль кожного з них у здійсненні владних відносин різна відповідно до історичних епох, що має наукову рефлексію на зміну «картини світу». Якщо у попередні епохи головними ресурсом влади була сила грошей, сировини, зброї, то в останні десятиліття початку XXI століття формується й набуває особливого значення новий ресурс влади – знання, або інформаційний і символічний капітал (П.Бурдьє). Глибока метаморфоза влади у сучасну епоху полягає в тому, що сила й багатство стали надзвичайно залежати від знання, яке, згідно з О. Тоффлером, перебиває значущість інших владних імпульсів і джерел.

Знання як владний ресурс має важливі особливості: воно не має матеріальної природи і носить символічний характер. У процесі використання знання не тільки не витрачається (зникає), а, навпаки, навіть може породжувати нове знання. Швидкість обміну інформацією, циркуляція ідей сьогодні, багато в чому визначає ступінь розвитку суспільства. Однак ефективна адаптація до нових тенденцій розвитку потребує адекватної відповіді у зміні старих форм організації, побудові більш гнучких систем управління в різних сферах суспільного життя і, зокрема в політичній.

Зміни парадигмальної якості потребують пошуку конструктивних моделей світоглядного плану, що дозволяють переосмислити соціальну реальність та інтеріоризувати її у відповідній суспільній взаємодії. Засоби обробки та передачі знань, канали комунікації, інформаційні мережі набувають стратегічного значення в боротьбі за владу. У політичному вимірі вони впливають на дійсну волю до влади та її раціональну координацію в суспільстві, тобто під впливом цих чинників опиняється пошук оптимального балансу сил. Однак цей вплив має амбівалентний характер, оскільки влада є своєрідним системоутворювальним стрижнем суспільства й через її кодові функції відбувається керування селекцією можливостей. Влада пов'язується із здатністю створювати нові культурні коди, що згодом використовуються для конструювання нової, часто віртуальної, політичної реальності.

Політична влада – одна з найважливіших форм влади, у якій комунікація як змістовний елемент має особливе значення, стає своєрідним соціально-інформаційним полем політики. Раціонально осмислений політичний процес поступається місцем віртуальному, заздалегідь сконструйованому відповідно до смаків масового споживача, та який не має відношення до дійсності.

Трансформації влади в інформаційну епоху досліджувалися різними авторами, які визначали

ті чи інші аспекти цієї проблеми. Д. Белл звертав увагу на зміну у правлячій еліті відповідно до зміни ролі науки та знання у процесі суспільного розвитку, констатує певний зсув влади на користь носіїв спеціальних знань, підвищення ролі технократів. Однак поряд із цим перешкодою на шляху панування технократів є специфіка політичної сфери.

Політика у тому вигляді, як ми її розуміємо, пише Д. Белл, завжди має пріоритет перед раціональним і найчастіше порушує раціональність. М. Фуко наголошував на взаємозв'язку знання, насилля й влади у сучасному суспільстві. Ніяке знання не формалізується без системи комунікації, що сама по собі вже є формою влади. Влада встановлює знання, яке у свою чергу виступає гарантом влади. Влада – це щось більше, ніж репресивна та ідеологічна функція, до того, як щось придушити, вона спочатку це виробляє. Влада перестає бути інституційно локалізованою, вона стає анонімною, невизначеною, невловимою.

О. Тоффлер висунув концепцію зсуву влади на користь знання, яке дає владу вищої якості, аналізує зміни у механізмах реалізації влади. У концепції М. Кастельса залежність суспільств від нових засобів поширення інформації дає останнім аномальну владу. Влада та багатство більше залежить від мережевої гнучкості, ніж від бюрократичної машини. Нова влада полягає у владі інформаційних кодів, представницьких іміджів, на основі яких суспільство організує свої інститути, а люди – своє життя. Влада є функцією нескінченної битви навколо культурних кодів і кодексів суспільства. Нова геометрія влади – мережева держава, криза національної держави та криза тієї форми демократії, що створювалася останні два століття, – констатується М. Кастельсом. Процеси віртуалізації, театралізації та, навіть, карнавалізації політики стають предметом роздумів не лише М. Кастельса, а й У. Еко, різниця між медіа-демократією та медіакратією – Г. Майєра, уявна демократія споглядання – Дж. Сарторі. Доля демократії в інформаційному суспільстві та трансформація влади у практичному полі політичних режимів розглядалися Е. Гідденсом (демократизація демократії та ефективна «деволюція влади»), Ф.Артертоном (теледемократія), О. Тоффлером («мозаїчна демократія» та демасифікація соціальних комунікацій), Й. Масудою (рух до демократії участі), Дж. Мартіном (можливість урахування думки кожного у процесі прийняття політичних рішень). Дж. Нейсбіт і П. Абурден вважають, що на планеті сьогодні менше диктаторів, тому що вони вже не здатні контролювати інформацію. Однак дилема демократія/не демократія залишається відкритою і багато в чому залежить від того, наскільки уряди і громадянське суспільство зможуть використовувати нові інформаційні канали, комунікації

і відтворювати комунікативні коди. У цьому процесі визначальну роль відіграють мережеві суспільні організації, які мають свої особливості [6].

С. Гантінгтон у своїй книзі «Третя хвиля. Демократизація наприкінці ХХ ст.» наводить такі причини переходу від демократії, як слабкі демократичні інститути, негативні явища у економіці, поляризація суспільного та політичного життя, згода груп середнього та вищого класів обирати популістські та/або ліві рухи, беззаконня, що являється наслідком тероризму чи повстанських рухів, вторгнення недемократичної державою.

На його думку, у кожній із трьох зазначених ним хвиль демократизації, ці фактори повертали до авторитаризму значну частку утворених демократій.

С. Гантінгтон передбачив три основні проблеми на шляху демократизації: транзиту, контекстуальності (національна культура) та системності.

Наслідком процесу повернення від демократичного режиму до авторитарного стала поява гібридних політичних режимів.

Проаналізувавши основні праці сучасних дослідників (Г. О'Доннел, Ф. Шміттер, Л. Даймонд, Т. Карозерс), учені-політологи виділяють такі ознаки гібридних режимів:

1. Наявність зовнішніх атрибутів демократії (виборча система, легальна опозиція).
2. Низький рівень участі громадян у процесі прийняття політичних рішень.
3. Низький рівень політичної участі (переважно у виборчому процесі).
4. Декларативність політичних прав і свобод.
5. Низький рівень довіри громадян до політичних інститутів.

Різний ступінь вираженості вищезазначених ознак зумовлює існування безлічі варіацій гібридних режимів. При цьому в політології відсутній єдиний підхід до їх класифікації. Для опису окремих різновидів гібридного режиму сучасні вчені використовують більше ніж двадцять термінів: дефектна демократія, змагальний авторитаризм, керований плюралізм тощо [7].

Знаковою роботою, з якою часто пов'язують початок сучасного етапу досліджень авторитаризму, була стаття Б. Геддеса, в якій вона запропонувала класифікацію авторитарних режимів, поділивши їх на персоналістські, військові та однопартійні [4]. Дослідження, які вийшли за останні десять років, засвідчили про певний «ренесанс» [3, р.16] інтересу політологів до авторитаризму, доказом чому служить зростання кількості досліджень, присвячених цій тематиці. Так, згідно з підрахунками А. Крауссана і С. Варстера, в 2003 р. в провідних міжнародних журналах було опубліковано менше 10 тис. наукових статей, присвячених авторитарним режимам. Але вже в 2006 р. цей показник збільшився вдвічі, в 2009 г. перевершив позначку в 40 тис., а в 2012 р. – 50 тис. [2, р. 2].

На сьогодні політологи не без підстав говорять про «третю хвилю» дослідницького інтересу до недемократичних режимів [3].

При дослідженні інформаційних автократій, як режимів політичного устрою варто зауважити, що більшість автократів виступають популістами, що відрізняє їх від автократів минулого, а місце ідеології посідає нація та її традиції, культурна спадщина, підміна історії та історичних фактів, пошук «історичної травми народу» і акцентування на цьому, релігійність при законодавчій «... світськості влади». Інформаційні автократії, як вказує сама назва, досить швидко отримують контроль над ЗМІ та освітніми закладами, при цьому для виконання популістських обіцянок застосовують або «ресурсне прокляття» (Росія), або ж вдало реалізують результати минулої влади (Угорщина), чи ефективну економічну політику (Сінгапур, Туреччина).

Важливим моментом у дослідженні такого типу політичних систем є сам імідж чи образ автократа, адже саме він є лідером «інформаційної автократії» хоча такі лідери опираються на підконтрольну партію у законодавчих органах влади. Більшість автократів схожі, і хоча серед них є угорський прем'єр-міністр Віктор Орбан, турецький президент Реджеп Тайїп Ердоган, автори сінгапурського «економічного дива» – Лі Куан Ю та президент Російської федерації Володимир Путін, вони відрізняються лише методами впливу, ставленням до виборця, джерелом фінансування та місцем у світовій політиці.

Аналізуючи усіх вище наведених політичних діячів, найбільше можна виділити сінгапурського прем'єр-міністра. Пояснення цьому досить просте, Лі Куан Ю один з небагатьох, якщо не єдиний, авторитарний лідер, який зміг привести свою країну до процвітання, не лише завдяки своїм мудрим політичним та економічним рішенням, а й досить високій ерудованості та іміджу «ефективного менеджера», на відміну від типового для інших автократів іміджу «батька народів», «захисника традиційних цінностей», «лідера, що здатен навести лад у державі». Імідж Лі Куан Ю створений радикальними та досить ефективними рішеннями, які довели свою значущість у важкі часи початку незалежності Сінгапуру. Серед них ми виділимо такі:

- Заохочення транснаціональних корпорацій до розвитку економіки при зведенні впливу профсоюзів до мінімуму.
- Зменшення рівня зарплата до найнижчого у регіоні, що призвело до бурливого росту економіки острова та росту доходів працівників за рахунок великого попиту на робочу силу.
- Направлення найкращих студентів на навчання до кращих вузів світу та залучення їх у держапарат.
- Наведення порядку серед малайців, що приймали участь у погромах.

Досліджуючи кожне із цих рішень та алгоритм їх прийняття у книгах написаних самим прем'єр-міністром, він постає у імідж ефективного менеджера – людини, яка знає що і як робити, яка ефективно справляється зі створенням національних сил оборони, так і сміливим та далекоглядним економістом, що закладає фундамент майбутньої економіки Сінгапуру, жорстким лідером, фраза якого «Хочете побороти корупцію – посадіть трьох своїх друзів. Ви знаєте за що і вони знають за що» сьогодні цитується в багатьма політиками в Україні. Підсумовуючи образ сінгапурського автократа важливо зазначити лише одне – лідер Сінгапуру сформував свій імідж за рахунок високої освіченості та ідейності, яка стала основою успіху остаточної держави.

Оцінюючи образи інших автократів нашого часу, можна виділити дві досить умовні категорії, як самих лідерів, так і їх іміджу:

1. Цивілізована (В. Орбан)
2. Традиційна (В. Путін, Р. Ердоган)

Головна різниця між цими двома категоріями полягає в основній інформаційній лінії, яку застосовує автократ. До першої категорії ми віднесемо політичних лідерів країн Східної та Центральної Європи, які відносно недавно увійшли до складу ЄС та економічний успіх яких у більшій мірі пов'язаний із перебуванням у Єврозоні, при цьому більшість їх населення є аудиторією, що досить часто підтримує зовнішню закритість (конфлікти з мігрантами), пропаганду традиційних цінностей гоніння та покарання представників ЛГБТ спільноти, заохочення правих та праворадикальних організації як всередині держави так і за її межами. В сучасному українському політичному дискурсі досить мало наукових публікацій, що до інформаційних автократій так щодо їх лідерів, методів управління, програм, основних ідей і передвиборчого іміджу. Для характеристики іміджу В. Орбана ми звернулись до аналізу останньої виборчої кампанії.

Останні вибори проведенні в Угорщині показують, що виборці все менше задоволені результатами політики Орбана та його партій, а опозиція навчилася надавати опір у великих містах одному з лідерів Вишеградської групи. За таких умов Орбану буде не достатньо його чудових ораторських здібностей, а постійні обіцянки світлого майбутнього не викликають довіри.

Залишається тільки перетворити свій електорат – провладний і проурядовий – на протестний. Вказане можливо зробити лише знайшовши або створивши образи нових «ворогів», які загрожують нинішній Угорщині, щоб очолити світоглядну війну проти них, зачепити угорців за живе та закликати їх до спільного захисту країни. Саме це Віктор Орбан, схоже, і робить, останні кілька років – системно та з особливим азартом, насамперед через медіапростір (суспільне мовлення M1-M5, Origo,

MTI, Hirado та інші), який його команда продовжує брати під контроль.

Водночас негативне ставлення до керівництва ЄС впливає на мотивацію угорських виборців не гірше, ніж загроза перед справжнім ворогом номер один. Таким ворогом сьогодні «призначено» угорсько-американського мільярдера Джорджа Сороса. Все почалося наприкінці березня 2017 року з кампанії проти Центрально-Європейського університету (ЦЄУ), який звинуватили у невинуватому отриманні переваг порівняно з іншими вишами Угорщини. Блискавично було ухвалено зміни до закону про вищу освіту, згідно з якими іноземні університети повинні мати відділення в країні, де зареєстровані. Тобто оскільки ЦЄУ зареєстрований в Нью-Йорку, то повинен мати відділення й там. Попри протести на вулицях і нищівну критику з усіх сторін – ЄС, США, угорської опозиції, громадськості, ці зміни оперативно підписав президент Янош Адер. Тоді здавалося, що уряд Орбана впав у крайність, адже боротьба за право Центрально-Європейського університету залишитися в Будапешті має всі шанси перетворитися не на сутичку Віктора Орбана із Соросом чи з ЄС, а на «епічну боротьбу вільнолюбивого міста з деспотією і, без перебільшення, на зіткнення минулого із майбутнім». А ця світоглядна боротьба могла би закінчитися не на користь правлячого режиму в Угорщині. Відтак, доволі оперативно конфлікт було переорієнтовано персонально на Джорджа Сороса, вмонтувавши його в дуже зручну для Віктора Орбана міграційну тему та протистояння проти брюссельських євробюрократів.

У 2018 р. виступ Віктора Орбана, який вчетверте після квітневих виборів очолив кабінет міністрів, виявив основні моменти його політичного іміджу.

У своєму баченні майбутнього Центральної Європи В. Орбан виділив кілька тез:

- кожна країна має право на захист християнської культури та захист від мультикультуралізму;
- кожна країна має право захищати традиційну модель сім'ї, а кожна дитина право на маму та тата;
- кожна країна має право на захист стратегічно важливих, ключових галузей своєї економіки та ринку;
- кожна країна має право на захист кордонів та оборону від стихійної міграції;
- кожна європейська країна має право відстоювати гасло: «одна країна – один голос», яке не підвладне тиску Європейського союзу;
- «Нарешті, дозволимо собі стверджувати», – завершив прем'єр-міністр, – «що є життя і поза стихією глобалізму», що для Центральної Європи може означати шлях вільного об'єднання в союз.

Підводячи підсумок аналізу іміджу угорського прем'єр-міністра потрібно зазначити, що, В. Орбан являється праворадикальним політиком, який

в процесі своїх спроб прийти до влади та отримати голоси виборців одним з перших звернув увагу на «Тріанонську травму» угорців, і на цьому інформаційному приводі розпочав розбудову політичної програми. Після приходу до влади, він вніс правки до конституції «держава» використав термін «нації», визначив поняття сім'ї, і в супереч світськості влади наголосив на ролі християнства, при цьому створюючи в ЗМІ образ зразкового сім'янина та захисника угорців від мігрантів.

У випадку другої категорії лідерів, яку ми називаємо «традиційними» лідерами та прикладами можна вважати президента Туреччини або РФ. У обох лідерів в основі інформаційної лінії, що вони реалізують для своїх виборців є «суверенна демократія» або ж «традиційна демократія» яка є способом обмеження демократії та створенням «лялькового парламенту», з однієї пропрезидентської партії та двох-чотирьох псевдопозиційних – презентують себе як опозиція, проте у процесі законодавчої роботи створюють підтримку провладним проектам.

У Туреччині Реджеп Таїп Ердоган створює собі імідж «нового турецького султана» – до спроби «військового путчу» у липні 2016 року політика турецького лідера від «проєвропейського» курсу на вступ у ЄС та інтеграцію у Європейський економічний простір перейшла до повернення Туреччини в часи реформ Кемаля Ататюрка, тобто в часи Турецької імперії та султанату. І це можна помітити за виборцями, які його обирають. Якщо на початку своєї політичної кар'єри він акцентував свою політичну повістку на міське населення Європейської частини республіки, серед якого переважають західні ідеї, то сьогодні основні його виборці являють собою противагу попереднім. У більшості це сільське населення анатолійської частини республіки серед яких переважають традиційно ісламські цінності. Досліджуючи останні політичні заяви президента Туреччини, ми можемо почути як посилення до традиційних турецьких (ісламських цінностей), та їх критику західних партнерів щодо спроб нав'язати Туреччині західний стиль життя, традиції та культуру.

Для аналізу політичного іміджу лідера Туреччини ми звернемось до праці Логвиненко І.А. та Провоторова Д.О. «Метафора і метафоричні моделі у публічних промовах Президента Туреччини Реджепа Таїпа Ердогана».

Президент Туреччини у всіх свої виступах активно використовує емоції та художні засоби такі як, метафори, що характеризує його як харизматичного лідера, і підтримці образу «сильної руки», яка направляє державу. Усю промову можна звести до декількох основних фреймів:

1. «Шлях, дорога».
2. «Поступові рухи вперед і вгору».
3. «Горизонт».

Що ж до контенту інформаційної частини виступу: «Майбутнє Туреччини – це історія успіху», «дії зовнішніх і внутрішніх ворогів – створення песимістичної картини майбутнього Туреччини», «вороги демократії і народу – це чужинці», «Туреччина – це ліки для інших країн, які переживають кризу», «завдання Туреччини сьогодні – війна (з економічними труднощами, провокаціями ворогів і недоліками суспільства)», «молодь Туреччини – її гарантія».

Аналізуючи як публічні виступи лідера Турецької республіки, так і його звички, промови, підходи до освіти та проведення зовнішньої політики, можна дійти висновку, що Реджеп Таїп Ердоган реалізовує у ЗМІ типовий образ турецького султана, найближче схожий до «Сулеймана Пишного» (для громадян у східних та центральних регіонах). Що ж до західної то тут і його лексика і його дії спрямовані на підтримку образу продовжувача «Кемаля Ататюрка», проте з яскраво вираженою національно-релігійною спрямованістю, що виражається як у економічному житті (кінематограф, промисловість), так і у соціальній сфері (Туреччина – один з центрів медичного туризму).

Лідер Російської Федерації створив собі імідж «вихідця із 90-х», людини, яка навела лад після «буремних 90-х», отримав перемогу у другій чеченській війні та запобіг подальшому розпаду держави, та творця «суверенної демократії». При цьому хронологія подій та структура економіки призвели до того, що завдяки високим цінам на енергоносії відбувся бурхливий ріст економіки та рівня життя населення, що створило додатковий образ «лідера», який може забезпечити високий рівень життя. Цей образ був застосований до жителів великих міст, які після 90-х років відчули переваги ринкової економіки та можливість заробляти кошти. Для іншої великої категорії, що була зосереджена в основному у регіонах, де пріоритетом стала не свобода економічного життя, а стабільність та отримання зарплатні, був обраний політичний імідж «сильного лідера», який ішов на конфронтацію з іншими країнами та об'єднаннями країн НАТО, та підтримував політику возз'єднання республік колишнього СРСР.

В межах цієї політичної лінії сталися події у Грузії 2008 року та в Україні з 2014 р. і по сучасний час, поруч із внутрішніми терактами, прикладами яких є «Беслан», «Норд Ост» та «Рязанський цукор».

Підсумовуючи все вище сказане, у іміджу лідерів обох описаних категорій є спільна складова у побудові власного іміджу вихідця з народу чи «безсрібник» – такий політик акцентує свою увагу на мінімальній кількості благ, близькості із своїми виборцями, їх проблемами та турботами, при цьому проявляючи зневагу і відразу до заможного населення своєї держави. Досить часто інформаційні автократи з'являються у країнах із таким економічним явищем, як «ресурсне прокляття».

Висновки. Отже, інформаційні автократії являють собою продукт автократа – одноосібного лідера держави, який, у більшості випадків, застосовує ситуаційний підхід до свого іміджу опираючись на соціологічні дослідження виборця, пріоритети їх інтересів, негативні чи проблемні процеси як у самій державі так і у державних утвореннях, де вони беруть участь, при цьому активно застосовуючи праві та праворадикальні організації, акцентуючи увагу на «традиційних цінностях». Також такі лідери у більшості паразитують на своїй економіці позиціонуючись для свого виборця як «людина з народу», що виступає за права простих працівників та зневажає матеріальні цінності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Akser, M., & Baybars-Hawks, B. (2012). Media and democracy in Turkey: Toward a model of neoliberal media autocracy. *Middle East Journal of Culture and Communication*, 5(3), 302–321.
2. Croissant, A., & Wurster, S. (2013). Performance and persistence of autocracies in comparison: introducing issues and perspectives. *Contemporary Politics*, 19(1), 1–18.
3. Geddes, B. (1999). What do we know about democratization after twenty years?. *Annual review of political science*, 2(1), 115–144.
4. Gerschewski, J. (2013). The three pillars of stability: legitimation, repression, and co-optation in autocratic regimes. *Democratization*, 20(1), 13–38.
5. Kendall-Taylor, A., Frantz, E., & Wright, J. (2020). The digital dictators: How technology strengthens autocracy. *Foreign Aff.*, 99, 103.
6. Комарова, Т. Г. (2018). Влада та політична стабільність в умовах змін інформаційної епохи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*, 34, 16–22.
7. Кополовець, Р. В. (2020). Поняття та класифікація «гібридних політичних режимів» у дослідженні трансформаційних процесів. *Регіональні студії*, 2020, 16.
8. Логвиненко, І. А., Провоторова, Д. О., & Логвиненко, І. А. (2015). Метафора і метафоричні моделі у публічних промовах президента Туреччини Реджепа Таїпа Ердогана. *Сучасні тенденції сходознавства* : зб. наук. пр. за матеріалами XI Всеукр. наук.-практ. конф., Харків, 24–25 квіт. 2015 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [редкол.: І. А. Бикова та ін.]. Харків : ХНПУ, 2015. С. 19–23.

9. Treisman, D. (Ed.). (2018). *The New Autocracy: Information, Politics, and Policy in Putin's Russia*. Brookings Institution Press.
10. Yakouchyk, K. (2019). Beyond Autocracy Promotion: A Review. *Political Studies Review*, 17(2), 147–160.

REFERENCES:

1. Akser, M.; Baybars-Hawks B.. Media and democracy in Turkey: Toward a model of neoliberal media autocracy. *Middle East Journal of Culture and Communication*, 2012, 5.3: 302–321.
2. Croissant A., Wurster S. Performance and persistence of autocracies in comparison: introducing issues and perspectives. *Contemporary Politics*. 2013. Vol. 19. № 1. P. 1–18.
3. Geddes B. What do we know about democratization after twenty years? *Annual review in political science*. 1999. № 2. P. 115–144.
4. Gerschewski, J. The three pillars of stability: legitimation, repression, and co-optation in autocratic regimes. *Democratization*, 2013, 20.1: 13–38.
5. Kendall-Taylor A., Frantz E., Wright J. The digital dictators: How technology strengthens autocracy. *Foreign Aff.*, 2020, 99: 103.
6. Komarova, T. H. (2018). Vlada ta politychna stabilnist v umovakh zmin informatsiinoi epokhy [Power and political stability in the conditions of changes of the information age]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni VN Karazina. Serii» Pytannia politolohii»*, 34, 16–22.
7. Kopolovets, R. V. (2020). Poniattia ta klasyfikatsiia» hibrydnykh politychnykh rezhymiv» u doslidzhenni transformatsiinykh protsesiv [The concept and classification of «hybrid political regimes» in the study of transformation processes]. *Rehionalni studii*, 2020, 16.
8. Lohvynenko, I. A., Provotorova, D. O., & Lohvynenko, Y. A. (2015). Metafora i metaforychni modeli u publichnykh promovakh prezydenta Turechchyny Redzhepa Taipa Erdohana [Metaphor and metaphorical models in the public speeches of Turkish President Recep Tayyip Erdogan]. *Suchasni tendentsii skhodoznnavstva* : zb. nauk. pr. za materialamy Khl Vseukr. nauk.-prakt. konf., Kharkiv, 24–25 kvit. 2015 r. / Kharkiv. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody ; [redkol. : I. A. Bykova ta in.]. Kharkiv : KhNPU, 2015. S. 19–23.
9. Treisman D. (ed.). *The New Autocracy: Information, Politics, and Policy in Putin's Russia*. Brookings Institution Press.
10. Yakouchyk K. Beyond autocracy promotion: A review. *Political Studies Review*, 2019, 17.2: 147–160.

Leader's image – one of the main reasons for the emergence of mediocracies and information autocracies

Metelska Anna Volodymyrivna

Postgraduate Student at the Department
of Philosophy, Sociology
and Political Science
Kyiv National University
of Trade and Economics
Kioto str., 19,
Kyiv, Ukraine

The article presents a detailed analysis of the concept of "information authority" in the context of its connection with the concept of "political leader's image". It is stated that this issue entered the burnout of researchers in the early nineteenth century, along with the beginning of the transition to democratic forms in Eastern and Central Europe, the Baltics, the Caucasus, the Balkans.

The specifics of the phenomenon of information autocracy as a result of individual and personal qualities of the leader, the main political party and the media space of the state are studied. It was found that a characteristic feature of transitional political regimes is the presence in the political life of the state of a bright which in most cases creates the image of "defender of traditions", "man of the people". In the context of scientific research, the main methodological approaches to the study of the phenomenon of leadership in the context of information autocracies are considered. In the process of scientific research we have proposed a classification of the image of political leaders in accordance with their agenda and cultural and ethnographic features of the state. The article also analyzes the main current politicians who are considered leaders of "information autocracies", such as Lee Kwan-Yew, Recep Tayyip Erdogan, Viktor Orban and Vladimir Putin, the image of each of them considered in the context of their main target audience.

It is shown that the image of a political leader in the context of transitional political regimes is considered by most authors as a consequence of the regime and the need for the head of state to stay in power for his own material interest or the interests of his associates. Emergence of information autocracy, a way to maintain their popularity by supporting right-wing and right-wing radical forces,. It is reflected that the cultural peculiarities of the state and the conditions in which society finds itself have a significant impact on both the image of the leader and the approaches to attracting voters to their support through "historical trauma" (Hungary) or emphasis on special role (Russia).

Key words: image, politics, autocracies, transitional regimes.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Akhundova Lamiya Ramiz

The importance of the Azerbaijani-Turkish model of energy security for Europe

UDC 327

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.20>

Akhundova Lamiya Ramiz
Ph. D. Student at the Department
of Social Sciences
Ganja State University
Shah Ismayil Khetayi Ave, 429,
Ganja, Azerbaijan

The purpose of the article is to analyze the Azerbaijani-Turkish model of energy security in terms of the European Union's contribution to energy security. The analysis mainly covers the period after the 2000s.

Methodology and methods used. The article analyzes and summarizes the main principles of the European Union's energy security, the role of Azerbaijan's energy resources in this security, as well as the importance of the Azerbaijani-Turkish model of energy security for European countries. The article uses maps and tables to support the hypotheses. The article uses maps and tables to support the hypotheses.

The main scientific innovation. The article is based on the fact that Azerbaijani-Turkish cooperation is a unique model in terms of energy security, the main feature of which is that it is effective not only for the two countries, but also for other partners and is constantly evolving. The fact that the European Union countries are at the forefront of the countries that benefit most from the Azerbaijani-Turkish energy security model is based on facts.

The results of the study. The result. The results of the study are as follows:

- Covers three principles of energy security in Western Europe – security, accessibility and regularity;
- Recently, energy security issues have become even more important for EU countries. Russia's attempts to use natural gas as a means of pressure in foreign policy are forcing the European Union to diversify its energy resources and transportation routes, and to prioritize crisis management;
- EU countries have launched various projects to address their growing energy needs, while eliminating their dependence on traditional foreign energy sources. In this regard, the role of Azerbaijan, an energy producer and a transit company, as well as Turkey, which is almost the only profitable transit role in the delivery of Central Asian and Azerbaijani energy resources to Europe, has increased significantly;
- Azerbaijan not only had rich energy resources, but is also considered the «gateway» to the most optimal transit route for the delivery of Central Asian energy resources to the European Union, bypassing Russia.

Key words: Energy Security, European Union, Azerbaijan, Turkey, Energy Corridor.

Introduction (problem statement). Although there are different approaches to this issue within the European Union, which has its own policy in the field of energy security, efforts are being made to build a common energy security sensitivity within the union. The European Commission said that the demand for energy could not be fully met by members' natural resources, and that this would lead to serious shortages in the future in the field of energy supply.

The uninterrupted supply of existing energy resources to the EU requires that the Union strengthen its relations with Russia, Algeria, the Middle East and the Caspian Basin, which have rich energy resources. It also has certain responsibilities in resolving existing and future conflicts in these areas. Russia's attempts to use natural gas as a tool of pressure in foreign policy have forced the EU to diversify its energy resources and transportation routes, and to prioritize crisis management.

The purpose of the article is to analyze the Azerbaijani-Turkish model of energy security in terms of the European Union's contribution to energy

security. The analysis mainly covers the period after the 2000s.

Methodology and methods used. The article analyzes and summarizes the main principles of the European Union's energy security, the role of Azerbaijan's energy resources in this security, as well as the importance of the Azerbaijani-Turkish model of energy security for European countries. The article uses maps and tables to support the hypotheses. The article uses maps and tables to support the hypotheses.

In recent years, publications on the subject have provided a comprehensive analysis of the subject. In Western Europe, energy security is based on three principles: security, accessibility and sustainability [1, p. 76–77].

All these principles form the basis of the EU's geostrategic policy on energy security in the face of growing energy needs in the future. All these principles form the basis of the EU's geostrategic policy on energy security in the face of growing energy needs in the future. Recently, energy security issues

have become even more important for EU countries. This is due to the following reasons:

The first is the strained relations with Russia, one of the EU's main gas exporters, and Russia's rise in prices for exported natural gas, leading to energy problems in the EU. It is true that the project to build a gas pipeline with Russia on the "North Stream-2" project is being implemented. However, political and economic tensions between the EU and Russia inevitably force the Union to turn to alternative energy sources [2].

It is clear that Russia is resorting to «protection» methods, one of which is the creation of various barriers to energy exports to Europe, that is, the use of the energy factor for political purposes, in the language of the EU. It should also be noted that Russia, as one of the main exporters of gas to the EU, in 2018 will send \$ 150 billion to the Union. m3 of natural gas. Despite tensions in EU-Russia relations in 2020, there has been no reduction in the amount of gas imported from Russia [3]. This factor urges the EU to be more careful in its relations with Russia, as well as to look for alternative energy projects that bypass Russia.

Second, despite the active implementation of renewable energy projects in Western Europe, and especially the «green energy» project, the Union's demand for natural gas and oil will increase in the next decade, according to leading experts from EU countries. Faced with this fact, EU countries are turning to alternative energy sources [2].

Third, while the growing volume of industrial and economic development in the EU has led to an increase in demand for new energy sources, on the other hand, the fact that energy is cheaper and more accessible is also an important issue. Currently, the EU's main energy importers are Russia, Algeria, Saudi Arabia and the United States. However, these countries also have various problems with energy sales. In addition, the EU is self-sufficient in gas from Britain's North Sea resources, as well as the gas reserves of some other countries [4].

Fourth is the emergence of large gas importers in the markets, such as China, India and other industrial giants of Southeast Asia. These countries offer more favorable conditions for energy exporters than EU countries. Such a factor is pushing a number of leading energy exporters to gradually shift to the Asian market. Thus, in 2014, Russia's Gazprom and China's CNPC signed a 30-year gas export agreement. The agreement led to the realization of a new large gas pipeline project called «Siberian Power». Another factor that increased the urgency of the project was the sanctions imposed on Russia by EU countries and the United States. The length of the pipeline is 3,000 km, and the export capacity is 38 billion. m3. This is the first major gas pipeline project connecting the Chinese and Russian markets [5]. India is the second largest industrial

exporter of energy in Asia. India is also the world's fourth largest energy importer. Although India produces gas and oil, the country meets 80% of its energy needs through imports. The main exporter of gas to the country is Gatar (80%). India's energy demand is projected to increase by 5% next year, which is a very large figure. That is why it was planned to implement two major projects – TAPI (Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India) and Peace (Iran-Pakistan-India). However, the contradictions between these states did not allow the implementation of projects [5].

Finally, the escalation of political conflicts in the Middle East; This is one of the reasons why EU countries are looking for new energy sources. In this regard, the importance of energy resources for the EU in the Caucasus, as well as in Central Asia, is growing.

Formation of the Azerbaijan-Turkey model of energy security. It is important to note the growing importance of Turkey as an important transit route for gas and oil exports to the EU.

EU countries have embarked on a variety of projects to address their growing energy needs while eliminating their dependence on traditional foreign energy sources. In this regard, the role of Azerbaijan, an energy producer and transit company, as well as Turkey, which is almost the only profitable transit role in the delivery of Central Asian and Azerbaijani energy resources to Europe, has significantly increased.

At the beginning of the 21st century, the first energy export project for the EU in which Azerbaijan and Turkey will jointly participate was the NABUCCO project. The project was launched in 2002 by Turkey's BOTAS and Austria's OMV. The project envisages the delivery of natural gas reserves of Iran and Central Asia to Europe via Azerbaijan and Turkey. The NABUCCO project would have a length of 3,300 km and a gas transmission capacity of about 30 billion meters³ per year. The project was to cost about \$ 15 billion [6, p. 247].

NABUCCO was to include the Shah Deniz field with reserves of about 1.5 trillion m³, and the Dovletabad and South Yolotan-Osman fields belonging to Turkmenistan [6, p. 247].

However, this project has caused a great deal of controversy since its inception, and has been attempted to be neglected by alternative projects. For example, as an alternative to NABUCCO, BP has proposed another gas pipeline project, the South East Gas Pipeline (SEEL). The political and financial problems that have arisen have gradually reduced the likelihood of the NABUCCO project becoming a reality. As a result, the construction of this gas pipeline, scheduled for commissioning in 2014, did not take place.

As noted above, there have been some obstacles to the implementation of the NABUCCO pipeline. The first was that the construction of the pipeline would

be extremely expensive. For comparison, the current TANAP project has repeatedly cost less than NABUCCO (about \$ 7 billion) [7, p. 130]. This made the implementation of the project a problem in terms of economic efficiency. Second, Russia, which sees NABUCCO as a rival to its economic interests, signed the Turkish Stream project with Turkey in October 2016 and implemented the project in January 2020. The capacity of the project is about 32 billion m³. The peculiarity of the project was that the gas was pumped over a distance of 980 km without a compressor. This significantly reduces gas export costs. Russia also offered SOCAR to participate in the Blue Stream project. However, Azerbaijan preferred the Baku-Tbilisi-Erzurum Gas Pipeline project [6, p. 249].

Failure to negotiate on the NABUCCO project did not mean that the EU countries refused to cooperate with Azerbaijan. On the other hand, starting from 2014, Azerbaijan started to supply Turkey with natural gas. This meant that despite the failure of the first project, the issue of transporting Azerbaijani gas from the EU to Europe via Turkey was still relevant. That is why the AGRI (Azerbaijan-Georgia-Romania Interconnection) project was launched to bring Azerbaijani gas to the Black Sea via Georgia, from there to Romania in liquid form (compressed), and then back to Europe in gas form. On April 13, 2010, a memorandum on cooperation in compressed natural gas and its transportation was signed between Romania, Azerbaijan and Georgia in Bucharest. On May 12, 2010, Georgia and Azerbaijan signed an agreement on the establishment of a joint venture to implement the project [8]. According to the project, initially 2 billion m³ of compressed gas will be transported to Europe, and then the plant's capacity will be increased to 20 billion m³ per year. On September 14, 2010, Baku adopted the Baku Declaration between Azerbaijan, Romania, Georgia and Hungary, which was a political support for the project [9]. However, this project was also incomplete. The main reason for the project's failure was very simple: Limited financial resources of Baku's project partners. This showed that the project is expensive. There were also political reasons for the failure of the project. These included the fact that transport will pass through the territories of Abkhazia and Moldova. This was unacceptable for Romania and Georgia. On the other hand, the discussion of the project came at a time of strained political relations between Russia and Turkey. Therefore, Turkey did not support the project. As a result, the project did not materialize [10].

All the above processes show that the Turkish-Azerbaijani model in energy security is important both in terms of ensuring the energy security of the European Union, as well as in terms of future cooperation and integration of both countries.

In 2004, Turkey and Azerbaijan signed an agreement on South Caucasus Gas Transport. Most scientific sources refer to this agreement as the Baku-Tbilisi-Erzurum Gas Pipeline project. The length of the gas pipeline under the project will be 970 km, and the gas extracted from the Shah Deniz-1 field will be transported from the Sangachal terminal to the Turkish city of Erzurum. The project will not be limited to this, in the future the pipeline would run through Turkey to the depths of Europe [11]. Unlike NABUCCO, BTE and TAP were also cost-effective projects.

The Baku-Tbilisi-Erzurum Gas Pipeline was commissioned on December 15, 2006. Initially, gas was transported to Azerbaijan and Georgia, and in July 2007 to Turkey. The official opening of the pipeline took place on March 25, 2007. In 2017, the capacity of the pipeline was increased to 20 billion m³ (Neftegaz.ru, 2014). The shareholders of the project are BP – 28.8%, AzSCP – 10.0%, TPAO – 19%, Petronas – 15.5%, LUKOIL – 10%, NICO – 10%, SGC Midstream – 6.7%. The pipeline was built by the South Caucasus Pipeline Company (SCPC). In fact, the realization of this project was just a preamble to the Azerbaijani-Turkish model of energy cooperation.

In July 2020, large gas fields were discovered in the Sakarya field on the Black Sea coast of Turkey. The field was discovered in the exploration zone called Tuna-1, 100 km off the coast of Turkey. However, according to experts, it will take at least seven years to start work on the development of the fields. The gas reserves discovered in the fields do not reduce Turkey's demand for Azerbaijani gas. It should be noted that these reserves are designed exclusively to meet Turkey's domestic needs. Because the reserves obtained there are many times lower than the gas reserves discovered in Azerbaijan [12].

In general, it should be noted that Turkey is the second largest producer of energy in the world after China. Turkey's growing economy is leading to a steady increase in the need for large energy resources. Recently, the demand of Turkish industry for natural gas continues to exceed its demand for other energy sources. Turkey is also a stable importer of gas [13, p. 101]. According to 2016 figures, Turkey is the fifth largest importer of gas in the world. Turkey, whose demand for natural gas is growing every year, is also located on one of the shortest transport routes connecting Central Asia, the Caucasus, as well as the leading energy producers in the Middle East with European countries. This geopolitical reality forms the basis of Turkey's energy policy in modern times. In fact, Turkey's energy policy can be summarized in the following points:

1. Ensuring the security of energy supply routes. This also applies to their transit;
2. Strengthening Turkey's transit role in the transportation of oil and gas resources;

3. Strengthen the role of EU member states in ensuring energy security. Partnership with Azerbaijan has a special place in this issue.

4. More use of renewable energy and nuclear energy;

5. Ensuring efficient use of energy [13, p. 103].

It should be noted that Turkey has successfully achieved these goals. At present, Turkey has signed the following projects, which are used for its domestic needs and at the same time provide energy resources to European countries through its territory and will continue to do so in the future: 1. Kirkuk-Ceyhan oil pipeline; 2. Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline; 3. Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipeline; 4. Interconnector Turkey-Greece (ITG) gas pipeline; 5. «Western route» gas pipeline; 6. Blue Stream gas pipeline; 7. Iran-Turkey gas pipeline; 8. TANAP gas pipeline; 9. TAP gas pipeline; 10. Turkey-Bulgaria Interconnector (ITB) gas pipeline project; 11. Turkish Stream gas pipeline.

One of the highlights of the above projects is that Turkey has signed some of these projects with its political opponents Greece and Bulgaria [13, p. 103]. This creates prospects for strengthening Turkey's geopolitical position in the Balkans. In addition, these energy projects help Turkey to be quite independent in its relations with NATO partners, and to more consistently defend its political and strategic interests. Interestingly, Turkey's energy cooperation with Russia has forced EU countries to reconsider their energy security strategies. They have begun to take concrete steps in this area. The first of these was the memorandum on the unification of the countries of the Union in the «Energy Union» in March 2015 [14, p. 81]. The reasons for this memorandum are Russia's relations with Ukraine and the Crimean issue. Russia's use of the energy factor as a means of pressure on the Union countries was also a determining factor in the adoption of this memorandum. This attitude of Russia has forced European countries not only to look for alternative energy resources, but also to reshape relations with countries that have energy resources and play a transit role in energy supply routes.

Conclusions. Therefore, the EU countries began to talk to Turkey in a «different language», so to speak. In addition, the European Union has begun talking about the Trans-Caspian Gas Pipeline project, and since 2015 has begun talks with Azerbaijan, as well as Turkmenistan, another country with rich gas reserves. However, at the 2019 Caspian Summit in Turkmenistan, the Trans-Caspian Gas Pipeline project was met with protests from Russia and Iran. That is why Azerbaijan began to approach the project with caution. However, the issue of providing the European Union with energy resources that do not include Russia and Iran and will be transported via Turkey and Azerbaijan remains relevant.

BIBLIOGRAPHY:

1. Кавешников, Н. «Невозможная триада» энергобезопасности Европейского Союза. *Международные процессы*. 2015. № 13/4. С. 74–85.

2. Жилкина Ю. В. Проблемы энергетической безопасности ЕС и место России в энергетической безопасности. 03.11.2018. <https://vuzru.ru/problemu-energeticheskoy-bezopasnosti-es-i-mesto-rossii-v-energeticheskoy-bezopasnosti-es/>

3. Громов А. Новая энергополитика ЕС: заменят ли ВИЭ и водород российский газ? <https://energypolicy.ru/a-gromov-novaya-energopolitika-es-zame/energoperehod/2020/16/09/>

4. Сафонов Т. Новый газопровод из Азербайджана в ЕС: составит ли Баку конкуренцию «Газпрому»? <https://az.sputniknews.ru/2021.05.28/Novyy-gazoprovod-iz-Azerbaydzhana-v-ES-sostavit-li-Baku-konkurenciyu-Gazpromu-427066282.html>

5. Миллер А. «Сила Сибири»: Крупнейшая система транспортировки газа на Востоке России. 2021. <https://www.gazprom.ru/projects/power-of-siberia/>

6. Булаев С. А. Газопровод «Набукко»: проблемы, перспективы. *Вестник технологического университета*. 2013. № 16/17. С. 245–251.

7. Гусейнова С. А. Газопровод TANAP как один из альтернативных маршрутов обеспечения. *Вестник РУДН. Серия : Международные отношения*. 2014. № 4. С. 129–136.

8. AGRI (Azerbaijan – Georgia – Romania Interconnection) Азербайджано-грузино-румынский проект по транспортировке сжиженного газа в Европу. 2010, 17 сентября, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/174344/>

9. Шмелев П. AGRI «надует» Европу... азербайджанским газом; 2010, 17 сентября. <https://www.pravda.ru/world/1049538-gas/>

10. Эфендиев М. Азербайджанский газовый проект заморожен: Наше послесловие. 28 ноября 2015, <https://haqqin.az/news/58013>

11. Южно Кавказский газопровод (ЮКТ), Баку – Тбилиси – Эрзурум. 15 June 2014 <https://neftegaz.ru/tech-library/transportirovka-i-khranenie/142156-yuzhno-kavkazskiy-gazoprovod-yukt-baku-tbilisi-erzurum/>

12. Таривердиева Лейла (2020). Газовое сотрудничество Азербайджана и Турции – перспективы на миллиарды долларов. <https://news.day.az/economy/1264838.html>

13. Оздемир В., Гулиев И. А. Энергетическая дипломатия Турции. Турция в мировой политике и экономике. *Вестник МГИМО-Ун-та*. 2016. № 2/47. С. 101–110.

14. Кавешников Н. Ю. Проект энергетического союза ЕС в контексте отношений между Россией и Европейским союзом. *Вестн. Моск.* 2015. № 2. С. 73–95.

REFERENCES:

1. Kaveshnikov, N. (2015). Kaveshnikov, N. ["Impossible triad" of energy security of the European Union. International Processes, No. 13/4]. «Nevozmozhnaya triada» energobezopasnosti Yevropeyskogo Soyuza. *Mezhdunarodnyye protsessy*, № 13/4, str. 74–85.

2. Zhilkina Y. V. (2018), Jilkina Y. V. [EU energy security problems and Russia's place in energy security]. *Problemy energeticheskoy bezopasnosti YES i mesto Rossii v energeticheskoy bezopasnosti*.

<https://vuzru.ru/problems-energeticheskoy-bezopasnosti-es-i-mesto-rossii-v-energeticheskoy-bezopasnosti-es-POSTED ON 03.11.2018 BY VUZRU>

3. Gromov, A. (2020). Gromov, A. [New EU Energy Policy: Will RES and Hydrogen Replace Russian Gas?], *Novaya energopolitika YES: zamenyat li VIE i vodorod rossiyskiy gaz?* <https://energypolicy.ru/a-gromov-novaya-energopolitika-es-zame/energoperehod/2020/16/09/>

4. Safonova, Tamara (2021), Safonova, Tamara [New gas pipeline from Azerbaijan to the EU: will Baku compete with Gazprom?], *Novyy gazoprovod iz Azerbaydzhana v YES: sostavit li Baku konkurenciyu «Gazpromu»?* <https://az.sputniknews.ru/20210528/Novyy-gazoprovod-iz-Azerbaydzhana-v-ES-sostavit-li-Baku-konkurenciyu-Gazpromu-427066282.html> 28.05.2021

5. Miller, A. (2021), Miller, A. [«Power of Siberia»: The largest gas transportation system in the East of Russia]. «Sila Sibiri»: Krupneyshaya sistema transportirovki gaza na Vostoke Rossii. <https://www.gazprom.ru/projects/power-of-siberia/> 14 january.

6. Bulaev, S.A. (2013). Bulaev, S.A. [Gas pipeline «Nabucco»: problems, prospects. Technological University Bulletin]. *Gazoprovod «Nabucco»: problemy, perspektivy. Vestnik tekhnologicheskogo universiteta*, № 16/17, s. 245–251.

7. Guseynova, S. A. C. A. (2014). Guseynova, S.A. (2014). [TANAP gas pipeline as one of the alternative supply routes: RUDN Bulletin, International Relations series, No. 4]. *Gazoprovod TANAP kak odin iz al'ternativnykh marshrutov obespecheniya. Vestnik RUDN. Seriya : Mezhdunarodnyye otnosheniya*, № 4; str. 129–136.

8. Kavkaz-Uzel (2010), Kavkaz-uzel.eu [AGRI (Azerbaijan-Georgia-Romania Interconnection) Azerbaijan-Georgia-Romania project for the transportation of liquefied gas to Europe], *Azerbaydzhanogruzino-rumynskiy*

proyekt po transportirovke szhizhennogo gaza v Yevropu. <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/174344/17-sentyabrya>.

9. Shmelev, P. (2019), Shmelev, P. [AGRI «inflate» Europe... with Azerbaijani gas]; *AGRI «naduyet» Yevropu... azerbaydzhanskim gazom;* <https://www.pravda.ru/world/1049538-gas/> 26.09.2019

10. Efendiyev, M. (2015). Efendiyev, M. [Azerbaijan Gas Project Frozen: Our Afterword. November 28]. *Azerbaydzhanskiy gazovyy proyekt zamorozhen: Nashe poslesloviye.* 28 noyabrya 2015, <https://haqqin.az/news/58013>

11. Neftegaz.ru (2014), Neftegaz.ru [South Caucasus gas pipeline (SKT), Baku – Tbilisi – Erzurum.], *Yuzhno Kavkazskiy gazoprovod (YUKT), Baku – Tbilisi – Erzurum.* 15 June 2014 <https://neftgaz.ru/tech-library/transportirovka-i-khranenie/142156-yuzhno-kavkazskiy-gazoprovod-yukt-baku-tbilisi-erzurum/>

12. Tariverdieva, Leyila (2020), Tariverdieva, Leila [Gas cooperation between Azerbaijan and Turkey – prospects for billions of dollars]. *Gazovoye sotrudnichestvo Azerbaydzhana i Turtsii – perspektivy na milliardy dollarov EKONOMIKA*, 24 avgusta <https://news.day.az/economy/1264838.html>

13. Ozdemir, V., Guliev, I. A. (2016). Ozdemir, V., Guliev, I. A. [Energy diplomacy of Turkey. Turkey in world politics and economy: Bulletin of MGIMO-University. No. 2/47]. *Energeticheskaya diplomatiya Turtsii. Turtsiya v mirovoy politike i ekonomike. Vestnik MGIMO-Un-ta.* № 2/47, str. 101–110.

14. Kaveshnikov, N. Y. (2015). Kaveshnikov, N. Y. [EU energy union project in the context of relations between Russia and the European Union. *Vestn. Moscow.* No. 2]. *Proyekt energeticheskogo soyuza yes v kontekste otnosheniy mezhdru Rossiyey i Yevropeyskim soyuzom. Vestn. Mosk.* № 2, str. 73–95.

Значення азербайджано-турецької моделі енергетичної безпеки для Європи

Ахундова Ламія Раміз гизи

дисертант кафедри соціальних наук
Гянджинський державний університет
пр. Г. Алиева, 429,
Гянджа, Азербайджан

Мета статті – оцінка резолюцій турецько-турецької моделі енергетичної безпеки з погляду вкладу Європейського Союзу в енергетичну безпеку. Аналіз в основі обґрунтування періоду після 2000-х років.

Використовувані методика та методи. У статті аналізуються та узагальнюються основні засади регіональної безпеки Європейського Союзу, роль енергоресурсів Азербайджану у цій безпеці, а також Азербайджансько-турецькій моделі енергетичної безпеки для європейських країн. У статті використовуйте карти та таблиці для підтвердження гіпотези. У статті використовуйте карти та таблиці для підтвердження гіпотези.

Головне наукове нововведення. Стаття про те, що судово-турецька співпраця є унікальною моделлю з погляду енергетичної безпеки, головна особливість якої полягає в тому, що вона є ефективною не тільки для двох країн, але й для інших партнерів і постійно розвивається. Той факт, що країни використовують у перших рядах країн, які найбільше виграють від швейцарсько-турецької моделі енергетичної безпеки, ґрунтуються на фактах.

Результати дослідження. Результат. Результати дослідження можливі:

- охоплює три сектори світової безпеки в Європі – безпеку, доступність та спостережуваність;
- Останнім часом питання енергетичної безпеки стали ще важливішими для країн ЄС. Спроби Росії використовувати наявний газ як засіб тиску у зовнішній політиці змушують Європейський Союз диверсифікувати свої ресурси та транспортні маршрути та скласти пріоритетну увагу управлінню кризою;
- Країни ЄС запустили кілька проектів для своїх компаній, що ростуть у галузі енергетики, виключивши цю залежність від іноземних джерел енергії. У зв'язку з цим значно зростає роль виробника енергоресурсів та транзитної компанії, а також Туреччини, яка є чи не єдиною прибутковою транзитною роллю у доставці середньоазіатських та палестинських енергоресурсів до Європи;
- Азербайджан володіє не тільки багатими енергоресурсами, а й вважається «воротами» до найпопулярнішого транзитного маршруту доставки центрально-азіатських енергоресурсів в обхід Росії.

Ключові слова: енергетична безпека, Європейський Союз, Азербайджан, Туреччина, енергетичний коридор.

Китай як глобальна цифрова імперія

УДК 327.2:004

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.21>

Вінникова Наталія Анатоліївна
доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри політології
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4,
Харків, Україна

Технологією XXI століття, що змінює усталені моделі функціонування економіки та життєдіяльності суспільства, а також може трансформувати геополітичний баланс сил у світі, є штучний інтелект. На тлі домінування американських технологічних розробок інші країни прагнуть скористатися можливостями нової технологічної революції. Для Китаю – це можливість вийти за межі ролі «другої економіки світу» і сформувати власну структуру цифрової гегемонії. Мета представленої роботи полягає у визначенні перспектив глобального панування Китаю у цифровому вимірі світового ладу. Дослідження побудовано на виконанні низки завдань, як-от розкритті особливості державного підходу КНР до розвитку ШІ-технологій у внутрішній і зовнішній політиці; аналізі міжнародних позицій Китаю у розвитку ШІ; оцінці перспектив становлення Китаю як цифрової імперії.

Використання структурно-функціонального підходу як методологічної основи дозволило виявити та оцінити складові стратегії КНР глобального домінування на основі розвитку та впровадження технологій штучного інтелекту. Для оцінювання позицій Китаю у міжнародному змагальному контексті з розвитку ШІ по відношенню до інших країн застосовано компаративний аналіз; шляхом екстраполяції структурних характеристик імперії оцінено потенціал КНР як глобального цифрового гегемона.

На основі проведеного аналізу політико-управлінських заходів з розвитку ШІ з'ясовано, що найбільш значущими чинниками забезпечення світового домінування у КНР є такі: виділення розвитку технологій ШІ у пріоритети стратегічного розвитку держави та побудови відносин з іншими акторами міжнародних відносин; консолідований підхід державно-приватного партнерства на основі цільної взаємодії уряду та технологічних корпорацій у реалізації стратегічних цілей Китаю у галузі ШІ; комплексний досвід у впровадженні ШІ всередині країни, з можливістю його екстраполяції у міжнародний вимір; активне розроблення міжнародних стандартів для цифрових технологій і просування цифрової інфраструктури в країні, що розвиваються.

Обґрунтовано, що інфраструктурно-експансіоністська стратегія, втілювана в межах Цифрового шовкового шляху та інших суміжних міжнародних програм, в умовах фактичної безальтернативності, забезпечує прерогативне, і навіть монополіне, положення Китаю у деяких ключових секторах економіки інших країн та водночас відтворює структурні компоненти імперського глобального домінування.

Ключові слова: *Китай, штучний інтелект, цифрові технології, Цифровий шовковий шлях, імперія.*

Вступ. У контексті загальносвітового тренду цифровізації економічних, соціальних і політичних процесів технологією, що може змінити баланс сил на міжнародній арені, є штучний інтелект (ШІ). Оскільки ключовою характеристикою ШІ є вироблення рішень на основі аналізу інформації, ці технології набувають стратегічного значення для держав у веденні внутрішньої політики і міжнародних справах.

Визнаними лідерами у сфері розвитку та впровадження технологій штучного інтелекту є США і Китай. Ці країни називають «наддержавами штучного інтелекту» (Кай-Фу Лі [10]) та «цифровими імперіями» (Н. Мьяле [15], Дж. Хіллман [6]). Зважаючи на їхній вплив на перебіг світових технологічних процесів можна до певної міри погодитись із такою дефініцією. Крім того, інші держави, попри всі прагнення та оголошені амбіції набуття світового лідерства з розвитку ШІ, навряд чи спроможні в оглядному майбутньому скласти їм конкуренцію.

Сполучені Штати володіють найпотужнішими науковими установами та дослідницькими базами, як-от Кремнієва долина, та представлені транснаціональними технологічними тегногігантами глобального охоплення, Google, Apple, Amazon, Facebook, Microsoft, однак перспективи подаль-

шого американського домінування в цифровому вимірі міжнародних відносин, опинилися під питанням. Адже для іншої супер-держави, Китаю, технології штучного інтелекту, є не лише фактором прогресу, це – ключ до зміни статусу другої економіки світу та можливості реконфігурації світового ладу.

Тригером для бурхливого розвитку штучного інтелекту в КНР вважають перемогу AlphaGo, розробки Google DeepMind, у грі ГО в 2016 році над чемпіоном світу Лі Седолем. Цю подію описують як «Момент Супутнику», проводячи паралель з інтенсифікацією космічних програм США після запуску супутнику СРСР у 1957 році [10, с. 3; 3, с. 1]. Утім, фактична цифрова експансія КНР світом почалася за довго до цього завдяки поширенню продукції і послуг техногігантів, як Huawei, Alibaba, Tencent, Baidu та ін. Запуск державної програми «Цифрового шовкового шляху» в 2015 році [21] забезпечує поступальне просування КНР у регіони світу. Китай посідає друге місце в інтегральному міжнародному рейтингу з розвитку ШІ, поступаючись США, у кадровому потенціалі науково-дослідницької сфери ШІ [25]. Однак за показниками інфраструктурного забезпечення, регуляторної бази і суспільної підтримки, урядової стратегії КНР має вищі бали, ніж

Сполучені Штати [25]. Отже, у Китаю є підстави не лише претендувати на рівноправну із США участь у формуванні цифрового світового порядку, а й зазіхати на глобальне домування в ньому.

Співставлення потенціалу Китаю у сфері розвитку технологій ШІ з ресурсними можливостями основного суперника, Сполучених Штатів, є спільним знаменником досліджень з технологічного піднесення КНР: П. Н. Вонг [30], Кай-Фу Лі [10], В. Копан і А. Іанку [3], Н. Мьяле [15], Дж. Хіллман [6] та ін. Між тим, на питання: чи стане чинна технологічна революція відправною точкою для становлення світового панування Китаю, однозначної відповіді в наукових колах досі немає.

Мета та завдання. Мета дослідження полягає у визначенні перспектив глобального домінування Китаю у цифровому вимірі світового ладу. Досягнення цілі передбачає виконання низки завдань: 1) розкрити особливості державного підходу КНР до розвитку ШІ-технологій у внутрішній і зовнішній політиці; 2) розглянути позиції Китаю у розвитку ШІ по відношенню до інших держав, зокрема США; 3) оцінити перспективи цифрового домінування Китаю у світі.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження обраний структурно-функціональний підхід для виявлення та оцінювання складових стратегії КНР глобального домінування на основі розвитку та впровадження технологій штучного інтелекту. Методами дослідження виступили компаративний аналіз, що дозволив оцінити позиції Китаю у міжнародному змагальному контексті розвитку ШІ; методи екстраполяції та параметризації застосовані для оцінювання потенціалу становлення КНР як глобального цифрового гегемона.

Результати. Прагнення Китаю стати світовим лідером у галузі ШІ офіційно задекларовано в «Плані розвитку штучного інтелекту нового покоління» (2017), що містить поетапну стратегію до 2030 року.

На першому етапі – до 2020 року, пріоритетом стало збереження конкурентоспроможності з іншими великими державами та оптимізація середовища розроблення штучного інтелекту, зокрема шляхом створення індустрії штучного інтелекту вартістю понад 150 млрд юанів [18, с. 5].

На другому етапі – до 2025 року, Китай прагне досягти «значного прориву» в теоретичних дослідженнях штучного інтелекту та стати світовим лідером у виробництві додатків. Китай також планує збільшити вартість галузі штучного інтелекту до понад 400 млрд юанів і розширити та законодавчо закріпити етичні стандарти для штучного інтелекту [18, с. 6].

Метою третього етапу – до 2030 року є досягнення світового лідерства в технологіях ШІ. Серед головних завдань цього етапу – створення загальної технологічної системи штучного інтелекту нового покоління. Очікувана вартість галузі ШІ за

цей період має становити 1 трлн юанів, разом із суміжними секторами – 10 трлн юанів [18, с. 6].

Для оголошення таких амбітних цілей у КНР є підстави та ресурси. 1,2 мільярда користувачів Інтернету (70,9% від загальної чисельності населення) і 1,63 мільярда користувачів мобільного зв'язку (112,6% населення) є джерелом даних, необхідних для машинного навчання [11]. Зауважимо, що обсяги даних, які є «паливом» для алгоритмів ШІ – не єдина перевага КНР. Важливою складовою в розробці та впровадженні ШІ є доступ до даних. На відміну від західних стандартів регламентації захисту персональних даних у Китаї це питання не набуло гострої суспільної полеміки. Водночас уряд КНР опікується встановленням етичних принципів штучного інтелекту та створенням комісій з огляду технічної етики в компаніях і дослідницьких установах. «Біла книга з надійного штучного інтелекту» [29], «Етичні норми для штучного інтелекту нового покоління» [24] формують регуляторну основу ШІ в частині захисту прав користувачів і зобов'язують компанії пояснювати, як функціонують їхні алгоритми, та визначають інструменти сертифікації ШІ.

Зазначені документи містять принципи використання технологій штучного інтелекту, прийняті в міжнародно-правовому полі, зокрема в Рекомендаціях з етики штучного інтелекту ЮНЕСКО [28]. Така демонстрація солідарності з міжнародно-визнаними засадами використання ШІ є особливо важливою на тлі алармістських настроїв у західній суспільно-політичній думці щодо небезпеки політичної інструменталізації ШІ урядом КНР для посилення контролю над громадянами.

Попри потужні інвестиції та можливості опрацювання великої кількості даних Китай зіткнувся з проблемою у визначальному чиннику для розвитку ШІ – браком талановитих наукових кадрів і висококваліфікованих інженерів для впровадження новаторських розробок [22]. Крім того, зміни на ринку праці внаслідок автоматизації можуть спричинити масове безробіття та соціальні потрясіння, адже населення Китаю становить приблизно 12% світової робочої сили [8].

Вирішення цієї проблеми є одним з пріоритетів політики КНР у галузі ШІ. У 2018 році уряд Китаю затвердив «План дій щодо інновацій ШІ для інститутів вищої освіти», реалізація має не тільки стимулювати розвиток освітньо-професійних програм з ШІ, а й забезпечити створення багаторівневої системи освіти ШІ [1]. Керівництво країни поставило за мету впровадити навчальні дисципліни з ШІ в початкову та середню шкільну освіту, а також побудувати систему вищої освіти, яка поєднує спеціалізовану освіту в галузі штучного інтелекту, професійну підготовку та базову освіту на університетському рівні; заохочувати та підтримувати коледжі та університети, щоб відповідні навчальні

та дослідницькі ресурси стали доступними за межами їхніх установ [1].

У 2019 році у КНР опубліковано 22,4% від світової кількості рецензованих статей з ШІ [3], тоді як у Європейському Союзі – 16,4%, у Сполучених Штатах Америки – 14,6% [32, с. 20]. Китай має найбільшу частку (18,0%) у світі публікацій у журналах ШІ, за ним йдуть Сполучені Штати (12,3%) та Європейський Союз (8,6%) [32, с. 27].

У контексті інфраструктурного забезпечення уряд Китаю стимулює створення індустріальних альянсів ШІ із залученням органів місцевого самоврядування, наукових установ і компаній. З боку бізнес-сектору майже 70% членів промислових альянсів ШІ є великими диверсифікованими компаніями [13, с. 12], які мають узгоджувати розвиток ШІ з пріоритетами центрального уряду. Останній визначає цілі індустрії штучного інтелекту у виробництві інтелектуальних сервісних роботів, систем ідентифікації відеозображень, оброблення даних, інтелектуальних безпілотних пристроїв, літальних апаратів. Для залучення індустріальних альянсів ШІ місцеві органи влади створюють інфраструктурні проекти, як Китайська долина мовлення у Хефеї, ініційована адміністрацією провінції Аньхой і Міністерством промисловості та інформаційних технологій Китаю [13, с. 10]

Станом на 2021 рік у країні функціонували 2205 підприємств штучного інтелекту в 20 сферах застосування. Інтелектуальна комерція та роздрібна торгівля є галузями з найвищими частками кількості підприємств ШІ: 17,20% та 10,31% відповідно. Інші підприємства представлені у сферах виробництва інтелектуальних роботів (8,39%), інтелектуального обладнання (8,06%), фінансових технологій (7,39%), охорони здоров'я (7,27%) [13, с. 2].

У комерціалізації технологій штучного інтелекту Китай поступається Сполученим Штатам в кількості стартапів ШІ: 1730 проти 11 382 відповідно [26; 27]. Утім КНР посилює свої позиції за цим параметром через транснаціональну діяльність технологічних компаній.

Технології штучного інтелекту є однією зі складових зовнішньополітичної стратегії КНР і розбудови міжнародних відносин. Зокрема основна мета Цифрового шовкового шляху полягає в тому, щоб провідні китайські технологічні корпорації, такі як Alibaba, Tencent, Baidu, Huawei, а також підтримувані державою телекомунікаційні оператори – China Mobile, China Telecom і China Unicom – могли скористатися перевагами глобальної стратегії КНР та отримати доступ до ринків країн, що розвиваються, і конкурувати з провідними американськими компаніями в таких секторах, як-от розумні міста, хмарні сервіси, мобільні платежі та додатки для соціальних мереж [23, с. 1].

Китай є центральним гравцем в експорті товарів інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) як час-

тини глобальних ланцюгів поставок. На Китай припадає 32% світового експорту ІКТ-товарів і майже 6% експорту ІКТ-послуг [14]. Швидко розвиваючись вдома, китайські гіганти спостереження прагнуть домінувати на світових ринках. Китай є лідером у розвитку технологій розпізнавання обличчя. Компанії Hikvision і Dahua постачають майже 40% камер спостереження у світі. Китайські технології спостереження використовуються у понад 80 країнах на всіх континентах, крім Австралії та Антарктиди [6].

Китайські фірми також відіграють важливу роль у встановленні технологічних стандартів для 5G і в розгортанні мобільної інфраструктури в країнах-учасниках Цифрового шовкового шляху. Експерти з КНР виконали провідну роль у групі 5G Міжнародної організації зі стандартизації (ISO), подавши 40% стандартів [24, с. 12]. Huawei, який широко субсидується та підтримується урядом Китаю, має на меті домінувати в мережах 5G у всьому світі та підписав для цього понад 90 міжнародних контрактів [3, с. 2].

У межах Цифрового шовкового шляху меморандуми про взаєморозуміння підписані між Китаєм та 16 країнами (Англія, Бангладеш, Естонія, Єгипет, Лаос, Казахстан, Куба, Об'єднані Арабські Емірати, Південна Корея, Перу, Польща, Саудівська Аравія, Сербія, Туреччина, Угорщина, Чехія) [23, с. 2].

Китай прагне представити себе як державу, що може допомогти країнам, які розвиваються, подолати цифровий розрив. Найбільшими бенефіціарами інвестицій Китаю у цифрову інфраструктуру в період з 2012 до 2019 стали Індія (5,9 млрд доларів), Мексика (4,5 млрд доларів), Малайзія (3,7 млрд доларів) [19].

Основними країнами-партнерами Китаю по Цифровому шовковому шляху в Середній Азії є Узбекистан і Казахстан. У Киргизстані та Таджикистані китайські інвестиції зосереджені на створенні розумних міст та розвитку телекомунікаційних мереж нового покоління. У Туркменістані основна увага приділяється будівництву волоконно-оптичного кабелю зв'язку під Каспійським морем [17].

Пандемія коронавірусу змусила уряди контролювати поширення хвороби через впровадження цифрових додатків і технологій ШІ. У відповідь Пекін пов'язав Цифровий шовковий шлях з Шовковим шляхом здоров'я, що підтримує інфраструктуру охорони здоров'я. Цифрові інструменти для моніторингу контактів і дотримання карантину розгорнуті в усьому світі для боротьби з COVID-19, від Сінгапуру та Південної Кореї до Ізраїлю та Індії [12].

Країнам Латинської Америки уряд КНР запропонував підтримку в боротьбі з пандемією в обмін на дозвіл створення мереж Huawei. Незабаром після запиту на вакцини від керівництва Китаю Бразилія дозволила компанії брати участь у торгах на будівництво нової мережі 5G [3, с. 2].

У розвитку цифрової інфраструктури Китай взаємодіє із 47 країнами Африки [4, с. 2]. Для

цього регіону партнерство з Китаєм має суттєві переваги, насамперед, через цінову доступність китайської цифрової продукції та послуг. Експерти також пов'язують активність китайських фірм на африканському ринку із фактичною відсутністю конкуренції з боку американських та європейських бізнес-структур у цьому регіоні [4, с. 3].

Вартість послуг також залишається найбільшою конкурентною перевагою іншого китайського глобального гравця у сфері електронної комерції – Alibaba. Країни, які забезпечили найбільше зисків для Aliexpress з 2015 року, – Бразилія, РФ та кілька країн Південно-Східної Азії [23, с. 10].

Baidu інвестує значні кошти в дослідження штучного інтелекту, технологій віртуальної та доповненої реальності. Наприклад, програма Baidu Map, розроблена для китайських туристів, охоплює понад 150 країн і територій, кількість активних користувачів на місяць досягає 300 мільйонів [2, с. 9].

Наприкінці 2017 року китайська компанія Huawei Marine у партнерстві з владою Пакистану розпочала будівництво пакистанської мережі East Africa Cable Express, яка має з'єднати Пакистан із Кенією та Джибуті, зосередившись на інфраструктурі взаємозв'язку [9].

Водночас інший провідний китайський виробник волоконно-оптичних та силових кабелів Hengtong Group очолює консорціум телекомунікаційних компаній з Африки, Пакистану та Гонконгу для прокладання кабелю Пакистан – Східна Африка – Європа в Індійському океані та Середземному морі, кінцевим пунктом якого став Марсель (Франція) [7]. За експертними прогнозами завдяки диверсифікованій інфраструктурі та напрацьованим технологіям до 2030 року КНР матиме 30% світових даних [5].

З огляду на концентрацію урядової уваги та ресурсів, що вкладаються в галузеві проекти впровадження технологій штучного інтелекту та всеохопність застосування у внутрішніх та зовнішніх справах держави, цей підхід можна визначити як інфраструктурно-експансіоністський. Недарма найвищі показники і світову першість у міжнародному рейтингу Китай має за параметром інфраструктурного забезпечення ШІ [26].

З огляду на активне втілення інфраструктурно-експансіоністської стратегії у світі перспективи перетворення Китаю на «цифрову імперію» вбачаються вже не в метафоричному, а в цілком конкретному політико-управлінському контексті. Історично імперії характеризувалися трьома принциповими ознаками: 1) здійснення влади на широкій території; 2) відносна нерівність між центральною владою та керованими «регіонами», часто пов'язана з прагненням до розширення; 3) реалізація політичного проєкту через різні форми впливу (економічний, інституційний, ідеологічний) [15]. При цьому під імперією слід розуміти не тільки політичну форму організації простору, але й форму

соціально-політичного порядку з розгалуженою інфраструктурою контролю за постійним (відтворенням) цього самого порядку [31, с. 53].

Цифрову імперію визначають як «результат асоціації між транснаціональними корпораціями, підтримуваних або контрольованих в тій чи іншій мірі державами, які фінансували розвиток техніко-наукових баз, на основі яких ці компанії могли б впроваджувати інновації та процвітати» [15].

Два фактори дозволяють зробити припущення про високу ймовірність становлення Китаю як глобальної цифрової імперії. По-перше, створення унікального цифрового всесвіту всередині держави та напрацювання в межах цієї моделі підходів технологічної адаптації ШІ до різноманітних вимірів життєдіяльності суспільства забезпечують КНР досвідом та управлінським інструментарієм, що може бути екстрапольований на міжнародний вимір. По-друге, щільність взаємодії уряду та технологічних корпорацій, які є інфраструктурними провайдерами державних зовнішньополітичних цілей, забезпечують динамічну і водночас маневрену тактику цифрової експансії Китаю у світі. По-третє, ставка на залучення країн, що розвиваються, до глобальних інфраструктурних мереж, забезпечує доступ Китаю до їхніх природних і людських ресурсів. Останній чинник у світлі кадрових потреб КНР у галузі ШІ є, мабуть, найважливішим. Також це сприяє формуванню транснаціональних мереж присутності, а отже і впливу Китаю на внутрішню і зовнішню політику країн-учасниць Цифрового шовкового шляху.

Висновки. Аналіз тенденцій розвитку та впровадження цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту, у КНР, дозволив виявити низку факторів, що визначають перспективи перетворення цієї наддержави на глобального гегемона.

Насамперед, це – геополітичне значення розвитку цифрових технологій. Якщо для більшості країн, цифровізація, зокрема впровадження ШІ, є складовою адаптації економіки до науково-технічного прогресу, то для Китаю – це чинник побудови власної транснаціональної системи присутності на території інших країн. Інфраструктурно-експансіоністський підхід до просування цифрових технологій по світу забезпечує Китай важелями впливу на внутрішні справи країн, які долучаються до його глобальної стратегії цифровізації.

Активне розроблення Китаєм стандартів з ШІ, інфраструктури мобільного та Інтернет зв'язку, які втілюються в міжнародні системи якості забезпечує формування власних регуляторних засад світового цифрового порядку. Поєднання політико-управлінських, фінансових, кадрових ресурсів у сфері розвитку технологій ШІ, а також інтенсивне напрацювання досвіду всередині держави дає Китаю перевагу в реалізації проєктів цифровізації в інших країнах.

Консолідований підхід, заснований на щільній взаємодії уряду КНР і технологічних компаній

з просування в світі інфраструктури для надання цифрових послуг, немає аналогів. Американські технологіанти в транснаціональному вимірі здійснюють свою діяльність автономно від держави. Оскільки Китай активно освоює ринки Південно-Східної Азії та Африканського континенту, це надає перевагу в чисельності споживачів, з огляду на те, що разом обидва регіони складають 75% населення планети. Отже, перспективи цифрового глобального домінування Китаю вбачаються високоймовірними в недалекому майбутньому. Цифрова «колонізація» країн, які, фактично на безальтернативній основі, приймають інфраструктурні проекти та китайські технологічні стандарти, формує транснаціональну структуру влади Китаю як нової світової імперії.

Водночас, оцінюючи політико-управлінські заходи з розвитку цифрових технологій у Китаї, варто вказати на потенційні ризики, з якими може стикнутися країна. Концентрація в державному секторі фінансових та управлінських ресурсів для підтримки розвитку ШІ покладає відповідальність за результати, насамперед, на уряд. Останній черпає велику частину своєї внутрішньої легітимності зі стимулювання економічного зростання та підвищення рівня життя свого населення. Отже, у разі відсутності значущих досягнень у галузі ШІ та зисків для економіки, саме державні структури можуть зазнати репутаційних витрат. Крім того, концентрація державної підтримки переважно на великих технологічних компаніях, зумовлює асиметрію серед економічних акторів в можливості долучатися до процесів інноваційного розвитку. Зрештою, це може спричинити автономізацію діяльності технологіантів від урядової політики.

Становлення глобального цифрового ладу набирає обертів. Розподіл позицій і ролей держав у структурі цифрового світу, а також пошук ефективних моделей регулювання розвитку технологій штучного інтелекту вбачається перспективним напрямом для подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. AI Innovation Action Plan for Institutions of Higher Education. Ministry of Education of the Peoples Republic of China. (Trans. English). Center for Security and Emerging Technology. 2018. URL: <https://cset.georgetown.edu/publication/white-paper-on-trustworthy-artificial-intelligence/>
2. China's New Generation Artificial Intelligence Technology Industry Development Report 2021. The Comprehensive and Integrated Development of China's Artificial Intelligence Technology Industry. Chinese Institute of New Generation Artificial Intelligence Development Strategies. 2021. URL: https://www.dx2025.com/wpcontent/uploads/2021/06/chinas_new_generation_of_
3. Copan W.G., Iancu A. Will America Squander Its New Sputnik Moment? Center for Strategic and International Studies. 2022. URL: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/220119_Copan_America_New_artificial_intelligence_technology.pdf
4. Feldstein S. Testimony before the U.S.-China Economic and Security Review Commission Hearing on China's Strategic Aims in Africa May 8, 2020 Nonresident Fellow, Carnegie Endowment for International Peace Frank and Bethine Church Chair of Public Affairs, Boise State University URL: https://www.uscc.gov/sites/default/files/Feldstein_Testimony.pdf
5. Ghazaryan T. Artificial Intelligence: How It Changes the World. The Enlight. 2019. URL: <https://enlightngo.org/language/en/post/12515>
6. Hillman J. E. The Digital Silk Road: China's Quest to Wire the World and Win the Future. USA. New York. Harper Business. 2021. 368 p.
7. Hengtong Group and PCCW Global committed to enhancing connectivity diversity between Asia, Europe and Africa. Hengtong Group. 2018. URL: <http://www.hengtonggroup.com/en/home/news/detail/id/273.html>
8. Horton B., Zeng J. Can China become the AI superpower? Interview. Chathamhouse. 2021. URL: <https://www.chathamhouse.org/2021/01/can-china-become-ai-superpowerintelligence/global-ai/>
9. Kader S. A. BRI: Digital know-how along China's BRI will set future global tech standards. ZAWYA. 2022. URL: https://www.zawya.com/mena/en/business/story/BRI_Digital_knowhow_along_Chinas_BRI_will_set_future_global_tech_standards-ZAWYA20220102052332/
10. Kai-Fu Lee. AI Superpowers: China, Silicon Valley, and the New World Order. Boston, Mass: Houghton Mifflin Harcourt, 2018. 272 p.
11. Kemp S. Digital 2022: Local Country Headlines Report. China. Datareportal. 26 January 2022. Slide 54. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2022-local-country-headlines>
12. Lancaster K., Rubin M., Rapp-Hooper M. Mapping China's Health Silk Road. Council on Foreign Relations. 2020. URL: <https://www.cfr.org/blog/mapping-chinas-health-silk-road>
13. Luong N., Arnold, Z. China's Artificial Intelligence Industry Alliance Center for Security and Emerging Technology. 2021. URL: <https://doi.org/10.51593/20200094>
14. Meltzer J. P. China's digital services trade and data governance: How should the United States respond? Series: Global China. Brookings. 2020. URL: <https://www.brookings.edu/articles/chinas-digital-services-trade-and-data-governance-how-should-the-united-states-respond/>
15. Mialhe N. The geopolitics of artificial intelligence: The return of empires, *Politique étrangère*, 2018. I. P. 105–117. DOI: <https://doi.org/10.3917/pe.183.0105>
16. Ministry of Education of the People's Republic of China. AI Innovation Action Plan for Institutions of Higher Education. (In English). 2018. URL: <https://cset.georgetown.edu/publication/ai-innovation-action-plan-for-institutions-of-higher-education/>
17. Muzaparova L. The Digital Silk Road: Opportunities and Challenges for Central Asia. Rosa Luxemburg Stiftung. 2021. URL: <https://www.rosalux.de/en/news/id/45540/die-digitale-seidenstrasse-herausforderungen-und-chancen-fuer-zentralasien>
18. Next Generation Artificial Intelligence Development Plan. State Council. The Foundation for Law and International Affairs. No. 35. 8 July 2017. (Trans. English). URL: <https://chinainnovationfunding.eu/dt-testimonials/state-councils-plan-for-the-development-of-new-generation-artificial-intelligence/>

19. OECD. The Belt and Road Initiative in the global trade, investment and finance landscape. In OECD Business and Finance Outlook 2018, OECD Publishing, Paris, 2018. URL: https://doi.org/10.1787/bus_fin_out-2018-6-en
20. Prasso Sh. China's Digital Silk Road Is Looking More Like an Iron Curtain. Bloomberg Businessweek. 2019. URL: <https://www.bloomberg.com/news/features/2019-01-10/china-s-digital-silk-road-is-looking-more-like-an-iron-curtain>
21. State Council. Guiding Opinions of the State Council on Actively Propelling the Internet Plus Action Plan, 1 July 2015 no. 40. Lexis China. URL: <https://hk.lexiscn.com/law/guiding-opinions-of-the-state-council-on-actively-propelling-the-internet-plus-action-plan.html>
22. Tellez R. China's AI Plan for 2030. The Construct. 2021. URL: <https://www.theconstructsim.com/98-chinas-ai-plan-for-2030/>
23. The Digital Silk Road: Expanding China's Digital Footprint. Council on Foreign Relations. EURASIA GROUP. 2020. URL: <https://www.eurasiagroup.net/files/upload/Digital-Silk-Road-Expanding-China-Digital-Footprint.pdf>
24. The Ethical Norms for the New Generation Artificial Intelligence. Ministry of Science and Technology of People's Republic of China (Trans. English). International Research Center for AI Ethics and Governance. 2021. URL: <https://ai-ethics-and-governance.institute/2021/09/27/the-ethical-norms-for-the-new-generation-artificial-intelligence-china/>
25. The Global AI Index. Tortoise. 2021. URL: <https://www.tortoisemedia.com/>
26. Tracxn. Artificial Intelligence Startups in China. 8 November 2021. URL: <https://tracxn.com/explore/Artificial-Intelligence-Startups-in-China>
27. Tracxn. Artificial Intelligence Startups in United States. 5 November 2021. URL: <https://tracxn.com/explore/Artificial-Intelligence-Startups-in-United-States>
28. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Draft Text of the Recommendation of the Ethics of Artificial Intelligence. SHS/IGM-AIETHICS/2021/JUN/3 Rev.2. 25 June 2021 Original: English and French. UNESDOC. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377897>
29. White Paper on Trustworthy Artificial Intelligence. China Academy of Information and Communications Technology. (Trans. English). 2021. URL: <https://cset.georgetown.edu/publication/white-paper-on-trustworthy-artificial-intelligence/>
30. Wong P. N. Techno-Geopolitics: US-China Tech War and the Practice of Digital Statecraft. USA. New York. Taylor & Francis. 2021. 134 p.
31. Zaporozhchenko R. Sovereignism as a Vocation and Profession: Imperial Roots, Current State, Possible Prospects. The Ideology and Politics Journal. 2021. 1(17). P. 44–71. <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2021.01.00003>
32. Zhang D. Mishra S., Brynjolfsson E. et al. The AI Index 2021 Annual Report. AI Index Steering Committee, Human-Centered AI Institute, Stanford University, Stanford, CA, March 2021. URL: https://aiindex.stanford.edu/wp-content/uploads/2021/11/2021-AI-Index-Report_Master.pdf

China as global digital empire

Vinnykova Nataliya Anatoliivna

Doctor of Political Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Political Sciences
V. N. Karazin Kharkiv National University
Maidan Svobody, 4, Kharkiv, Ukraine

The article considers the activities of European countries in the field of gender policy, which is one of the main tasks to be solved at the state level. The direction of state policy to ensure equal rights and opportunities for women and men (ensuring gender equality) depends on the effectiveness of the national mechanism. The authors focus on the experience of Switzerland and France in implementing the gender issue.

The relevance of the study is that the experience of other countries is important for Ukrainian realities: it will help improve the Ukrainian legal framework in the field of gender, bring it closer to international standards, harmonization with European Union law. Today, the world finds itself in new political and economic conditions that are difficult for societies with an outdated system of values to accept. Ukraine's post-Soviet and recent past, annexation of Crimea, war in the East, our traditions and the level of paternalism have left their mark, affecting the effectiveness of solving the outlined tasks, the ability to take into account the needs of different segments of the population.

The aim of the article is to analyze gender equality as an indicator of the success of its society, which is important for the harmonization of gender relations.

The use of such general scientific methods as analysis, concretization, comparison contributed to the achievement of the goal.

The study substantiates the importance of the perception of gender as a concept that characterizes not only the equal rights of men and women, but also, most importantly, their willingness to develop and act, breaking stereotypes. This makes it possible to lay the right foundations for decent political, economic and social decisions.

It is indicated that the aim of creating appropriate conditions for the formation of gender parity is important for the harmonization of gender equality.

The importance of studying and using the experience of other countries in the field of gender policy for Ukraine was emphasized. The gender policies of countries such as Switzerland and France are considered, in particular, the problems of gender inequality in the labor market, in marriage are analyzed and relevant historical examples are given.

Key words: gender, gender policy, gender equality, discrimination, women's rights, status, feminism.

Гумбатов Эмин Назим оглу

Борьба великих держав за Южный Кавказ и Восточную Анатолию в начале XIX столетия

УДК 94(479.24)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.22>

Гумбатов Эмин Назим оглу
докторант
Гянджинского государственного
университета
пр. Г. Алиева, 429,
Гянджа, Азербайджан

Как известно, Кавказский мегарегион испокон веков являлся районом, к господству над которым стремились значительные военно-политические силы. В конце XVIII – начале XIX века как Южный Кавказ, так и Восточная Анатолия стали ареной ожесточенных противостояний между Российской, Британской, Французской, Османской и Каджарской империями. Уже в начале XIX века романовская Россия вела активную оккупационную политику в Южном Кавказе, где столкнулась с серьезным сопротивлением Высокой Порты и Каджаров. Кроме того, английское и французское правительства, обеспокоенные продвижением романовых к транзитным каналам, проходящим через Ближний Восток и соединяющим Европу с богатыми источниками сырья и рынками азиатских стран, активно вмешивались в эту борьбу и всячески подстрекали тегеранский и истанбульский дворы на войну с Россией. Вообще обозревая существующее социально-экономическое и политическое положение Южного Кавказа во II половине XVIII – начале XIX веков, можно прийти к заключению о том, что в этот период наблюдалось безостановочное усиление влияния царской России, которая с каждым годом старалась всячески расширить и ужесточить свое военно-политическое заявление в регионе, одновременно с этим происходило постепенное падение роли и влияния двух южных соседей этого региона – Османского и Каджарского государств, которые долгое время являлись основными вершителями политических судеб в Южном Кавказе. Уже в начале XIX столетия гегемонское превосходство в данном кавказском регионе постепенно сосредотачивается в руках романовых, и царская Россия превращается в тот военно-политический центр, который стал долготетним вершителем судеб местных народов и народностей. Ведущие европейские державы – Франция и Великобритания только стремились стать главными хозяевами военно-политической ситуации в этом стратегическом регионе. Но удаленность Южного Кавказа от Западной Европы, отсутствие сопредельных территорий и общих границ вынуждали и Лондон и Париж сделать ставки на Тегеран и Истанбул, постараться именно руками османских и каджарских военно-политических сил добиться своих целей в этом регионе.

Ключевые слова: Южный Кавказ, Восточная Анатолия, держава, Россия, Османская империя, Каджары, борьба, война.

Введение. Кавказский регион, который в течение многих веков является одним из великих центров цивилизаций, всегда занимал очень веское политическое и экономическое значение. Этот регион всегда интересовал очень многие военно-политические центры и т.д. Это родина великих горных гряд, одновременно являлся районом, через который романовская Россия имела пути выхода к теплым морям и высокодоходному традиционному торговому коридору, соединяющим Восток и Запад. Начиная с начала XIX века кавказский регион превращается в плацдарм кровопролитных военно-политических баталлий между романовыми, османами и каджарами. Чтобы выйти победителем в этих многоцелевых компаниях, российская дипломатия начинает уделять очень серьезное внимание к установлению тесных связей с южнокавказскими государствами, в т.ч. и с североазербайджанскими ханствами. Царская Россия при реализации своих стратегических военно-политических проектов особое значение придавала взаимопониманиям с Тегераном и Истамбулом, а также старалась учесть существующую военно-политическую ситуацию.

Изложение основного материала. Как известно, ещё 28 января 1801 года был опубликован особый материал об аннексии Картли-Кахетин-

ского царства (Восточная Грузия – Э.Г.) под подписью российского царя Павла I (1796–1801). В этом манифесте говорилось, что уже некоторое время Грузинское царство «потеряли» силы для защиты себя, и поэтому царь Георгий, Ираклиевский смог попросить нашего подданства и мы приняли эту просьбу. «И этим мы, обеспечили установление стабильности внутри страны, защитили её от внешних вторжений...» [3, с. 215].

Уже через 2 дня после объявления об аннексии Восточной Грузии – 20 января царь Павел I в своём указе к главноначальствующему гражданской частью в Грузии генералу Кноррингу выражал свое желание о превращении Грузии в российскую провинцию. В этом инструкционном поручении отмечалось: «Хочу, чтобы Грузия стала провинцией. Поэтому вопросы гражданского управления регулируются в согласии с Русским Сенатом и церковным Синодом» [10, с. 56].

Заменившего отца на троне Александр I, после укрепления своей власти, и взятия в свои руки всех бразд правления, с поддержкой таких влиятельных высших чиновников, как Воронцов, Новосельцев, Чарторыйский и других, предпринял попытки отказаться от аннексии Грузии, как «противоречащие между национальному праву и как несправедливые»,

и потребовать восстановления правового статуса Георгиевского соглашения от 1783 года о взятии Грузии под покровительство романовской империи. Но Правительствующий сенат империи вопреки этому издал два указа, «узаконивших» эту аннексию. Хотя и новоиспечённый царь аннулировал эти указы, но в последствии, не выдержав многосторонних заявлений, вынужден был 12 сентября 1801 года издать новый Манифест об аннексии Восточной Грузии. По различным указам и постановлениям постепенно в Картли-Кахетии была установлена новая система управления, а руководство новой – российской управленческой системой в Восточной Грузии было поручено российскому генералу Кноррингу. По этой системе территория Картли-Кахетинского царства была разделена на провинции – Тушети, Телави, Лори, Гори и Сигнах.

Захватив Восточную Грузию, царизм не очень-то торопился продвинуться в Западную Грузию. Задержка в этом вопросе была связана с тем, что традиционно Западная Грузия считалась, и объективно фактически веками находилась в сфере политического влияния Османской империи. Это было открыто, отмечено и в инструкции Александра I генералу Кноррингу от 17 сентября 1801 года: «Аннексия недопустима, так как у нас нормальные отношения с Турцией...» [10, с. 57].

Но, впоследствии царь Имеретии Соломон I под нажимом главнокомандующего российскими войсками на Кавказе генерала П.Д.Цицианова обратился к российскому двору с просьбой о принятии его владений в подданство Российской империи. И трактат об этом был утверждён Александром I 4 июля 1804 года. Ещё до этого, в 1803 году мингрельский царевич Григорий также заключил договор, согласно, которому Мингрелия переходила под покровительство России, и Александр I защиту её населения поручил вышеупомянутому П.Д. Цицианову [10, с. 57].

В начале XIX века внутривосточное положение в Северном Азербайджане, а также внешнеполитическая ситуация вокруг азербайджанских земель были довольно сложными и взрывоопасными. Это подчёркивали также ваши (правители) восточных провинций Османской империи в своих рапортах истанбульскому двору. Так Йылдарский валий Мехмет Саид паша в своём рапорте имперскому центру от 23 июля 1800 года широко описывал военные противостояния между южно-кавказскими феодальными государственными образованиями. Он особенно останавливался над вопросом о стремлении Каджаров установить свое неразделяемое влияние над этим важным регионом [6, nr: 6721-F].

В середине 1800 года довольно представительная делегация посланников северо-восточных и юго-восточных (точнее Ленкаранского) азербайджанских ханств, а также некоторых восточно-дагес-

танских правителей собрались в северокавказской российской крепости Георгиевск. Основной целью российской делегации в этих переговорах являлось достижение российского покровительства над вышеперечисленными феодальными государствами. В состав делегации входили представитель Шейхали хана Кубинского – Мирза Аскер, Гасан хана Дербентского (?! – Э.Г.) – Гаджи Таги, Гусейнгули хана Бакинского – Мирза Хади бей, а также представители Мирмустафа хана Ленкаранского, Мехти хана Шамхала, Рустам хана – уцмия, Джаро-Белаканского правителя Умма хана и Табасаранского казия Рустама. После переговоров в царском дворце каждому делегату были представлены отдельные письма одинакового содержания. В этих письмах, подписанных от имени российского правительства от 28 августа 1800 года, ханам предлагалось достичь общего согласия и установить союз между этими владениями [11, с. 250].

В самом конце XVIII века, на очень короткий срок, внимание крупных политических игроков к южнокавказскому региону несколько ослабло. Это было связано с тем, что в Европе шли процессы, связанные с республиканской Францией. И Османская империя была занята вопросами о защите своих владений от французских интервенций, и даже обратилась за помощью к павловской России. И сама Россия заострялась в европейских военно-политических противостояниях. Во время известной египетской кампании Наполеона Бонапарта 1798 года (а в это время Египет входил в состав владений Османской империи), российский царь Павел I (1796–1801), который никоим образом не хотел смириться с укреплением влияния Франции на Ближнем Востоке и в восточно-среднеземном бассейне, даже вошёл с союз с Османской империей и уже 3 января 1799 года в Стамбуле между сторонами был подписан союзнический договор. В этом документе объявлялось о «вечной дружбе» между Османской и Российской империями, а также Австрия, Великобритания и Пруссия приглашались подключиться к этому договору [8, с. 333–334].

В начале XIX века противостояние между Теграном и Истамбулом за политическое влияние над Южным Кавказом вошло в новую фазу. Второй каджаровский шах Фатали (1797–1833) одновременно стремился укрепить своё положение внутри страны и усилить политическое влияние над Южным Кавказом. Так, во время подавления мятежа Джафаркули хана Хойского, Фатали шах стал реально угрожать Иреванскому региону. В связи с этими событиями Нуман паша, командир обороны крепости Карс, в своём отчёте центральному османскому правительству от 3 октября 1800 года особо отмечал, что «чтобы установить правопорядки в Азербайджане отправил своего сына, царевича Аббаса Мирзу во главе двадцатитысячной армии

против хойского Джафаркули хана. Аббас Мирза после победы над Хойским ханом наступал на Иреван и держал под давлением Мухаммед хана» (Иреванский хан – авт.). Нуман паша оперативно стал играть роль посредника между сторонами для решения существующих проблем. В результате Аббас Мирза, сняв осады Иреванской крепости, вернулся в Тебриз.

В такой сложной политической ситуации одной из причин обострения осmano-каджарских отношений было, то, что мятежный Джафаркули хан Хойский получил убежище на османской территории. Этот акт создал очень острую ситуацию между сторонами, и Каджары через своих поклонников резко потребовали сдачу беглеца Джафаркули хана. Но, несмотря на все усилия Тегерана, Османское правительство наотрез отказало выдать лиц, которые нашли убежище у османов [5, nr:6702 / A].

Общеизвестно, что очень многие военно-политические процессы Европы и Ближнего Востока конца XVIII – начала XIX вв. были непосредственно связаны и с Кавказским регионом. Великие державы всячески стремились установить свое господство над этим регионом. Эти процессы играли важную роль не только в жизни Европы и Востока. Это был период, когда такие государства как Франция, Великобритания и другие, которые стремились к мировому господству вели острейшую конкуренцию за раздел мира и захват природных богатств отсталых стран и государств.

Известно, что в тот период главной целью наполеоновской Франции являлось победить Англию, прибрать в свои руки её главную колонию – Индию вместе с её богатствами, и, сдвинув на международную арену Великобританию, занять её место. Париж всячески стремился чтобы Англия отступила от Индии. И в этом деле приближение с Каджарами всячески отвечало интересам Франции. Во-первых, Каджарское государство было расположено на удобнейшей сухопутной дороге Индии. С другой стороны, Российская империя с каждым днём активизировала свои действия, всё сильнее стремилась установить свой контроль над всеми коммуникациями, соединяющими Восток и Запад. Именно агрессивная политика России в этом направлении подталкивала и Англию и Франции всячески поджигать и заинтересовать тегеранский дворец, настраивать его против российского продвижения на Южном Кавказе.

В конце 1800 года генерал-губернатор компании Ост-Инд в Индии лорд Оузли направил особую дипломатическую миссию под начальством капитана Джона Малкхолма, во дворец Фатали шаха Каджара. Уже 4 января 1801 года, после многосторонних переговоров с визирем Фатали шаха, Малкхолму удалось заключить 2 договора с Каджарами: политический и торговый договора. По политическому договору англичане обещали

всестороннюю помощь Каджарам для укрепления на Южном Кавказе [12, с. 251].

В историографии Турции эти англо-каджарские соглашения оцениваются нижеследующим образом: «В начале XIX века иранская политика Англии отличалась своей активностью. Потому, что наряду с политическими интересами Англии в этом регионе, использование иранскими портами для торговли, являлось одним из значительных факторов». В 1800 году английское правительство для предотвращения афганских вторжений в Индии отправило генерал-губернатора Малкхолма в Иран, чтобы проводить с ним переговоры. Согласно соглашению, подписанному в 1801 году, для ведения совместной борьбы против афганских вторжений, в т.ч. для совместной борьбы в случае нападения афганских правителей и французов на Иран, а также, в случае если французская армия попыталась бы закрепиться на берегах Персидского залива, англичане обещали участвовать в совместной борьбе против этих вторжений и агрессий против Ирана» [10, с. 123].

Каджары, которые объявляя войну России в 1804 году, надеялись также на соглашение 1801 года, и, поэтому тут же обращались за помощью к английскому правительству. Но англичане взамен военной помощи потребовали выполнение некоторых условий. Согласно этим условиям, каджары должны были уступить англичанам все стратегически важные прибрежные полосы и некоторые острова, отдать Бандар-Аббасский порт в совместное использование с англичанами, и оплатить все расходы английских военных объединений на территории Ирана, поручить командование каджарскими военными объединениями английским военным. Но Фатали шах отверг все эти наглые условия, и, отправив письмо Наполеону, предложил ему совместное действие, союзничество. Заключенный 30 марта 1805 года англо-русский договор о совместной борьбе против Франции, по сути дела превратил англо-каджарские соглашения 1801 года в клочки ненужных бумаг.

Наполеон, в ответ на письмо Фатали шаха, отправил своего эмиссара Амадея Жобера на Восток. Согласно полученной инструкции от императора Жобер должен был хорошо изучить территории Османов, каджаров, а также Азербайджана, собрать сведения о положении на российских границах. В другом письме, представленном шаху другим французским эмиссаром – Ромейном, наполеоновское правительство предлагало свою помощь каджарам в строительстве Каспийского флота [12, с. 977].

После кончины Ромейна в Тегеране эту миссию стал продолжать Жобери. Он, приехав в Тегеран в июне 1806 года, представил шаху предложение французского правительства. Среди последних, самое значительное было то, что Париж предлагал Фатали шаху свою помощь в отвоевании кавказских

земель (от России) и совместный поход франко-персидской армии на Индию, но только в том случае, если шах откажется от союзнических отношений с Великобританией. После переговоров на высоком уровне французский посол вернулся к Наполеону с положительным ответом шаха, но французский император не торопясь установить союзнические отношения с тегеранским двором, повторно отправил к каджарскому двору новое посольство для изучения настоящего состояния Каджарского государства и для выяснения возможности последнего в деле военного сотрудничества в предполагаемой индийской военной экспедиции [10, с. 123].

Оккупация Кубинского и Бакинского ханств российскими войсками осенью 1806 года также заставляла каджаров торопиться с заключением союзнического договора с Наполеоном. Сначала в Тильзите между высокопоставленным представителем шахского дворца Мирза Рза ханом и французским министром Маре был заключён особый договор, который был утверждён 4 мая 1807 года в Финкштейне. По достигнутым соглашениям, Наполеон и давал гарантию целостности каджаровских владений, признавал Грузию частью каджаровского государства, обещал содействие в деле выдворения России из Грузии и других оккупированных земель, и брал на себя широкомасштабные обязательства по укреплению и модернизации каджаровских военных объединений. Наполеон великодушно обещал, что даст шаху сколько угодно вооружения, снаряжения и т.д., но взамен хотел, чтобы Каджары прервали всякие политические и экономические связи с Англией, даже вступили в войну против Англии [4, с. 186–188].

Оккупация Египта Наполеоном в 1798 году нанесла значительный урон франко-османским отношениям. Но согласно достигнутым соглашениям в 1801 году остатки французских войск полностью покинули Египет. Султан Селим III, для укрепления восстанавливающихся франко-османских отношений уже в 1802 году отправляет своего посланника Галиба Эфенди во Францию [1, с. 67].

Историк Джеват Эрен особо подчёркивает, что Османское правительство, которое в этот период внимательно наблюдало за событиями, происходящими в Европе, оставалось нейтральным в вопросе англо-французского противостояния. После объявления Наполеона императором Франции в 1804 году, антифранцузская коалиция, состоящая из Англии, России и Австрии объявив войну Наполеону, также предложила османскому султану вступить в войну. Но, Салим III, отказался вступить в эту коалицию и продолжал вести балансирующую политику в отношении этой «великолепной тройки» [7, с. 450–452].

Но победы Наполеона над своими европейскими противниками заставили османское руководство искать пути приближения с Францией,

с другой стороны французский посланник в Истанбуле Рофин неустанно утверждал, что признание французской империи Османским государством принесёт последнему многие выгоды. Он отмечал, что Наполеон в предполагаемых соглашениях с Россией может защитить интересы Османского государства. Османское правительство, у которого были серьёзные проблемы с Россией в черноморском бассейне и на Кавказе, надеясь на поддержку Франции в разрешении этих проблем, уже 30 марта 1806 года отправил своего посланника Мюхиб Эфенди в Париж [7, с. 452]. Вместе с тем Селим III, начавший серьёзные реформы в армии, нуждался во французской помощи в формировании военных подразделений Низами-джадид. Следует особо отметить, что установление союзнических отношений между Парижем и Истанбулом отвечало и интересам Французской империи. Дело в том, что использование ресурсов и возможностей Османской империи в противостоянии с таким серьёзным военно-политическим конкурентом как Россия, было очень кстати для наполеоновского истеблишмента. Именно поэтому французское правительство всячески подталкивало османов к войне против России.

И в письме, которое было отправлено Наполеоном султану Селиму III ещё в январе 1805 года очень ярко были выражены попытки подвинуть Высокой Порты в войну против России: «Вы, который происходите из великого османского рода, который стоит во главе одной из великих империй, сами ли управляете государством? Как позволяете, чтобы русские приказали Вам? Я это письмо пишу как последний друг Дворца (османского дворца), оставшийся во Франции. Действуйте. Русские являются настоящим врагом твоим. Потому, что хотят контролировать над Чёрным морем» [2, с. 71].

В июле 1806 года Наполеон для установления союза с османами отправил генерала Себастьян в Истанбул. Перед прибывшим в Истанбул только в августе Себастьян были поставлены следующие задачи: 1) завоевать доверие Баби-Али (т.е. османского правительства); 2) добиться заключения союза с каджарами и османами против России; 3) добиться того, чтобы османское правительство своевременно передало все требования к нему со стороны России и Англии французам; 4) обеспечить перекрытие проливов для российских кораблей; 5) добиться военной поддержки османов Францией.

Наполеон в конце своих требований, которые он поставил перед Себастьяном, отмечал, что я не хочу расчленения Османской империи. Если бы мне предложили бы три четверти этой страны, то я бы всё равно отказался от этого предложения. Я хочу усилить эту империю и пользоваться ею против русских [10, с. 115; 2, с. 77].

В такой ситуации французский посол в Истанбуле Себастьян, обращаясь к османскому пра-

вительству, заявил, что союз с Францией очень важен, и, за очень короткий срок не будет установлен этот союз, что османцы будут объявлены «врагами французов». Именно под воздействием этих нажимов было принято решение идти на союз с Францией. Именно выступая с этого решения османское правительство в конце декабря 1806 года отравило Мехмет Эмин Вахид Эфенди во французский штаб для заключения союзного договора с Францией [10, с. 118]. В таких условиях Россия, под предлогом того, что Османская империя заключила союз с Францией, в октябре, форсировав Диестра, ворвалась в османские владения. Вслед за этим в декабре этого года Высокая Порта вынуждена была объявить войну России.

Выводы. Вообще обзревая существующее социально-экономическое и политическое положение Южного Кавказа во II половине XVIII – начале XIX веков, можно прийти к заключению о том, что в этот период наблюдалось безостановочное усиление влияния царской России, которая с каждым годом старалась всячески расширить и ужесточить свое военно-политическое влияние в регионе, одновременно с этим происходило постепенное падение роли и влияния двух южных соседей этого региона – Османского и Каджарского государств, которые долгое время являлись основными вершителями политических судеб в Южном Кавказе. Уже в начале XIX столетия гегемонское превосходство в данном кавказском регионе постепенно сосредотачивается в руках романовых, и царская Россия превращается в тот военно-политический центр, который стал долголетним вершителем судеб местных народов и народностей.

Следует также отметить тот момент, что противостояние и непрекращающаяся конкурентная борьба между ведущими европейскими грандами, в первую очередь между Лондоном и Парижем, создавало благоприятные условия для реализации оккупационных планов России на Южном Кавказе, и мешало предотвращению продвижения России в Южном направлении. Вместе с тем и Париж, и Лондон никак не хотели мириться с установлением военно-политической гегемонии в этом стратегическом крае, где проживали многочисленные народы и народности с многовековым политико-культурными наследием.

Ведущие европейские державы – Франция и Великобритания только стремились стать главными хозяевами военно-политической ситуации в этом стратегическом регионе. Но удалённость Южного Кавказа от Западной Европы, отсутствие сопредельных территорий и общих границ вынуждали и Лондон и Париж сделать ставки на Тегеран и Истанбул, постараться именно руками османских и каджарских военно-политических сил добиться своих целей в этом регионе.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Aksun Ziya Nur. Osmanlı Tarihi. Osmanlı Devleti'riin Tahlilli, Tenkidli Siyasî Târîhi. III cilt. İstanbul : Ötüken Neşriyat A.Ş. 1994. 464 s.
2. Alan Palmer. Son Uç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu (bir çöküşün tarihi), (çev. Belkis Dişbudak Çorakçı). İstanbul : İş Bankası. Kültür Yayınları, 1. Baskı. 1992. 352 s.
3. Allen W.E.D. A History of the Georgian people from the beginning down to the Russian conquest in the nineteenth century. London : Paul, Trench, Trubner & Co., 1932. xxiv, 429 p.
4. Baddeley J.F. Rusların Kafkasya'yı istilası və Şeyh Şamil (terc. Sedat Özden), 3 Baskı. İstanbul : Kayıhan Yayınevi, 1995. 460 s.
5. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hattı-Humayun Tasnifi (HH), nr: 161, G. N:6702 / A.
6. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hattı-Humayun Tasnifi (HH), nr: 6721-F.
7. Eren A. Cevat; "Selim III" maddesi, SA, c. X, s. 450–452.
8. Kleyman G. XVIII. Yüzyıl Sonu – XIX. Yüzyıl Başları Osmanlı-Rus İlişkileri Araştırmalarında Bir Kaynak Olarak Rus Arşiv Materyalleri. Çeviren: Şahin Doğan // *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2016, cilt XXXI/1, s. 331–338.
9. Kurat Akdes Nimet. Rusya tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar. 2 bas., Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987. 537 s.
10. Mustafa A. XIX yüzyılda Kafkaslarda nüfuz mücadeleleri (1800–1830). İstanbul: 2001. Doktora tezi, 277 s. // <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/35532.pdf>
11. Mustafazadə T. Azərbaycan-Rusiya münasibətləri (XVIII əsrin II yarısı – XIX əsrin əvəllərində). Bakı : Şərq-Qərb, 2013. 528 s.
12. Sadıqov H. Azərbaycan Avropa dövlətlərinin diplomatiyasında (1747–1829). Bakı : Təfəkkür, 2004. 376 s.

REFERENCES:

1. Aksun Ziya Nur. Osmanlı Tarihi. Osmanlı Devleti'riin Tahlilli, Tenkidli Siyasî Târîhi (Ottoman history. The Analysis of the Ottoman Empire, the Political History of Criticism). III vol. İstanbul : Ötüken Neshriyat A. Sh. 1994. 464 p. (in Turkish)
2. Alan Palmer. Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorlughu (bir çöküşün tarihi). (The Last Three Hundred Years of the Ottoman Empire (history of a collapse)), (trans. Belkis Dishbudak Chorakchy). İstanbul : İş Bankası. Kültür Yayınları, 1. Baskı. 1992. 352 p. (in Turkish)
3. Allen W.E.D. A History of the Georgian people from the beginning down to the Russian conquest in the nineteenth century. London : Paul, Trench, Trubner & Co., 1932. xxiv, 429 p.
4. Baddeley J.F. Russian invasion of the Caucasus and Sheikh Shamil (trans. Sedat Özden), 3rd Edition. İstanbul : Kayıhan Publishing House, 1995. 460 p. (in Turkish)
5. Prime Ministry Ottoman Archives (BOA), Hattı-Humayuu Classification (HH), nr: 161, G. №:6702 / A (in Turkish)
6. Prime Ministry Ottoman Archives (BOA), Hattı-Humayun Classification (HH), nr: 6721-F. (in Turkish)
7. Eren A. Cevat; "Selim III" maddesi, SA, c. X, s. 450–452.
8. Kleyman G. Russian Archival Materials as a Source for the Study of Ottoman-Russian Relations in the Late 18th – Early 19th Century. Translated by Şahin Doğan // *Journal of Historical Studies*, 2016, vol. XXXI/1, p. 331–338. (in Turkish)

9. Kurat Akdes Blessing. History of Russia: from the beginning to 1917. 2nd edition, Ankara : Turkish Historical Society Press, 1987. 537 p. (in Turkish)

10. Mustafa A. Struggles for influence in the Caucasus in the XIX century (1800–1830). Istanbul : 2001. Doctoral thesis, 277 p. // <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/35532.pdf> (in Turkish)

11. Mustafazadeh T. Azerbaijan-Russia relations (second half of 18th century – beginning of 19th century). Baku : East-West, 2013, 528 p. (in Azerbaijani)

12. Sadigov H. Azerbaijan in the diplomacy of European countries (1747–1829). Baku : Tefakkur, 2004. 376 p. (in Azerbaijani)

Боротьба великих держав за Південний Кавказ та Східну Анатолію на початку XIX століття

Гумбатов Емін Назим оглу

докторант
Гянджинського
державного університету
пр. Г. Алієва, 429,
Гянджа, Азербайджан

Як відомо, Кавказький мегарегіон споконвіку був районом, до панування над яким прагнули значні військово-політичні сили. Наприкінці XVIII – початку XIX століття як Південний Кавказ, так і Східна Анатолія стали ареною запеклих протистоянь між Російською, Британською, Французькою, Османською та Каджарською імперіями. Вже на початку XIX століття романівська Росія вела активну окупаційну політику в Південному Кавказі, де зіткнулася із суворим опором Високої Порти та Каджаров. Крім того, англійський і французький уряди, стурбовані просуванням романових до транзитних каналів, що проходять через Близький Схід і сполучає Європу з багатими джерелами сировини і ринками азіатських країн, активно втручалися в цю боротьбу і всіляко підбурювали тегеранські та істанбульські двори на війні. Взагалі оглядаючи існуюче соціально-економічне і політичне становище Південного Кавказу у II половині XVIII – початку XIX століть, можна дійти висновку у тому, що у період спостерігалось безупинне посилення впливу царської Росії, яка з кожним роком намагалася всіляко розширити і посилити своє військово-політична заява в регіоні, водночас відбувалося поступове падіння ролі та впливу двох південних сусідів цього регіону – Османської та Каджарської держави, які тривалий час були основними вершинами політичних доль у Південному Кавказі. Вже на початку XIX століття гегемонська перевага в даному кавказькому регіоні поступово зосереджується в руках романових, і царська Росія перетворюється на той військово-політичний центр, який став багаторічним вершином доль місцевих народів та народностей. Провідні європейські держави – Франція та Великобританія лише прагнули стати головними господарями воєнно-політичної ситуації у цьому стратегічному регіоні. Але віддаленість Південного Кавказу від Західної Європи, відсутність суміжних територій та спільних кордонів змушували і Лондон і Париж зробити ставки на Тегеран та Істанбул, постаратися саме руками османських та каджарських військово-політичних сил досягти своїх цілей у цьому регіоні.

Ключові слова: Південний Кавказ, Східна Анатолія, держава, Росія, імперія Османа, Каджари, боротьба, війна.

The struggle of the great powers for the South Caucasus and Eastern Anatolia at the beginning of the XIXth century

Humbatov Emin Nazim oglu

докторант
Doctoral Student
Ganja State University
H. Aliieva str., 429,
Ganja, Azerbaijan

As is known, the Caucasian mega-region has been an area from time immemorial, dominated by significant military and political forces. At the end of the 18th – beginning of the 19th centuries, both the South Caucasus and Eastern Anatolia became the scene of fierce confrontations between the Russian, British, French, Ottoman and Qajar empires. Already at the beginning of the 19th century, Romanov's Russia pursued an active occupation policy in the South Caucasus, where it faced serious resistance from the High Porte and the Qajars. In addition, the British and French governments, concerned about the advance of the Romanovs to transit channels passing through the Middle East and connecting Europe with rich sources of raw materials and markets of Asian countries, actively intervened in this struggle and in every possible way incited the Tehran and Istanbul courts to go to war with Russia. In general, reviewing the existing socio-economic and political situation in the South Caucasus in the second half of the XVIIIth – early XIXth centuries, one can come to the conclusion that during this period there was an unceasing increase in the influence of tsarist Russia, which every year tried in every possible way to expand and tighten its military political statement in the region, at the same time there was a gradual decline in the role and influence of the two southern neighbors of this region – the Ottoman and Qajar states, which for a long time were the main arbiters of political destinies in the South Caucasus. Already at the beginning of the 19th century, hegemonic superiority in this Caucasian region was gradually concentrated in the hands of the Romanovs, and tsarist Russia turned into that military-political center that became the long-term arbiter of the fate of local peoples and nationalities. The leading European powers – France and Great Britain only aspired to become the main masters of the military-political situation in this strategic region. But the remoteness of the South Caucasus from Western Europe, the absence of adjacent territories and common borders forced both London and Paris to stake on Tehran and Istanbul, to try to achieve their goals in this region through the hands of the Ottoman and Qajar military and political forces.

Key words: South Caucasus, Eastern Anatolia, state, Russia, Ottoman Empire, Kajars, struggle, war.

Реконфігурація регіональних альянсів на Близькому та Середньому Сході після «Арабської весни»

УДК 327.52
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.23>

Захарченко Алла Миколаївна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2,
Одеса, Україна

Основною метою цієї статті є аналіз сучасної реконфігурації близькосхідних альянсів. Аналізуються основні зміни у тенденціях регіонального співробітництва як між державами, так і між державами та недержавними акторами, а також їхній вплив на безпеку регіону. В основу дослідження покладений метод системного аналізу. Він дозволяє дослідити процес формування сучасних близькосхідних альянсів на локальному, регіональному та глобальному рівнях. Взаємодія між основними центрами сили осмислюється в рамках парадигми політичного реалізму.

З'ясовано, що в умовах трансформації глобального та регіонального порядку традиційні моделі розстановки сил на Близькому Сході поступилися місцем новим видам взаємодії та різним формам ситуативної співпраці. Децентралізація низки арабських країн, відсутність домінуючого регіонального актора та поступове самоусунення Вашингтону від близькосхідних справ на тлі посилення позицій Росії та Китаю, призвели до більшої автономії регіональних суб'єктів та утворення так званих «гнучких альянсів».

В основі сучасного балансу сил на Близькому Сході полягають одразу дві вісі протистояння – сунітсько-шиїтська та внутрішньосунітська, яка за силою протиріч не поступається першій. На цій основі сформувався багатополарний регіональний баланс сил, що включає три альтернативні альянси – шиїтський, прагматичний сунітський та радикальний сунітський. Взаємодія між цими блоками у формі дипломатичної боротьби, відкритого протистояння або балансування пояснює більшість політичних та стратегічних процесів у регіоні.

З трьох альянсів, шиїтський блок – найбільш згуртований та потужний. На відміну від шиїтської вісі, між членами сунітських таборів існують серйозні розбіжності. Ці країни утворюють ситуативні союзи задля досягнення конкретних політичних завдань, залежно від контексту та інтересів окремих держав. Нестабільний характер альянсів сприяє тому, що Близький та Середній Схід стає все більш непередбачуваним регіоном.

Ключові слова: Близький Схід, альянс, баланс сил, сунізм, шиїзм.

Вступ. Регіон Близького та Середнього Сходу, що включає арабські й неарабські держави, являє собою важливий компонент системи сучасних міжнародних відносин та світової економіки. Цей регіон традиційно відрізняється високим рівнем конфліктогенності. Тут не існує абсолютно ізольованих, суцільно національних проблем: виникнув в одному куточку регіону, вони часто, в більш загостреному вигляді, відтворюються в інших місцях.

Глобальний характер, масштабність, тривалість, широка залученість різних політичних сил та негативні наслідки для регіональної й міжнародної безпеки – ось відмінні характеристики конфліктних ситуацій в регіоні. Це призводить до спроб близькосхідних акторів так переформатувати регіональну взаємодію, щоб максимально ефективно протистояти традиційним та новим викликам безпеки.

Мета та завдання. Основною метою цієї статті є аналіз реконфігурації регіональних альянсів на Близькому та Середньому Сході після «Арабської весни». Ця мета реалізується шляхом вирішення наступних наукових завдань: виявити причини, що призвели до зміни балансу сил в регіоні впродовж останнього десятиліття; визначити основні вузли протиріч та лінії розломів, навколо яких структуруються регіональні блоки; проаналізувати існуючі в регіоні альянси, виявити їхні особливості, сильні та слабкі

сторони; дати прогноз щодо перспектив подальшої трансформації регіонального балансу сил.

Методи дослідження. В основу даного дослідження покладений метод системного аналізу. Він дозволяє дослідити процес формування сучасних близькосхідних альянсів на локальному (політика окремих країн регіону, а також недержавних суб'єктів); регіональному (боротьба за лідерство; основні вузли протиріч та система противаг) та глобальному (вплив провідних позарегіональних акторів) рівнях системи. Взаємодія між центрами сили осмислюється в рамках парадигми політичного реалізму та теорії балансу сил. Підтримання рівноваги розглядається як спосіб збереження миру при максимально можливому задоволенні інтересів кожної із сторін, а баланс сил як запобігання появі гегемону шляхом створення врівноважених союзів та альянсів. Також був використаний метод кейс-стаді, що дозволив проаналізувати протистояння між регіональними блоками на прикладах конкретних конфліктів – сирийському, еменському та лівійському.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Часто близькосхідну систему регіональних відносин розглядають крізь призму сунітсько-шиїтського протистояння, де Саудівська Аравія та Іран очолюють відповідні

протиборчі сторони. Проте сучасна система регіональних противаг є набагато складнішою. Її важливим елементом є протиріччя та конкуренція всередині сунітського табору. Наукова новизна цього дослідження полягає у спробі виявлення закономірностей вибудовування сучасних альянсів на Близькому та Середньому Сході з акцентом на особливостях взаємодії між сунітськими центрами сили, що досі не набуло достатнього висвітлення як в зарубіжній, так у вітчизняній історіографії.

Трансформація регіонального порядку, а також зовнішня політика країн, що претендують на регіональне лідерство, були висвітлені в роботах західних та близькосхідних дослідників, серед яких: співробітники ізраїльського Інституту досліджень національної безпеки (INSS) Й. Гузанські та Г. Лінденштраусс [7]; старший науковий співробітник Фонду Маршала К. Кауш [10]; Дж. Красна та Г. Меладзе з Центру Моше Даяна Тель-Авівського університету [11]; Дж. Джабур та К.К. Ульріхсен з Арабського Центру в Вашингтоні [8; 15]; професор Близькосхідного технічного університету Анкари М.Б. Алтунішик [1]; Х. Фріш з Центру стратегічних досліджень Бегіна-Садата [5]; Е.С. Леча з Барселонського центру міжнародних відносин (CIDOB) [12]; старший науковий співробітник Інституту Брукінґса О. Таспінар [14]; А. Фатолла-Неджад з Белферовського Центру науки та міжнародних відносин [4]; співробітник Арабського центру політичних досліджень (Доха) М. Калабан [9]; професор Міжнародного університету Рабату М. Чтату [3]; співробітник Європейської ради з міжнародних відносин Т. Мегерісі [13].

Результати дослідження. Традиційно на Близькому Сході спеціальні та інші форми неформального співробітництва завжди були більш потужними, ніж формальні, інституціоналізовані форми. Це пояснюється тим, що в регіоні бракує спільних цінностей, політичних структур та ефективних регіональних організацій, які б забезпечували довіру, взаєморозуміння та співпрацю, а також були б спроможні долати конфлікти та кризові ситуації, принаймні, у межах арабської спільноти.

Регіональні об'єднання, що вивчаються у цій статті, не підпадають під класичне визначення альянсу, як союзу між державами задля досягнення спільних цілей в конкретних обставинах [16]. Під альянсом (або блоком) тут мається на увазі неформальне об'єднання країн, а також країн та недержавних суб'єктів, що мають спільні безпекові інтереси. Альянси розглядаються у якості центрів сили, розподіл впливу між якими утворює регіональний баланс сил.

У новітній історії Близького та Середнього Сходу можна виділити декілька етапів еволюції регіонального балансу. У часи «холодної війни» тут домінували чотири системи противаг: між США та СРСР; між арабськими країнами, що сповід-

ували ідеологію панарабізму, та арабськими консервативними режимами, переважно монархічними (так звана «Арабська холодна війна»); між арабськими державами та Іраном (з 1979 р.); між Ізраїлем та арабськими країнами [10].

Після розпаду СРСР, регіональні політичні еліти, що звикли до умов двоуполюсного світу і навіть навчилися отримувати від нього переваги, були змушені пристосуватися до нових геополітичних реалій. Сполучені Штати перетворилися на єдину наддержаву, і продовж наступних 25 років близькосхідна регіональна система була американоцентричною. Це призвело до утворення регіональної вісі у складі Єгипту, Ізраїлю, Йорданії, Туреччини, КСА та інших арабських монархій, які співпрацювали зі США у стримуванні Іраку (до 2003 р.) та Ірану.

Початком сучасного етапу формування регіонального балансу сил стали події «Арабської весни» 2011 року, внаслідок яких відбулися фундаментальні зміни близькосхідного політичного ландшафту. По-перше, виникли нові центри сили неарабського походження, що мають досить потужний ресурс (економічний, військово-політичний та ін.) для проведення активної зовнішньої політики у регіоні та за його межами. На зміну арабській ексклюзивній системі прийшов інший порядок, де на перший план вийшли такі держави, як Іран, Туреччина та Ізраїль.

По-друге, революційні події 2011 року призвели до дестабілізації низки арабських країн (Сирія, Лівія, Ємен), де ситуація згодом переросла у затяжні громадянські війни. В регіоні утворився так званий «вакуум сили», в результаті якого значно посилилась діяльність радикальних ісламістських рухів та недержавних акторів. Останні стали грати надзвичайно важливу роль у формуванні регіональних альянсів [5].

По-третє, важливою особливістю сучасної близькосхідної системи відносин стала відсутність в ній домінуючого регіонального актора, який суттєво переважав би інших у своїх можливостях і був би визнаний рештою у якості лідера. Сьогодні можна виділити принаймні шість впливових країн (Іран, Туреччина, КСА, Катар, Ізраїль та Єгипет), які розглядають один одного як супротивників, друзів або потенційних союзників у регіональному балансі сил. Постійна конкуренція між цими державами не дає жодній з них перетворитися на регіонального гегемона [11].

Нарешті, відбулися суттєві зміни на зовнішньому рівні близькосхідної регіональної системи. Американське домінування в регіоні тривало менше чверті століття. Зміна зовнішньополітичних пріоритетів, небажання втручатися в конфлікти, що не загрожують життєво важливим американським інтересам, а також проблеми внутрішньополітичної стабільності на фоні пандемії коронавірусу, призвели до поступового самоусунення

Вашингтону від близькосхідних справ. На цьому тлі в регіоні відбувається послідовне посилення альтернативних зовнішніх акторів – Росії та Китаю. В таких умовах держави регіону були змушені провести перерозподіл сил з метою встановлення нового регіонального порядку, який би діяв вже без активної участі в ньому США.

Усе вищевикладене призвело до поширення на Близькому Сході так званих «гнучких альянсів». Вони ґрунтуються не на спільній ідентичності або масштабному проєкті, а на спільній загрозі. Часто ці союзи є тимчасовими, спрямованими на вирішення конкретної проблеми. Члени таких альянсів залучені до різних регіональних конфліктів, але не всі вони задіяні однаково або не задіяні взагалі. Вони чутливо реагують на зміни у навколишньому середовищі та пристосовуються до нового політичного ландшафту. Суперництво між ними також стає гнучким. Традиційно ворожі актори можуть тимчасово об'єднатися навколо конкретної загрози, не визнаючи один одного союзниками. Політичні маневри, зміна орієнтирів і союзників, несподівані альянси та їхні раптові розколи стають щоденною реальністю в регіоні [12].

В основі сучасної структури відносин на Близькому та Середньому Сході полягають одразу дві вісі протистояння: сунітсько-шиїтська, що є традиційною для регіону, та внутрішньосунітська, яка є відносно новим явищем.

Перша вісь – сунітсько-шиїтська – полягає у 40-річній боротьбі консервативних держав регіону (Саудівської Аравії, ОАЕ, Єгипту, Марокко, Йорданії та ін.) проти так званої «осі опору» на чолі з Іраном (що включає режим Б. Асада, «Хизбаллу», еменських хуситів та шиїтських проксі в Іраку). Це протистояння можна розглядати як через релігійну призму, так і через призму балансу сил в рамках класичного реалізму. Не заперечуючи важливість багатовікового сунітсько-шиїтського протистояння (де КСА очолює сунітську мусульманську умму, а Іран – шиїтську), слід зазначити, що релігійний фактор скоріше використовується вищезазначеними країнами як інструмент для реалізації політичних завдань, а саме, мобілізації населення навколо своїх режимів, а також досягнення регіонального домінування [14].

Протистояння між шиїтським та сунітським блоками різко загострилося після «Арабської весни» і зараз простежується майже у всіх регіональних конфліктах та зонах нестабільності, зокрема у Сирії, Ємені, Лівані та Іраку. Сунітський блок на чолі з Саудівською Аравією та ОАЕ намагається підірвати регіональні досягнення Ірану, повернувши, так би мовити, «джина в пляшку». Іран, зі свого боку, намагається зміцнити свій вплив в регіоні, закріпивши сучасний статус-кво [6]. Він також прагне стримувати Саудівську Аравію, яка теж активно просувається до регіонального лідерства,

особливо після приходу до влади короля Салмана та принца Мухаммеда.

Яскравим прикладом саудівсько-іранського протистояння є громадянська війна в Ємені. Ер-Ріяд побоюється, що іранці зможуть перенести конфлікт на територію самого Королівства, де проживає значна шиїтська меншість. Таким чином, Тегеран виступає тут не просто конкурентом за регіональну гегемонію, але є екзистенційною загрозою для КСА. У Ємені саудівці та іранці зайняли протилежні сторони, але ступінь їхньої залученості є різною. Так, іранці фінансують та озброюють своїх проксі – хуситів. Саудівці ж втрутилися у конфлікт безпосередньо на полі бою, очоливши у 2015 р. антихуситську військову операцію «Буря рішучості» [4].

Іншою віссю регіонального протистояння є розкол всередині самого сунітського табору. Він бере початок у революційних подіях 2011 р., коли консервативні арабські монархії на чолі з КСА та ОАЕ об'єдналися проти хвилі народних повстань. Ця контрреволюційна вісь здійснила своє перше військове втручання в березні 2011 р., коли Саудівська Аравія допомогла придушити повстання в Бахрейнні. Згодом, вони зосередили зусилля на боротьбі проти «Братів-мусульман» і тих сунітських держав, які підтримували цю організацію – Катар та Туреччини. Єгипетські «Брати-мусульмани» на чолі з М. Мурсі, що прийшли до влади в Єгипті в червні 2012 р., отримали потужну підтримку з боку цих двох країн. Але вже через рік вони втратили владу в результаті військового перевороту на чолі з А.Ф. Ас-Сісі, якого підтримали арабійські монархії [8].

Згодом, КСА та ОАЕ з одного боку, і Катар та Туреччина з іншого, почали боротьбу за поширення свого впливу, підтримуючи місцевих проксі в усьому сунітському світі, зокрема, в Лівії, Сирії, Судані, Чаді та інших країнах. Бойкот Катару з боку «Арабського квартету» (КСА, ОАЕ, Єгипет та Бахрейн), що тривав з 2017 по 2021 рр., ще більше поглибив розкол в сунітському таборі та посилив союз Дохи та Анкари [7].

На основі досліджених вище ліній розлому на сучасному Близькому та Середньому Сході сформувалися три альтернативні альянси, які послідовно просувають свої інтереси.

Перший альянс, так звана «шиїтська вісь», включає Іран та режим Б. Асада в Сирії, а також іранські проксі в Іраку («Хашд аш-Шаабі»), Лівані («Хизбалла»), Ємені (хусити) та Секторі Газа («Палестинський ісламський джихад»). Особливість цього альянсу полягає у тому, що до нього входять тільки дві країни, а решта учасників – недержавні актори. Незважаючи на це, «шиїтська вісь» є найбільш згуртованим та потужним альянсом із трьох, про які йде мова у цій статті.

Щодо лідеру цього блоку, Ірану, то ця неарабська країна певний час перебувала на периферії регіональних політичних процесів. Ситуація докорінно змінилася після Ісламської революції 1979 г. в Ірані, яка стала однією з визначальних регіональних подій і є ключем для розуміння сучасного регіонального балансу сил. Повалення Сполученими Штатами режиму С. Хусейна в Іраку у 2003 р. сприяло розширенню регіонального впливу Тегерану, що надалі було посилено подіями «Арабської весни».

Регіональна стратегія Ірану спрямована на реалізацію декількох ключових завдань. По-перше, він прагне до «абсолютної безпеки», а саме, здатності перешкоджати тому, що він вважає неминучою загрозою з боку ворожих зовнішніх суб'єктів. Задля цього була розроблена концепція «мережі безпеки», яка поєднує іранські державні потужності із недержавними (переважно шиїтськими) проксі в регіоні. Тегеран використовує союзників, таких як «Хизбалла», хусити та шиїтські збройні угруповання у низці країн регіону для стримування своїх ворогів, а свою ракетну та ядерну програму – як другий рівень стримування [11].

По-друге, Іран прагне досягти домінуючого статусу в регіональному балансі сил. Він вважає себе беззаперечним центром сили в регіоні Перської затоки, виходячи зі свого геостратегічного положення (з найдовшою береговою лінією), територіальних розмірів, кількості населення та відкидає будь-який регіональний порядок, який має на меті його ізоляцію.

По-третє, Іран сприймає Ізраїль як нелегітимне утворення і свого геостратегічного антагоніста. Тому Тегеран активно вдосконалює засоби для стримування Тель-Авіва, зокрема, надає значну фінансову та військову допомогу його ворогам – ХАМАСу та «Палестинському ісламському джихаду».

Особливе місце в системі іранських стратегічних координат посідає Сирія, оскільки режим Б. Асада є найстарішим і найближчим союзником Ірану, що робить його виживання основним інтересом національної безпеки Тегерана, а також надає доступ до ізраїльської території.

Продовж останніх десяти років Іран досягнув значних успіхів у практичній реалізації вищезазначеної стратегії. Він фактично врятував режим Б. Асада від падіння; зміцнив відносини з Туреччиною та Катаром, вносячи таким чином розкол у сунітський табір; за допомогою хуситів підтримує джерело нестабільності в безпосередній географічній близькості до свого головного супротивника – Саудівської Аравії. Він також значно сприяв стримуванню американського впливу в регіоні, побудувавши взаємовигідні відносини з Росією (які в Сирії майже досягли рівня військового альянсу) та Китаєм [6].

Другий регіональний альянс – це блок сунітських прагматичних країн, або «блок стабільності», основною метою якого є стримування Ірану. До нього входять Єгипет, Йорданія,

Марокко, Саудівська Аравія, ОАЕ та інші арабські монархії (за виключенням Катару). З огляду на збіг стратегічних інтересів у 2020 р. до них приєднався Ізраїль. Цей альянс, враховуючи різноманітність його членів, є найбільш суперечливим та нестабільним.

Неофіційний лідер блоку, Саудівська Аравія, є великою і заможною країною, але до 2011 р. вона не мала суттєвої ролі у сфері близькосхідної безпеки. КСА здійснювало свій вплив в основному за допомогою економічних та ідеологічно-релігійних засобів, а також спиралося на стратегічні відносини зі Сполученими Штатами.

Ослаблення традиційних для Арабського світу полюсів сили – Єгипту, Сирії та Іраку, що відбулося в останні десятиліття, відкрило простір для реалізації регіональних амбіцій Королівства. Його стратегічним завданням стало стримування Ірану та ісламістських угруповань, насамперед, «Братів-мусульман». Зміни в політиці Ер-Ріяду були продиктовані як низкою об'єктивних обставин, так і піднесенням принца Мухаммеда ібн Салмана, який бажав вийти за традиційні консервативні рамки саудівської зовнішньої політики. Принц Мухаммед почав проводити активну наступальну політику, насамперед, в Ємені, а також у Сирії та Лівані [15].

Втім, значних успіхів на цьому шляху досягнути не вдалось. Військова кампанія в Ємені не завершилася перемогою над хуситами, викликала міжнародне засудження і підкреслила розбіжності між Ер-Ріядом та Абу-Дабі у підходах до Ірану. Підтримка опозиції в Сирії не призвела до усунення від влади Б. Асада. Бойкот Катару не змусив Доху змінити свою політику, а, навпаки, ще більше наблизив її до Туреччини та Ірану. Спроба в листопаді 2017 року змінити політичний ландшафт Лівану шляхом усунення прем'єр-міністра С. Харірі також не увінчалася успіхом [9].

Приклад КСА доводить, що економічний важіль не завжди є визначальним. Так, фінансова допомога виявилася корисною для підтримки дружніх режимів, наприклад, уряду А.Ф. Ас-Сісі в Єгипті. Але, на відміну від Тегерану, Ер-Ріяду не вистачає недержавних акторів та проксі, які б ефективно підтримували його інтереси в регіоні.

Крім цього, всередині прагматичного сунітського блоку існують серйозні протиріччя. Окрім КСА, найімовірно ще три країни – ОАЕ, Єгипет та Ізраїль – є достатньо впливовими та мають власні інтереси в регіоні, що зумовлює нестабільний, ситуативний характер цього альянсу.

Так, потужності Об'єднаних Арабських Еміратів не можуть порівнятися із саудівськими, але назвати Абу-Дабі молодшим партнером теж не можна. Продовж останніх десяти років Емірати значно посилити свій вплив. ОАЕ зберігають свою автономність та визначають власні пріоритети. Зокрема, у 2016 р. вони зменшили свою участь в операції

проти хуситів, адже ця проблема не становить для них таку загрозу, як для КСА. Підхід ОАЕ до Ірану теж відрізняється від саудівського. Він має більше нюансів, адже Емірати є більш вразливими перед Тегераном як у фізичному плані (географічна наближеність), так і економічному. Більше того, в самих ОАЕ існують розбіжності щодо іранського питання між Дубаем та Абу-Дабі [2].

Це саме стосується Єгипту, який прагне зберегти певний простір для маневру. Каїр визначає позицію щодо кожного конкретного кейсу, виходячи із власних національних інтересів, а не інтересів сунітського блоку. Це пов'язано з тим, що основною загрозою сучасний єгипетський режим вважає не Іран, а «Братів-мусульман» та інші ісламістські групи.

Нарешті, найбільш цікавим учасником цього альянсу є Ізраїль, який як в економічному, так і у військовому плані є однією з провідних держав регіону. Тель-Авів також має тісні стосунки з двома основними позарегіональними акторами – Сполученими Штатами та Росією. Втім, донедавна, з огляду на багаторічний арабо-ізраїльський конфлікт, його здатність відкрито брати участь у регіональних альянсах була обмеженою. Ситуація кардинально змінилась у 2020 р., коли одразу чотири арабські країни (ОАЕ, Бахрейн, Марокко і Судан) нормалізували з ним відносини, підписавши так звані «Авраамські угоди». Потужним фактором зближення позицій Ізраїлю та прагматичних сунітських режимів стала взаємна зацікавленість у стримуванні Ірану, боротьба проти «Братів-мусульман» (включаючи ХАМАС) та посилення впливу країн, що їх підтримують – Туреччини та Катару [3]. «Авраамські угоди» засвідчили той факт, що арабо-ізраїльський конфлікт в цілому та палестинська проблема зокрема, перестали бути системоутворюючим елементом регіональної системи відносин.

Нарешті, **третій – радикальний сунітський альянс** – представлений Туреччиною, Катаром, «Братами-мусульманами» та ХАМАСом.

Учасників цього альянсу об'єднала підтримка ісламістської ідеології, що сповідують «Брати-мусульмани». Це кардинальним чином відрізняє їх від прагматичних сунітських режимів, які розглядають «Братів» як загрозу своїй внутрішній стабільності та регіональній безпеці. Ці два табори також відрізняє ставлення до Ірану. Катар і Туреччина завжди мали важливі економічні відносини з Тегераном, які вони намагаються зберегти, тоді як Саудівська Аравія розглядає Іран як загрозу номер один. Внутрішньосунітське суперництво грає визначальну роль у розумінні лівійського конфлікту. Туреччина та Катар донедавна підтримували тут міжнародно визнаний уряд у Тріполі (серед членів якого були «Брати-мусульмани»), а Єгипет, ОАЕ та КСА підтримували Лівійську національну армію Х. Хафтара [13]. Також, Анкара та Доха проводять

послідовну антиізраїльську політику, підтримуючи палестинський ХАМАС.

Провідний актор цього боку, Туреччина, є неарабською мусульманською державою, яка після початку «Арабської весни» значно активізувала свою політику на Близькому Сході. Перехід до авторитарного правління президента Р.Т. Ердогана, його прагнення до амбіційної, ревізіоністської зовнішньої політики підірвали відносини Анкари з її колишніми союзниками – Саудівською Аравією, Єгиптом, Ізраїлем та США.

Після 2011 р. Туреччина позиціонувала себе як модель для розвитку постреволюційних арабських країн. Цьому сприяли початкові успіхи «Братів-мусульман» в Єгипті, «Ан-Нахди» в Тунісі та ісламістів в Лівії. Однак триумф популістських ісламістських партій в регіоні був недовгим. Його відтіснили громадянські війни та підйом радикальних рухів, таких як «Ісламська держава». Також, поява курдських автономних утворень уздовж південних кордонів Туреччини утворила загрозу її внутрішній безпеці та територіальній цілісності [11].

Вищевикладені фактори, на фоні гострої економічної кризи, спонукають Анкару до переоцінки своєї провокативної стратегії та пошуку виходу із дипломатичної ізоляції. Цю тенденцію підтвердили події 2021 року, коли Туреччина виявила зацікавленість у покращенні відносин з ОАЕ, Єгиптом, Саудівською Аравією та Ізраїлем [1].

Висновки та прогнози. Таким чином, в основі сучасного балансу сил на Близькому та Середньому Сході полягають одразу дві вісі протистояння – сунітсько-шиїтська та внутрішньосунітська, яка за силою протиріч наразі не поступається першій. На цій основі сформувався багатополарний регіональний баланс сил, що включає три альтернативні альянси – шиїтський, прагматичний сунітський та радикальний сунітський – які намагаються утворити такий регіональний порядок, який би максимально відповідав їхнім інтересам. Інші близькосхідні держави та недержавні суб'єкти розглядаються ними як клієнти, проксі чи об'єкти для просування впливу. Це суперництво поширюється на всі основні регіональні конфлікти, зокрема, в Сирії, Ємені та Лівії, що значно ускладнює перспективи їхнього врегулювання.

Найбільш стабільним та згуртованим із трьох є шиїтський альянс. Щодо сунітських блоків, то вони є більш гнучкими та ситуативними. Їхні учасники намагаються зберегти свою автономію та простір для маневру, а також діють в залежності від конкретних обставин.

Прогнозування в такому нестабільному регіоні як Близький Схід є вкрай складним завданням. Втім, з великим ступенем ймовірності можна припустити, що традиційна вісь сунітсько-шиїтського протистояння в регіоні залишиться актуальною, так само як й ізраїльсько-іранське протистояння.

Дестабілізуюча роль Тегерану в регіоні, разом із його ядерною програмою, залишатиметься потужним фактором для консолідації антиіранського блоку. Щодо відносин між сунітськими таборами, тут можуть відбутися певні зрушення у бік нормалізації. Це підтверджує як припинення бойкоту Катару з боку прагматичних сунітських режимів, так і спроби Туреччини нормалізувати відносини з ними, а також з Ізраїлем. Втім, майбутнє покаже, чи було це прагнення до розрядки засновано на реальній зміні стратегії, або було простим бажанням взяти «тайм-аут».

Не менш важливий вплив на регіональну ситуацію матимуть відносини у трикутнику США – Росія – Китай. Особливого значення у цьому контексті набуває зміна глобальної системи безпеки внаслідок війни РФ в Україні. Міжнародна ізоляція Росії та її наслідки можуть безпосереднім чином вплинути на динаміку регіональних процесів. Близькосхідні країни матимуть пристосовуватись до нового міжнародного порядку, що може привести до чергового переформатування регіонального балансу сил.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Altunışık, M. B. (2021). The New Wave of Normalization in Turkey's Middle East Foreign Policy. The Middle East Institute. URL: <https://www.mei.edu/publications/new-wave-normalization-turkeys-middle-east-foreign-policy>
2. Barhouma, M. (2022). The Reshaping of UAE Foreign Policy and Geopolitical Strategy. Carnegie Endowment. January 4. URL: <https://carnegieendowment.org/sada/86130>
3. Chtatou, M. (2022). Abraham Accords: Romancing a New Middle East. Eurasia Review. February 20. URL: <https://www.eurasiareview.com/26012022-abraham-accords-romancing-a-new-middle-east-analysis/>
4. Fathollah-Nejad, A. (2017). The Iranian–Saudi Hegemonic Rivalry. Belfer Center. October 25. URL: <https://www.belfercenter.org/publication/iranian-saudi-hegemonic-rivalry>
5. Frisch, H. (2021). Rethinking the «Arab Spring». Winners and Losers. Middle East Quarterly. Vol. 28, No 3. URL: <https://www.meforum.org/middle-east-quarterly/pdfs/62397.pdf>
6. Gause, F.G. (2022). The Price of Order. Settling for Less in the Middle East. Foreign Affairs. Vol. 101, No 2. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2022-02-22/price-order>
7. Guzansky, Y., Lindenstrauss, G. (2020). A Dysfunctional Family: Disagreements and Clashes in the Sunni World. INSS Insight. No 1330. URL: <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2020/06/no.-1330-1.pdf>
8. Jabbour, J. (2022). After Parting Ways: The Coming Frosty Entente in Saudi-Turkish Relations. Arab Center Washington D.C. Policy Analysis. February 2. URL: <https://arabcenterdc.org/resource/after-parting-ways-the-coming-frosty-entente-in-saudi-turkish-relations/>
9. Kaban, M. (2018). Why Saudi Arabia's Foreign Policy is Failing? Al-Jazeera. November 21. URL: <https://www.aljazeera.com/opinions/2018/11/21/why-saudi-arabias-foreign-policy-is-failing>

10. Kausch, K. (2020). Debating Middle Eastern Alliance. The KAS Regional Program Political Dialogue South Mediterranean Conference Report. URL: https://www.kas.de/documents/282499/282548/MDS_Conference+Paper_Debating+Middle+Eastern+Alliances.pdf

11. Krasna, J., Meladze, G. (2021). The «Fore plus One»: the Changing Power Politics of the Middle East. The Moshe Dayan Center Occasional Paper. URL: <https://dayan.org/content/four-plus-one-changing-power-politics-middle-east>

12. Lecha, E.C. (2017). Liquid Alliances in the Middle East. Barcelona Center for International Affairs Report. No 169. URL: https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/notes_internacionales/n1_169/liquid_alliances_in_the_middle_east

13. Megerisi, T. (2020). Geostrategic Dimensions of Libya's Civil War. *The Africa Center for Strategic Studies Security Brief. No 37.* URL: <https://africacenter.org/publication/geostrategic-dimensions-libya-civil-war/#author>

14. Taspınar, O. (2018). The Sunni-Shiite Divide in the Middle East is about Nationalism, not a Conflict within Islam. Brookings Institution Report. December 31. URL: <https://www.brookings.edu/opinions/the-sunni-shiite-divide-in-the-middle-east-is-about-nationalism-not-a-conflict-within-islam/>

15. Ulrichsen, K.C. (2021). Mohammed bin Salman's Regional Rebranding Campaign. Arab Center Washington D.C. Policy Analysis. December 16. URL: <https://arabcenterdc.org/resource/mohammed-bin-salmans-regional-rebranding-campaign/>

16. Walt, S.M. (1987). The Origins of Alliances. Ithaca, NY: Cornell University. URL: http://www.rochelleterman.com/ir/sites/default/files/Walt1987_0.pdf

REFERENCES:

1. Altunışık, M. B. (2021). The New Wave of Normalization in Turkey's Middle East Foreign Policy. The Middle East Institute. URL: <https://www.mei.edu/publications/new-wave-normalization-turkeys-middle-east-foreign-policy>
2. Barhouma, M. (2022). The Reshaping of UAE Foreign Policy and Geopolitical Strategy. Carnegie Endowment. January 4. URL: <https://carnegieendowment.org/sada/86130>
3. Chtatou, M. (2022). Abraham Accords: Romancing a New Middle East. Eurasia Review. February 20. URL: <https://www.eurasiareview.com/26012022-abraham-accords-romancing-a-new-middle-east-analysis/>
4. Fathollah-Nejad, A. (2017). The Iranian–Saudi Hegemonic Rivalry. Belfer Center. October 25. URL: <https://www.belfercenter.org/publication/iranian-saudi-hegemonic-rivalry>
5. Frisch, H. (2021). Rethinking the «Arab Spring». Winners and Losers. Middle East Quarterly. Vol. 28, No 3. URL: <https://www.meforum.org/middle-east-quarterly/pdfs/62397.pdf>
6. Gause, F.G. (2022). The Price of Order. Settling for Less in the Middle East. Foreign Affairs. Vol. 101, No 2. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2022-02-22/price-order>

7. Guzansky, Y., Lindenstrauß, G. (2020). A Dysfunctional Family: Disagreements and Clashes in the Sunni World. INSS Insight. No 1330. URL: <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2020/06/no.-1330-1.pdf>

8. Jabbour, J. (2022). After Parting Ways: The Coming Frosty Entente in Saudi-Turkish Relations. Arab Center Washington D. C. Policy Analysis. February 2. URL: <https://arabcenterdc.org/resource/after-parting-ways-the-coming-frosty-entente-in-saudi-turkish-relations/>

9. Kaban, M. (2018). Why Saudi Arabia's Foreign Policy is Failing? Al-Jazeera. November 21. URL: <https://www.aljazeera.com/opinions/2018/11/21/why-saudi-arabias-foreign-policy-is-failing>

10. Kausch, K. (2020). Debating Middle Eastern Alliance. The KAS Regional Program Political Dialogue South Mediterranean Conference Report. URL: https://www.kas.de/documents/282499/282548/MDS_Conference+Paper_Debating+Middle+Eastern+Alliances.pdf

11. Krasna, J., Meladze, G. (2021). The «Fore plus One»: the Changing Power Politics of the Middle East. The Moshe Dayan Center Occasional Paper. URL: <https://dayan.org/content/four-plus-one-changing-power-politics-middle-east>

12. Lecha, E. C. (2017). Liquid Alliances in the Middle East. Barcelona Center for International Affairs Report. No 169. URL: https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/notes_internacionales/n1_169/liquid_alliances_in_the_middle_east

13. Megerisi, T. (2020). Geostrategic Dimensions of Libya's Civil War. *The Africa Center for Strategic Studies Security Brief*. No 37. URL: <https://africacenter.org/publication/geostrategic-dimensions-libya-civil-war/#author>

14. Taspinar, O. (2018). The Sunni-Shiite Divide in the Middle East is about Nationalism, not a Conflict within Islam. Brookings Institution Report. December 31. URL: <https://www.brookings.edu/opinions/the-sunni-shiite-divide-in-the-middle-east-is-about-nationalism-not-a-conflict-within-islam/>

15. Ulrichsen, K. C. (2021). Mohammed bin Salman's Regional Rebranding Campaign. Arab Center Washington D.C. Policy Analysis. December 16. URL: <https://arabcenterdc.org/resource/mohammed-bin-salmans-regional-rebranding-campaign/>

16. Walt, S. M. (1987). *The Origins of Alliances*. Ithaca, NY: Cornell University. URL: http://www.rochelleterman.com/ir/sites/default/files/Walt1987_0.pdf

Reconfiguration of Middle Eastern alliances after the Arab spring

Zakharchenko Alla Mykolayivna

Ph. D. in Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of International Relations
Odessa I. I. Mechnikov National University
Dvoryanskaya str., 2,
Odessa, Ukraine

This article analyzes current reconfiguration of alliances in the Middle East. The main changes in cooperation between states and their impact on the regional security are analyzed. The study is based on the method of systems analysis. It allows to explore the formation of modern Middle Eastern alliances at local, regional and global levels. The interaction between the main centers of power is understood within the paradigm of political realism.

The author came into conclusion that in the context of global and regional transformations, traditional power structure in the Middle East has given the way to new types of interaction and various forms of ad-hoc collaboration. The decentralization of Arab countries after revolutions in 2011, the absence of a dominant regional actor, and the gradual distance of Washington from the Middle Eastern affairs along with the growing influence of Russia and China, have led to greater autonomy of regional actors and the formation of so-called «flexible alliances».

The current Middle Eastern balance of power is based on two axes: Shia-Sunni and intra-Sunni, which is not less contradictory than the first one. On this basis a multipolar regional balance of power was formed, including three alternative alliances: Shia, pragmatic Sunni and radical Sunni. The interaction between these blocs in the form of diplomatic struggle, open confrontation or balancing explains all major political and strategic processes in the region.

The Shia bloc is the most organized and cohesive among these three. Unlike the Shia, there are serious differences between members of Sunni alliances. These countries form flexible alliances depending on the context and interests of individual states. The unstable nature of the alliances contributes increasingly to unpredictable nature of the Middle Eastern region.

Key words: *The Middle East, alliance, balance of power, Sunni and Shia Islam.*

Лемко Юлія Романівна
Муль Андріана

Реалізація програм транскордонного співробітництва в рамках європейської політики сусідства ЄС

УДК 327.308.338
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.24>

Лемко Юлія Романівна
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри
політології та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівський політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна

Муль Андріана
студентка V курсу кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівський політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна

У даній статті досліджено діючі програми транскордонного співробітництва (ТКС) європейської політики сусідства (ЄПС), в рамках яких Україна здійснює ТКС із сусідніми державами, що є членами ЄС. Для програм, що мають відповідну звітність, представлено ключові показники їх результативності. На основі аналізу цих показників, потреб транскордонних регіонів та проведеної роботи з підготовки нових стратегій на 2021–2027 роки, було зроблено висновки щодо перспектив майбутньої реалізації програм ТКС ЄПС за участю України.

Ми досліджуємо практичну реалізацію ТКС, що значно підсилює потенціал його учасників та сприяє ефективному розв'язанню комплексних проблем пов'язаних із встановленням і поглибленням економічних, соціальних, наукових, технологічних, екологічних, культурних і інших відносин, що є притаманні як Україні так і сусіднім державам таким як Польща, Румунія, Білорусія. Особливо ключову роль дане співробітництво відіграє в контексті стрімкого розвитку сучасних глобалізаційних процесів, а саме структурних змін в економіці, змін на світових ринках товарів та послуг а також самих факторів виробництва. Актуальною тема роботи є і у контексті зовнішньополітичного курсу євроінтеграції України. Тому необхідним є вивчення ТКС як особливої форми міжнародної діяльності держави з метою його розвитку та пошуку нових форм здійснення, які ефективніше відповідатимуть потребам транскордонних регіонів. Участь держави у Європейській політиці сусідства ЄС допомагає здійснювати необхідні державні реформи та наближуватись до європейських стандартів. Транскордонне співробітництво під егідою ЄПС, в свою чергу, допомагає робити це на регіональному рівні шляхом зменшення диспропорцій території, обміну досвідом, спільного вирішення транскордонних проблем та застосування провідних європейських практик у різноманітних сферах.

Ключові слова: Європейський Союз, транскордонне співробітництво, «Польща–Білорусь–Україна», «Угорщина–Словаччина–Румунія–Україна», «Румунія–Україна», «Басейн Чорного моря».

Вступ. Транскордонне співробітництво України привертає увагу багатьох вітчизняних дослідників. Основну увагу приділяють історії розвитку ТКС в Україні, його нормативно-правовому забезпеченню та формам реалізації. Особливий акцент на останньому зазначеному питанні зроблено у статті українських дослідників О.Г. Мельник та Р.Б. Приведи «Форми транскордонного співробітництва в Україні: стан та перспективи розвитку» [3, с. 30–36], в якій подано та детально охарактеризовано форми транскордонного співробітництва в Україні такі як транскордонні кластери, євро-регіони, транскордонне партнерство та ін. Дослідженню Європейської політики сусідства (ЄПС) як механізму співпраці конкретно з Україною присвячені роботи українських науковців Ю. Палагнюк «Європейська політика сусідства як інструмент співробітництва ЄС з Україною» [4, с. 49–53] та О. Гріненко «Європейська політика сусідства як підґрунтя для співробітництва європейського союзу з Україною» [2, с. 208–214]. Ґрунтовне дослідження розвитку Європейської політики сусідства щодо України подано у статті литовського науковця Лінаса Лінкявічуса «The European Union Neighbourhood Policy towards Ukraine» [6].

Мета та завдання. Метою та завданням даного дослідження є визначити можливості та перешкоди, що виникають для діючих програм ТКС на двосторонньому рівні між сусідніми державами та на багатосторонньому рівні між державами-членами ЄС та Україною зокрема. Важлива роль приділяється практичному застосуванню даних програм в Україні та визначення основних пріоритетів для подальшого розвитку держав-учасниць програм.

Протягом 2014–2020 років Україна брала участь у шістнадцяти програмах ТКС ЄПС. На сьогодні залишаються активними чотири програми, роботу яких ми будемо аналізувати у нашій статті, а саме «Польща – Білорусь – Україна», «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна», «Румунія – Україна», «Басейн Чорного моря».

Отже програма «Польща – Білорусь – Україна» активно реалізовувалась до 2020 р. За даними останнього річного звіту за 2020 рік, на Волинській області завдяки Програмі реалізувалося понад 10 проектів на загальну суму близько 17 млн євро. До основних проектів відносяться «Нове життя старого міста: ревіталізація пам'яток історичної та культурної спадщини Луцька та Любліна»,

«Створення транскордонного центру діалогу культур Польща – Білорусь – Україна», «Покращення безпеки транскордонної дорожньої інфраструктури Хелма і Луцька», «Поліпшення якості транспортної інфраструктури на кордоні Польщі, Білорусі та України», «Ефективна координація рятувальних заходів в Остролецько-Сєдлецькому субрегіоні та Волинській області», «Покращення екологічної ситуації у Шацькому національному природному парку шляхом каналізування населених пунктів навколо озера Світязь» [15].

На сьогоднішній день, у фінансовій перспективі 2021–2027 рр. транскордонне співробітництво на східному кордоні буде продовжуватись у двосторонньому форматі Польща-Україна, оскільки політична ситуація в Білорусі та польсько-білоруські відносини унеможливають продовження роботи над тристоронньою програмою. Проте, як тільки політична ситуація дозволить, Білорусь зможе приєднатись до програми пізніше.

Програма «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна» визначила для регіону чотири тематичні цілі. Для цієї мети у 2014–2020 роках Програма отримала 74 млн євро фінансування від ЄС та ЄФРР. Виконання цілі «Популяризація місцевої культури та збереження історичної спадщини» передбачає створення мережі оновлених культурних та історичних об'єктів, що формує основу туристичної продукції, завдяки якій може збільшитись кількість відвідувачів регіону [10]. Метою зазначеної тематичної цілі є розвиток території Програми як спільного туристичного напрямку на основі її культурних, історичних, релігійних цінностей. Заходи здійснення стратегії Програми спрямовані на розвиток культурно-історичної спадщини та, відповідно, туризму [9]. Метою другої тематичної цілі Програми – «Охорона навколишнього середовища, пом'якшення та адаптація до змін клімату» – є підтримка збереження та сталого використання спільних природних ресурсів у прикордонній зоні, ініціювання заходів щодо енергоефективності та використання відновлюваних джерел енергії, а також зменшення ризиків забруднення річкових вод. [10]. Ціль «Покращення доступності регіонів, розвиток сталих та стійких до змін клімату транспортно-комунікаційних мереж та систем» передбачає підвищення транскордонної мобільності людей та товарів, а також створення основи економічного співробітництва в регіоні. Втілення зазначеної цілі відбувається шляхом: будівництва, модернізації та оновлення транспортної інфраструктури кордону; розвитку інфраструктури і послуг перетину кордону; розвитку маршрутів транскордонного значення та громадського транспорту; підвищення обізнаності населення щодо важливості застосування екологічно чистих видів транспорту [10].

Четверта тематична ціль Програми «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна» має на

меті створення технічної бази, стратегій та платформ для співпраці з попередження та подолання природних і техногенних катастроф в регіоні [9]. Кінцевою метою цього напрямку тематичної цілі є покращення умов охорони здоров'я населення та зменшення ризиків епідеміологічних загроз у транскордонному регіоні. На основі зазначених мети та тематичних цілей було визначено загальне бачення реалізації Програми. Відповідно до нього, у 2030 році територія вздовж кордонів трьох держав-учасниць є спільним прикордонним регіоном, який ефективно функціонує та спільно працює у сферах популяризації місцевої культури та збереження історичної спадщини, охорони навколишнього середовища, адаптації до кліматичних змін та управління стихійними лихами. [9].

Перша тематична ціль Програми «Румунія – Україна» 2014–2020 – «Підтримка освіти, досліджень, технологічного розвитку та інновацій» – спрямована на розвиток освіти, підтримку досліджень та інновацій на території Програми шляхом співробітництва на місцевому, регіональному та центральному рівнях. Серед заходів, запланованих для досягнення зазначеної тематичної цілі проводяться такі: спільні планування та розробка освітніх стратегій; обмін досвідом, викладачами, іншими кадрами; диверсифікація програм професійного навчання працівників системи освіти; відновлення/модернізація/розширення/закупівля обладнання для освітніх закладів та дослідницької діяльності; розвиток партнерських відносин між навчальними закладами та дослідницькими установами; спільні дослідження у галузі захисту навколишнього середовища [11].

В рамках втілення тематичної цілі щодо місцевої культури та історичної спадщини проводяться проекти з: відновлення, консервації, охорони та популяризації культурних та історичних монументів, тощо; створення мереж закладів культури; популяризація місцевих та транснаціональних культурних заходів; розвиток спільних стратегій популяризації, туристичних продуктів та послуг [12]. Покращення доступності регіонів, розвиток сталих та стійких до змін клімату транспортно-комунікаційних мереж та систем є третім тематичним завданням Програми «Румунія-Україна». За даними останньої звітності за 2014–2020 роки, загальний бюджет спільної операційної програми «Румунія – Україна» становив 60 мільйонів євро. Всього в її рамках було профінансовано 62 проекти. До основних напрямів що фінансувалися були освіта, дослідження, спільна культурна спадщина, транспорт, охорона здоров'я, надзвичайні ситуації, а також попередження і протидія організованих злочинності. Практична реалізація проектів за Програмою найбільше відбувається в Одеській області та прикордонних регіонах, які межують із Румунією, оскільки це дієвий інструмент по залу-

ченню європейських коштів. Наприклад, Ізмаїл має найбільшу кількість проектів у якості бенефіціара та головного партнера. Серед основних успішних проектів можемо назвати «Чиста ріка», і інфраструктурний проект у сфері охорони здоров'я, а також проект в рамках якого реконструюється бібліотека ім. І. Котляревського і створюється на її базі транскордонний культурний центр, а також проекти з безпеки і транспорту.

У 2020 році через пандемію COVID-19 робота за Програмою була значно ускладнена. Проекти повинні були адаптуватися до обставин і продовжувати реалізацію, проте, не всі з них змогли функціонувати в нових умовах, тому Програма надала їм можливість призупинити діяльність на обмежений період часу або продовжити термін їх реалізації. Таким чином, через призупинення реалізації або продовження термінів проектів, робота, запланована на період 2014–2020 років продовжуватиметься і в наступні роки [12].

Перша тематична ціль Програми «Басейн Чорного моря» – «Розвиток бізнесу та малих і середніх підприємств» – має на меті посилення транскордонних можливостей для бізнесу в секторах туризму та культури, збільшення транскордонних торговельних зв'язків, а також модернізацію аграрного та інших пов'язаних із торгівлею секторів. Проекти Програми за цим тематичним завданням та його пріоритетами спрямовані на: сприяння розробці спільного маркетингу продуктів транскордонного туризму; популяризацію історичної спадщини та підтримку її збереження; заохочення взаємодії між зацікавленими сторонами в галузі туризму та культури; підвищення відкритості Чорноморського регіону для міжнародного туризму; обмін найкращими практиками щодо розробки екологічно чистих туристичних стратегій; сприяння розвитку міжнародних торгових зв'язків та партнерських відносин у басейні Чорного моря; посилення транскордонних систем обміну діловою інформацією, ринковою та логістичною інформацією за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; обмін практикою щодо сучасних та інноваційних стратегій маркетингу та торгівлі; розробку спільних маркетингових стратегій; впровадження інноваційних технологій для галузевого розвитку [7].

На сьогодні затверджена стратегія Програми «Басейн Чорного моря» на період 2021–2027 років. Представники дев'яти країн-учасниць та Європейської Комісії обговорили висновки консультацій, проведених протягом лютого 2021 року із зацікавленими сторонами. На основі цих висновків, беручи до уваги положення нової пропозиції щодо злиття ТКС ЄПС та Interreg, а також на основі аналізу потреб та потенціалу розвитку регіону, було погоджено цілі майбутньої програми: 1) розвиток та посилення дослідницького та інноваційного потенціалу, а також впровадження передових технологій; 2) сприяння адаптації до змін клімату

та запобігання ризикам катастроф; 3) посилення захисту та збереження природи, біорозмаїття та зеленої інфраструктури, а також зменшення всіх форм забруднення [8].

Висновки. Отже, одним з напрямів двосторонніх відносин України та ЄС є співпраця в рамках Європейської політики сусідства. Окрім двостороннього співробітництва, ЄПС пропонує також багатосторонні та регіональні ініціативи, а також програми транскордонного співробітництва. З шістнадцяти програм ТКС ЄПС, що здійснюються у 2014–2020 роках, Україна бере участь у чотирьох: «Польща – Білорусь – Україна», «Угорщина-Словаччина – Румунія – Україна», «Румунія-Україна», «Басейн Чорного моря». Всі розглянуті програми ТКС мають на меті покращення рівня життя населення відповідних прикордонних зон та регіонів шляхом транскордонної співпраці. Кожна програма має власну стратегію з тематичними цілями та пріоритетами їх виконання. В рамках цих цілей бенефіціарами програм ТКС здійснюються проекти за відповідними напрямками діяльності. Фінансування такої діяльності відбувається спільно ЄС, ЄФРР та зацікавленими сторонами. Хоча щодо деяких програм ТКС ЄПС за участю України відсутня актуальна звітність про досягнення, досвід проведення програм показує, що спільні транскордонні ініціативи, фінансовані Програмою, відіграють важливу роль у побудові добросусідських відносин між мешканцями прикордонних районів та допомагають вирішувати спільні проблеми регіонів. Усі чотири програми мають перспективи розвитку в рамках Interreg у майбутньому фінансовому періоді 2021–2027 років. На сьогодні вже розпочато розробку нових стратегій програм, відповідно до вже проробленої роботи та із врахуванням потреб транскордонних регіонів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артёмов І. В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України : монографія. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2009. 520 с.
2. Гріненко О. Європейська політика сусідства як підґрунтя для співробітництва європейського союзу з Україною. *Європейське право*. 2012. № 2(4). С. 208–214.
3. Мельник О. Г. Форми транскордонного співробітництва в Україні: стан та перспективи розвитку. *Підприємництво та інновації*. 2020. № 12. С. 30–36.
4. Палагнюк Ю. Європейська політика сусідства як інструмент співробітництва ЄС з Україною. *Наукові праці. Державне управління*. 2011. № 147(159). С. 49–53.
5. Трофимчук А. Особливості розвитку транскордонної співпраці України з Європейським Союзом. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2012. № 30. С. 362–369.
6. Linkevičius L. The European Union Neighbourhood Policy towards Ukraine. *Lithuanian Foreign Policy Review*. 2008. № 21. С. 62–85.

7. Black Sea Basin Programme 2014–2020 official web-site [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://blacksea-cbc.net/>

8. ENI CBC Black Sea Basin Joint Operational Programme 2014–2020 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://blacksea-cbc.net/black-sea-basin-2014-2020/reference-documents/>

9. Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine Cross-border Cooperation Programme 2014–2020 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://huskroua-cbc.eu/documents/programme-documents>

10. Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine ENI CBC Programme 2014–2020 official web-site [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://huskroua-cbc.eu/>

11. Joint Operational Programme Romania-Ukraine 2014–2020 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ro-ua-md.net/wp-content/uploads/2016/01/0-Romania-Ukraine-JOP-approved2.pdf>

12. Joint Operational Programme Romania-Ukraine 2014-2020 Newsletter Nr. 1 / 2021 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ro-ua.net/images/Publications/EN/Newsletter_RO-UA_1.2021_EN.pdf

13. Romania-Ukraine ENI CBC Programme 2014–2020 official web-site [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ro-ua-md.net/en/>

14. The ENI Cross-Border Cooperation Programme Poland-Belarus-Ukraine 2014–2020 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.pbu2020.eu/en/pdfviewer?url=../files/uploads/JOP/JOP_PBU14-20_v.02.12.2020_EN_4th%20revision.pdf#book/

15. The ENI Cross-Border Cooperation Programme Poland-Belarus-Ukraine 2014-2020 Annual Report 2019 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.pbu2020.eu/files/uploads/pages_en/AIR/PBU14-20-%20Annual%20Report%202018-2019_Technical%20part_final.pdf

REFERENCES:

1. Artomov, I. V. (2009). *Transkordonne spivrobitnytstvo v yevrointehratsiini strategii Ukrainy* : monohrafiia. [Crossborder cooperation in the European direction of Ukraine]. Uzhhorod : Polihraftsentr «Lira» (in Ukrainian)

2. Black Sea Basin Programme 2014–2020: official web-site [online]. Retrieved from: <https://blacksea-cbc.net/>

3. ENI CBC Black Sea Basin Joint Operational Programme 2014–2020 [online]. Retrieved from: <https://blacksea-cbc.net/black-sea-basin-2014-2020/reference-documents/>

4. Hrinenko, O. (2012). *Yevropeiska polityka susidstva yak pidgruntia dlia spivrobitnytstva Yevropeiskoho Soiuzu*

z Ukrainoiu. [European Neighborhood Policy as a basis for cooperation between Ukraine and European Union]. Kyiv : *Yevropeiske pravo*, 2(4), 208–214 (In Ukrainian)

5. Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine ENI CBC Programme 2014–2020 : official web-site [online]. Retrieved from: <https://huskroua-cbc.eu/>

6. Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine Cross-border Cooperation Programme 2014–2020 [online]. Retrieved from: <https://huskroua-cbc.eu/documents/programme-documents>

7. Joint Operational Programme Romania-Ukraine 2014–2020 (2016) [online]. Retrieved from: <http://www.ro-ua-md.net/wp-content/uploads/2016/01/0-Romania-Ukraine-JOP-approved2.pdf>

8. Joint Operational Programme Romania-Ukraine 2014–2020 Newsletter Nr.1(2021)[online]. Retrieved from: https://ro-ua.net/images/Publications/EN/Newsletter_RO-UA_1.2021_EN.pdf

9. Linkevičius, L. (2008). The European Union Neighbourhood Policy towards Ukraine. *Lithuanian Foreign Policy Review*, 21, 62–85.

10. Melnyk, O. H. (2020). *Formy transkordonnoho spivrobitnytstva v Ukraini: stan ta perspektyvy rozvytku*. [The forms of crossborder cooperation in Ukraine: prospects of development]. Kyiv : *Pidpriumnytstvo ta innovatsii*, 12, 30–36. (In Ukrainian)

11. Palahniuk, Yu. (2011). *Yevropeiska polityka susidstva yak instrument spivrobitnytstva YeS z Ukrainoiu*, Naukovi pratsi. [European Neighborhood Policy as a basis for cooperation between Ukraine and European Union]. Kyiv : *Derzhavne upravlinnia*, 147(159), 49–3 (In Ukrainian)

12. Romania-Ukraine ENI CBC Programme 2014-2020: official web-site [online]. Retrieved from: <http://www.ro-ua-md.net/en/>

13. The ENI Cross-Border Cooperation Programme Poland-Belarus-Ukraine 2014–2020(2020)[online]. Retrieved from: https://www.pbu2020.eu/en/pdfviewer?url=../files/uploads/JOP/JOP_PBU14-20_v.02.12.2020_EN_4th%20revision.pdf#book/

14. The ENI Cross-Border Cooperation Programme Poland-Belarus-Ukraine 2014–2020. Annual Report (2019) [online]. Retrieved from: https://www.pbu2020.eu/files/uploads/pages_en/AIR/PBU14-20-%20Annual%20Report%202018-2019_Technical%20part_final.pdf

15. Trofymchuk, A. (2012). *Osoblyvosti rozvytku transkordonnoi spivpratsi Ukrainy z Yevropeiskym Soiuzom*. [Features of crossborder cooperation development between Ukraine and European Union]. Lviv : *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Mizhnarodni vidnosyny*, 30, 362–369. (In Ukrainian)

Implementation of cross-border cooperation programs within the EU's European neighborhood policy

Lemko Yuliia Romanivna

Candidate of Political Science,
Senior Lecturer at the Department
of Political Science and International
Relations
Lviv Polytechnic National University
Stepana Bandera str., 12,
Lviv, Ukraine

Mul Andriana

5th year Student at the Department
of Political Science and International
Relations
Lviv Polytechnic National University
Stepana Bandera str., 12,
Lviv, Ukrain

In this article we research the cross-border programs of European Neighborhood Policy under which Ukraine cooperates with EU's neighbor countries. For program which has annual report we present the key performance indicators. Based on the analysis of these indicators and the needs of cross border program for 2021–2027 we conclude the future cross border program realization included Ukraine.

We research the practical implementation of the CBC, which significantly strengthens the potential of its participants and contributes to the effective solution of complex problems inherent in neighboring countries. As modern development of society and international relations, in particular, requires the search for the new forms of cooperation between states using of various methods and approaches to mitigate the latest global challenges. One such mechanism is cross-border cooperation, which is a specific area of international activity of states designed to address border issues. The topic of the work is also relevant in the context of European integration foreign policy course. State participation in the EU's European Neighborhood Policy helps to carry out the necessary state reforms and move closer to European standards. This article examines the current programs of the ENP CBC, in which Ukraine carries out cross-border cooperation with neighboring countries that are members of the EU. For programs that have appropriate reporting, key performance indicators are presented. Based on the analysis of these indicators, the needs of cross-border regions and the work on the preparation of new strategies for 2021–2027, conclusions were made on the prospects for future implementation of ENP programs with the participation of Ukraine.

Key words: European Union, cross-border cooperation, "Poland – Belarus – Ukraine", "Hungary – Slovakia – Romania – Ukraine", "Romania – Ukraine", "Black Sea Basin".

Мамедов Рауф Назим оглу

Модернистские движения в исламе. Исторический обзор. XIX век

УДК 297

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.25>

Мамедов Рауф Назим оглу
диссертант
Института востоковедения
имени академика Зии Буниятова
Национальной Академии наук
Азербайджана
пр. Г. Джавида, 115,
Баку, Азербайджан

В статье дается краткий обзор исторических условий возникновения модернистских движений в мусульманском мире в XIX веке, а также светских и богословских аспектов мусульманского модернизма, то как модернистские течения пытались показать разницу между направлениями, развиваемыми разными отраслями. Также затронуты основные темы обсуждения в модернистских источниках, такие как таклид, иджитхад, хиджаб и права женщин.

В статье выявляется историческая причинно-следственная связь между модернистской волной охватившей мусульманский мир в XIX веке, когда на протяжении десятилетий формировалось новое мышление пытающееся примирить исламскую веру и современные ценности, такие как конституционализм, и затрагивала такие вопросы как, культурное возрождение, национализм, свободу религиозного толкования, научные исследования в стиле модерн, образование, права женщин и множество других тем, и последующими политическими конституционалистскими движениями начала XX века. Затрагивается вопрос о том, какие несоответствия видели мусульманские модернисты между исламом и современными ценностями, в чем видели их причины и какие видели пути выхода из сложившихся обстоятельств.

Также проводятся некоторые фрагментарные исторические параллели с христианским миром, где к конституционализму также пришли через ряд революций и социально-политических реформ и приводятся примеры репрессий против инакомыслия показывая, что религиозный фанатизм исторически является ни чем то свойственным именно исламу, но является частью истории и других религий. Также обращается внимание и на тот факт, что негативная часть истории с инквизициями и преследованием инакомыслия не помешало христианскому миру успешно пройти процесс модернизации и делается попытка поиска причины отставания в этом смысле определенной части мусульманской цивилизации.

В статье говорится и о том, когда и какая именно историческая необходимость, подтолкнула мусульманский мир к активному развитию идей модернизма. Называется конкретный период, а именно первая половина XIX века, начиная с наполеоновской военной кампании в Египте, когда над главными мусульманскими империями нависла угроза полного господства христианского мира, и говорится о том, каких мусульманских интеллектуалов и государственных деятелей того времени как сподвигло к реформаторской деятельности объективное осознание факта отставания мусульманского мира, кого следует считать отцами исламского модернизма и какие труды реформаторов принято считать каноническими.

Ключевые слова: миграция, беженцы, мусульмане, европейцы, национальные меньшинства, религиозные меньшинства, Европа, Евроислам, глобализация, либерализм, исламский либерализм, Запад, Восток.

Введение. В статье дается краткий обзор исторических условий возникновения модернистских движений в мусульманском мире в XIX веке, а также светских и богословских аспектов мусульманского модернизма, то как модернистские течения пытались показать разницу между направлениями, развиваемыми разными отраслями. Также затронуты основные темы обсуждения в модернистских источниках, такие как таклид, иджитхад, хиджаб и права женщин.

Изложение основного материала. Вопрос совместимости ислама и принципов европейской демократии является вопросом не возникшим сегодня. Французский дипломат Франсуа Вальмон служивший в 1906-м году в Иране когда к власти пришло конституционалистское движение, объединявшее светские и религиозные силы. В своих мемуарах Вальмон писал, что иранцы, даже наиболее просвещенные страдают нехваткой понимания духа конституции.

Недоверие к модернистским движениям в исламе было обычным явлением для западных интеллектуалов того времени. Изучавшие Ислам люди, такие как американский востоковед Дункан Блэк Макдональд (1863–1943) исходили из абсолютистской концепции власти халифа как несовместимой с конституционными институтами, так как институты ограничивали бы власть халифа являющегося преемником пророка.

Однако мусульманские ученые модернисты были иного мнения, и утверждали о совместимости Ислама и демократии.

Таковыми учеными модернистами были египтянин Мухаммед Абдо (1849–1905), поддерживавший парламентскую демократию, судья и главный религиозный авторитет Османской Империи Мехмет Джемаледдин Эфенди (1848–1917) бывший сторонником конституционного строя и другие.

Категорические взгляды западных ученых о несовместимости ислама и конституционализма

игнорируют целую эпоху предшествовавшую конституционалистским, демократическим движениям в мусульманском мире, и похожую картину можно наблюдать даже сейчас.

Модернистская волна охватившая мусульманский мир в XIX веке предшествовавшая политическим конституционалистским движениям начала XX века на протяжении десятилетий формировала новое мышление пытающееся примирить исламскую веру и современные ценности, такие как конституционализм, и затрагивала такие вопросы как, культурное возрождение, национализм, свободу религиозного толкования, научные исследования в стиле модерн, образование, права женщин и множество других тем [8, с. 64].

Мусульманские модернисты видели несоответствия между исламом и современными ценностями в стечении исторических обстоятельств, а не как неотъемлемую черту мусульманской религии.

И если обратиться к истории, то увидим, что в такой же несовместимости с конституционализмом можно обвинить христианство в лице католицизма и православия, где в разное время инакомыслие подвергалось суровым гонениям. Тем не менее, это не помешало христианскому миру успешно пройти процесс модернизации.

Мусульманский мир, в сравнении с христианским миром гораздо позже подошел к идеям модернизма.

Реформаторские идеи в исламе были и до XIX века. Первые из которых можно проследить аж до VIII–IX веков, однако именно модернисты XIX века столкнулись с проблемой, с которой прежние мусульманские реформаторы не сталкивались, а именно натиск современности.

Современность не была пустым звуком, она шла в ногу с империалистической экспансией христианской Европы, которая угрожала исламу [6, с. 14].

И именно историческая необходимость, подтолкнула мусульманский мир к активному развитию идей модернизма. Угроза полного господства христианского мира повсюду нависла именно в первой половине XIX века, особенно сильным шоком послужили наполеоновская военная кампания в Египет. Объективное осознание факта отставания мусульманского мира сподвигло мусульманских интеллектуалов и некоторых государственных деятелей того времени к реформаторской деятельности.

Именно тогда некоторые исламские государства (например, Египет, возглавляемый Мухаммедом Али) приняли на вооружение европейскую военную и техническую организацию, а различные мусульманские путешественники, как египетский просветитель Тахтави, иранский интеллектуал Мирза Салех Ширази (1790–1845) побывавшие в Европе привезли с собой рассказы о прогрессе и просвещении.

Именно в первой половине XIX века стали активно подниматься вопросы реформирования

учебных заведений, начали звучать голоса за политическую либерализацию, в некоторых регионах за деколонизацию, и создание периодической печати во всем исламском мире.

Кроме того, именно с началом просветительского движения в XIX веке в мусульманском мире возникла почва для зарождения националистских направлений, таких как панарабизм, пантюркизм и др.

Мусульманское реформаторство выражалось терминами джадид (новый) и муасир (современный), тюркскими аналогами которых являются термины йени (новый) и гендж (молодой), а также аналогичные слова в других языках

Просветительское движение XVIII века в мусульманском мире можно условно разделить на два направления. Первое это секуляристское направление, по которому пошли мусульманские националисты, социалисты и т.д. Среди видных представителей первого направления можно выделить мыслителя-секуляриста Мирза Фатали Ахундова (Азербайджан, 1812–1878), который сомневался, что исламские науки могут быть истолкованы как совместимые с современными знаниями.

Второе направление это религиозное возрожденчество, исповедующее такие современные ценности, как социальное равенство, кодифицированный закон и массовое образование [2, с. 75].

Именно второе направление и именуется мусульманским модернизмом в узком смысле этого слова.

Конкретные даты зарождения исламского модернизма, предпосылки которого возникли в первой половине XIX века назвать невозможно, но можно выделить ключевые фигуры которые оказали наибольшее влияние на дальнейшее развитие этого направления. Особенно примечательны три фигуры: Сайид Джамаль ад-Дин аль-Афгани (1838–1897), его ученик и соавтор Мухаммед Абдух (1849–1905), и их последователь Мухаммед Рашид Рида (1865–1935). Кроме того, менее известными как реформаторы, но не менее примечательными фигурами в исламском модернизме также являются Сайид Ахмад Хан (Северная Индия, 1817–1898 г.), Намык Кемаль (Турция, 1840–1888), Исмаил бей Гаспринский (Крым, 1851–1914) и другие видные личности.

Работы Афгани и Абдух «al-'Urwa al-Wuthqa» (Сильнейшая связь), опубликованная в 1884 году в Париже, al-Manar (Маяк) Рашида Риды опубликованная в Каире в 1898–1935 гг. Tahdhib al-Akhlaq (Шлифование морали) Сайида Ахмад Хана опубликованная в Алигархе в 1870–1896 гг.; Hurriyet (Свобода) и Ibret (Предупреждение) Намыка Кемалья издававшиеся в Париже и Стамбуле в 1868–1873 гг. Tercuman/Переводчик Гаспринского издававшийся в Бахчисарае (Крым) в 1883–1914 гг. оказали большое влияние на модернистскую мысль в Исламе [5, с. 111].

Модернисты обрушивали критику на концепцию таглид как на слепое иррациональное подражание традиции и на традиционную исламскую систему образования в целом. Упор модернисты делают на концепцию иджтихад (рациональное толкование), расширяя его понятие с целью примирить религию с рационализмом и доказать, что в Исламе нет принципов противоречащих разуму.

Что касается традиционного мусульманского образования, то Аль-Афгани сравнивал его со слабым огоньком не освещающим свое окружение. Татарский модернист, религиовед, писатель и политик Муса Яруллах Биги (1875–1949) обвинял традиционное мусульманское образование в остановке мыслительного процесса.

В сингапурском реформистском журнале, одним из основателей которого был Сайид Шейх Аль-Хади (1867–1934), сравнили методологию практикующуюся в традиционном исламском образовании с выращиванием растений, а азербайджанской газете «Каспий» писалось, что традиционные школы «не заслуживают того, чтобы называться школами».

Такие мусульманские реформисты как Мухаммед Абдух, Мухаммед Рида Аль-Музаффар, Джемалуддин Чаушевич, Мунаввар Кари стали на практике реформировать образование в учебных заведениях в которых преподавали. Кадровые реформы Абдух в университете Аль-Азхар вдохновили иранских, боснийца Чаушевича, шиитских ученых Асадуллу Мамакани и Риду Аль-Музаффара последовать его примеру. Так Мунаввар Кари (1978–1935 Туркестан-Узбекистан) основал первую школу усул-и джадид (новые принципы) в Ташкенте, совмещающую религиозное и светское образование. Такие школы возникли повсюду в исламском мире. Выпускники этих школ постепенно становились конкурентами с семинаристами из традиционных школ по религиозным знаниям [6, с. 48].

Модернистский дух XIX века оказал влияние и на такую важную духовную область как литература и стал ее преобразовывать. В Египте стали появляться первые современные арабские новеллы, таких авторов как Али Мубарак (1824–1893), а на севере Индостана ранняя современная урдуязычная литература таких авторов как Назир Ахмад (1836–1912) и др. В тот же период в мусульманском мире появляется и первое современное театральное искусство. Первые пьесы в арабском мире были адаптациями французских произведений созданные в Ливане в 1847 г. Первая современная пьеса на урду поставлена в 1853 году, а первая современная турецкая в 1859 году.

Эта тенденция захлестнула и другие исламские регионы, которые последовали их примеру в конце девятнадцатого, начале двадцатого века.

Но, пожалуй, величайшим нововведением и силой модернистского исламского движения была периодическая печать, созданная практически в каждом сообществе исламского мира, от Момбасы до Дурбана и от Малабара до Сингапура. Относительно низкая стоимость и широкое распространение газет, журналов, открыли новым мыслям дорогу к большому числу читателей Модернистское исламское движение возлагало большие надежды на это влияние. Карикатура 1907 года в азербайджанском журнале «Молла Насреддин» на которой изображен модернист, размахивающий газетой с одной стороны и спасающийся бегством при виде газеты религиозные деятели облаченные в традиционную одежду наглядно демонстрировало влияние периодической печати.

Модернистское движение имело и финансовую поддержку, особенно со стороны передовых промышленников.

Так, в начале XX века исламский конституционализм в Восточном Туркестане финансово поддерживал ведущий торговец Хусейн Байбача, а Г.З. Тагиев и другие промышленники, поддерживали культурную реформу в Азербайджане в конце девятнадцатого и начале двадцатого веков.

Естественно, что помимо культурных реформ модернистское движение повлекло за собой и политические.

Политической целью модернистов была реализация конституционализма.

В этом вопросе модернистами на вооружение был взят исламский принцип о человеческом равенстве.

Абдулла Абдурахман (Южная Африка, 1870–1940 гг.) писал, что если Бог создал людей так, что между человеком и человеком нет различия, то мы тем более не имеем права делать такие различия [6, с. 63].

Мустафа Фазиль-паша (Турция, 1829–1875 гг.) писал в 1866 году в одном из самых ранних манифестов исламского конституционализма, что ислам определяет человеческую судьбу в загробной жизни, но не ограничивает права людей в этой жизни и поэтому нельзя манипулировать религией в оправдание тирании. По словам Фазиль-паши нет христианской или мусульманской политики так как справедливость одна, а политика должна быть воплощением справедливости.

Саид Абд аль-Азам Имад ал-Улама Халхали (Иран, середина XIX – начало XX века), вскоре после обнародования первой иранской конституции писал, что Бог не делал различий между своими слугами. Потомки пророка и мусульмане неарабы, богатые и бедные, все равны по своим обязательствам, согласно законам справедливости и равенства.

Модернисты ссылались на самые разные авторитетные источники, чтобы доказать легитимность конституционализма с точки зрения ислама.

Намык Кемаль цитировал Коран: «И спроси их совета в этом вопросе» (Сура 3, аят 159), заключая, что спасение государства сегодня зависит от принятия метода консультации.

Чираг Али (Северная Индия, 1844–1895) утверждал, что Коран не вмешивается в политические вопросы, ни устанавливает он особые правила поведения в Гражданском законе, заключая, что Коран или учения Мухаммеда не являются препятствиями для духовного развития или свободомыслия со стороны мусульман, ни препятствием для инноваций в любой сфере жизни, будь то политическая, социальная, интеллектуальная или моральная. А алжирский педагог и исламский реформист Ибн Бадис (1889–1940) цитирует речь первого халифа, что именно люди имеют право делегировать власть лидерам и смещать их, а не наоборот и никто не может править без согласия людей.

Некоторые модернисты считали необходимым условием всех остальных реформ прежде всего политические реформы. Таким был Мулави Мухаммед Сарвар Васиф, лидер афранского конституционалистского движения казенный королевским режимом в 1909-м году. Другие, как например афганский модернист Махмуд Тарзи (1865–1933) ограничивались призывами к социальным и экономическим реформам [6, с. 71].

Но конечно же наиболее острым вопросом модернизма, остающимся актуальным во многих мусульманских странах и по сей день, являлся вопрос женских прав.

И в действительности, слова пуштунской женщины по имени Нагирия в журнале «Пуштун» в 1919 году «Пуштун, когда ты требуешь свободы для себя (от Британии), почему ты отказываешь в свободах женщине?» не потеряли своей актуальности и по сей день.

В конце XIX начале XX века как женщины, так и мужчины во многих исламских регионах стали требовать гендерных реформ, пользуясь исламским дискурсом. Фатма Несибе Ханум (Турция) на женской конференции в Стамбуле в 1911 году сказала: «Обратите внимание на каждый уголок мира – мы накануне революции».

Среди наиболее распространенных тем в этом сегменте модернистского исламского движения было продвижение школьного обучения девочек. Модернисты обосновывали целесообразность обучения девочек всевозможными доводами.

Кто-то делал упор на правах женщин. Как например известная бенгальская писательница и мусульманская феминистка Рокейя Сахават Хоссейн (Бенгалия, 1880–1932), пионер женского образования в Южной Азии.

В своем обращении к Бенгальской конференции по образованию женщин в 1926 году она заявила: «Противники женского образования говорят,

что женщины станут распутными и непослушными. И они называют себя мусульманами, при том что идут против основных принципов ислама, которые дают женщинам равные права на образование».

Кенийский писатель и журналист Шейх аль-Амин бин Али Мазруи (Кения, 1890–1947) как и многие другие, подчеркивал, что о том, что и женщины и мужчины должны получать образование говорил сам пророк.

В первые годы существования ислама права женщин распространялись на различные сферы, включая военную службу, писал Ризаэддин бин Фахреддин (Татарстан, 1858–1936), один из ведущих деятелей татарского Возрождения. А по словам ливанского журналиста Абд аль-Кадира аль-Магриби (Ливан, 1867–1956 гг.), «Многое из того, как пророк обращался со своими женами, сегодня считаются неподходящим, например, гонки на верблюдах с женой или совместное нахождение в мечети».

Помимо образования, однако модернисты часто не приходили к единому мнению о том, какими правами должны пользоваться женщины. В 1917 г. женские организации в России призвали ограничить многоженство, чтобы не ущемлять права первых жен; А мужской Всероссийский мусульманский конгресс, в том же году принял более радикальную позицию, призывав к полному запрету многоженства.

Похожим образом модернисты обсуждали право женщин на развод и право участвовать в политике. Азербайджанская Демократическая Республика первая в мусульманском мире предоставила женщинам избирательное право в 1918 году.

Отношение к вопросу хиджаба, воспринимавшемуся Западом как символ угнетения мусульманских женщин также идеологически разделил модернистский стан.

В Иране педагог-новатор и редактор Марьям Амид Музайян аль-Салтана (Иран, умерла в 1919), защищала хиджаб, но при этом публиковала работы других иранских женщин, выступавших против него.

Касым Амин (Египет, 1863–1908) же был в целом настроен против хиджаба, предпочитая одежду среднего класса западных европейцев.

Он связывал образование женщин с стремлениями модернистов и писал, что способом для достижения той высшей формы цивилизации к которой стремятся модернисты является освобождение женщин от рабства невежества и изоляции (хиджаба).

Некоторые модернисты, как например, Тахар Хаддад (Тунис, 1899–1935) хоть выступали за раскрепощение женщины, но при этом список социальной деятельности, который они допускали для женщин был ограничен. В частности Тахар

Хаддад утверждал, что важно, чтобы женщины имели доступ к определенным карьерам, имеющим социальное значение, например, лечение младенцев и женских болезней, обучение в детских домах и детских садах, все функции, связанные со здоровьем, образованием и культурой, социальной деятельности не препятствующей выполнению женщиной своих обязанностей как матери в семье.

Египетский педагог и борец за права женщин Бахитхат аль Бадия (1886–1918) в своей аргументации тоже опиралась на традиционные рамки восприятия женщины в исламском мире. В частности она писала: Независимо от того насколько образована мать, или в области какой профессии она бы ни работала, это не будет способствовать забвению своих детей или потере материнского инстинкта. Напротив, чем просветленнее женщина, тем больше она осознает свои обязанности.

Выводы. Таким образом, в отличие от тех модернистов, которые выступали за раскрепощение женщины с позиции прав женщин, некоторая часть модернистов выступала за определенную либерализацию общества в отношении женщин чисто с точки зрения целесообразности и выгоды для самого общества, не поднимая вопроса женских прав.

А вот королева Сурайя Тарзи (Афганистан, 1897–1968), дочь Махмуда Тарзи использовала все три вида популярных аргументов среди модернистов: польза для семьи, выгода обществу и права женщин. В ее объявлении об открытии первых школ для девочек в Афганистане в 1921 году говорилось: Женщины отвечающие за воспитание будущего поколения, несут на себе самую главную ответственность в жизни. Если мы лишаем женщин образования, мы фактически выводим тем самым из строя половину нашего тела, разрушив наше существование своими руками. Не зря Хазрат Мухаммад (мир ему) постановил приобретение знаний обязательным как для мужчин, так и для женщин.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Abdul-Hadi Hairi. Shi'ism and Constitutionalism in Iran. Leiden: E. J. Brill. 1977. 274 p. Albert Hourani. Arabic Thought in the Liberal Age, 1798–1939. London : Oxford University Press, 1962. 403 p.
2. Cemaleddin Efendi. Siyasi Hatıralarım, 1908–1913. İstanbul : Tercüman, 1978. 167 s.
3. Frank J. Buijs and Jan Rath. Muslims in Europe: The state of research, 2013 // https://pure.uva.nl/ws/files/4364118/68548_MuslimsinEurope_Thestateofresearch.pdf (16 November 2021)
4. Kaminski J.J. Islam, Liberalism, and Ontology. A Critical Re-evaluation. Routledge, 2021. 212 p.
5. Kurzman Charles (ed. by), Modernist Islam, 1840-1940: A Source-Book. Oxford University Press, 2002. 408 p.
6. Linjakumpu Aini. Political Islam in the Globalized World, Ithaca Press, 2008. 176 p.
7. Massad J.A. Islam in Liberalism. Chicago : University of Chicago Press, 2015. 384 p.
8. Maréchal, B. (Coord.) A Guidebook on Islam and Muslims in the Wide Contemporary Europe. Louvain-la-Neuve: Academia Bruylant. 2004. 264 p.

REFERENCES:

1. Abdul-Hadi Hairi. Shi'ism and Constitutionalism in Iran. Leiden : E. J. Brill. 1977. 274 p. Albert Hourani. Arabic Thought in the Liberal Age, 1798–1939. London : Oxford University Press, 1962. 403 p.
2. Cemaleddin Effendi. My Political Memories, 1908–1913. İstanbul : Translator, 1978. 167 p. (In Turk.)
3. Frank J. Buijs and Jan Rath. Muslims in Europe: The state of research, 2013 // https://pure.uva.nl/ws/files/4364118/68548_MuslimsinEurope_Thestateofresearch.pdf (16 November 2021)
4. Kaminski J. J. Islam, Liberalism, and Ontology. A Critical Re-evaluation. Routledge, 2021. 212 p.
5. Kurzman Charles (ed. by), Modernist Islam, 1840–1940: A Source-Book. Oxford University Press, 2002. 408 p.
6. Linjakumpu Aini. Political Islam in the Globalized World. Ithaca Press, 2008. 176 p.
7. Massad J. A. Islam in Liberalism. Chicago : University of Chicago Press, 2015. 384 p.
8. Maréchal, B. (Coord.) A Guidebook on Islam and Muslims in the Wide Contemporary Europe. Louvain-la-Neuve : Academia Bruylant. 2004. 264 p.

Модерністські рухи в ісламі. Історичний огляд. XIX століття

Мамедов Рауф Назим оглу

дисертант

Інституту сходознавства імені академіка
Зії Буніятова Національної Академії
наук Азербайджану
пр. Г. Джавида, 115,
Баку, Азербайджан

У статті дається короткий огляд історичних умов виникнення модерністських рухів у мусульманському світі в XIX столітті, а також світських та богословських аспектів мусульманського модернізму, як модерністські течії намагалися показати різницю між напрямками, що розвиваються різними галузями. Також торкнулися основних тем обговорення в модерністських джерелах, таких як таклід, іджтіхад, хіджаб та права жінок.

У статті виявляється історичний причинно-наслідковий зв'язок між модерністською хвилею, що охопила мусульманський світ у XIX столітті, коли протягом десятиліть формувалося нове мислення, що намагалося примирити ісламську віру і сучасні цінності, такі як конституціоналізм, і торкалася таких питань як, культурне відродження, націоналізм, свободу релігійного. тлумачення, наукові дослідження у стилі модерн, освіта, права жінок та багато інших тем, і наступними політичними конституціоналістськими рухами початку XX століття. Порушується питання про те, які невідповідності бачили мусульманські модерністи між ісламом і сучасними цінностями, у чому бачили їх причини і які бачили шляхи виходу з обставин, що склалися. Також проводяться деякі фрагментарні історичні паралелі з християнським світом, де до конституціоналізму також дійшли низка революцій та соціально-політичних реформ і наводяться приклади репресій проти інакодумства показуючи, що релігійний фанатизм історично є нічим властивим саме ісламу, але є частиною історії та інших релігій. Також звертається увага і на той факт, що негативна частина історії з інквізіціями та переслідуванням інакомислення не завадила християнському світу успішно пройти процес модернізації та робиться спроба пошуку причини відставання у цьому сенсі певної частини мусульманської цивілізації. У статті йдеться і про те, коли і яка саме історична потреба підштовхнула мусульманський світ до активного розвитку ідей модернізму. Називається конкретний період, а саме перша половина XIX століття, починаючи з наполеонівської воєнної кампанії в Єгипті, коли над головними мусульманськими імперіями нависла загроза повного панування християнського світу, і йдеться про те, яких мусульманських інтелектуалів і державних діячів того часу спонукало до реформаторської діяльності об'єктивне усвідомлення факту відставання мусульманського світу, кого слід вважати опцями ісламського модернізму та які праці реформаторів прийнято вважати канонічними.

Ключові слова: міграція, біженці, мусульмани, європейці, національні меншини, релігійні меншини, Європа, Євроіслам, глобалізація, лібералізм, ісламський лібералізм, Захід, Схід.

Modernist movements in Islam. Historical overview. XIXth century

Mamedov Rauf Nazim oglu

Respondent

Institute of Oriental Studies
named after Academician Ziya Bunyadov
H. Dzhavyda str., 115,
Baku, Azerbaijan

У статті дається короткий огляд історичних умов виникнення модерністських рухів у мусульманському світі в XIXth столітті, а також світських та богословських аспектів мусульманського модернізму, як модерністські течії намагалися показати різницю між напрямками, що розвиваються різними галузями. Також торкнулися основних тем обговорення в модерністських джерелах, таких як таклід, іджтіхад, хіджаб та права жінок.

У статті виявляється історичний причинно-наслідковий зв'язок між модерністською хвилею, що охопила мусульманський світ у XIXth столітті, коли протягом десятиліть формувалося нове мислення, що намагалося примирити ісламську віру і сучасні цінності, такі як конституціоналізм, і торкалася таких питань як, культурне відродження, націоналізм, свободу релігійного. тлумачення, наукові дослідження у стилі модерн, освіта, права жінок та багато інших тем, і наступними політичними конституціоналістськими рухами початку XXth століття. Порушується питання про те, які невідповідності бачили мусульманські модерністи між ісламом і сучасними цінностями, у чому бачили їх причини і які бачили шляхи виходу з обставин, що склалися.

Також проводяться деякі фрагментарні історичні паралелі з християнським світом, де до конституціоналізму також дійшли низка революцій та соціально-політичних реформ і наводяться приклади репресій проти інакодумства показуючи, що релігійний фанатизм історично є нічим властивим саме ісламу, але є частиною історії та інших релігій. Також звертається увага і на той факт, що негативна частина історії з інквізіціями та переслідуванням інакомислення не завадила християнському світу успішно пройти процес модернізації та робиться спроба пошуку причини відставання у цьому сенсі певної частини мусульманської цивілізації.

У статті йдеться і про те, коли і яка саме історична потреба підштовхнула мусульманський світ до активного розвитку ідей модернізму. Називається конкретний період, а саме перша половина XIXth століття, починаючи з наполеонівської воєнної кампанії в Єгипті, коли над головними мусульманськими імперіями нависла загроза повного панування християнського світу, і йдеться про те, яких мусульманських інтелектуалів і державних діячів того часу спонукало до реформаторської діяльності об'єктивне усвідомлення факту відставання мусульманського світу, кого слід вважати опцями ісламського модернізму та які праці реформаторів прийнято вважати канонічними.

Ключові слова: міграція, біженці, мусульмани, європейці, національні меншини, релігійні меншини, Європа, Євроіслам, глобалізація, лібералізм, ісламський лібералізм, Захід, Схід.

Федянін Віталій Олександрович

Відносини Україна – ОАЕ у період після «Арабської весни»

УДК 327:327.8

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.26>

Федянін Віталій Олександрович
аспірант
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60,
Київ, Україна

Активізація українсько-еміратських відносин у період після «Арабської весни» відбулася на фоні трансформації зовнішньої політики ОАЕ та відповідала змінам, відображеним у стратегії зовнішньої політики Еміратів. Національні інтереси ОАЕ все більш активно виходять за традиційні рамки арабського та ісламського світу, і розвиток українсько-еміратської співпраці став одним з наслідків перетворення ОАЕ на регіонального лідера з вираженими глобальними амбіціями.

Метою статті є визначення основних напрямків розвитку двосторонніх відносин між Україною та ОАЕ після 2011 р., а також оцінка та підтвердження впливу сформованої упродовж останнього десятиліття еміратської зовнішньополітичної стратегії на основні напрямки розвитку двосторонніх відносин між Україною та ОАЕ. Розгляд процесу розвитку політичного діалогу дозволив встановити, що значно зросла кількість і якість наповнення двосторонніх політичних контактів. Проаналізовані торговельно-економічний та інвестиційний блок відносин. При цьому також виявлені зміни у динаміці, які створюють передумови зростання товарообігу та інвестицій. Відображений розвиток військово-технічного співробітництва двох країн.

Окремо розглянута позиція ОАЕ по відношенню до російської агресії проти України і вплив цього фактору на двосторонні українсько-еміратські відносини. Встановлено, що до 24 лютого 2022 р. еміратська позиція базувалася на прагматичному бажанні продовжити розвиток відносин з Україною, у першу чергу, торговельно-економічного та інвестиційного блоку, а також такої чутливої сфери як військово-технічне співробітництво. Після початку повномасштабної агресії РФ ОАЕ перебувають на етапі формування своєї позиції, яка значною мірою залежить від відносин ОАЕ з США, що наразі проходять через період трансформації. Російська агресія надала можливість прискорити процес налагодження та оновлення відносин між Абу-Дабі та Вашингтоном.

У цій роботі визначені і розглянуті три основні етапи розвитку стратегії зовнішньої політики ОАЕ. Упродовж останнього десятиліття зовнішня політика ОАЕ зазнала значних змін, що дозволило Еміратам ефективно відстоювати національні інтереси і перетворити ОАЕ на впливову регіональну силу.

Ключові слова: Україна, ОАЕ, стратегія, США, зовнішня політика, агресія, відносини, співробітництво.

Вступ. ОАЕ вважаються одним з найбільш перспективних партнерів у плані розвитку двосторонніх відносин і реалізації спільних проєктів у регіоні Близького Сходу. З огляду на географічне положення, рівень розвитку економіки, інвестиційний потенціал та активну зовнішню політику Об'єднані Арабські Емірати є однією з найважливіших близькосхідних країн і впливовою регіональною силою. Саме тому Україна приділяє особливу увагу двостороннім відносинам з ОАЕ і вважає цю країну однією з найбільш пріоритетних у плані розвитку співробітництва.

Мета та завдання. Метою та завданням статті є підтвердження і оцінка ступеню впливу зміни зовнішньополітичної стратегії ОАЕ на розвиток двосторонніх відносин з Україною у період після «арабської весни».

Для цього розглядається стан політичного діалогу та торговельно-економічної співпраці між Україною та ОАЕ після 2011 р. Аналізуються заяви, коментарі і публікації українських державних органів влади (Офіс Президента України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України,

Посольства України в ОАЕ), еміратських посадовців і компаній (EDGE Group, DP World).

Для підтвердження впливу сформованої упродовж останнього десятиліття еміратської зовнішньополітичної стратегії на основні напрямки розвитку двосторонніх відносин між Україною та ОАЕ визначаються основні етапи розвитку і головні складові сучасної зовнішньополітичної стратегії Еміратів.

У статті аналізуються і порівнюються заяви вищого керівництва держави, положення Конституції ОАЕ, стратегії Міністерства закордонних справ та міжнародного співробітництва ОАЕ, публікації Еміратського центру політики «Силова модель ОАЕ та зміни зовнішньої політики», Еміратського центру стратегічних досліджень «Заїд-засновник», Німецького інституту міжнародних та безпекових досліджень «Регіональна сила Об'єднаних Арабських Еміратів», еміратських ЗМІ. На підставі аналізу було виділено три основних етапи розвитку стратегії зовнішньої політики ОАЕ – 1971–1990 рр.; 1990–2011 рр. та з 2011 р. по теперішній час.

Окремо розглядається «російський фактор», який значною мірою впливав на двосторонні відно-

сини після 2014 р. і ще більш значною мірою впливатиме на українсько-еміратське співробітництво після 24 лютого 2022 р.

Методи дослідження. У статті для отримання наукових результатів використовуються загальні та спеціальні політичні методи дослідження, а саме методи аналізу, порівняння та синтезу.

Результати. На церемонії відкриття першої сесії першого скликання Федеральної національної ради ОАЕ 13 лютого 1972 р. засновник і перший Президент ОАЕ шейх Заїд бін Султан Аль Нагаян заявив, що зовнішня політика Еміратів «спрямована на перемогу ісламських та арабських інтересів і проблем, посилення зв'язків дружби і співробітництва з усіма країнами і народами на основі принципів Статуту ООН та найкращих міжнародних норм» [1, с. 117–118]. Ці слова повністю лягли в основу статті 12 Конституції ОАЕ [2], яка закріпила головні цілі зовнішньої політики, а сама стаття і до сьогодні є єдиною конституційною нормою, що прямо регулює зовнішньополітичну сферу та її напрямки.

Пізніше, 20 листопада 1973 р., шейх Заїд визначив стратегічну рамку зовнішньої політики молодій країні, яка містила п'ять головних елементів: визначення народу ОАЕ як частини арабської умми; визнання природної та історичної єдності з іншими арабськими країнами Затоки, що вимагає розбудови з ними найтісніших відносин; допомога у вирішенні справедливих проблем арабської умми і, у першу чергу, палестинської проблеми; підтримки братських відносин з ісламським світом в Азії та Африці; визнання важливості розвитку відносин з іншими країнами світу на основі спільних інтересів [1, с. 117–118]. Арабський та ісламський світ визначені головним пріоритетом зовнішньої політики. Розвиток відносин з іншими країнами розглядався як другорядний напрямок.

Ситуація змінилася після нападу Іраку на Кувейт. Саме після 2 серпня 1990 року стало очевидним, що Рада співробітництва арабських держав Перської затоки не може достатньою мірою забезпечити безпеку країн-членів. Ця подія також чітко продемонструвала для еміратського керівництва колапс пан-арабської ідеї і початок нового етапу міжнародних відносин та будівництва нових альянсів [3, с. 38]. На другому етапі свого розвитку зовнішня політика ОАЕ у пошуках відповіді на загрози увійшла у новий етап розбудови союзницьких відносин із ключовими країнами Заходу. У першу чергу, мова йде про Сполучені Штати Америки, з якими 25 липня 1994 року ОАЕ підписали Угоду про співпрацю у галузі оборони. Згодом цей документ був оновлений і набув чинності 30 травня 2019 року на 15-річний період [4, с. 15].

Це дозволило отримати потужні гарантії безпеки, найсучасніше західне озброєння і постійну військову присутність союзників. Про високий

рівень відносин і довіри свідчить те, що у квітні 2019 року США розмістили на авіабазі Аль-Зафра під Абу-Дабі винищувачі F-35A Lightning II. Це перше таке розміщення цих літаків у регіоні Близького Сходу [5].

Події «арабської весни» стали початком третього етапу розвитку стратегії зовнішньої політики ОАЕ. Саме з 2011 р. МЗС ОАЕ стало розробляти і публікувати свої трирічні зовнішньополітичні стратегії. Арабський та ширший ісламський світ залишаються і залишаться у майбутньому пріоритетом для зовнішньої політики ОАЕ з огляду на географічний та культурний чинники. Проте, не зважаючи на потужні регіональні виклики, саме на цьому етапі чітко проявився глобальний вимір зовнішньої політики Еміратів. Саме під час «Арабської весни» ОАЕ перетворилися на вираженого регіонального лідера і почали робити проєкцію своєї зовнішньої політики на глобальний порядок денний.

На попередніх етапах ОАЕ позиціонували себе частиною арабського світу. Зараз створюється імідж успішної сучасної держави, такої зразкової державної моделі, де завдяки максимально толерантному середовищу мирно проживають та ефективно працюють десятки різних націй. Така позиція відповідального члена міжнародної спільноти дозволяє Еміратам вийти за межі арабської «умми» і мати більшу зовнішньополітичну свободу, яка відкриває якісно нові можливості. Зокрема таке позиціонування і концентрація на економічних/технологічних аспектах співпраці підготувало базу для того, щоб Авраамові угоди стали новою реальністю Близького Сходу. Так, коментуючи перший в історії двосторонніх відносин візит Президента Ізраїлю Іцхака Герцога до ОАЕ, Дипломатичний радник Президента ОАЕ Анвар Гаргаш зазначив, що «основний напрямок наших двосторонніх відносин з різними країнами світу базується на нашій оцінці економічних, технологічних та наукових пріоритетів для Еміратів» [6].

У стратегії МЗС ОАЕ на період 2017–2021 рр. уперше серед стратегічних цілей визначається «активна глобальна відповідальність» [7]. Засобом реалізації цієї стратегії обраний відчутний позитивний вплив на глобальний порядок денний розвитку шляхом роботи з регіональними та міжнародними партнерами для досягнення взаємних інтересів.

Оголошені вищим керівництвом держави на наступний 50-річний період 10 основних принципів розвитку ОАЕ [8] дозволяють прогнозувати, що Емірати продовжать сформовану упродовж останніх десяти років стратегію зовнішньої політики регіонального лідера з вираженими глобальними амбіціями. Зокрема, про це безпосередньо йдеться у другому принципі (повна концентрація на розбудові найкращої та найактивнішої економіки у світі) та шостому (зміцнення глобального

іміджу Еміратів є національним завданням всіх організацій). Зовнішня політика країни проголошена інструментом на службі вищих національних інтересів. Це кардинально відрізняється від «перемоги арабських та ісламських інтересів і проблем», як до сих зазначено у Конституції.

Еміратська політика позбавилася ідеології, мілітаризації, стагнації і непримиренності. Прийняття Еміратами конкурентної та вільної економічної моделі викликало необхідність заснування та розширення міжнародних відносин на основі інтересів [3, с. 108]. І це створило сприятливі умови для подальшого розвитку двосторонніх відносин ОАЕ з країнами Східної Європи, зокрема з Україною.

Політичний діалог Україна-ОАЕ. За майже 30 років від часу встановлення дипломатичних відносин між Україною та ОАЕ (15 жовтня 1992 р.) організовані десятки візитів і двосторонніх заходів. Однак переважна їх більшість і найбільш важливі події відбулися протягом останнього десятиліття, тобто під час третього етапу розвитку стратегії зовнішньої політики ОАЕ.

Враховуючи особливості державного устрою ОАЕ і виключне значення прямого діалогу з еміратським керівництвом для розвитку двосторонніх відносин, найбільша увага має приділятися активізації політичного діалогу на вищому рівні. У першу чергу, мова йде про Спадкоємного принца Абу-Дабі Мухаммада бін Заїда Аль Нагаяна. Саме він є фактичним лідером і керівником країни. Мухаммад бін Заїд є безперечним лідером в Абу-Дабі та ОАЕ [9, с. 7]. Під час організації візитів основний акцент робиться на переговорах і домовленостях зі Спадкоємним принцом Абу-Дабі.

Як зазначає Гвідо Штейнберг, сьогодні Емірати є більш важливою країною, тому що впливають на політичну ситуацію у більшій кількості країн та мають вплив на більшу кількість конфліктів, ніж до 2011 року. У першу чергу, мова йде про роль ОАЕ у розвитку ситуації у країнах РСАДПЗ, Ємені, Сомалі, Еритреї, Ефіопії, Судані, Єгипті та Лівії. Потрібно також враховувати позицію ОАЕ у відносинах з Іраном, а також вплив Абу-Дабі на адміністрацію Трампа [9, с. 34].

З 1992 року відбулося 6 візитів Президента України до Еміратів: у 2003, 2009, 2012, 2015, 2017 та 2021 рр. Контакти на вищому рівні були інтенсивними, щоправда, ініціативою тут володіла українська сторона.

Щоб продемонструвати налаштованість України до подальшого розвитку всебічної співпраці з ОАЕ, а також покращити консульське обслуговування українців, 5 квітня 2012 р. відбулося розширення української дипломатичної присутності в Еміратах завдяки відкриттю Консульства України в м. Дубай [10].

За критерієм важливості досягнутих результатів варто виділити робочий візит Президента

України Петра Порошенка до ОАЕ 1–2 листопада 2017 року. Під час цього візиту був підписаний Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України та Урядом Об'єднаних Арабських Еміратів про взаємне скасування візових вимог [11]. Підписання цього документу відкрило шлях для безвізових подорожей громадян двох країн. Ця нова сторінка у відносинах значно спростила та активізувала бізнесову і туристичну діяльність.

Ще більш важливим для активізації співпраці став офіційний візит Президента України Володимира Зеленського до ОАЕ 13–15 лютого 2021 р. У рамках візиту він провів переговори зі Спадкоємним принцом Абу-Дабі, заступником Верховного головнокомандувача Збройних сил ОАЕ шейхом Мухаммадом бін Заїдом Аль Нагаяном та Віцепрезидентом, Прем'єр-міністром ОАЕ, міністром оборони, правителем емірату Дубай шейхом Мухаммадом бін Рашидом Аль Мактумом. Підписані понад 10 двосторонніх угод і меморандумів [12]. Варто виділити такі: Угода про співпрацю у сфері боротьби зі злочинністю та тероризмом, Меморандум про взаєморозуміння про взаємне визнання та обмін посвідчень водія, Меморандум про взаєморозуміння у галузі продовольчої безпеки, а також Угода про співпрацю між ДК «Укроборонпром», ДК «Укрспецекспорт» та холдингом «EDGE Group» про розширення ВТС і реалізацію спільних проектів. Іншим важливим досягненням стало формування Українсько-еміратської координаційної ради, яка опікується і контролює реалізацію домовленостей у всіх сферах.

Після 2011 року політичний діалог перестав бути фактично одностороннім. Еміратські посадовці почали регулярно відвідувати Київ і саме це є найкращим показником змін у відносинах з Україною, які проявилися на третьому етапі розвитку стратегії зовнішньої політики ОАЕ.

До 2011 року єдиним помітним заходом став візит у 2010 році Голови офісу Спадкоємного принца Абу Дабі, Керуючого директора Інвестиційної адміністрації Абу Дабі (ADIA) Хамеда бін Заїда Аль Нагаяна. Під час візиту еміратський посадовець був прийнятий Президентом України. Відбулися зустрічі шейха Х.З.Аль Нагаяна з Прем'єр-міністром України, Міністром закордонних справ України, Міністром палива та енергетики України [13].

Міністр закордонних справ ОАЕ Абдулла бін Заїд Аль Нагаян уперше в історії двосторонніх відносин 18–19 травня 2011 р. здійснив офіційний візит в Україну. Під час переговорів з Президентом України була відзначена необхідність розбудови партнерських відносин між двома країнами, а також українсько-еміратських політичних контактів високого рівня. Знаковою стала заява еміратського міністра про намір відкриття найближчим часом у Києві Посольства ОАЕ [14]. Посольство Об'єднаних Арабських Еміратів в Україні відкрило свої двері

у вересні 2013 року [15], тобто через 21 рік після встановлення дипломатичних відносин.

Іншим важливим заходом став візит 16-17 серпня 2018 р. Державного Міністра закордонних справ ОАЕ Анвара Гаргаша до України. Еміратський посадовець відзначив помітний розвиток економічних відносин між ОАЕ та Україною, підкресливши, що зростання товарообігу відбулося, головним чином, завдяки збільшенню українського імпорту мінералів та сільськогосподарських товарів і росту реекспорту з ОАЕ в Україну [16]. Він окреслив широкі можливості для співпраці у сфері технологій, наукових досліджень, інноваційних промислових технологій і закликав український бізнес більш активно використовувати інвестиційні можливості ОАЕ.

Окремі зусилля були спрямовані на розвиток міжпарламентського діалогу. У складі Верховної Ради України діє депутатська група з міжпарламентських зв'язків з ОАЕ, до якої входить 107 Народних депутатів України. Кількість членів групи говорить про надзвичайно високу увагу до розвитку відносин з Еміратами. Для порівняння депутатська група ВРУ з міжпарламентських зв'язків із Саудівською Аравією налічує 22 депутати, з Катаром – 16, з Кувейтом – 7, з Бахрейном – 6, з Оманом така група не була створена [17].

У складі Федеральної національної ради ОАЕ 17 скликання також була створена група міжпарламентської дружби з Україною кількістю 6 депутатів на чолі з Сарою Мухаммад Фалаяназ. У березні 2021 р. відбулося перше засідання депутатських груп Верховної Ради України та Федеральної національної ради ОАЕ [18].

Торговельно-економічні відносини. Торговельно-економічний напрямок має особливе значення для ОАЕ. Саме економіка є одним з визначальних критеріїв ефективності та напрямків розвитку зовнішньої політики Еміратів. Подібні «маневри» еміратської дипломатії часто призводять до неправильного розуміння зовнішньої політики ОАЕ, але, за визнанням президентки Еміратського політичного центру Ібтісам Аль-Кетбі, така стратегія дозволяє економіці та політиці йти поруч, що робить підхід ОАЕ до міжнародних відносин реалістичним [19].

У рамках зміцнення економічної складової відносин між Україною та ОАЕ, насамперед, потрібно виділити запуск роботи Міжурядової комісії з питань торговельно-економічного співробітництва. Цей механізм дає можливість належно координувати та на регулярній основі переглядати увесь порядок денний торговельно-економічних відносин, а також ефективно вирішувати проблемні питання. Створення комісії було передбачено положеннями Угоди між Урядом України та Урядом ОАЕ про економічне, торговельне і технічне співробітництво, яка набула чинності ще у квітні 1995 року [20]. При

цьому перше установче засідання комісії відбулося у Києві 17-19 травня 2011 р. під головуванням міністрів закордонних справ України та ОАЕ. У ході роботи Комісії були обговорені та визначені основні напрямки подальшої співпраці, а також механізми активізації торговельно-економічного співробітництва. Друге засідання комісії пройшло 7-8 жовтня 2012 р. в м. Абу-Дабі, третє – 16–17 серпня 2018 р. у м. Київ.

Підкреслимо, що запуск роботи комісії відбувся через 16 років після підписання відповідної угоди у період третього етапу розвитку стратегії зовнішньої політики ОАЕ.

У 2021 р. над економізацією відносин активно працювала Українсько-еміратська координаційна рада, створена за результатами візиту Президента України в ОАЕ. Вже через 10 днів після зазначеного візиту відбулося її перше засідання. Основними напрямками взаємодії визначені продовольча безпека, інвестиційне, військово-технічне співробітництво, співпраця у сфері кредитування, ІТ та кібербезпеки. Голова еміратської частини Українсько-еміратської координаційної ради, Міністр з питань кліматичних змін та екології ОАЕ Мар'ям Аль-Мхейрі наголосила, що мета полягає у тому, щоб у 10 разів збільшити рівень ненафтової торгівлі між країнами, тобто з 806 мільйонів до 8 мільярдів доларів США [21]. Українську частину ради очолює керівник Офісу Президента України Андрій Єрмак, що підкреслює високий пріоритет відносин з ОАЕ для України.

Упродовж 2021 р. М. Аль-Мхейрі тричі відвідала Україну для проведення переговорів з українською стороною і участі у міжнародних заходах. Така інтенсивність свідчить про зацікавленість ОАЕ у поглибленні торговельно-економічних відносин і виведенні їх на новий рівень.

Вона відвідала Міжнародну спеціалізовану виставку «Зброя та безпека 2021», яка 15–18 червня 2021 р. проходила у Києві, і провела переговори з Віцепрем'єр-міністром України – Міністром з питань стратегічних галузей промисловості України Олегом Уруським [22]. У рамках виставки еміратську делегацію ознайомили з новітніми зразками української військової техніки та озброєння. Під час переговорів з О. Уруським були обговорені поточний стан військово-технічної співпраці та перспективи подальшої взаємодії у сфері виробництва та використання безпілотних систем, ракетобудування, високоточного озброєння, бронетанкової галузі та інші напрямки.

За кілька місяців М. Аль-Мхейрі взяла участь у Міжнародному оборонному інвестиційному форумі, який 12 серпня 2021 р. проходив у Києві, і провела чергові переговори з О. Уруським [23]. Були обговорені напрями співробітництва, зокрема у авіаційній та космічній галузі, які становлять обопільний інтерес.

У вересні 2021 р. голова еміратської частини Українсько-еміратської координаційної ради перебувала в Україні з метою активізації агропромислового блоку відносин. Під час переговорів з Міністром аграрної політики та продовольства України Романом Лещенком були обговорені питання щодо основних аспектів залучення інвестицій та реалізації інвестиційних проектів в аграрний сектор України [24].

За даними Посольства України в ОАЕ, найбільшу частку співробітництва між Україною та ОАЕ в економічному вимірі на сьогодні займає торгівля агропромисловою (понад 50%) і металургійною (близько 30%) продукцією [25]. У таблицях 1 і 2 наведені кількісні показники торгівлі товарами та послугами між Україною та ОАЕ у період 2015–2020 рр. Як видно зі статистики, відбувається поступове зростання товарообігу. За результатами 2021 р. був встановлений рекорд за обсягом торгівлі товарами і послугами між Україною та ОАЕ, який уперше за історію двосторонніх відносин сягнув 1 млрд 147 млн дол. США [26]. Російська збройна агресія однозначно вплине на цю позитивну динаміку і її доведеться відновлювати. Для більш швидкого зростання номенклатура товарів має розширюватися за рахунок продукції з високою доданою вартістю.

У цьому контексті значні сподівання покладаються на військово-технічну співпрацю, здатну розширити товарообіг сучасною високотехнологічною продукцією. Під час візиту Президента України до ОАЕ у 2021 році Державний концерн «Укроборонпром», Державна компанія «Укрспецекспорт» і еміратський холдинг «EDGE Group» підписали тристоронню угоду про співпрацю, яка передбачає інвестиції на понад 1 млрд дол. США [27]. За сло-

вами виконавчого директора «EDGE Group» Фейсала Аль-Баннаї, еміратська сторона у захваті від можливостей ОАЕ та України від військових і технічних можливостей один одного.

Говорячи про інвестиції, то Україна і ОАЕ вже отримали успішний досвід масштабного інвестиційного партнерства. У червні 2020 р. один з найбільших у світі операторів портів еміратська компанія DP World викупила контрольний пакет акцій (51%) контейнерного терміналу ТІС у порту «Південний» в Одеській області [28]. За словами виконавчого директора DP World Султана бін Сулаєма, купівля контейнерного терміналу ТІС відкрила можливість для роботи на дуже привабливому українському ринку. Для України це також гарна можливість приєднатися до глобальної сучасної логістичної мережі, якою управляє DP World у 54 країнах світу. Зокрема у регіоні Чорного моря еміратці утворили мережу з трьох терміналів в Україні, Туреччині та Румунії, що дає можливість посилення регіональних ланцюгів поставок.

Фактор агресії Російської Федерації. Початок збройної агресії з боку Російської Федерації проти України у 2014 році відчутно вплинув на порядок денний двосторонніх відносин між Україною та ОАЕ. Втім, сучасний етап розвитку стратегії зовнішньої політики ОАЕ і здатність еміратської дипломатії до швидкої адаптації дозволяли з мінімальними втратами для українсько-еміратських відносин проходити цей складний етап. Цьому також сприяла концентрація Еміратів на економіці та питаннях розвитку, уникаючи гострих політичних розбіжностей, але при цьому враховуючи, а не ігноруючи позицію міжнародної спільноти щодо російської агресії та її наслідків.

Таблиця 1

Зовнішня торгівля товарами Україна-ОАЕ (млн дол. США)

Показники	Рік						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Товарообіг	359,4	341	444	565,3	606,6	500	616,2
Експорт	301,8	277,6	384,6	486,1	526,1	439,1	530,8
Імпорт	57,6	63,4	59,4	79,2	80,5	60,9	85,4
Сальдо	244,2	214,2	325,2	406,9	445,6	378,2	445,4

Таблиця 2

Зовнішня торгівля послугами Україна-ОАЕ (млн. дол. США)

Показники	Рік						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Обсяг торгівлі	294	269	334,7	394,3	458,7	400,4	531,4
Експорт	204,7	170	216,6	255	346,6	324,5	406,9
Імпорт	89,3	99	118,1	139,3	112,1	75,9	124,5
Сальдо	115,4	71	98,5	115,7	234,5	248,6	282,4

ОАЕ свідомо не взяли участь у голосуванні за ключову для Києва резолюцію ГА ООН «Територіальна цілісність України» № 262 від 27.03.2014 р. [29]. Однак Емірати чітко та однозначно не підтримують і Росію в її агресії проти України. Навіть започаткування стратегічного партнерства з РФ [30] не змусило ОАЕ визнати спробу анексії Криму чи підтримати інші наслідки агресивної політики Москви по відношенню до України.

Офіційна позиція ОАЕ полягала у заклик до діалогу і вирішенні питань шляхом переговорів. Як зазначила Постійний представник ОАЕ при ООН Лана Нусейбе 31 січня 2022 р. під час засідання РБ ООН, присвяченого ситуації уздовж російсько-українського кордону, конфлікт вимагає серйозного діалогу у рамках існуючих механізмів, вказуючи при цьому на принципи суверенітету, територіальної цілісності і добросусідства як незамінні елементи підтримки міжнародного миру та безпеки [31].

ОАЕ мають територіальний спір з Іраном навколо трьох островів у Перській затоці, який тягнеться з моменту заснування держави у 1971 р. і поки що не має чіткої перспективи вирішення. Розуміючи на власному досвіді складність і можливу тривалість російсько-українського конфлікту, ОАЕ вважають недоцільною підтримку на цьому етапі однієї зі сторін.

Позиція Еміратів дозволяла їм активно та повноцінно розвивати відносини з Україною одночасно з розвитком відносин з РФ. ОАЕ мають абсолютно чіткі прагматичні інтереси у співробітництві з Києвом. Враховуючи 10 основних принципів розвитку ОАЕ на наступні 50 років, можна констатувати, що продовження співпраці з Україною відповідає вищим національним інтересам Еміратів і зовнішня політика країни виробила для цього відповідну позицію.

Ситуація змінилася після 24 лютого 2022 року, коли РФ розпочала повномасштабну військову агресію проти України. Офіційна позиція ОАЕ щодо російської агресії поки що залишається неоднозначною. Вище еміратське керівництво уникає чітких заяв і коментарів, не називає РФ агресором, а події в Україні агресією.

Непостійне членство у Раді безпеки ООН підштовхує ОАЕ до вироблення позиції, однак вона все рівно поки що не є однозначною. Під час голосування 25 лютого 2022 р. за резолюцію РБ ООН щодо реагування на акт збройної агресії РФ проти України ОАЕ утрималися [32]. Постійний представник ОАЕ при ООН Лана Нусейбе під час виступу уникала слів «агресія», «війна», вживаючи формулювання «серйозний розвиток подій в Україні, який підриває регіональну та світову безпеку і мир». Тобто ОАЕ цілеспрямовано не вживають термін «агресія» по відношенню до РФ, пояснюючи це необхідністю зберігання шляхів для діалогу і дипломатії, а свою позицію пояснили тим, що «результати голосування були заздалегідь зрозумілими».

Під тиском переважаючої більшості голосів міжнародної спільноти і для уникнення негативних наслідків для іміджу країни ОАЕ 2 березня 2022 р. підтримали резолюцію ГА ООН «Агресія проти України». Водночас у виступі Постійний представник ОАЕ при ООН Лана Нусейбе охарактеризувала агресію проти України як «конфлікт в Україні» [33]. Емірати наголошують, що шляхи для діалогу мають залишатися відкритими і взагалі жодного разу не згадають РФ у виступі.

Не займаючи чітку політичну позицію і нейтрально закликаючи до діалогу та дипломатичного рішення, ОАЕ роблять акцент на гуманітарній складовій агресії. Емірати мають надзвичайно розвинутий механізм гуманітарної допомоги і широко використовують його як інструмент зовнішньої політики. Емірати виділили 30 тон гуманітарної допомоги [34] та 5 млн дол. США [35].

У гуманітарному контексті ОАЕ 4 березня 2022 р. підтримали резолюцію Ради ООН з прав людини, яка засудила порушення прав людини під час агресії РФ проти України та створює комісію з їхнього розслідування [36]. Водночас під час засідання РБ ООН щодо гуманітарної ситуації в Україні 7 березня 2022 р. Постійний представник ОАЕ при ООН Лана Нусейбе вкотре назвала агресію проти України «кризою» і закликала до термінового пошуку «реалістичних ініціатив, які можуть сприяти розбудові довіри між сторонами конфлікту». РФ або її дії у виступі не згадуються [37].

Позиція ОАЕ пояснюється спробою використати російську агресію проти України для врегулювання складних питань у відносинах з США, зокрема відновлення іранської ядерної програми та архітектури безпеки на Близькому Сході. Як зазначає Мухаммад Бархума, правила та норми відносин країн РСАДПЗ та США в епоху «нової холодної війни» ще не сформовані [38]. Узгодження цих правил і норм вже було на часі, а російська агресія надала можливість прискорити цей процес. Саме тому сьогодні проходять інтенсивні консультації між ОАЕ та США на всіх рівнях, від результатів яких буде значною мірою залежати політична позиція Еміратів по відношенню до подій в Україні.

ОАЕ занепокоєні «туманністю» позиції США по відношенню до іранської загрози. Еміратське керівництво не влаштовує намір американської сторони «управляти загрозами» замість їх остаточного вирішення. Тому ОАЕ прагнуть отримати гарантії формулювання нової стратегії безпеки для Близького Сходу.

За визнанням посла ОАЕ в США Юсефа Аль-Утейби, відносини його країни з США сьогодні проходять стрес-тест, однак він упевнений, що після цього вони стануть краще. «Це як будь-які відносини. У них є сильні дні, коли відносини дуже здорові, і дні, коли відносини під питанням», – відзначив дипломат [39].

Висновки. З 2011 р. відбувся стрімкий розвиток політичного діалогу на вищому рівні між Україною та ОАЕ. Відбувався регулярний обмін візитами. Активізована робота механізму Міжурядової комісії з питань торговельно-економічного співробітництва. Відбувалося поступове зростання обсягів торгівлі товарами та послугами, збільшення інвестиційних потоків. Паралельно працює Українсько-еміратська координаційна рада.

Ця активна фаза розвитку двосторонніх українсько-еміратських відносин співпадає з початком третього етапу розвитку стратегії зовнішньої політики ОАЕ. Порівняння з попереднім етапом дає підстави стверджувати, що сучасна зовнішньополітична еміратська стратегія має цілком позитивний вплив на усебічну співпрацю з Україною.

Цьому також сприяє той факт, що на сучасному етапі ОАЕ проявляють високу концентрацію на торговельно-економічній складовій та співпраці у галузі високих технологій, що пояснюється стратегією по розбудові найкращої економіки у світі. Задля реалізації економічних планів зовнішня політика Еміратів готова демонструвати зовнішньополітичну гнучкість і вдаватися до швидких маневрів, які пояснюються чистим прагматизмом і національними інтересами.

Прикладом прагматизму і пріоритетності розвитку торговельно-економічних відносин стала позиція ОАЕ по відношенню до російсько-українського конфлікту. Після 2014 року Емірати продовжили активний розвиток двосторонніх відносин з Україною. Про сталість і наявність у Еміратів планів довгострокового партнерства свідчили конкретні приклади інвестицій в інфраструктуру (DP World) та співпраця у галузі BTC (еміратський холдинг EDGE Group).

Сучасна стратегія зовнішньої політики Еміратів відповідає інтересам України, яка розглядає ОАЕ як одного з найбільш перспективних партнерів на Близькому Сході і зацікавлена у поглибленні всебічного партнерства з цією країною особливо на фоні конфлікту з РФ, коли українські товари потребують нових ринків. І Емірати готові надавати ці ринки, заявляючи про намір збільшити нафтовий товарообіг у 10 разів.

Після початку широкомасштабної агресії РФ проти України 24 лютого 2022 р. позиція ОАЕ по відношенню до російської агресії перебуває у стадії формування і не може вважатися остаточною. Агресія РФ проти України активізувала проблемні моменти у відносинах між США та ОАЕ. Оскільки російська агресія має глобальний вплив і питання енергетики та продовольства є одними з ключових у цьому протистоянні, то Емірати отримали шанс для налагодження та оновлення відносин з Вашингтоном. Найбільш гострим питанням порядку денного залишається Іран, іранська ядерна програма та нова архітектура безпеки на Близькому Сході.

З огляду на це у подальших дослідженнях варто сконцентрувати увагу на розвитку відносин між ОАЕ та США, оскільки це може мати прямий вплив на позицію Еміратів по відношенню до російської загрози, а також, враховуючи важливість для ОАЕ економічної складової сконцентрувати увагу саме на аспектах торговельно-економічної, інвестиційної, військово-технічної співпраці, від яких значною мірою залежить рівень і ступінь зацікавленості Еміратів у двосторонніх відносинах з Україною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. شوح بيل او تاسار دلل تارامال زكفرم: يبظوبأ. سسؤملا دي از. 2018. ص. 117-118. [في جي تارتسالا](#)
2. 3aïd-zasnovnik. Abu-Dabi: Emirat'skiiy tsentr strategicheskikh doslidzheniy, 2018. S. 117-118.
3. Constitution of the UAE. The Cabinet of the United Arab Emirates. URL: <https://uaecabinet.ae/en/the-constitution> (дата звернення: 15.01.2022).
4. Al-Ketbi E. 2021. The UAE Power-Building Model and Foreign Policy Shifts. Emirates Policy Center: Abu Dhabi, 2021. P. 38, 108.
5. Katzman K. The United Arab Emirates (UAE): Issues for U.S. Policy. Congressional Research Service; Washington, DC, 2021. P. 15.
6. US Air Force sends next generation fighter jets to UAE. The National. URL: <https://www.thenationalnews.com/uae/us-air-force-sends-next-generation-fighter-jets-to-uae-1.849993> (дата звернення: 17.04.2021).
7. Anwar Gargash. Twitter. 2022. URL: <https://twitter.com/AnwarGargash/status/1487836295401553924> (дата звернення: 01.02.2022).
8. Strategy of the Ministry of Foreign Affairs 2017-2021. Official site of the Ministry of foreign affairs & international cooperation of the UAE. URL: <https://www.mofaic.gov.ae/en/the-ministry/the-strategy> (дата звернення: 15.12.2021).
9. نب دحمو دشار نب دحم ادمتخاو قلدل س يئر اهب هجو. قلود. نيسمخلا عيراشم دادخا يف اهب داشرتسال ا متو دي از ينورتكلال ا عقوملا. ماو قلكو. «نيسمخلا يدابم» قلدت تارامال <http://wam.ae/ar/details/1395302966846> (дата звернення: 10.10.2021).
10. За вказівкою президента держави і при затвердженні Мухаммада бін Рашида і Мухаммада бін Заїда проводилася підготовка проєктів «50». ОАЕ запускають «Принципи п'ятдесяти». Інформаційне агентство WAM. URL: <http://wam.ae/ar/details/1395302966846> (дата звернення: 10.10.2021).
11. Steinberg G. Regional Power United Arab Emirates. German Institute for International and Security Affairs. URL: <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020RP10/> (дата звернення: 10.12.2021).
12. Консульство. Консульство України в Дубаї. URL: <https://dubai.mfa.gov.ua/posolstvo> (дата звернення: 01.12.2021).
13. Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України та Урядом Об'єднаних Арабських Еміратів про взаємне скасування візових вимог. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784_002-17#Text (дата звернення: 02.12.2021).
14. During the visit of the President of Ukraine to the UAE, a number of bilateral documents were signed. Official website of the President of Ukraine. URL: <http://www.president.gov.ua>

<https://www.president.gov.ua/en/news/pid-chas-vizitu-prezidenta-ukrayini-do-oae-pidpisano-nizku-d-66521> (дата звернення: 02.12.2021).

13. Political relations between Ukraine and the UAE. Embassy of Ukraine in the United Arab Emirates. URL: <https://uae.mfa.gov.ua/en/partnership/510-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-oaje> (дата звернення: 10.12.2021).

14. Офіційний візит в Україну Міністра закордонних справ Об'єднаних Арабських Еміратів (ОАЕ) Абдулли бін Заїда Аль Нагаяна. Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/news/480-oficijnij-vizit-v-ukrajinu-ministra-zakordonnih-sprav-objednanih-arabsykih-jemirativ-oaje-abdulli-bin-zajida-aly-nagajana> (дата звернення: 20.12.2021).

15. UAE Embassy in Kyiv. Ministry of foreign affairs & international cooperation of the UAE. URL: <https://www.mofaic.gov.ae/en/Missions/Kiev/The-Embassy/About-the-Embassy> (дата звернення: 10.01.2022).

16. Gargash chairs third session of UAE-Ukraine Joint Committee. WAM. URL: <http://wam.ae/en/details/1395302704163> (дата звернення: 13.01.2022).

17. Депутатські групи Верховної Ради України з міжпарламентських зв'язків із зарубіжними країнами. Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/organizations.dep_groups (дата звернення: 21.12.2021).

18. دعت تيناركوألا تي تارامإلا فيناملربلا ققاصلا فنجل ينورتكلإل عقوملا ماو قلكو لوالا يضارتغال ادعاجت | <http://wam.ae/ar/details/1395302917603>. (дата звернення: 10.02.2022).

18. Парламентський комітет дружби України та ОАЕ проводить перше віртуальне засідання. Інформаційне агентство WAM. URL: <http://wam.ae/ar/details/1395302917603> (дата звернення: 10.02.2022).

19. Why is UAE foreign policy so often misunderstood? The National. URL: <https://www.thenationalnews.com/opinion/comment/2021/11/11/why-is-uae-foreign-policy-so-often-misunderstood/> (дата звернення: 03.11.2021).

20. Довідка щодо діяльності Міжурядової українсько-еміратської комісії з питань торговельно-економічного співробітництва. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=fdcde568-5e33-4d40-a519-1ff06d9bb259&title=Oae> (дата звернення: 09.10.2021).

21. We expect an increase in the presence of Emirati companies in Ukraine – Andriy Yermak at the meeting of the Ukrainian-Emirati Coordination Council. Official website of the President of Ukraine. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/rozrahovuyemo-na-zrostannya-prisutnosti-emiratskih-kompanij-66793> (дата звернення: 13.10.2021).

22. Олег Уруський провів офіційну зустріч з делегацією Об'єднаних Арабських Еміратів. Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України. URL: <https://msp.gov.ua/news/oleg-uruskiy-proviv-oficijnu-zustrich-z-delegacijeyu-obyednanih-arabskih-emirativ> (дата звернення: 13.10.2021).

23. Олег Уруський: «Найближчим часом діалог між Україною та ОАЕ має завершитися конкретними результатами». Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України. URL: <https://msp.gov.ua/news/oleg-uruskiy-najblizhchim-chasom-dialog-mizh-ukrayinoju-ta-oae-maye-zavershitisya-konkretnimi-rezultatami> (дата звернення: 13.10.2021).

24. Roman Leshchenko has conducted a meeting with the Government Delegation of the United Arab Emirates on investing in Ukraine. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. URL: <https://minagro.gov.ua/en/news/roman-leshchenko-has-conducted-meeting-government-delegation-united-arab-emirates-investing-ukraine> (дата звернення: 10.01.2022).

25. Trade and economic relations between Ukraine and the UAE. Embassy of Ukraine in the United Arab Emirates. URL: <https://uae.mfa.gov.ua/en/partnership/economic-cooperation-ukraine-uae/512-trade> (дата звернення: 11.01.2022).

26. Державна служба статистики України. Економічна статистика / Зовнішньоекономічна діяльність. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 27.03.2022).

27. UAE's EDGE Group signs tri-party defence agreement with Ukraine's UKROBORONPROM and UKRSPECEXP. EDGE Group. URL: <https://edgegroup.ae/news/573> (дата звернення: 10.10.2021).

28. DP World Successfully Concludes Acquisition of TIS Container Terminal, Ukraine. DP World. URL: <https://www.dpworld.com/news/releases/dp-world-successfully-concludes-acquisition-of-tis-container-terminal-ukraine/> (дата звернення: 14.12.2021).

29. Territorial integrity of Ukraine: resolution / adopted by the General Assembly. United Nations Digital Library. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/767565?ln=en> (дата звернення: 16.12.2021).

30. Russia, UAE sign partnership deal, aim for stability in oil markets. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/article/us-russia-emirates-declaration-idUSKCN1X54G> (дата звернення: 16.12.2021).

31. Situation along Russian Federation-Ukraine Border Can Only Be Resolved through Diplomacy, Political Affairs Chief Tells Security Council. United Nations. URL: <https://www.un.org/press/en/2022/sc14783.doc.htm> (дата звернення: 10.02.2022).

32. United Nations. Meetings coverage and press releases. URL: <https://www.un.org/press/en/2022/sc14808.doc.htm>. (дата звернення: 26.02.2022).

33. UAE explanation of vote at the UN General Assembly emergency special session on Ukraine. Permanent Mission of the United Arab Emirates to the United Nations. URL: <https://uaeun.org/statement/uae-unga-eov-2march2022/> (дата звернення: 10.03.2022).

34. تادامإلا نم انط 30 لمحت قريئ لسرت تارامإلا قلود و قريئراخلا قرازو ايناركوألا قلا قلاجالا قيثاغالا و قيبطالا ينورتكلإل عقوملا يلودلا نواعتلا | <https://www.mofaic.gov.ae/ar-ae/mediahub/news/2022/3/7/07-03-2022-uae-ukraine>. (дата звернення: 10.03.2022).

34. ОАЕ відправляють в Україну літак з 30 тонами невідкладної медичної та гуманітарної допомоги. Міністерство закордонних справ та міжнародного співробітництва ОАЕ. URL: <https://www.mofaic.gov.ae/ar-ae/mediahub/news/2022/3/7/07-03-2022-uae-ukraine> (дата звернення: 10.03.2022).

35. ايناركوألا قيثاغالا تادعاسم ميديقت نلعت تارامإلا قلود يلودلا نواعتلا و قريئراخلا قرازو يكي رما رالود ني يالم 5 يلودلا نواعتلا ينورتكلإل عقوملا | <https://www.mofaic.gov.ae/ar-ae/mediahub/news/2022/3/2/02-03-2022-uae-ukraine> (дата звернення: 10.03.2022).

35. ОАЕ оголосили про надання Україні допомоги в розмірі 5 мільйонів доларів. Міністерство

закордонних справ та міжнародного співробітництва ОАЕ. URL: <https://www.mofaic.gov.ae/ar-ae/mediahub/news/2022/3/2/02-03-2022-uae-ukraine> (дата звернення: 10.03.2022).

36. MORNING – Human Rights Council Establishes an Independent International Commission of Inquiry to Investigate All Alleged Violations of Human Rights in the Context of the Russian Federation's Aggression against Ukraine. UN Geneva. URL: <https://www.ungeneva.org/en/news-media/meeting-summary/2022/03/morning-human-rights-council-establishes-independent> (дата звернення: 15.03.2022).

37. UAE statement at the UN Security Council meeting on the humanitarian situation in Ukraine. Permanent Mission of the United Arab Emirates to the United Nations. URL: <https://uaeun.org/statement/uae-unsc-ukraine-7mar22/> (дата звернення: 15.03.2022).

38. «صرف تفتان» نوكت له: فيناركوآلآ تمزآلا فينورتكلإلآ عقوملا. تاسايسلل تارامإلآ زكرم؟ ججيدلآ لودل <https://epc.ae/ar/details/featured/alazma-al-uwkrania-hal-takun-nafidhat-furas-astiratijia-lidual-alkhalij> (дата звернення: 27.03.2022)

38. Українська криза: чи це стратегічне «вікно можливостей» для країн Перської затоки? Еміратський центр політики. URL: <https://epc.ae/ar/details/featured/alazma-al-uwkrania-hal-takun-nafidhat-furas-astiratijia-lidual-alkhalij> (дата звернення: 27.03.2022)

39. U.S. ties with Gulf partner UAE are being tested, envoy says. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/ties-between-uae-united-states-undergoing-stress-test-uae-envoy-says-2022-03-03/> (дата звернення: 15.03.2022).

REFERENCES:

1. شوحبل او تاسا اردلل تارامإلآ زكرم: بيظوبأ. سسؤملا دياز 2018. ص. 117–118. [in Arabic].

2. Constitution of the UAE. 2013. The Cabinet of the United Arab Emirates. Retrieved from: <https://uaecabinet.ae/en/the-constitution> (data zvernennia: 15.01.2022). [in English].

3. Al-Ketbi E. 2021. The UAE Power-Building Model and Foreign Policy Shifts. Emirates Policy Center: Abu Dhabi, 2021. P. 38.

4. Katzman K. 2021. The United Arab Emirates (UAE): Issues for U.S. Policy. Congressional Research Service; Washington, DC, 2021. P. 15. [in English].

5. US Air Force sends next generation fighter jets to UAE. 2019. The National. Retrieved from: <https://www.thenationalnews.com/uae/us-air-force-sends-next-generation-fighter-jets-to-uae-1.849993> (data zvernennia: 17.04.2021). [in English].

6. Anwar Gargash. Twitter. 2022. Retrieved from: <https://twitter.com/AnwarGargash/status/1487836295401553924> (data zvernennia: 01.02.2022). [in Arabic].

7. Strategy of the Ministry of Foreign Affairs 2017-2021. Official site of the Ministry of foreign affairs & international cooperation of the UAE. Retrieved from: <https://www.mofaic.gov.ae/en/the-ministry/the-strategy> (data zvernennia: 15.12.2021). [in English].

8. دياز نب دمحمو دشار نب دمحم ادمتعاو ؤلودلآ سيؤر اهب هجو تارامإلآ ؤلود. نيسمخلا عيراشم دادعإ يف اهب داشرتسالآ متو <http://wam.ae/ar/details/1395302966846> (data zvernennia: 10.10.2021). [in Arabic].

9. Steinberg G. Regional Power United Arab Emirates. German Institute for International and Security Affairs. Retrieved from: <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020RP10/> (data zvernennia: 10.12.2021). [in English].

10. Konsul'stvo. Konsulstvo Ukrainy v Dubai. 2012. Retrieved from: <https://dubai.mfa.gov.ua/posolstvo> (data zvernennia: 01.12.2021). [in Ukrainian].

11. Memorandum pro vzajemorozuminnja miž Kabinetom Ministriv Ukrainy ta Urjadom Ob"jednanych Arabs'kich Emirativ pro vzajemne skasuvannja vizovych vymoh. 2017. Verchovna Rada Ukrainy. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784_002-17#Text (data zvernennia: 02.12.2021). [in Ukrainian].

12. During the visit of the President of Ukraine to the UAE, a number of bilateral documents were signed. Official website of the President of Ukraine. 2021. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/en/news/pid-chas-vizitu-prezidenta-ukrayini-do-uae-pidpisanonizku-d-66521> (data zvernennia: 02.12.2021). [in English].

13. Political relations between Ukraine and the UAE. 2021. Embassy of Ukraine in the United Arab Emirates. Retrieved from: <https://uae.mfa.gov.ua/en/partnership/510-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-oaje> (data zvernennia: 10.12.2021). [in English].

14. Oficijnyj vizyt v Ukraïnu Ministra zakordonnykh sprav Ob"jednanych Arabs'kich Emirativ (OAE) Abdully bin Zaid'a Al' Nahajana. 2011. Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy. Retrieved from: <https://mfa.gov.ua/news/480-oficijnyj-vizyt-v-ukrajinu-ministra-zakordonnykh-sprav-objednanih-arabsykih-jemirativ-oaje-abdulli-bin-zajida-aly-nagajana> (data zvernennia: 20.12.2021). [in Ukrainian].

15. UAE Embassy in Kyiv. 2013. Ministry of foreign affairs & international cooperation of the UAE. Retrieved from: <https://www.mofaic.gov.ae/en/Missions/Kiev/The-Embassy/About-the-Embassy> (data zvernennia: 10.01.2022). [in English].

16. Gargash chairs third session of UAE-Ukraine Joint Committee. 2018. WAM. Retrieved from: <http://wam.ae/en/details/1395302704163> (data zvernennia: 13.01.2022). [in English].

17. Deputats'ki hrupy Verchovnoï Rady Ukrainy z mižparlaments'kich zv"jazkiv iz zarubiznymy kraïnamy. 2019. Verchovna Rada Ukrainy. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/organizations.dep_groups (data zvernennia: 21.12.2021). [in Ukrainian].

18. دقع عت فيناركوآلآ في تارامإلآ فيناركوآلآ ؤقاصلا ؤنجل فينورتكلإلآ عقوملا. ماو ؤلكو. لوآلا يضرارتغالآ اءعامتجا <http://wam.ae/ar/details/1395302917603> (data zvernennia: 10.02.2022). [in Arabic].

19. Why is UAE foreign policy so often misunderstood? 2021. The National. Retrieved from: <https://www.thenationalnews.com/opinion/comment/2021/11/11/why-is-uae-foreign-policy-so-often-misunderstood/> (data zvernennia: 03.11.2021). [in English].

20. Dovidka ščodo dijal'nosti Mižurjadovoï ukraïns'ko-emirats'koï komisii z pytan' torhovel'no-ekonomičnoho spivrobotnytva. 2020. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. Retrieved from: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=fdcde568-5e33-4d40-a519-1ff06d9bb259&title=Oae> (data zvernennia: 09.10.2021). [in Ukrainian].

21. We expect an increase in the presence of Emirati companies in Ukraine – Andriy Yermak at the meeting of

the Ukrainian-Emirati Coordination Council. 2021. Official website of the President of Ukraine. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/en/news/rozrahovuyemona-zrostantnya-prisutnosti-emiratskih-kompanij-66793> (data zvernennia: 13.10.2021). [in English].

22. Oleh Urus'kyj proviv oficijnu zustrič z delehacijeu Ob"jednanykh Arabs'kykh Emirativ. 2021. Ministerstvo z pytan stratehichnykh haluzei promyslovosti Ukrainy. Retrieved from: <https://mspu.gov.ua/news/oleg-urus'kyj-proviv-oficijnu-zustrich-z-delegaciyeyu-obyednanih-arabskih-emirativ> (data zvernennia: 13.10.2021). [in Ukrainian].

23. Oleh Urus'kyj: «Najblyžčym časom dialoh miž Ukraїnoju ta OAE maje zaveršytysja konkretnymy rezul'tatamy. 2021. Ministerstvo z pytan stratehichnykh haluzei promyslovosti Ukrainy. Retrieved from: <https://mspu.gov.ua/news/oleg-urus'kyj-najblizhchim-chasom-dialog-mizh-ukrayinoyu-ta-oae-maye-zavershitysya-konkretnymi-rezultatami> (data zvernennia: 13.10.2021). [in Ukrainian].

24. Roman Leshchenko has conducted a meeting with the Government Delegation of the United Arab Emirates on investing in Ukraine. 2021. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. Retrieved from: <https://minagro.gov.ua/en/news/roman-leshchenko-has-conducted-meeting-government-delegation-united-arab-emirates-investing-ukraine> (data zvernennia: 10.01.2022). [in English].

25. Trade and economic relations between Ukraine and the UAE. 2021. Embassy of Ukraine in the United Arab Emirates. Retrieved from: <https://uae.mfa.gov.ua/en/partnership/economic-cooperation-ukraine-uae/512-trade> (data zvernennia: 11.01.2022). [in English].

26. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. 2022. Ekonomichna statystyka / Zovnishnoekonomichna diialnist. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (data zvernennia: 27.03.2022). [in Ukrainian].

27. UAE's EDGE Group signs tri-party defence agreement with Ukraine's UKROBORONPROM and UKRSPECEXPOR. 2021. EDGE Group. Retrieved from: <https://edgegroup.ae/news/573> (data zvernennia: 10.10.2021). [in English].

28. DP World Successfully Concludes Acquisition of TIS Container Terminal, Ukraine. 2020. DP World. Retrieved from: <https://www.dpworld.com/news/releases/dp-world-successfully-concludes-acquisition-of-tis-container-terminal-ukraine/> (data zvernennia: 14.12.2021). [in English].

29. Territorial integrity of Ukraine: resolution / adopted by the General Assembly. 2014. United Nations Digital Library. Retrieved from: <https://digitallibrary.un.org/record/767565?ln=en> (data zvernennia: 16.12.2021). [in English].

30. Russia, UAE sign partnership deal, aim for stability in oil markets. 2018. Reuters. Retrieved from:

<https://www.reuters.com/article/us-russia-emirates-declaration-idUSKCN1IX54G> (data zvernennia: 16.12.2021). [in English].

31. Situation along Russian Federation-Ukraine Border Can Only Be Resolved through Diplomacy, Political Affairs Chief Tells Security Council. 2022. United Nations. Retrieved from: <https://www.un.org/press/en/2022/sc14783.doc.htm> (data zvernennia: 10.02.2022). [in English].

32. United Nations. 2022. Meetings coverage and press releases. Retrieved from: <https://www.un.org/press/en/2022/sc14808.doc.htm> (data zvernennia: 26.02.2022). [in English].

33. UAE explanation of vote at the UN General Assembly emergency special session on Ukraine. 2022. Permanent Mission of the United Arab Emirates to the United Nations. Retrieved from: <https://uaeun.org/statement/uae-unga-eov-2march2022/> (data zvernennia: 10.03.2022). [in English].

34. لمحت قرياط لسرت تارامإلا ؤلود ايناركؤأ ىلا ؤلجاعلا ؤيئاغال او ؤيبظلا تادادمإلا نم انط 30 ينورتكفلإلا عقوملا .يلودلا نواعتلا و ؤيجراخلا ؤرازو <https://www.mofaic.gov.ae/ar-ae/mediahub/news/2022/3/7/07-03-2022-uae-ukraine> (data zvernennia: 10.03.2022). [in Arabic].

35. ايناركؤأ ؤيئاغال تاداعاسم ميديقت نلعت تارامإلا ؤلود .يلودلا نواعتلا و ؤيجراخلا ؤرازو .يكييرم رالود نييالم 5 — ينورتكفلإلا عقوملا <https://www.mofaic.gov.ae/ar-ae/mediahub/news/2022/3/2/02-03-2022-uae-ukraine> (data zvernennia: 10.03.2022). [in Arabic].

36. MORNING – Human Rights Council Establishes an Independent International Commission of Inquiry to Investigate All Alleged Violations of Human Rights in the Context of the Russian Federation's Aggression against Ukraine. 2022. UN Geneva. Retrieved from: <https://www.ungeneva.org/en/news-media/meeting-summary/2022/03/morning-human-rights-council-establishes-independent> (data zvernennia: 15.03.2022). [in English].

37. UAE statement at the UN Security Council meeting on the humanitarian situation in Ukraine. 2022. Permanent Mission of the United Arab Emirates to the United Nations. Retrieved from <https://uaeun.org/statement/uae-unsc-ukraine-7mar22/> (data zvernennia: 15.03.2022). [in English].

38. ؤيجري تارتسا «صرف ؤنفاان» نوكت له : ؤيناركؤأ ؤمزألا . ينورتكفلإلا عقوملا .تاسايس لئ تارامإلا زكرم ؟ج يخل لودل <https://epc.ae/ar/details/featured/alazma-al-uwkrania-hal-takun-nafidhat-furas-astiratijia-lidual-alkhalij> (data zvernennia: 27.03.2022) [in Arabic].

39. U.S. ties with Gulf partner UAE are being tested, envoy says. 2022. Reuters. Retrieved from: <https://www.reuters.com/world/middle-east/ties-between-uae-united-states-undergoing-stress-test-uae-envoy-says-2022-03-03/> (data zvernennia: 15.03.2022). [in English].

Ukraine – UAE relations in the period after the Arab Spring

Fedianin Vitaliy Oleksandrovych

Postgraduate Student
Institute of International Relations
of Taras Shevchenko
National University of Kyiv
Volodymyrska str., 60,
Kyiv, Ukraine

The intensification of Ukrainian-Emirati relations in the period after the Arab Spring took place on the background of the transformation of the UAE's foreign policy and corresponded with changes reflected in the Emirates' foreign policy strategy. The UAE's national interests are increasingly moving beyond the traditional framework of the Arab and Islamic worlds, and the development of Ukrainian-Emirati cooperation has been one of the consequences of the UAE's transformation into a regional leader with strong global ambitions.

The purpose of the article is to define the main directions of development of bilateral relations between Ukraine and the UAE after 2011, as well as to assess and confirm the impact of the Emirati foreign policy strategy on the bilateral relations between Ukraine and the UAE over the last decade. Consideration of the process of development of political dialogue revealed that the number and quality of bilateral political contacts has increased significantly. The trade-economic and investment block of relations was analyzed. At the same time, changes in the dynamics, which create the preconditions for the growth of trade and investment, were also found. The development of military-technical cooperation between the two countries is reflected.

The UAE's position on Russia's aggression against Ukraine and the impact of this factor on bilateral Ukrainian-Emirati relations are considered separately. It was found that until February 24, 2022, the Emirati position was based on a pragmatic desire to continue developing relations with Ukraine, primarily the trade, economic and investment bloc, as well as such a sensitive area as military-technical cooperation. After the start of full-scale Russian aggression, the UAE has been in the process of forming its position, which largely depends on the UAE's relations with the United States, which are currently undergoing a period of transformation. Russia's aggression has made it possible to speed up the process of establishing and renewing relations between Abu Dhabi and Washington.

This paper identifies and considers three main stages in the development of the UAE foreign policy strategy. Over the last decade, the UAE's foreign policy has undergone significant changes, which has allowed the Emirates to effectively defend national interests and turn the UAE into an influential regional power.

Key words: Ukraine, UAE, strategy, USA, foreign policy, aggression, relations, cooperation, Cxið.

Халилов Эльмар Ширинбала оглу

Еще раз об истории Азербайджана первой половины XVIII века по материалам персоязычной историографии

УДК 94(479.24)

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.27>

Халилов Эльмар Ширинбала оглу
доктор исторических наук,
доцент кафедры истории
народов Азербайджана
и Восточной Европы
Сумгаитского государственного
университета
ул. Баку, 1,
Сумгаит, Азербайджан

Данная статья посвящена историографии истории Азербайджана периода первой половины XVIII века на основе персоязычной историографии. Персоязычная историография содержит достаточно множество интересных фактов об истории Азербайджана выше указанного периода. Следует отметить, что эти произведения носят характер первоисточников, что дает нам возможность углубленно изучать данный период истории Азербайджана. В данных источниках встречаются некоторые исторические факты, имеющие большую историческую ценность. Благодаря этим произведениям мы имеем полноценную картину всех происходящих событий истории Азербайджана в период первой половины XVIII века. Необходимо отметить, что во многих произведениях иранских историков дается резко отрицательная оценка народных восстаний в Азербайджане первой половины XVIII века. В этих произведениях ничего не говорится об экономическом упадке государства Сефевидов. Многие из современных историков Ирана идеализируют Надир шаха. Но даже, несмотря на субъективную оценку событий в их произведениях можно найти много интересной информации касательно истории Азербайджана первой половины XVIII века. В первой половине XVIII века в жизни Азербайджана и вообще всего Средне-восточного региона была большая роль Надир шаха Афшара. Поэтому не удивительно, что в трудах посвященных Надиру можно встретить множество фактов и предположений, касающихся истории Азербайджана данного периода. Проведенные исследования показывают, что в историографии Ирана нет отдельного произведения, посвященного непосредственно истории Азербайджана первой половины XVIII века. Только в трудах, в целом посвященных региону Ближнего и Среднего Востока, есть отдельные факты и сообщения, касающиеся изучаемого периода истории Азербайджана. Близкое знакомство различными произведениями историографии убедительно показывает, что история Азербайджана первой половины XVIII века в исторических произведениях персоязычных авторов занимает немалое место. Здесь описывается так же взаимоотношения между Сефевидами, Афшаридами и Россией, а также внутривнутриполитическое положение страны.

Ключевые слова: дворцовый историк, тюрколог, персоязычная историография, народные восстания, османское владычество, политическая история.

Введение. Как известно в изучении истории Азербайджана первой половины XVIII века необходимо обратиться к персоязычной историографии. В тот период Азербайджан и Иран, а так же ряд соседних стран входили в состав единого неделимого азербайджанского государства – Сефевидской империи.

Изложение основного материала. Естественно, что персоязычная историография, и в т.ч. труды персоязычных историков содержат много фактов этого периода. Эти произведения, написанные как правило в духе средневекового летописания, больше носят характер ценных первоисточников. Работы таких ученых, как Мирза Мехти хан Астрабади («История Надира»), Мухаммад Казим («Наме-е алем ара-е Надири»), Абдиррезак Думбули («Памятники султану», «Негарестане Дара»), Гусейн Митенди Нечади («Надир Шах и его полная жизнь»), Иреч Афшар Систани («Взгляд на Восточный Азербайджан»), Абдулла Рази («Полный обзор истории Ирана»), описывались происходившие события в Азербайджане первой половины XVIII века. И это известно, что этим авторами, как правило выражали в основном

интересы тех государей или владык которым они служили [3 и др.]. Тем не менее, в этих работах встречаются некоторые ценные исторические факты, имеющие большую научную ценность и позволяющие более всесторонне осветить историю Азербайджана I половины XVIII века. Среди произведений посвященных Надиру особое значение имеет труд хорасанского учёного Мухаммеда Гусейна Куддусина «Надирнаме» напечатанного в 1960 году в Хорасане [9, т. 4].

Одним из объёмных исследовательских произведений посвященных Надиру шаху является произведение Мухаммеда Хусейн Мименди Неджада «Полная приключений жизнь Надир шаха» состоящая из 1024 страниц. В произведении нашли своё отражение значимые исторические события, происходящие в Иране в первой половине XVIII века.

Другим крупным произведением персоязычной историографии XX века посвященного периоду Надир шаха является труд Абу Тураб Сардадвара «Военно-политическая история периода Надир шаха Афшара» [6]. В этом произведении, состоящем из 18 глав и 915-ти страниц, дается обширное описание общественно-политических

событий в Иране и подчиненных ему провинциях, в период начиная от правления Шаха Аббаса I до смерти Надир шаха Афшара (в период от первой половины XVII века до II половины XVIII века).

Говоря об отражении вопросов истории Азербайджана в зарубежной историографии, в первую очередь следует обратиться к персоязычной историографии. В тот период Иран находился в составе азербайджанского Сефевидского государства. Поэтому в официально-политической и в литературно-научной сфере, где особенно после переноса столицы в Исфахан фарси имел очень большое применение и вполне естественно, что в произведениях авторов можно встретить много сведений касательно персоязычной истории Азербайджана первой половины XVIII века.

В некоторых произведениях появившихся уже в XVIII веке, в том числе и в произведениях таких авторов как Мирза Мехди хан Астрабади, Мухаммед Казым и др. [13, 14 и др.], в некоторой степени нашли своё отражение история как Азербайджана, так и многих соседних стран и народов, исследуемого периода. Особое место среди произведений истории, появившееся уже в XVIII веке на персидском языке, занимают произведения Мирза Мехди хана Астрабади [13]. Настоящее имя его было Низамеддин Мухаммед Ходжа аль Хусейн ас-Сефеви. Он происходил из рода Сефеви и был азербайджанским тюрком. Сначала он был личным секретарём Надир шаха, а после стал его дворцовым историком. Произведение «Тарих-е Надири» было напечатано в 1770 году в переводе У.Джонса на французском языке. В 1773 году Джонс перевёл это произведение на английский язык, который в 1908 году был напечатан Гуффаром.

Мирза Мехди хан Астрабади был также известным тюркологом, автором джагатайско-персидского словаря. Дата его рождения неизвестна. Его отца звали Мирза Мухаммед Насир. Мирза Мехди хан родился в Астрабаде. Как личный секретарь и официальный историк Надир шаха, сопровождал его в походах, выполнял ответственные поручения шаха. Он так же был в составе послов, направленных во дворец османского султана, по распоряжению шаха Надира помогал переводящим Товрат греческим и армянским священникам. Написанная им книга также была напечатана в Бомбее методом высечки на камне.

Одним из самых ценных источников с точки зрения фактического материала при изучении общественно-экономической и политической истории Азербайджана первой половины XVIII века может считаться произведение визиря Марва Мухаммеда Казыма «Наме-е алеем ара-е Надири» [14]. На первых же страницах произведения автор даёт информацию о себе и своей семье, отмечая свою принадлежность к «кызылбашам из Марва», а своих предков к Каджарам из Тебриза и прилега-

ющих к нему областей, переселённых из Тебриза в Марв сефевидским правителем Шахом Аббасом I (1587–1629). Другими словами автор этого персоязычного произведения был азербайджанским тюрком.

Мухаммед Казым, мать которого тоже была тюрчанкой, родился в городе Марве в 1133 году по хиджру 1720–1721 от р.х. В 1143 по хиджру 1730–1731 от р.х. получил образование в Мешхедском медресе. Отец автора, был служащим у брата Надир шаха, Ибрагим хане, и погиб от чумы, захватившем Тебриз в 1736–1737 гг. р.х. В свой вышеназванной работе Мухаммед Казым пишет о широком распространении чумы в Азербайджане. Автор в 1151 (1738–1739) году участвовал в дагестанском походе Ибрагим хана и был свидетелем разворачивающихся там политических событий. Участвовавший впоследствии в военных походах Надир шаха автор сумел возвыситься до должности визиря Марва.

Следует отметить что, названное выше произведение автора может считаться самым большим по объёму произведением, всесторонне описывающим общественно-экономическое и политическое положение при правлении Надир шаха. В этом произведении, состоящим из трех томов большое место отводится и историческим событиям, происходящим в тот период в Азербайджане. В произведении содержится интересная информация о разделе азербайджанских земель между Россией и Османской империей, о военных походах Надира Афшара с целью вернуть утерянные земли в период османского владычества, о социально-экономическом и политическом положении Азербайджана в преддверии падения Сефевидского государства, о приходе к власти Надира Афшара и его короновании на муганской равнине, о повышении налогов на территории империи, в том числе и в Азербайджане, об охватившем страну голоде, о восстаниях, поднявшихся в Азербайджане против правления Надир шаха и произвола местных чиновников и многих других событиях происходивших в Азербайджане в первой четверти XVIII века.

Среди многочисленных персоязычных первоисточников особое значение имеют произведения Абдурраззага Дунбули под псевдонимом Мафтун (1762–1827). Живущий в первой половине XVIII и начале XIX века учёный, обладающий энциклопедическими знаниями, глубоко знающий античную и восточную философию, историк и поэт Абдурраззаг Дунбули был автором 16-ти произведений по истории, философии, этнографии и литературе. Среди его произведений наиболее значимыми с точки зрения изучения истории Азербайджана являются: «Таджрубат аль-ахрар», «Маасер-е Султани», «Рияз уль-джанне», «Джаме-йи Хагани», «Нагарестан-е Дара». Состоящий из двух томов труд автора «Азаделерин

теджрюбеси» очень значим с точки зрения изучения истории Азербайджана XVIII века. I том этого произведения, написанного в 1813 году особенно отражает события первой половины XVIII века, но его рукописи нет. Однако и во втором томе встречаются краткие описания касательно рассматриваемого нами периода. Особенно интересна информация о политической ситуации в стране после смерти Надир шаха. О династии Каджар автор пишет: «отец Мухаммед Хасан хана Фатали хан Каджар в результате неприязненных отношений между шахами Тахмасибом и Надиром стал шехидом. Но его сын Мухаммед Хасан хан сумел спастись от Надира. Несмотря на неоднократные попытки заполучить его, Надир не достиг своей цели. Хотя Надиру удалось захватить Иран, Индию и Туран, Туркменскую степь, где укрылся Мухаммед Хасан, захватить ему не удалось. Надир иногда говорил своему... служащему Хасанали хану: Ты видел янтарь Абульхасана? Услышав в ответ нет, он снова говорил: Это Мухаммед Хасан хан Каджар. Его никак не удалось схватить».

Мухаммед Хасан хан Каджар после убийства Надира вернулся из Туркменских степей в Астрабад. Другие разъехавшиеся были связанные племенными узами с Надиром из общины Афшар... В период правления Мирза Сеид Мухаммеда севшего на трон под псевдонимом шаха Сулеймана, урмиец Фатали хан Афшар был назначен судьёй в Азербайджан, Селим хан в Ирак, а Мухаммед Хасан хан в Астрабад и Мазандаран». Произведение Абдурразага Думбули «Памятники султана», написанное в 1825/26 году посвящено истории семьи Каджар вплоть до правления Фатали шаха Каджара. Эта книга была издана в Тебризе в том же году. В другом своём произведении «Нагарестан-е Дара» он даёт информацию о жизни и творчестве 212 поэтов и приводит цитаты, из их стихотворений описывая в то же время текущие политические события в Иране и Азербайджане во второй половине XVIII века.

Среди произведений посвящённых Надиру особое значение имеет труд хорасанского учёного Мухаммеда Гусейна Куддусина «Надирнаме» напечатанного в 1960 году в Хорасане [9]. Положительным фактом является то, что эта книга была переведена с персидского на азербайджанский Мухаммед али Мусаддигом и издана в 1999 году. Не случайно, что знаменитый иранский историк Саид Нафиси, высоко оценив эту книгу, писал: «Если читатели обратят внимание на вопросы, широко охваченные в этой книге, то они смогут понять её преимущество перед другими написанными об этом до сих пор».

Мухаммед Куддуси даёт обширную информацию о происхождении Надир шаха, о годах его юности и его продвижении к власти. В произведении содержится краткая информация о большин-

стве его военных походов, о битвах проведённых им. Хотя Куддуси написал это произведение в наше время, он не далеко продвинулся от уровня средневековых иранских летописцев. В произведении идеализируется Надир шах, ничего не говорится о его поражениях. В книге не чувствуется критического подхода к историческим источникам. Автор выдаёт за правду всю написанную в источниках информацию (даже если они отрицают друг друга). Структура произведения размыта. В то время как II глава состоит всего из 3, а III глава из 8 страниц, IV глава растянута на 77, а VI на 54 страницы. В принципе их даже главами назвать трудно, потому что они состоят из множества историй, не связанных друг с другом. Главы даже не были озаглавлены. Вызывает сожаление и то, что о внутренней политике Надира шаха не даётся никакой информации. Несмотря на этот и ряд других недостатков, книга М.Г. Куддуси может оказаться достаточно полезной при изучении истории Азербайджана XVIII века. В этой книге содержится много фактов, которые до сих пор нигде не привлекались к анализу в азербайджанской историографии. Особенно это утверждение может относиться к истории военных операций Надира в Азербайджане и выступлениям лжецаревичей.

Одним из объёмных исследовательских произведений посвящённых Надиру шаху является произведение Мухаммеда Хусейн Мименди Неджада «Полная приключений жизнь Надир шаха» состоящая из 1024 страниц [15]. В произведении нашли своё отражение значимые исторические события, происходящие в Иране в первой половине XVIII века. Автор описывающий политические события периода от рождения Надира Афшара до его убийства основную часть своего произведения посвятил военно-политической деятельности Надира шаха, войнам которые он вёл и мерам которые он предпринимал. Событиям, происходившим в Азербайджане, отведено всего несколько страниц. Отметим что, хотя произведение написано на основе источников, ссылки в нём не указаны и поэтому остаётся неизвестным, откуда взят каждый из исторических фактов.

Другим крупным произведением персоязычной историографии XX века посвящённого периоду Надир шаха является труд Абу Тураб Сардадвара «Военно-политическая история периода надир шаха Афшара» [6]. В этом произведении, состоящем из 18 глав и 915 страниц, дается обширное описание общественно-политических событий в Иране и подчиненных ему провинциях, в период начиная от правления Шаха Аббаса I до смерти Надира шаха Афшара (в период от первой половины XVII века до второй половины XVIII века). Автор посвятил описанию политического положения в нашей стране 10, 15 и 17 главы. Особенно подробно описываются события Османского владычества в Азербайджане,

военные операции на Кавказе, восстаний в период правления Надира и др. Среди произведений посвящённых Надиру шаху в персоязычной историографии по своей структуре отличается от других произведений Шафага Рзаде «Надир шах с точки зрения востоковедов».

В произведении другого иранского автора Мухаммеда Шафи Тегерани «История надир шаха – Надирнаме» нашли своё отражение события, начиная с начала XVIII века вплоть до 1742 года [16]. В этом произведении носящем характер чисто исторического исследования автор критически подходит к источникам и глубоко анализирует их. Эта работа отличается ещё и широкой и авторитетной базой источников. Однако автор хоть и широко пользуется источниками Мирза Мехти хана Астрабади и Мухаммеда Казима он только частично затрагивает политические события, связанные с Азербайджаном. Другим исследовательским трудом посвящённым периоду правления Надира шаха является произведение Мухаммеда – Ахмеда Панахи Саманина «Надир шах» [17]. В 24 главах этой книги автор повествует об общественно-политической ситуации в Азербайджане в период османского правления в начале XVIII века, об освобождении, отечественных земель Надира шахом, о коронации Надира в муганской степи и военно-политической деятельности Надира Афшара. В 22 главе обширно повествуется о восстаниях, поднятых в стране против Надира шаха и о повстанцах. Автор пишет, что жестокая и ограниченная внутренняя политика Надира, неудачная Дагестанская экспедиция Афшаров, большие расходы и значительные потери в армии, повышение налогов и материальные трудности населения стали причиной восстаний против существующей власти. Эти восстания длились, начиная с 1740–1741 года почти до смерти Надира. Однако в произведении хоть и указывается восстание в Хое и Салмесе в 1157 году по хиджру (1744–1745) никакой другой информации по этому поводу не даётся. 24-ая глава завершается произведение сообщениями о борьбе за власть между наследниками Надира шаха Афшара после его вероломного убийства его же приближенными. Анализ этого произведения позволяет выявить, что автор отличается от других исследователей более объективным подходом к событиям. Например о восстании Сам Мирзы 1743 года в Азербайджане он пишет: «...Сам Мирза изгнанный сыном брата Надира шаха Ибрагим ханом, отрезавшим ему нос, вновь поднимает восстание в Ширване. В Дагестане среди горного населения активно распространялись слухи поддерживаемые сыном Сурхай хана Мухаммедом, о том что якобы Сам Мирза родом из бывшей Сефевидской династии. Сам Мирза сумел за короткий срок поднять население

Дагестана и Ширвана на борьбу против Надира шаха Афшара. За короткий срок численность его сторонников возросла до двадцати тысяч человек. Сам Мирза выбрал крепость Агсу своим штабом. В тот же период жители Дербенда и черики принадлежащие к племенам, вышедшие из Мугани тоже присоединились к восставшим. Надир шах послал ширванского беглярбека Гейдар хана с большим войском против восставших. Гейдар хан был убит восставшими, а его голова отправлена шаху. Сам Мирза с большим войском дагестанцев прибыл в Ширван и объявил там, что Надир шах свергнут. Ширванцы приняли его подданство... Из разных регионов Азербайджана, в том числе и из Тебриза, Ардебилля и других городов и деревень к нему присоединялись многочисленные отряды кто с конем, кто со всякого рода оружиями. Влияние восстания Сам Мирзы в Азербайджане, Дагестане и прилегающих территориях росло и ширилось. Не желая использовать вражду между Турцией и Ираном в своём восстании он отказывается от объединения с Турцией. Против Сам Мирзы в Иране под предводительством азербайджанского полководца Ашуг хана Афшара была собрана большая армия. Прибывшие на помощь из Гянджи, Урмии и других регионов отряды тоже присоединились к армии. Тяжёлая битва произошедшая на склоне горы Багшах против объединённой армии Сам Мирзы и сына Сурхай хана Мухаммеда закончилась поражением... Мухаммед скрылся в горах Дагестана. А Сам Мирза сбежал в Грузию. Теймураз хан поймал его и сдал войскам Надира шаха. Сам Мирза и большой отряд присоединившихся к нему были убиты, а их дети взяты в плен».

Как видно, автор, относясь более объективно к политическим событиям, происходившим в Азербайджане в период правления Надира шаха видит причину народных восстаний в ошибочной и неудачной внутренней политике Надира шаха. Автор считает естественным, то что народ видит единственный путь выхода из положения в вооружённой борьбе. Следует отметить, что автор, приводя ссылки из используемых им источников пытается обосновать свою мысль.

Несмотря на множество написанных в современной персоязычной историографии произведений касающихся общей истории Азербайджана в них отводится очень мало места, а иногда даже упомянуто очень важные и крупные политические события и общественно-экономическое положение в Азербайджане первой половины XVIII века упоминающие вскользь, очень поверхностно. В этой области особенно надо отметить деятельность историка Сарвина Кавиянпура [19]. В своём произведении автор даёт интересный материал об исторических событиях, происходящих в Южном Азербайджане первой половины XVIII века. Он пишет «Надир шах Афшар в 1143 году по хиджру (1730/31),

отправился на юг Азербайджана в Марагу, где он встретился со старейшинами своего племени и переселил 3 тысячи человек из ветви Гырыглы Афшарского племени в Хорасан». Кроме этого в работе находят своё отражение позиция населения южных провинций Азербайджана в период Осmano-Сефевидского конфликта, военно-политическая деятельность Надир шаха и проводимая им во время походов на Азербайджан политика смены власти и другие события. Автор пишет что «Османцы захватившие многие территории Азербайджана, в 1143 году по хиджру (1730/31) 27 числа месяца мухаррем вошли в Тебриз. После того как Шах Тахмасиб потерпел поражение от османской армии под Хамаданом. Турецкий полководец Али паша Хакимоглы выступил из Иравана и захватил с Тебриз и Марагу, но встретил серьёзное сопротивление со стороны урмийских Афшаров, жителей расположенной на северо-западе Урмии крепости Дом-дом. Османская армия, достигнув пределов Урмии укрепились в располагающейся там деревне Чахарбахш... Шах отправил Пурват хан Афшара с большим войском против османской армии. Пурват хан, двигаясь в направлении Урмии, нанес им удар с южной стороны города и после жестокой битвы войска Али паши были разбиты и покинули город. Пурват хан преследовал османскую армию до деревни Керимобад где их погибло около 800 человек».

Хотя по названию произведение посвящено с общей истории Азербайджана здесь дана обширная информация об исторических событиях, происходящих в отдельных областях нашей страны, особенно в северном регионе.

Ещё одним большим по объёму произведением написанном об истории Азербайджана в является труд современного иранского исследователя доктора Мухаммеда Джавада Машкури «Назари бе тарихи-е Азербайджан» («Взгляд на Азербайджанскую историю») [10]. Это произведение, написанное в стиле историко-этнографического очерка состоит из двенадцати глав. В первой, второй и третьей главах даётся полная информация о территории Азербайджана, его историко-географическом положении, границах, административно-территориальном делении и т.д. В IV и V главах нашло своё отражение политическая история нашей страны начиная от древних времён до XX века. В шестой и седьмой главах говорится об истории нашего языка, в девятой главе о памятниках истории, являющихся шедеврами отечественного зодчества, десятая глава содержит таблицы с численностью населения проживающего в городах и селах Азербайджана. В одиннадцатой главе содержит базу историографического материала и источников, а в двенадцатой главе собраны фотографии древних памятников архитектуры и специальные приложения. Автор даёт политические и события происходящие

в нашей стране в форме обзора, истории I половины XVIII века уделено меньше половины страницы.

В своём произведении «Взгляд на Восток Азербайджана» Ирадж Афшар Систани освещает положение Прикаспийских областей в период захвата их со стороны русских в 1722–1735 году [8]. Автор касается событий коронавания Надир в Суговушане, восстаний против него в Ширване и Дагестане и др.

Некоторая информация, касающаяся исторических событий в Азербайджане первой половины XVIII века есть и в произведениях современных иранских историографов исследующих общую историю Ирана. Среди таких исследователей следует особо отметить Мирза Аббас Игбал Аштиани. В своём произведении «Доур-е тарихи-е оуми» состоящем из 8 глав, в 5 главе 4 тома он частично касается событий политической истории Азербайджана первой половины XVIII века и даёт краткую информацию об Османском владычестве в Азербайджане, военных походах Надир Афшара и возвращении земель, церемонии коронации, восстаний против режима Надир шаха и др.

Кроме этого и «Совершенная история Ирана» Абдуллы Рази [2], и в «2500 летняя история Ирана» Аббаса Парвиза [1], и в совместное исследование Гасан Пирнийи и Аббаса Игбала Аштиани «История Ирана с начального периода до конца династии Каджаров» касается политических событий протекающих в Азербайджане первой половины XVIII века [7].

Выводы. Приведенные выше материалы ясно свидетельствуют, что почти все персоязычные историки в своих произведениях об истории XVIII века, особое внимание уделяли и до сих пор уделяют истории Азербайджана первой половины XVIII века. Материалы данной статьи говорят нам и о том, что историография истории Азербайджана I половины XVIII века в исторических произведениях персоязычных авторов занимает важное место. Здесь описывается так же взаимоотношение между Сефевидами, Авшаридами и Россией, а также внутривосточное положение страны. Персоязычные авторы особо уделяют внимание периоду великого военно-политического деятеля Азербайджана – Надир шаха Афшара, особенно его военно-политической деятельности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. (если на фарси или другом восточном языке – дается оригинал, а затем перевод на русский язык + желательно везде указать издательство) Аббас Парвиз. Тарих-е до гезар-от пансад сале-е Иран. Джелд-е соввом. (Ез тешкил-е селселе-е Сефевийе та эср-е хазер). Тегеран : Чап-е Али Акбер-е Елми, 1343.
2. Абдулла Рази. Тарихе-е камал-е Иран. Тегеран : Эгбал, 1341. 720 с.
3. Абдулла Разаг Думбули. Негарестан-е Дара. Джелд-е еввел. Тебриз, 1342. Нашир Абдулрасул Хаямпур.

4. Абдурраззаг Думбули. Меасер-э султани. Тебриз, 1241. 395 с. Научный Архив Института рукописей АНАН, инв. XVI-1070/5208.

5. Абдурраззаг Думбули. Теджрубет аль-ахрар ве теслиет аль-абрар. Бехш-е доввом. Тебриз, шефег, 1350. 279 с.

6. Абу Тураб Сардавар. Тарих-е низами-ё сияси доуран-е Надир шах Афшар. Тегеран, Артеш-е Шахиншахи, 1345. 951 с.

7. Гасан Пирния и Аббас Игбал Аштияни. Тарих-е Иран ез агаз та енгераз-е Каджарийе. Бекушеш : Мухаммед Дабир Сияги, 864 с.

8. Ирадж Афшар Систани. Негахи бе Азербайджан-е Шарги. Джелд-е эввел. Тегеран, 1369.

9. Куддуси Мухаммед Хусейн. Надир шах (Жизнь Надир шаха Афшара) / пер. с персидского и предисл. Мухаммед Али Муседдиг. Баку, 1999. 4 с.

10. Машкур М. С. Назари бе тарих-е Азербайджан. Тегеран, чапхане-е Бахман, 1349. 998 с.

11. Минорски В. Тарихче-е Надир шах. Терджуме Рашид Ясеми. Тегеран, 1313.

12. Мирза Аббас хан Игбал Аштияни. Доур-е тарих-е омуми. Четвёртый том. Тегеран, 1305. 248 с.

13. Мирза Мехти хан Астрабади. Джахангоша-е Надири. Бе эхтемам Сейид Абдуллах Анвар. Тегеран, анджомам-е асар-е Милли, 1341.

14. Мухаммед Казым Марви. Алеем ара-е Надири. В 3-х т. Тегеран, Негше джахан, 1364. 1296 с.

15. Мухаммед Хусейн Миманди Нежат. Зендеги-е пор маджара-е Надир шах. Тегеран, дер чапхане-е Елми, 1345. 1024 с.

16. Мухаммед Шафи Тегерани. Тарих-е Надир шахи – Надирнаме. Бе эхтемам Рза Шебани. Тегеран, дер чапхане-э Зае-о Хане-е чап, 1349. 377 с.

17. Панахи Самнани М.А. Надир шах. Тегеран, чапхане-е Салман Фарси, 1371. 319 с.

18. Рзагулу Хидайет. Роузет-ус-сефа. IX т., Тегеран, 1271.

19. Серван Кавиянпур. Тарих-е омуми-е Азербайджан. Тегеран : дер чапхане-е зохране, 1346. 408 с.

20. Шефег Рзазаде. Надир шах эз назар-з хавершенасан. Тегеран : 1339. 279 с.

REFERENCES:

1. Abbas Parviz. Tarikh-e to gesar-from pansad sale-e Iran. Jeld's owl. (Ez teshkil-e selsele-e Safaviye ta esr-e hazer). Tehran, Chap-e Ali Akber-e Elmi, 1343. (in Persian)

2. Abdullah Razi. Tarihe-e kamal-e Iran. Tehran, Egbal, 1341. 720 p. (in Persian)

3. Abdurrazzag Dumbuli Negarestan-e Dara. Jeld-e evvel. Tabriz, 1342. Nashir Abdurrasul Hayampura. (in Persian)

4. Abdurrazzag Dumbuli. Measer-e Sultani. Tabriz, 1241, 395 p. Scientific Archive of the Institute of Manuscripts of the ANAS, inv. XVI-1070/5208. (in Persian)

5. Abdurrazzag Dumbuli. Tejrubet al-ahrar ve tesliet al-abrar. Behsh-e dov. Tabriz, chief, 1350. 279 p. (in Persian)

6. Abu Turab Sardavar. Tarikh-e nizami-yo siasi douran-e Nadir shah Afshar. Tehran, Artesh-e Shahinshahi, 1345. 951 p. (in Persian)

7. Hasan Pirnia and Abbas Igbal Ashtiyani. Tarikh-e Iran ez agaz ta engeraz-e Qajariy. Bekushesh: Mohammed Dabir Siyagi, 864 p. (in Persian)

8. Iraj Afshar Sistani. Negakhi be Azerbaijan-e Shargi. Jeld-e evvel. Tehran, 1369. (in Persian)

9. Quddusi Mohammed Hussein. Nadir Shah (Life of Nadir Shah Afshar). Translated from Persian and the foreword by Muhammad Ali Musaddig. Baku –1999. 4 p. (in Persian)

10. Mashkur M.S. Nazari be tarikh-e Azerbaijan. Tehran, chaphane-e Bakhman, 1349. 998 p. (in Persian)

11. Minorski V. Tarikhche-e Nadir Shah. Terjume Rashid Yasemi. Tehran 1313. (in Persian)

12. Mirza Abbas khan Igbal Ashtiyani. Dour-e tarih-e omumi. Fourth volume. Tehran, 1305. 248 p. (in Persian)

13. Mirza Mehdi khan Astrabadi. Jahangosha-e Nadiri. Be ehtemam Sayyid Abdullah Anwar. Tehran, anjomam-e asar-e Milli, 1341. (in Persian)

14. Muhammad Kazym Marvi. Aleem ara-e Nadiri. In 3 volumes. Tehran, Negshe Jahan, 1364. 1296 p. (in Persian)

15. Mohammed Hussein Mimandi Nejat. Zendegi-e por madjara-e Nadir Shah. Tehran, der chaphane-e Elmi, 1345. 1024 p. (in Persian)

16. Mohammed Shafi Tehrani. Tarikh-e Nadir Shahi – Nadirnam. Be ehtemam Rza Shebani. Tehran, der chaphane-e Zae-o Khane-e chap, 1349. 377 p. (in Persian)

17. Panahi Samnani M.A. Nadir Shah. Tehran, chaphane-e Salman Farsi, 1371. 319 p. (in Persian)

18. Rzagulu Hidayet. Roseet-us-sefa. IX t., Tehran, 1271. (in Persian)

19. Servan Kaviyanpur. Tarikh-e omumi-e Azerbaijan. Tehran, der chaphane-e zohra, 1346. 408 s. (in Persian)

20. Shefeg Rzazadeh. Nadir shah ez nazar-z havershenasan. Tehran, 1339. 279 p. (in Persian)

Ще раз про історію Азербайджана першої половини XVIII століття за матеріалами персомовичної історіографії

Халілов Ельмар Ширінбала оглу

доктор історичних наук,
доцент кафедри історії
народів Азербайджану
та Східної Європи
Сумгайтського державного університету
вул. Баку, 1,
Сумгайт, Азербайджан

Ця стаття присвячена історіографії історії Азербайджану періоду у першій половині XVIII століття на основі персомовної історіографії. Персомовна історіографія містить чимало цікавих фактів історії Азербайджану вище зазначеного періоду. Слід зазначити, що ці твори мають характер першоджерел, що дає можливість поглиблено вивчати цей період історії Азербайджану. У цих джерелах зустрічаються деякі історичні факти, що мають велику історичну цінність. Завдяки цим творам ми маємо повноцінну картину всіх подій історії Азербайджану, що відбуваються, в період першої половини XVIII століття. Слід зазначити, що у багатьох творах іранських істориків дається різко негативна оцінка народних повстань у Азербайджані у першій половині XVIII століття. У цих творах нічого не йдеться про економічний занепад держави Сефевідів. Багато сучасних істориків Ірану ідеалізують Надір шаха. Але навіть, незважаючи на суб'єктивну оцінку подій у їх творах можна знайти багато цікавої інформації щодо історії Азербайджану першої половини XVIII століття. У першій половині XVIII століття у житті Азербайджану і взагалі всього Середньосхідного регіону була велика роль Надір шаха Афшара. Тому не дивно, що в працях, присвячених Надіру, можна зустріти безліч фактів і припущень, що стосуються історії Азербайджану цього періоду. Проведені дослідження показують, що в історіографії Ірану немає окремого твору, присвяченого безпосередньо історії Азербайджану у першій половині XVIII століття. Тільки в працях, загалом присвячених регіону Близького та Середнього Сходу, є окремі факти та повідомлення, що стосуються періоду історії Азербайджану, що вивчається. Близьке знайомство різними творами іранської історіографії переконливо показує, що історія Азербайджану у першій половині XVIII століття історичних творах персоязычних авторів займає чимале місце. Тут описується так само взаємини між Сефевідами, Афшарідами та Росією, а також внутрішньополітичне становище країни.

Ключові слова: Палацовий історик, тюрколог, персомовна історіографія, народні повстання, османське панування, політична історія.

Historiography of Azerbaijan first half XVIII century in the works of Iranian authors

Khalilov Elmar Shirinbala oglu

Doctor of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department
of History of the Peoples of Azerbaijan
and Eastern Europe
Sumgait State University
Baku str., 1,
Sumgait, Azerbaijan

This article is devoted to the historiography of the history of Azerbaijan in the period of the first half of the 18th century on the basis of Persian-language historiography. Persian-language historiography contains quite a lot of interesting facts about the history of Azerbaijan above the specified period. It should be noted that these works are in the nature of primary sources, which gives us the opportunity to study this period in the history of Azerbaijan in depth. In these sources there are some historical facts of great historical value. Thanks to these works, we have a complete picture of all the ongoing events in the history of Azerbaijan during the first half of the 18th century. It should be noted that many works of Iranian historians give a sharply negative assessment of the popular uprisings in Azerbaijan in the first half of the 18th century. These works say nothing about the economic decline of the Safavid state. Many of Iran's modern historians idealize Nadir Shah. But even despite the subjective assessment of events in their works, one can find a lot of interesting information about the history of Azerbaijan in the first half of the 18th century. In the first half of the 18th century, Nadir Shah Afshar played a big role in the life of Azerbaijan and the entire Middle Eastern region in general. Therefore, it is not surprising that in the works dedicated to Nadir one can find many facts and assumptions regarding the history of Azerbaijan of this period. The conducted studies show that in the historiography of Iran there is no separate work dedicated directly to the history of Azerbaijan in the first half of the 18th century. Only in the works, in general, devoted to the region of the Near and Middle East, there are separate facts and messages concerning the studied period of the history of Azerbaijan. A close acquaintance with various works of Iranian historiography convincingly shows that the history of Azerbaijan in the first half of the 18th century occupies a significant place in the historical works of Persian-speaking authors. It also describes the relationship between the Safavids, Afsharids and Russia, as well as the internal political situation of the country. Only in the works, in general, devoted to the region of the Near and Middle East, there are separate facts and messages concerning the studied period of the history of Azerbaijan. A close acquaintance with various works of Iranian historiography convincingly shows that the history of Azerbaijan in the first half of the 18th century occupies a significant place in the historical works of Persian-speaking authors. It also describes the relationship between the Safavids, Afsharids and Russia, as well as the internal political situation of the country.

Key words: Palace historian, Turkologist, Persian-language historiography, popular uprisings, Ottoman rule, political history.

Войтенко Юрій Миколайович

Ідентичність українців в умовах демократичного транзиту та геополітичних викликів: динаміка

УДК 323.1/314.1

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.28>

Войтенко Юрій Миколайович
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30,
Переяслав, Київська область, Україна

Актуальність проблеми. Український народ, відновивши свою державність у 1991 році, культурно відрізнявся від інших пострадянських, котрі разом існували понад сімдесят років в умовах тоталітарно-більшовицького режиму. З занепадом режиму і відновленням незалежності України, виникало питання щодо історичної самобутності нашого народу на цій землі і його ідентичності з минулою величною культурою, мовою, національною приналежністю, релігією та ціннісними орієнтирами, зокрема і у геополітичній площині. Це дало змогу по вищезазначеним маркерам визначити те, яким є народ України в переважній більшості за вказаними критеріями. Протягом тридцяти років існування незалежності в Україні виникали різнобачення щодо того, яким є народ за своєю ідентичністю у різних площинах. Зокрема, у найбільшій моменті потрясіння (двох революцій: «Помаранчевої» та «Гідності»), а також багаторічної російської агресії, починаючи з 2014 р. й по теперішній час) українці більш чітко визначалися щодо своєї ідентичності за національною, мовною, релігійною тощо ознаками. Тому, тепер як ніколи, в умовах боротьби за своє існування під час повномасштабної російської агресії, важливим є акцентування на нашій єдності та спільних цінностях, котрі лежать в основі нашої ідентичності.

Метою статті є спроба визначити головні маркери ідентичності українців за кількісними критеріями у динаміці.

Методами дослідження статті стали: компаративний метод – використовувався для порівняння показників підтримки того чи іншого маркера ідентичності; метод кількісних досліджень – використовувався для виявлення числових значень ідентифікації українців по визначених критеріях.

Результатом дослідження стало виявлення головних показників ідентичності українців на сучасному етапі у порівнянні з попередніми роками. Вцілому, можна зазначити, що українці ідентифікують себе як патріоти своєї країни, шанують та використовують свою мову, вірять та сподіваються на успіх у євроінтеграційному процесі власної країни, а також є православними християнами східного (православного) обряду.

Ключові слова: ідентичність, цінності, народ, нація, мова, церква, свята, патріот, НАТО, ЄС.

Вступ. Ідентичність є одним з головних факторів єдності та згуртованості нації і народу в цілому. Особливо така рефлексія має неабияке значення час іноземної агресії з метою збереження єдиного цілого, а також тією системою цінностей, за котру варто боротися проти поневолення з боку окупанта. Адже окупація передбачає не лише захоплення певних територій, а також і населення, котре за спільної з ворогом ідентичності, на думку останнього, не мало б чинити опір такому поневоленню, оскільки має (мало б) з ним схожу систему цінностей. Тому, постає необхідність виокремити головні маркери національної ідентичності українців і визначити їх кількісний склад у динаміці за останні роки.

Під національною ідентичністю слід розуміти приналежність людини до певної держави чи нації, котра має виражені ознаки, які відокремлюють її від інших.

Під демократичним транзитом ми розуміємо зміну кількісних та якісних показників політичної системи країни в умовах її переходу до демократії, котра є бажаною і являється кінцевою ціллю.

Метою статті є спроба визначити головні маркери ідентичності українців за кількісними критеріями і виявити їх динаміку.

Головними завданнями дослідження стали: визначення головних маркерів національної ідентичності українців; аналіз поточного стану кількісних критеріїв приналежності громадян до головних маркерів національної ідентичності згідно даних соціологічних досліджень; порівняння поточних показників ідентичності українців по відношенню до попередніх років з метою виявлення їх динаміки.

Методами дослідження статті стали: компаративний метод використовувався для порівняння показників підтримки того чи іншого маркера ідентичності; кількісний метод дослідження для визначення числових значень ідентифікації українців, взятих згідно соціологічних даних і відібраних по базовим критеріям.

Для головних маркерів ідентичності у даній статті були взяті такі складові: національна, геополітична, мовна та релігійна, а також ставлення до головних свят та символів минулого.

Результати дослідження. Україна з отриманням незалежності успадкувала великий за своїм національним складом та за кількістю народ, котрий на той час складав близько 52 млн. осіб. Варто зауважити, що згідно Преамбули Конституції України «Український народ – громадяни України всіх національностей» [12].

Згідно Всеукраїнського перепису населення 2001 року в Україні проживали такі етнічні групи: українці – 77,8%; росіяни – 17,3%; білоруси – 0,6%; молдаване – 0,5% тощо [9]. Всі інші національності разом складають лише 3,5%. Тобто, за даними цього перепису, Україну слід вважати переважно мононаціональною країною, адже на її території проживає понад $\frac{3}{4}$ одного етносу – українців. При цьому, за даними цього перепису, на території України проживали представники понад 130 національностей та народностей [9].

У березні 2017 р. чотири соціологічні групи (Центр Разумкова, СОЦІС, КМІС, Рейтинг) провели велике опитування громадської думки по всій Україні, обравши 14 тис. респондентів. Згідно результатів цього опитування, українцями себе вважали 90,6% респондентів; росіянами – 6,3%; інша національність – 2,7% [10].

За результатами іншого опитування громадської думки, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у серпні 2019 року, патріотами своєї країни вважали себе 83% громадян України (майже стільки ж як і у 2018 році). Тільки 11% мають протилежну думку, ще 6% не змогли відповісти на це запитання [7]. Також, згідно результатів дослідження групи «Рейтинг»: «Зберігається значний відсоток тих, хто ідентифікує себе в першу чергу громадянином України: у 2010 році тих, хто міг себе так назвати було 57%, а у 2019 році – 65%. 2019 р. зафіксовано найменшу за час досліджень кількість тих, хто ідентифікував себе як жителя свого регіону, міста, села (15%), також зменшилась кількість тих, хто обрав би альтернативу «просто людина» (18% – 2019 р., 29% – 2018 року). Трохи зріс відносно минулого року відсоток тих, хто б назвав би свою національність (16%). Ще 10% відсотків ідентифікують себе в першу чергу за родинною роллю, 8% – як радянську людину, 7% – як європейця, ще 6% – громадянин світу, близько по 3–4% назвали б свої релігійні переконання або професію.» [7].

Дещо змінилася ситуація щодо ідентичності українців у 2021 році. Так, згідно дослідження Соціологічної компанії «Рейтинг» 75% респондентів ідентифікують себе як громадяни України (це +10% по відношенню до 2019 року) і лише 11% не відчують себе такими. При тому, європейцями себе називає 26%, а «радянськими людьми» – 21% [1].

Окремої уваги у дослідженні компанії «Рейтинг» варто приділити опитуванню безпосередньо ровесників незалежності України (народжених 1991 року). Згідно зазначеного опитування, аж 86%

ідентифікують себе як громадяни України і 40% – як європейці. При цьому, значно старше покоління українців (здебільшого, пенсійного віку) більше себе відносить до категорії «радянська людина» [1], очевидно ностальгуючи за радянським періодом.

Дещо схоже дослідження громадської думки було здійснено Фондом Демократичні ініціативи імені І.Кучерива у серпні 2021 року. Так, згідно даного опитування, 59% респондентів ідентифікують себе громадянами України; 19% – вважають свою приналежність більше до населеного пункту в якому вони проживають, а 11% – до свого регіону [5].

Тобто, згідно вищезазначених даних соціологічного моніторингу громадської думки, можна вважати, що абсолютна більшість українців (від двох третіх до трьох четвертих) вважає себе саме громадянами України та патріотами своєї країни цілком. При цьому, варто зауважити, що існує чітка тенденція до зросту такої динаміки на користь загальнодержавного громадянства і патріотизму. Очевидно, що ця тенденція пов'язана з російською агресією щодо України починаючи з лютого 2014 року і по сьогодні та бажанням українців об'єднатися довкола своєї держави з метою її захисту, збереження та відновлення.

Також, достатньо знаковими є показники соціологічних досліджень щодо вибору геополітичних орієнтирів серед українських респондентів. Під «геополітичними орієнтирами» варто розуміти систему ціннісних координат серед громадян країни щодо військових, політичних та інших міждержавних союзів/блоків в не залежності від їх географічного розташування.

За даними Київського міжнародного інституту соціології, опитування з було якого було проведено у грудні 2021 року, 67,1% підтримує вступ України до ЄС (проти виступає – 21,6%) респондентів серед усіх опитаних. Проте, з тих хто взяв би участь у референдумі, у разі якщо таке питання буде винесено на розгляд, то аж 75,7% підтримало вступ України до Європейського Союзу [14].

Якщо б такий референдум відбувався стосовно питання вступу України до НАТО, то серед респондентів котрі підтримали таку ініціативу було 59,2%, проти такого вступу – 28,1% [14].

Опитування громадської думки проведене Соціологічною групою «Рейтинг» 1 березня 2022 року показує ще більший поступ українців у бік ЄС та НАТО. Так, згідно зазначеного опитування, 86% підтримують вступ України до ЄС і 76% – за курс країни до НАТО [11]. Варто відмітити той факт, що це безпрецедентний рівень підтримки з боку українців курс на ЄС та НАТО за всю новітню історію України.

При такому високому показнику вступу до НАТО, лише 44% респондентів вважають, що Україна повинна обов'язково вступити до цього Альянсу, а 42% вважають, що наша країна має продовжувати

співпрацю з НАТО, при цьому не ставати членом цього військово-політичного союзу [13].

Також, варто відзначити і те, що 61% респондентів вірять, що Україна стане членом Європейського Союзу найближчим часом (протягом 1–2 років), а ще 13% вірять у те, що Україна стане членом ЄС через 5 років, а решта вважають що це значно віддалена перспектива для нашої країни [11].

Як зазначають дослідники, позитивна динаміка курсу на ЄС і НАТО відбулася за рахунок зростання підтримки вступу до західних структур серед населення Півдня та Сходу в умовах повномасштабної війни Росії проти України [11].

Як видно з вищенаведених даних соціологічних досліджень, геополітичні орієнтири, зокрема – позитивне ставлення українців до зовнішньополітичних блоків, таких як ЄС та НАТО, останні роки набувають все більшої динаміки. Причиною такого явища варто вважати передусім агресію Росії щодо України починаючи з 2014 року і по теперішній час. Саме прагнення українців захищати себе, а також бути під «парасолькою» НАТО в умовах воєнної агресії з боку Росії, та тісна взаємодія з країнами ЄС у гуманітарному та економічному плані, спонукає до такого геополітичного вибору наших співгромадян. Більше того, це є також і відображення цивілізаційного вибору українців бути у сім'ї європейських народів та Західного світу, зокрема.

Однією з головних ознак, котра виокремлює українців за національно-культурною ідентичністю з поміж інших націй є мова.

Згідно Всеукраїнського перепису населення 2001 року, українську мову вважали рідною 67,5%, а російську – 29,6% населення України [9]. Через два десятиліття мовна ситуація якісно змінилася на користь української мови. Так, за даними соціального опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та Соціологічною службою Центру Разумкова з 29 липня по 4 серпня 2021 року, 78,3% українців вважають своєю рідною мовою українську і лише 18% – російську [6].

Останні заміри ситуації щодо мови в Україні відбулися 19 березня 2022 року Соціологічною групою «Рейтинг». Згідно даних цього дослідження – 76% опитаних вважають українську мову рідною, а 20% опитаних такою мовою вважають російську [15]. При цьому, на питання якою мовою розмовляєте вдома, то 48% респондентів відповіли – українською, а 18% – російською і 32% змішаною (російською і українською водночас) [15]. Тобто, враховуючи те, що аж 76% респондентів вважають рідною мовою українську, при тому лише 48% говорять у побуті (зокрема, вдома) виключно цією мовою і аж 32% т.зв. «суржиком».

У цьому новому дослідженні групи «Рейтинг» є цікаве питання щодо статусу української мови в Україні. Так, згідно даного дослідження, за те,

щоб українська мова мала статус державної мови виступили 83%, а щодо того, щоб російська мова була набула статус державної по всій Україні (поруч з українською) – лише 7% [15].

Таким чином, вищезазначені дані дослідження громадської думки дають підстави стверджувати те, що т.зв. «мовне питання» щодо російської мови в Україні є штучним та нав'язаним саме Росією, оскільки нею користуються менше 20% респондентів. Можна говорити, що для українців цілому не існує ніякого «мовного питання», оскільки українська мова є органічною для переважної більшості українців (для понад трьох четвертих), а також відображена у Конституції України як єдина державна і є одним з головних маркерів нашої ідентичності.

Досить цікавим є ставлення українців до релігії та до представників культу різних конфесій всередині країни. Так, за даними опитування Київського міжнародного інституту соціології, проведеного у червні 2021 року, 73% українців відносять себе до православних, 9% до греко-католиків і 7% до атеїстів. Серед православних, 58% відносять себе до Православної церкви України, а 25% – до Української православної церкви (Московського патріархату) і 12% – вважають себе просто православними [2].

Згідно результатів опитування проведеного Соціологічною компанією «Рейтинг» 8–9 березня 2022 року, 63% опитаних українців підтримують ідею розриву УПЦ Московського патріархату з російською православною церквою, проти цього лише – 10%. Серед прихожан цієї конфесії більше половини підтримують розрив зв'язків УПЦ МП з РПЦ, а чверть зазначає, що їй це байдуже і лише 9% не змогли на це відповісти [8].

Тобто, дана статистика щодо конфесійної приналежності дає можливість припускати, що українці у переважній своїй більшості є православними християнами, більшість з яких належать до Православної церкви України. Це дає підстави стверджувати, що українці за релігійною приналежністю, у своїй переважній більшості відносяться до православно-слов'янської цивілізації (за визначенням С. Хантінгтона у його теорії щодо «Зіткнення цивілізацій»).

Відповідно, що після конфесійної приналежності українців, варто було б розглянути ставлення українців до головних свят країни, у тому числі – християнських. Так, згідно дослідження Київського міжнародного інституту соціології, проведеного у квітні 2021 року, до найбільш «важливих і улюблених» свят українців належать: Різдво Христове (66%), Пасха (65%), Новий рік (58%) тощо [3].

Також, для розуміння ідентичності українців важливим маркером може бути ставлення до символів минулого, зокрема до радянської (тоталітарної) епохи та української держави в історичному контексті. Так, щодо виявлення ставлення українців по цим питанням, Київський міжнародний інсти-

тут соціології провів опитування у липні 2020 року. Згідно даних дослідження, 32% українців позитивно ставляться до рішення про заборону комуністичної символіки. Майже така ж частка громадян ставляться до цього рішення негативно (34%). Ще для чверті громадян це байдуже. Також, 30% українців схвалюють перейменування населених пунктів та вулиць, названих на честь комуністичних діячів, тоді як 44% ставляться до цього негативно, а ще близько 20% – байдуже [4].

Щодо ставлення до української державності у минулому, то згідно вищевказаного дослідження, 48% українців підтримують визнання діячів Української народної республіки (УНР) борцями за незалежність України. Негативно до цього ставляться 16%, ще 16% – байдуже [4].

На думку авторів даного дослідження: «Історична пам'ять корелює з тим, як громадяни уявляють майбутнє України. Наприклад, серед тих, хто погоджується із забороною комуністичних символів, 68% підтримують європейську інтеграцію України. Натомість серед тих, хто не погоджується із забороною комуністичних символів, істотно більше прихильників союзу з Росією чи неприєднання до жодного з союзів.» [4]. Тобто, серед громадян існує прямий зв'язок з позицією (не)заборони комуністичних символів і геополітичного вектору. Як правило, цей водорозділ проходить по віковій, більше – поколіннєвій, складовій. Старше покоління більше виступало за позаблоковий статус і за не зміну комуністичних символів, молодше ж покоління – за прозахідний курс та за декомунізацію.

Висновки. Таким чином, ідентичність українців протягом довгого процесу державотворення та через історичні обставини і впливи інших держав, здебільшого сусідніх, перебувала у постійному динамічному процесі в «пошуках себе». Останнє десятиліття, у зв'язку з окупацією Криму і частини сходу України, призвело до більш стрімкого і чіткого самовизначення громадян в аспекті їх ідентичності. Так, можна побачити чітку динаміку зростання національної приналежності громадян країни до українців, яка тепер становить понад 90% (після 77,8% у 1991р.). Також, за дослідженнями громадської думки можна чітко простежити зростання патріотичних настроїв серед українців (у 2010 р. 57% вважали себе патріотами і до 75% у 2019 р.). Суттєве значення для ідентифікації у цивілізаційному сенсі є геополітичний орієнтир українців, котрі у переважній більшості поділяють курс країни на ЄС (86%) та на НАТО (76%).

Оскільки, важливу роль у ідентифікації кожної нації є мова і Україна не є виключенням у цьому процесі, то рідною вважають українську мову біля 78% респондентів. Така тенденція невпинно зростає, адже «мовна проблема», котру Росія виграла для України, набирає протилежного ефекту саме на користь єдиної державної мови. Оскільки

мова і культура пов'язані з політичною та релігійною складовою, то остання також відіграє важливе значення у суспільному житті українців. Так, 73% респондентів відносять себе до православних християн. При цьому, 58% відносять себе до Православної церкви України (котру очолює Епіфаній), а 25% до Української православної церкви (москвського патріархату).

Отже, можна зазначити, що українці ідентифікують себе як патріоти своєї країни, шанують та використовують свою мову, вірять та сподіваються на успіх у євроінтеграційному процесі власної країни, а також є православними християнами східного (православного) обряду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Всеукраїнське опитування «Покоління незалежності: цінності та мотивація». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pokolenie_nezavisimosti_cennosti_i_motivacii.html
2. Всеукраїнське опитування «Релігійна самоідентифікація населення і ставлення до основних церков: червень 2021 року. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1052&page=1>
3. Всеукраїнське опитування «Ставлення українців до свят, квітень 2021». URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1036&page=1&t=9>
4. Всеукраїнське опитування «Шостий рік декомунізації: ставлення населення до заборони символів тоталітарного минулого». URL: <https://dif.org.ua/article/shostiy-rik-dekomunizatsii-stavlennya-naselennya-do-zaboroni-simvoliv-totalitarnogo-minulogo>
5. Всеукраїнське опитування: «30 років незалежності: які здобутки, проблеми і зростання бачать українці й на що сподіваються у майбутньому». URL: https://dif.org.ua/article/30-rokiv-nezalezhnosti-yaki-zdobutki-i-problemi-zrostannya-bachat-ukraintsi-y-na-shcho-spodivayutsya-u-maybutnomu_2
6. Всеукраїнське опитування: «День української писемності та мови – 2021: чи стає державної мови більше у публічному просторі?». URL: https://dif.org.ua/article/den-ukrainskoi-pisemnosti-ta-movi-2021-chi-stae-derzhavnoi-movi-bilshe-u-publichnomu-prostori_?fbclid=IwAR2fNz4-uTYIavd8aZbHHiJSCpU-rv6VZVz-Md7O0fOOIznoi9Kfav9RC6k
7. Всеукраїнське опитування: «Динаміка патріотичних настроїв українців: серпень 2019» р. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy_ukraincev_avgust_2019.html
8. Всеукраїнське опитування: «Оцінка ситуації в Україні (8–9 березня 2022 р.)». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_situacii_v_ukraine_8-9_marta_2022.html?fbclid=IwAR1HulUiwly3_V0BaPj8UJK69vE96Hs3sO10qgzNOBTOfNZUDnVbYcNV0qU
9. Всеукраїнський перепис населення 2001 р. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>
10. Загальнонаціональне опитування громадської думки компаніями Центр Разумкова, СОЦІС, КМІС, Рейтинг: березень 2017 р. URL: https://zn.ua/ukr/internal/nacionalne-pitannya-ukrayina-yak-yevropa-245832_.html
11. Загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (1 березня 2022 року). URL: <https://ratinggroup.ua/>

research/ukraine/obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_1_marta_2022.html

12. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>

13. П'яте загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (18 березня 2022 року). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatyy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_18_marta_2022.html

14. Ставлення до вступу України до ЄС і НАТО. Опитування Київського міжнародного інституту соціології у грудні 2021 р. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1083&page=1>

15. Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні (19 березня 2022 р.). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html

16. Denys Kiryukhin. Roots and Features of Modern Ukrainian National Identity and Nationalism. URL: <https://www.e-ir.info/2015/03/19/roots-and-features-of-modern-ukrainian-national-identity-and-nationalism/>

17. Igor Khrestin. Constructing a Common Ukrainian Identity: An Empirical Study. URL: https://digitalcommons.iwu.edu/polisci_honproj/18

18. The Basic Historical Identity Formations in Ukraine: A Typology. *Harvard Ukrainian Studies*. Vol. 28, No. 1/4, *RUS' WRIT LARGE: LANGUAGES, HISTORIES, CULTURES: Essays Presented in Honor of Michael S. Flier on His Sixty-Fifth Birthday* (2006), pp. 483-500 (18 pages). URL: <https://www.jstor.org/stable/41036976>

19. Ukrainian National Identity: The «Other Ukraine». URL: <https://www.wilsoncenter.org/publication/ukrainian-national-identity-the-other-ukraine>

REFERENCES:

1. Vseukrainske opytuvannia «Pokolinnia nezalezhnosti: tsinnosti ta motyvatsiia» [All-Ukrainian poll «Generation of Independence: Values and Motivation»]. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pokolenie_nezavisimosti_cennosti_i_motivacii.html

2. Vseukrainske opytuvannia «Relihiina samoidentyfikatsiia naseleння i stavlennia do osnovnykh tserkov: cherven 2021 roku [All-Ukrainian poll «Religious self-identification of the population and attitudes towards the main churches: June 2021»]. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1052&page=1>

3. Vseukrainske opytuvannia «Stavlennia ukrainsiv do sviat, kviten 2021» [All-Ukrainian poll «Attitudes of Ukrainians to the holidays, April 2021»]. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1036&page=1&t=9>

4. Vseukrainske opytuvannia «Shostyi rik dekomunizatsii: stavlennia naseleння do zaborony symvoliv totalitarnoho mynuloho» [All-Ukrainian poll «Sixth year of decommunization: the attitude of the population to the prohibition of symbols of the totalitarian past»]. URL: <https://dif.org.ua/article/shostiy-rik-dekomunizatsii-stavlennya-naselennya-do-zaboroni-simvoliv-totalitarnogo-minulogo>

5. Vseukrainske opytuvannia: «30 rokiv nezalezhnosti: yaki zdobutky, problemy i zrostantnia bachat ukrainsi y na shcho spodivaiutsia u maibutnomu» [All-Ukrainian poll: «30 years of independence: what achievements, problems and growth Ukrainians see and what they hope

for in the future»]. URL: https://dif.org.ua/article/30-rokiv-nezalezhnosti-yaki-zdobutki-i-problemi-zrostantnia-bachat-ukrainsi-y-na-shcho-spodivayutsya-u-maibutnomu_2

6. Vseukrainske opytuvannia: «Den ukrainskoi pysemnosti ta movy – 2021: chy stae derzhavnoi movy bilshe u publicnomu prostori?» [All-Ukrainian poll: «Day of Ukrainian Literature and Language – 2021: is the state language becoming more in public?»]. URL: https://dif.org.ua/article/den-ukrainskoi-pisemnosti-ta-movi-2021-chi-stae-derzhavnoi-movi-bilshe-u-publicnomu-prostori_?fbclid=IwAR2fNz4-uTYIavd8aZbHHiJSCpU-rv6VZVz-Md700fOOIznoi9Kfav9RC6k

7. Vseukrainske opytuvannia: «Dynamika patriotychnykh nastroiv ukrainsiv: serpen 2019» [All-Ukrainian poll: «Dynamics of patriotic sentiments of Ukrainians: August 2019»]. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dynamika_patrioticheskikh_nastroeniy_ukraincev_avgust_2019.html

8. Vseukrainske opytuvannia: «Otsinka sytuatsii v Ukraini (8–9 bereznia 2022 r.)» [All-Ukrainian poll: «Assessment of the situation in Ukraine (March 8–9, 2022)»]. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_situacii_v_ukraine_8-9_marta_2022.html?fbclid=IwAR1HulUiwly3_V0BaPj8UJK69vE96Hs3sO10qgzNOBtOfNZUDnYcNV0qU

9. Vseukrainskyi perepys naseleння 2001 r. [All-Ukrainian census of 2001]. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>

10. Zahalnonatsionalne opytuvannia hromadskoi dumky kompaniiamy Tsentrazumkova, SOTSIS, KMIS, Reitynh: berezen 2017 r. [Nationwide opinion poll by Razumkov Center, SOCIS, KIIS, Rating: March 2017]. URL: https://zn.ua/ukr/internal/nacionalne-pitannya-ukrayina-yak-yevropa-245832_.html

11. Zahalnonatsionalne opytuvannia: Ukraina v umovakh viiny (1 bereznia 2022 roku) [Nationwide poll: Ukraine during the war, March 1, 2022]. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_1_marta_2022.html

12. Konstytutsiia Ukrainy. Zakon vid 28.06.1996 # 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996 [Constitution of Ukraine. Law of 28.06.1996 № 254k/96-VR. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>

13. Piate zahalnonatsionalne opytuvannia: Ukraina v umovakh viiny (18 bereznia 2022 roku) [Fifth National Survey: Ukraine in War (March 18, 2022)]. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatyy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_18_marta_2022.html

14. Stavlennia do vstupu Ukrainy do YeS i NATO. Opytuvannia Kyivskoho mizhnarodnogo instytutu sotsiologii u hrudni 2021 r. [Attitude towards Ukraine's accession to the EU and NATO. Poll of the Kyiv International Institute of Sociology in December 2021]. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1083&page=1>

15. Shoste zahalnonatsionalne opytuvannia: movne pytannia v Ukraini (19 bereznia 2022 r.). [Sixth nationwide survey: language issue in Ukraine (March 19, 2022)]. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html

16. Denys Kiryukhin (2015). Roots and Features of Modern Ukrainian National Identity and Nationalism [Denys Kiryukhin. Roots and Features of Modern

Ukrainian National Identity and Nationalism.]. URL: <https://www.e-ir.info/2015/03/19/roots-and-features-of-modern-ukrainian-national-identity-and-nationalism/>

17. Igor Khrestin. Constructing a Common Ukrainian Identity: An Empirical Study. URL: https://digitalcommons.iwu.edu/polisci_honproj/18

18. The Basic Historical Identity Formations in Ukraine: A Typology. Harvard Ukrainian Studies. Vol. 28.

No. 1/4, RUS WRIT LARGE: LANGUAGES, HISTORIES, CULTURES: Essays Presented in Honor of Michael S. Flier on His Sixty-Fifth Birthday (2006), pp.483–500(18pages).URL:<https://www.jstor.org/stable/41036976>

19. Ukrainian National Identity: The «Other Ukraine». URL: <https://www.wilsoncenter.org/publication/ukrainian-national-identity-the-other-ukraine>

Identity of Ukrainians in the conditions of democratic transit and geopolitical situation: dynamics

Voitenko Yurii Mykolaiovych

Ph. D. in History, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Political Science
Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav
Sukhomlinskoho str., 30, Pereiaslav,
Kyiv region, Ukraine

The relevance of the topic of the scientific article is due to modern political, gender and national studies of women's movements in European countries, including the Ukrainian women's movement, which began in Stanislavov and developed in Lviv, Eastern Galicia and became part of the general liberation movement of the Ukrainian nation. The purpose of the article is to analyze the issues, including political and review the issues of «Nova Khata» – a magazine of fashion and culture. The study of the main issues of the magazine is important to clarify the conscious paradigms of the Ukrainian women's movement, the value concepts of Ukrainian women's periodicals with a political character, the transformation of views on the political role of women in traditional society and its participation in public life through political journalism.

The scientific article analyzes negative stereotypes about the traditional role of women in public life on the example of comparing Ukrainian and Polish fashion magazines: «Nova Khata» and the Polish magazine «Świat kobiecy», as well as opposing the Ukrainian national idea of seizing the Polish magazine during the liberation movement nation. On the pages of the publication «Nova Khata» are promoted: women's education, self-education, creative realization of women as individuals. The traditional formula for Ukrainian women in society, which has been reduced to marriage and the birth of children, has been criticized for being superficial.

Research methods. The study used a set of general and special methods: the method of conceptual analysis in determining the directions of the Ukrainian women's movement; thematic analysis in determining the main theme of the publication «Nova Khata»; synthesis in the study of methods and forms of struggle of active women for their political rights. Results and conclusions. An active political role of a Ukrainian woman-citizen and popularization of national traditions, clothes, customs is a conscious concept of the Ukrainian magazine «Nova Khata».

Key words: educational political journalism, Ukrainian gender movement, emancipated publications, a new type of Ukrainian active woman, women's economic rights, self-education of women citizens, women's education for Ukrainian patriots.

Адаптационные процессы между местными жителями и новопришедшими

УДК 392

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.29>

Баширова Гульнар Гамид гызы
научный сотрудник
Музея военной истории Азербайджана
ул. Г. З. Тагиева, 4,
Баку, Азербайджан

Как известно, в современном мире демографические процессы коренным образом влияют не только на социально-экономическую, но и общественно-политическую жизнь не только отдельных стран, но целых мегарегионов. Последние события на польско-белорусской границе показывают, что эти процессы могут быть также использованы как орудия политико-дипломатического давления. Одновременно демографические процессы играют роль очень значительного фактора внутренней жизни отдельных стран. И в этом Азербайджанская Республика не составляет исключения. Среди демографических проблем особое место занимает также адаптация мигрантов к новым условиям, а также установление нормальных отношений между местным населением и мигрантами. В данной статье рассматривается именно ход и течение адаптационных процессов между местным городским населением Сумгаита и новопришедшими мигрантами. Как известно город Сумгаит с самого начала возникновения сформировался как многонациональный промышленный гигант. Со всех концов Советского Союза сюда направлялись так называемые льготники. И после восстановления государственной независимости, и даже перед этим в результате начала армянской агрессии против азербайджанцев как в Армянской ССР, так и в НКАО Азербайджанской ССР, значительная часть беженцев и вынужденных переселенцев приютились именно в Сумгаите. В результате адаптационных процессов, между людьми, проживающими в Сумгаите, независимо от их национальности, сформировались универсальные, истинные человеческие отношения. Люди разных национальностей стали настолько дружелюбными, что они свободны от всех форм национальной дискриминации и чувствуют себя членами любящей семьи. Здесь на первый план выходят моральные и этические ценности. В молодых городах, где традиционные семейные отношения еще полностью не сформировались, к семейной жизни приходят молодые люди, принадлежащие к разным социальным группам, разным национальностям, различающиеся по профессии и образованию, а иногда и несовместимые с привычками и личностями. Процессы длительной адаптации также способствовали правильной подготовке молодых людей, которые полны повседневных забот и принадлежат к очень сложной семейной жизни.

Ключевые слова: Азербайджан, Сумгаит, город, миграция, процесс.

Введение. Известно, что одним из социальных подходов к изучению миграционных процессов является изучение основ адаптации мигрантов, в том числе иностранцев и лиц без гражданства к местным условиям. Например, государство и его регуляторы миграции проводят политику адаптации, которая является неотъемлемой частью миграции. Цель состоит в том, чтобы обеспечить адаптацию мигрантов к местным сообществам. Отсутствие высокого уровня регулирования вопросов адаптации создает социальные проблемы у местного населения в некоторых странах. Следует отметить социальную организацию иммигрантов в странах, где они проживают, как часть их социальной адаптации. Создание общественных групп, сообществ, культурных центров, организаций, безусловно, ведет к рационализации общения и отношений с местными гражданами. В целом процесс адаптации заключается в адаптации к местным условиям в стране миграции. Этот процесс означает «обеспечение изучения местного языка, адаптацию его к местным традициям и культуре» [10, с. 95]. В некоторых странах эту функцию выполняют миграционные службы.

В пределах своей компетенции Государственная миграционная служба Азербайджана обязана создавать необходимые условия для социальной защиты иностранцев и лиц без гражданства, принимать меры по их адаптации к местным условиям, защищать их права [2, с. 2]. Социальную адаптацию можно характеризовать и как адаптацию отдельно взятой osoby к социально-экономическим условиям, к социальным нормам отдельных сфер жизни общества, к социальным учреждениям и структурам и т.д. [12, с. 27]. Мигрант – это новый житель, который находится в процессе адаптации. В структуру миграционного процесса входят такие фазы, как формирование мобильности, перемещение и адаптация к новому месту жительства.

Интенсивность миграции в Сумгаите зависит от общего количества переселенцев в районе и местного населения. Обычно более мобильная часть населения социально более активна. Смена труда, то есть смена места и вида работы, – это закон современной промышленности. Миграция трудовых ресурсов в выгодные для страны районы является важным фактором повышения

производительности. Это позволяет людям более полностью использовать свои профессиональные навыки и специальную подготовку, а также стимулировать высвободившуюся рабочую силу в направлении спроса.

Процессы адаптации «выполняют не только экономические, но и социальные функции; меняется социальный статус членов общества, их место в общественном разделении труда, происходит переход индивидов из одной социальной группы в другую, приобретение более сложных специальностей» [11, с. 229].

Социально-экономическая адаптация различных этнических групп Сумгаита влияет на состояние стабильности в обществе. Это также олицетворяет собой адаптацию этнических групп, которые могут приобретать консолидационные черты. В российском обществе интеграционный потенциал адаптационного процесса в обновлении социально-экономических отношений этнических групп перевешивает потенциал обратной интеграции. Процесс адаптации поддерживается ценностями, преобладающими в этнических группах» [7, с. 9].

Известно, что мигранты, мигрирующие в города, создают определенные социальные проблемы и социально-демографические противоречия. Например, в малонаселенной России наплыв мигрантов пугает национальными факторами. С этой точки зрения самая большая проблема миграции – несовместимость и неадаптация. Иногда это становится общеполитической проблемой в стране, и народ пытается решить этот вопрос на референдуме [10, с. 52]. С этой точки зрения, хотя процесс адаптации между местными жителями и приезжими в Сумгаите был социально-политически противоречивым, в целом дружеские отношения преобладали на основе взаимного уважения между профессиональными социальными группами. Понятно, что Сумгаит создан, построен людьми, имеющими, как правило, очень разные этно-национальные принадлежности, пол, возраст, профессию, мировоззрение, обычаи, верование, психологию, самосознание, привычки и т.д.

Сумгаит, в свою очередь, повлиял на развитие его основателей как личностей, подъем их мировоззрения, интеллектуального и культурного уровня, формирование новых социальных отношений, обычаев, привычек, морали и норм поведения. С первых дней индустриализации и градостроительства сюда приезжали мигранты разных национальностей со всех концов Азербайджанской Республики и бывшего СССР. Большинство из них были юношами и девушками. В результате самоотверженности этих трудовых мигрантов в песчаной пустыне Каспийского побережья за короткое время был создан современный промышленный комплекс, центр науки и культуры. Когда в Сумгаите стали быстрыми темпами стро-

иться новые жилые дома, дома культуры, школы, больницы, детские сады и др., большинство юношей и девушек, которые приехали сюда работать, решили остаться и работать на постоянной основе в построенном ими же городе. Они связывали свои судьбы с народом Азербайджана, который отличается добрым, гуманным отношением к людям разных национальностей и вероисповеданий.

В создании промышленных мощностей Сумгаита активно участвовали представители различных народов и наций, проживающих в Советском Союзе – азербайджанцы, русские, узбеки, украинцы, белорусы, грузины, армяне, латыши, молдаване, лезгины, талыши, аварцы, татары, евреи, чеченцы, карелы, курды, осетины, а также иностранные граждане – поляки, немцы, болгары, югославы, корейцы, греки и др. В этом строительном «буме» особенно отличались молодые трудовые мигранты самой республики, которые через некоторое время продолжили жить в этом городе.

Алисафа Мамедов, журналист, ставший за одно и кандидатом исторических наук, работавший редактором городской газеты в 1950-е годы, в своем буклете «Сумгаит», изданном в 1957 году, отмечал, что каждый, кто прибывал в город, где раньше никогда не был, как правило, интересуется прошлым этого города. Поэтому все они спешат посмотреть на исторические места, музеи и памятники таких городов. Но этого нельзя сделать, чтобы узнать Сумгаит. Потому, что в Сумгаите нет ни исторических мест, ни памятников. У этого города почти нет истории. Население – это молодые люди из разных мест, которые создавали историю Сумгаита, жили здесь и приобщались к славной истории этого города [5, с. 1].

«Поэтому азербайджанские рабочие с большой любовью и нежностью называют Сумгаит Комсомольским на побережье Каспия. Здесь все новое. Здесь производилась первая продукция химической, черной и цветной металлургии республики. В отличие от других мест города, здесь чувствуется огромная сила дружбы народов. Сумгаит вместе поднимают представители 45 национальностей страны» [8, с. 4]. В течение года на заработки в Сумгаит приехало от 8 до 10 тысяч человек, в основном молодежь.

Многонациональный характер населения Сумгаита не являлся какой-то новостью. Азербайджан имеет многовековую историю сосуществования разных национальностей. Среди жителей Сумгаита со временем установились взаимодружественные отношения, на основе общечеловеческих, общемировых ценностей. Сумгаитцы, как правило, рождаются свободными от всех форм национальной дискриминации и чувствуют себя членами любящей семьи. Здесь на первый план выходят моральные и этические ценности, а отношение к людям разных национальностей определяется

моральными стимулами. Например, ярким примером этого стала кровь людей разных национальностей в жилах украинского слесаря А. Криенко. Первыми донорами тяжелораненого слесаря на заводе стали С. Мустафаев, О. Голубев и другие [9, с. 96].

В 80-е годы прошлого столетия около 30 тысяч комсомольцев и более 45 тысяч беспартийных молодых людей из 83 наций и народов работали на промышленных предприятиях, городском хозяйстве и культурных центрах Сумгаита. На тот момент численность комсомольцев из разных регионов СССР, работающих на химической промышленности города, превышала 5 тысяч человек. Наряду с другими народами, проживающими в этом городе, заселение здесь армян совпало с концом 1930-х – началом 1940-х годов.

Заслуги нашего Общенационального лидера Гейдара Алиева в развитии Сумгаита неоспоримы. Он никогда не пренебрегал этим молодым городом. Выдающийся политический и государственный деятель современности Гейдар Алиев посещал Сумгаит 16 раз: десять раз в качестве первого секретаря ЦК Коммунистической партии Азербайджана в 1969-1982 годах и шесть раз в период независимости, в 1993-2003 годах. В первый период его руководства Азербайджаном в Сумгаите было построено и сдано в эксплуатацию множество промышленных предприятий, а также Дворец культуры химиков в современном стиле [1, с. 178]. В 1969–1987 годах город Сумгаит стал известен в бывшем СССР как в результате процессов международной адаптации, так и благодаря своему экономическому потенциалу. Благодаря личной решимости и прямой поддержке Общенационального Лидера было принято решение о строительстве завода ЭП 300 в Сумгаите, который является основной сырьевой базой для развития химического комплекса. В результате такой дальновидной политики к концу 80-х годов прошлого века промышленные предприятия Сумгаита увеличили свои производственные мощности, и за этот период доля промышленных предприятий города в промышленном производстве республики увеличилась с 10 до 12 процентов. Сумгаит занимает особое место в жизни страны не только благодаря своей истории и важной роли в экономике республики. Одна из главных особенностей этого города и, пожалуй, самая важная – это уникальная среда, сформировавшаяся между местными жителями.

Сумгаит является домом для доброй семьи людей из многих уголков страны. В этом городе, который объединяет всех, независимо от того, откуда они родом, крепкое братство и дружба. Важной чертой, очень характерной для молодого города, является то, что соседи, члены производственных и трудовых коллективов, люди разных национальностей, они сразу же помогают друг другу, когда происходят несчастные случаи [8, с. 94]. Это еще

один показатель широко распространенного процесса адаптации между местными жителями и переселенцами. Сумгаит – город людей, реалистично отражающих национальный и духовный облик азербайджанцев, сохраняющих их достоинство и честь в сложных и трудных жизненных ситуациях. Высоко оценив работу бывших советских республик и их граждан в строительстве Сумгаита, Г.А. Алиев говорил, что сегодня мы хотим с особой благодарностью сказать всем братским народам, что «Сумгаит построила вся страна. Со всех сторон, из Москвы, Ленинграда, Днепропетровска, Запорожья, Урала, Сибири, Тбилиси и т. д. юные патриоты добровольно прибывали в Сумгаит, чтобы непосредственно участвовать в создании этого промышленного гиганта.

Общеизвестно, что Великий лидер Гейдар Алиев прожил жизнь полностью и всецело посвященную Азербайджану. Перелистывая «сумгаитские» страницы этой жизни, еще раз убеждаешься, что развитие Сумгаита действительно связано с именем Гейдара Алиева. Дворец культуры (архитектор Адалат Ханларов), построенный в необычном архитектурном стиле по его прямому указанию и сданный в эксплуатацию в 1985 году, является центром, где можно воочию посмотреть на общественно-политическую и культурную жизнь Сумгаита» [3, с. 141]. В то же время город Сумгаит, выросший на Апшеронском полуострове в результате индустриализации и урбанизации в целом, как экономический и социальный центр, в результате адаптационных процессов стал одновременно новым этапом особой важности в более тесном объединении, укреплении, этническом и социальном единстве и становлении азербайджанского народа [8, с. 158].

Процесс адаптации мигрантов, приход в новую среду приводит к ряду проблем, в том числе психологическим. Неспособность решить эти проблемы приводит к напряженности и конфликтам в межличностных и межгрупповых отношениях. Согласно теории аккультурации Стивена Бочнера, этот процесс связан с двумя важными проблемами. Первый связан с попыткой мигранта сохранить свою национальную культуру в новой культурной среде, а второй – войти в новую культурную среду, ассимилировать традиции и социальные нормы, присущие этой культуре. Основываясь на взаимодействии этих двух стратегий, определяются четыре основные стратегии аккультурации: 1) интеграция, 2) ассимиляция, 3) маргинализация, 4) сепарация. В процессе интеграции две группы или их представители, которые взаимодействуют друг с другом, сохраняя культуру, к которой они принадлежат, разделяют общие ценности, которые могут регулировать отношения в обществе. Во время ассимиляции мигрант полностью идентифицируется с новой

культурой, принимает ее (идентификация) и отвергает культуру этнического меньшинства, к которой он принадлежит.

Разделение происходит, когда этническая группа и ее члены пытаются сохранить свою культуру и дистанцироваться от других культур. Обычно такие группы национальных меньшинств живут и работают в отдельных кварталах крупных городов, общаются на своем родном языке и не допускают близости «чужой культуры». Маргинальность характеризуется тем, что мигрант не идентифицирует себя с культурой этнического большинства или этнического меньшинства, к которому он принадлежит. В результате мигрант не принимается ни прежним, ни новым окружением, что сопровождается серьезными психологическими потрясениями. При исследовании проблемы следует учитывать, что успешная адаптация мигранта к новой среде возможна на основе психологической, социально-психологической адаптации. Потому что в этом случае этнофор, сохраняя характеристики своей культуры, также охватывает новую культуру, а гармония их взаимоотношений смягчает переход к новой культурной среде. Трудности в освоении новой среды связаны с отсутствием определенных знаний и навыков в этой области [4, с. 4]. Между прочим, этнофор – это личность, несущая этническое сознание. По-гречески этнос – это племя, народ, а фора – внешность, вперед. Этнофор в прямом смысле – индивидуальный носитель определенной этнической культуры и национальной психики [6, с. 3].

Создание нового города, формирование новой культурной жизни, семейных и брачных отношений, новых традиций, привычек – сложный и противоречивый социальный процесс. В недавно построенных городах люди, которые начали общаться с людьми из разных мест, принадлежали к многонациональным производственным и трудовым коллективам, сталкиваются с быстрым ритмом городской жизни, новыми условиями жизни, обычаями и должны были адаптироваться к ним, встречаются с очень серьезными проблемами, в т.ч. с психологическими. При распределении квартир среди населения в домах, построенных в микрорайонах Сумгаита, социальные, национальные, род занятий и другие принадлежности не играли никакой роли. Единственным критерием здесь был принцип производства. Таким образом, строительство жилых домов в основном финансировалось промышленными предприятиями, также квартиры распределялись между собственными работниками этих же предприятий. В целях обеспечения жильем людей, работающих в производственной сфере города (учителей, врачей, административного персонала и др.), в жилых домах был создан определенный процентный фонд. По этим причинам семьи, живущие в бараках, общежитиях, кварталах и микрорайонах,

на каждом этаже, а иногда даже в квартире, где с первого дня жили люди, работающие на строительстве различных промышленных предприятий, независимо от своих социальной и национальной принадлежности, профессии, должности, образования. В Сумгаите не было нового жилого дома, который можно было бы отдать семьям только одной и той же национальности. Население во всех домах было многонациональным.

Например, улица Самеда Вургуня, 2-й квартал, дом № 64, жители принадлежали к 14 национальностям: азербайджанцы, русские, армяне, украинцы, евреи, лезгины, татары, осетины, казахи, грузины, кумики, гараши, персы и т.д. В 11-м здании 2-го микрорайона проживали 116 человек из 15 национальностей и этнических групп. Представители 20 национальностей и этносов разместились в 24 доме 4-го микрорайона [9, с. 92].

Процесс адаптации между местными жителями и переселенцами города отличается от процессов адаптации людей разных национальностей и этнических групп, говорящих на разных языках, обычаях и традициях. Добрососедские отношения между людьми разных национальностей в Сумгаите также положительно повлияли на добрососедские отношения людей, которые отличаются друг от друга. Одним из главных аспектов дружеских отношений было ежедневное протягивание друг другу руки помощи, а особенно в крайних случаях, а также оказание моральной поддержки и материальной помощи. Важной особенностью, очень характерной для молодого города, является то, что соседи – члены производственных и трудовых коллективов, люди разных национальностей немедленно приходили друг другу на помощь материально, морально и социально в случае различных производственных аварий, бытовых неурядицах.

Выводы. Таким образом, в результате адаптационных процессов, между людьми, проживающими в Сумгаите, независимо от их национальности, сформировались универсальные, истинные человеческие отношения. Люди разных национальностей стали настолько дружелюбными, что они свободны от всех форм национальной дискриминации и чувствуют себя членами любящей семьи. Здесь на первый план выходят моральные и этические ценности.

В молодых городах, где традиционные семейные отношения еще полностью не сформировались, к семейной жизни приходят молодые люди, принадлежащие к разным социальным группам, разным национальностям, различающиеся по профессии и образованию, а иногда и несовместимые с привычками и личностями. Процессы длительной адаптации также способствовали правильной подготовке молодых людей, которые полны повседневных забот и принадлежат к очень сложной семейной жизни.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Aliyev H. A. Sumqayıt şəhərinin tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2011. 544 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidməti haqqında Əsasnamə. Bakı: «Azərbaycan» qəzeti. 2007. 21 mart. № 61. S. 6.
3. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Dövlət Arxivinin Sumqayıt Filialı. Fond № 2, siyahı № 2, iş № 1213, vərəq. 292.
4. Əfəndiyeva G.E. YUNESKO təcrübəsində milli azlıqlar və miqrantlar: sosial və psixoloji aspektlər. Bakı: "Psixologiya" jurnalı. 2011. № 1. S. 3–14.
5. İbrahimov S. Sumqayıtın yeni tarixi yazılır. Xalq qəzeti. 2003, 30 aprel. № 18.
6. Крысько В. Г. Этнопсихологический словарь. Москва: Этнографический словарь, 1999. 187 с.
7. Габдрахманова Г.Ф. Адаптация этнических групп к социально-экономическим преобразованиям как фактор интеграции Российского общества (на материалах Республики Татарстан) / автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора социологических наук. Москва : 2011, 40 с.
8. Məmmədov Ə. Sumqayıt. Bakı : Azərneşr, 1957. 87 s.
9. Məmmədov R. S., Sadıqov H. Ş. Sumqayıt: tarixdən səhifələr (1930–2000). Sumqayıt : 2010. 240 s.
10. Nəşibov E. M. Miqrasiyanın əsasları. Miqrasiologiya. Miqrasiya prosesləri. Dünya miqrasiya mərkəzləri. I Kitab. Bakı : Elm və təhsil, 2014. 240 s.
11. Российская социологическая энциклопедия. Москва : Наука, 1998. 440 с.
12. Vahidov F. Q., Ağayev, T. B. Sosiologiya. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı : Təknur, 2008. 334 s.

REFERENCES:

1. Aliyev H. A. (2011) History of Sumgayit city. Baku : Science and education. 544 p. (in Azerbaijani)
2. Regulations on the State Migration Service of the Republic of Azerbaijan (2007) Baku: «Azerbaijan» newspaper, March 21. № 61. P. 6. (in Azerbaijani)
3. Sumgayit Branch of the Central State Archive of the Republic of Azerbaijan. Stock № 2, list № 2, work № 1213, sheet 292. (in Azerbaijani)
4. Efendiyeva, G.E. (2011) National Minorities and Migrants in UNESCO Practice: Social and Psychological Aspects. Baku: "Psychology" Journal. № 1. P. 3–14. (in Azerbaijani)
5. Ibrahimov S. (2003) A new history of Sumgayit is being written. Khalg gazeti. April 30. № 18. (in Azerbaijani)
6. Krysko, V. G. (1999) Ethnopsychological dictionary. Moscow : Ethnographic Dictionary. 187 p. (in Russ.)
7. Gabdrakhmanova G. F. (2011) Adaptation of ethnic groups to socio-economic transformations as a factor in the integration of Russian society (based on the materials of the Republic of Tatarstan) / Abstract of the dissertation for the degree of Doctor of Sociological Sciences. Moscow, 40 p. (in Russ.)
8. Mammadov A. Sumgayit. (1957) Baku : Azerneshr, 87 p. (in Azerbaijani)
9. Mammadov R. S., Sadigov H. Sh. (2010) Sumgayit: pages from history (1930–2000). Sumgayit. 240 p. (in Azerbaijani)
10. Nasibov E. M. (2014) Basics of migration. Migrasiology. Migration processes. World migration centers. I Book. Baku : Science and education. 240 p. (in Azerbaijani)
11. Russian sociological encyclopedia (1998) Moscow : Science, 440 s. (in Russ.)
12. Vahidov F. Q., Agayev T. B. (2008) Sociology. The textbook for high schools. Baku : Taknur, 334 p. (in Azerbaijani)

Адаптаційні процеси між місцевими жителями та новоприбулими

Гульнар Гамід гизи Баширова

науковий співробітник
Музею військової історії
Азербайджану
вул. Г. З. Тагієва, 4,
Баку, Азербайджан

Як відомо, у світі демографічні процеси докорінно впливають як на соціально-економічну, а й суспільно-політичне життя як окремих країн, але цілих мегарегионів. Останні події на польсько-білоруському кордоні показують, що ці процеси можуть бути використані також як зброя політико-дипломатичного тиску. Одночасно демографічні процеси грають роль дуже значного чинника внутрішнього життя окремих країн. І в цьому Азербайджанська Республіка не є винятком. Серед демографічних проблем особливе місце займає адаптація мігрантів до нових умов, а також встановлення нормальних відносин між місцевим населенням і мігрантами. У даній статті розглядається саме перебіг і перебіг адаптаційних процесів між місцевим міським населенням Сумгаїта та новоприбулими мігрантами. Як відомо місто Сумгаїт із самого початку виникнення сформувалося як багатонаціональний промисловий гігант. З усіх кінців Радянського Союзу сюди прямували звані пільговики. І після відновлення державної незалежності, і навіть перед цим у результаті початку вірменської агресії проти азербайджанців як у Вірменській РСР, так і в НКАО Азербайджанської РСР, значна частина біженців та вимушених переселенців притупилися саме у Сумгаїті. Внаслідок адаптаційних процесів, між людьми, які проживають у Сумгаїті, незалежно від їхньої національності, сформувалися універсальні, справжні людські стосунки. Люди різних національностей стали настільки дружелюбними, що вони вільні від усіх форм національної дискримінації і почувуються членами сім'ї, що любить. Тут на перший план виходять моральні та етичні цінності. У молодих містах, де традиційні сімейні відносини ще повністю не сформувалися, до сімейного життя приходять молоді люди, що належать до різних соціальних груп, різних національностей, що відрізняються за професією та освітою, а іноді й несумісні зі звичками та особистостями. Процеси тривалої адаптації також сприяли правильній підготовці молодих людей, які сповнені повсякденних турбот і належать до дуже складного сімейного життя.

Ключові слова: Азербайджан, Сумгаїт, місто, міграція, процес.

Adaptation processes between local residents and newcomers

Gulnar Hamid gizi Bashirova

Researcher
Museum of Military History
of Azerbaijan
H. Z. Tahyeva str., 4,
Baku, Azerbaijan

As known, in the modern world, demographic processes radically affect not only the socio-economic, but also the socio-political life of not only individual countries, but entire mega-regions. Recent events on the Polish-Belarusian border show that these processes can also be used as instruments of political and diplomatic pressure.

At the same time, demographic processes play the role of a very significant factor in the internal life of individual countries. And in this, the Republic of Azerbaijan is no exception. Among demographic problems, a special place is also occupied by the adaptation of migrants to new conditions, as well as the establishment of normal relations between the local population and migrants. This article examines the course and course of adaptation processes between the local urban population of Sumgait and newly arrived migrants. As known, the city of Sumgait has formed from the very beginning as a multinational industrial giant. So-called beneficiaries were sent here from all over the Soviet Union. And after the restoration of state independence, and even before that as a result of the beginning of the Armenian aggression against the Azerbaijanis both in the Armenian SSR and in the NKAO of the Azerbaijan SSR, a significant part of the refugees and internally displaced persons took refuge in Sumgait. As a result of adaptation processes, universal, true human relations have been formed between people living in Sumgait, regardless of their nationality. People of different nationalities have become so friendly that they are free from all forms of national discrimination and feel like members of a loving family. Here moral and ethical values come to the fore. In young cities, where traditional family relations have not yet fully formed, young people belonging to different social groups, different nationalities, differing in profession and education, and sometimes incompatible with habits and personalities, come to family life. Long-term adaptation processes have also contributed to the correct preparation of young people who are full of everyday concerns and belong to a very difficult family life.

Key words: Azerbaijan, Sumgayit, city, migration, process.

Зан Михайло Петрович

Політико-партійна репрезентація органів місцевого самоврядування у територіальних громадах Чернівецької області з компактним проживанням румунської та молдовської етнічних меншин (за результатами місцевих виборів 2020 року)

УДК 323:35.07(477.51)+323.15+324«2020»
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.30>

Зан Михайло Петрович
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
і державного управління
Ужгородського національного
університету
вул. Університетська, 14,
Ужгород, Україна

У статті розглянуто політико-партійне представництво органів місцевого самоврядування у територіальних громадах Чернівецької області з компактним проживанням представників румунської та молдовської етнічності за результатами місцевих виборів 2020 року. Автор презентує своє дослідження на підставі аналізу електоральної статистики, яка розміщена на Офіційному веб-порталі Центральної виборчої комісії України.

Констатовано, що за результатами місцевих виборів досить показовим став успішний результат регіональної політичної сили Чернівецької області «Альтернатива» у Глибоцькій селищній раді (50%), яку очолив її представник Григорій Ванзуряк. Автор ділить румуномовні територіальні громади Чернівецьчини на три групи: 1) з домінуванням депутатів-самовисуванців, а партія влади «Слуга народу» (3 ради) та ВО «Батьківщина» (1 рада) здобула більшу кількість мандатів, ніж інші політичні сили (Красноільська селищна рада; Боянська, Терблеченська, Тарашанська та Петровецька сільські ради); 2) об'єднані територіальні громади, де перемогли репрезентанти опозиційних політичних сил (Острицька, Карапчівська, Чудейська та Волоківська сільські ради); 3) Сучевенська сільська рада, де більшість здобули представники партії «Слуга народу».

За результатами місцевих виборів 2020 року досить сегментованою є політико-партійна структура Герцаївської міської ради. Тут представлені «Опозиційна платформа – За життя», «Слуга народу» та ВО «Батьківщина» (по 5 депутатів / 19,23%), партія «Пропозиція» (3 депутати / 11,54%), політичні сили «Європейська солідарність», «Громадський рух «Народний контроль», «За майбутнє» та «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка» (по 2 депутати / 7,69%). Подібна ситуація в поліетнічній Сторожинецькій міській раді. Серед 34-х обраних депутатів є представники 9-ти політичних партій: «Слуга народу», «За майбутнє», «Радикальна Партія Олега Ляшка», Аграрна партія України, «Громадський рух «Народний контроль», «Єдина Альтернатива», ВО «Батьківщина» (по 4 депутати / 11,76% від кожної партії), «Європейська солідарність» та «Опозиційна платформа – За життя» (по 3 депутати / 8,82%).

Подібний до румунської громади Чернівецьчини плюралізм електоральних уподобань зафіксовано в об'єднаних територіальних громадах, де проживають молдовани. Найбільш партійно-сегментованими є Новоселицька міська та Ванчиновецька сільська ради, де представлені депутати від 7-ми партій. Самовисуванці переважали в Магальській (76,19%) та Чагорській (54,55%) сільських радах у Чернівецькому районі та Мамалигівській сільській раді Дністровського району (54,55%). Крім цього, відносно перевагу в останній здобула партія «За майбутнє» (27,27%).

Ключові слова: місцеві вибори, об'єднана територіальна громада, румунська етнічна меншина, молдовська етнічна меншина, Чернівецька область.

Вступ. Чернівецька область є найменшою за площею та чисельністю населення в Україні. За результатами перепису населення 2001 року тут проживало 919 028 чол. (1,99% населення України), серед яких домінували українці (689 056 чол. / 75%). Найбільш репрезентованими етнічними меншинами в етнонаціональній структурі Чернівецьчини були румуни (114 555 чол. / 12,5%), молдовани (67 225 чол. / 7,3%), росіяни (37 881 чол. / 4,1%), поляки (3 367 чол. / 0,4%) та євреї (1 443 чол. / 0,2%). Відтак область можна віднести до типу прикордонних регіонів України з поліетнічним складом населення, де вирізня-

ється румуномовний (румуні й молдовани) етнокультурний маркер.

Як на парламентських, так і місцевих виборах, у ряді випадків на Чернівецьчині фіксувалися дещо відмінні від інших західних областей України результати електоральних настроїв і вподобань населення. Очевидно, не в останню чергу це зумовлено й чинником мультикультурності. З метою виявлення ролі цього факторного впливу на результати голосування у рамках цієї невеликої студії ми обрали об'єктом етнічні меншини краю, насамперед, представників румунської та молдовської громад Чернівецької області. Предметом

дослідження виступає політико-партійний контекст структурування органів місцевого самоврядування у румуномовних територіальних громадах Чернівеччини за результатами місцевих виборів 25 жовтня 2020 року.

Мета та завдання. Метою статті є висвітлення особливостей політико-партійної структуризації органів місцевого самоврядування у територіальних громадах Чернівеччини з компактним проживанням етнічних меншин, насамперед, румунів і молдован. У рамках поставленої мети автор прагне вирішити наступні завдання: 1) охарактеризувати специфіку етнонаціональної структури регіону; 2) з'ясувати компактність проживання румуномовного населення в процесі адміністративно-територіального реформування та створення об'єднаних територіальних громад; 3) проаналізувати особливості політико-партійного представництва на рівні міських, селищних і сільських рад у об'єднаних територіальних громадах із компактним проживанням румунської та молдовської етнічних громад.

Методи дослідження. Головним методом нашої студії є аналіз електоральної статистики місцевих виборів 25 жовтня 2020 року, яка розміщена на Офіційному веб-порталі Центральної виборчої комісії [2]. Характеризуючи етнонаціональну структуру регіону, автор аналізує чисельні показники результатів перепису населення 2001 року [5–8]. Також застосовано загальнонаукові методи індукції, дедукції, порівняння та синтезу.

Результати. Насамперед зауважимо, що перепис населення 2001 року зафіксував компактність проживання румунів і молдован у чотирьох колишніх районах Чернівецької області: Герцаївському, Глибоцькому, Сторожинецькому та Новоселицькому. Етнонаціональну основу цих суміжних районів склали представники трьох етнічних спільнот – українці (42,4%), румуни (36%) та молдовани (19,4%). Меншою мірою представлені росіяни (1,3%) та поляки (0,6%) [3, с. 13].

У Герцаївському районі (32 316 чол.) румунами ідентифікувалися 29 554 чол. (91,45%), з яких 29 435 чол. (99,6%) рідною визначили мову своєї національності. Чисельність молдован склала 756 чол. (2,34%), з яких 511 чол. (67,6%) рідною визнали молдовську, а 237 чол. (31,35%) – румунську мову. Серед етнічних меншин у районі також представлені росіяни (299 чол.), угорці (15 чол.) та білоруси (10 чол.) [5]. Частка українців у Герцаївському районі складала всього 1 616 чол. (5%). Лише в одному с. Маморниця українці представляли більшість населення [3, с. 14].

У Глибоцькому районі (72 676 чол.) чисельність румунів складала 32 923 чол. (45,3%), з яких 28 890 чол. (87,75%) вказали рідною румунську мову. Поряд із цим 3 682 чол. (11,18%) назвали рідною українську, 333 чол. (1%) молдовську й 18 чол.

(0,05%) російську мови. Румуни (понад 90%) домінували в 6-ти сільських радах (Багринівській, Волоківській, Йорданештській, Карапчівській, Купській та Синьовецькій). Специфічна ситуація у рамках Опришенської сільради (8,63% румунів) – в с. Опришени перепис зафіксував 94,93% румунів, а в с. Слобідка – всього 6,26% румунів [9]. Кількість молдован склала 4 425 чол. (6,09%), з яких 3 882 чол. (87,73%) вказали рідною молдовську мову, 481 чол. (10,87%) українську, 56 чол. (1,26%) румунську мову. Серед етнічних меншин Глибоцького району представлені також етнічні групи росіян (877 чол.), поляків (233 чол.), білорусів (58 чол.), латишів (22 чол.), німців (21 чол.), болгарів (19 чол.), євреїв (14 чол.) [6]. Поряд із цим етнічні українці в районі склали відносну більшість населення – 34 025 чол. (46,8%). Вони переважали в 17-ти з 38-ми населених пунктів; відповідно – в 18-ти домінували румуни; в 2-х – молдовани; в с. Біла Криниця (76,9%) – росіяни-старобрядці [3, с. 14].

У Сторожинецькому районі (95 295 чол.) румуни склали 35 095 (36,83%), з яких 33 312 чол. (94,92%) визнавали рідною румунську мову; 1 649 чол. (4,7%) – українську та 113 чол. (0,32%) – російську мову. Вони презентували домінуюче населення селища Красноільськ та 6-ти сільських рад (Верхньопетрівцецької, Іжівської, Чудейської, Нижньопетрівцецької, Ропчанської та Черешської). Нечисельною була молдовська етнічна громада (307 чол. / 0,32% району). В районі представлені також поляки (1 461 чол. домінують у с. Стара Красношора), росіяни (1 367 чол.), білоруси (61 чол.), німці (50 чол.), латиші (25 чол.), болгары й вірмени (по 17 чол.), євреї та грузини (по 14 осіб) [8]. Етнічні українці (56 786 чол.; 59,6%) – домінуюча етнічна група в 29-ти з 40 населених пунктів Сторожинецького району [3, с. 14].

Етнонаціональною специфікою Новоселицького району (87 461 чол.) є фактичне співіснування молдовської (50 329 чол.; 57,54%) та української (29 703 чол. / 33,96%) етнічних громад. Молдовани переважали в 26-ти із 43 населених пунктів, а українці – у 15-ти поселеннях [3, с. 14]. Більшість молдован (47 585 чол. / 94,55%) визнавали рідною мову своєї національності, певна частка (2 264 чол. / 4,5%) – румунську мову; українську (305 чол. / 0,6%) й російську (175 чол. / 0,35%) мови. Серед румунів (5 904 чол.; 11,73% населення району) більшість (5 812 чол. / 98,44%) мали рідномовну ідентичність. Невелика частка (57 чол. / 0,96%) визнавала рідною молдовську та українську (29 чол. / 0,49%) мови. Румуни переважали у селах Бояни та Остриця (Магальська сільська рада). В Новоселицькому районі станом на 2001 рік проживали також етнічні громади росіян (1 235 чол.), поляків (85 чол.), білорусів (45 чол.), болгар (31 чол.), євреїв (28 чол.), німців (16 чол.) і вірмен (13 чол.) [7].

Порівнюючи співвідношення громадянської та етнічної ідентичностей в Герцаївському, Глибоцькому, Сторожинецькому та Новоселицькому районах Чернівецької області вчена-політологиня Наталія Ротар принагідно зауважила, що «найбільш небезпечними для збереження державної цілісності України є суперечності між даними видами ідентичностей в Герцаївському районі, оскільки його населення не комунікує на рівні сільських громад з українськими за етнічним складом громадами. Така ситуація «консервує» етнічну структуру населення району та орієнтує на розвиток усього комплексу соціально-економічних (насамперед, торговельні контакти), побутових (шлюби), культурних зв'язків (фестивали, навчання, інформаційний простір) більшою мірою з громадами Румунії» [9].

Варто зауважити, що в процесі адміністративно-територіального реформування та створення об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ) в Чернівецькій області на зміну 11-ти сформовано 3 укрупнені райони: Чернівецький (33 ОТГ), Дністровський (10 ОТГ) та Вижицький (9 ОТГ) (див. рис. 1). Відтак, більшість румуномовного населення Чернівецьчини в результаті адміністративно-територіального реформування включено

до складу 12-ти ОТГ новоствореного Чернівецького району: 1) *Герцаївська міська ОТГ* (м. Герца та 11 сіл: Байраки, Великосілля, Дяківці, Куликівка, Лунка, Могилівка, Молниця, Петрашівка, Підвальне, Тернавка, Хряцька); 2) *Боянська сільська ОТГ* (4 села: Бояни, Боянівка, Гай, Припруття); 3) *Острицька сільська ОТГ* (10 сіл: Банчени, Велика Буда, Мала Буда, Годинівка, Горбова, Луковиця, Маморниця, Маморниця Вама, Остриця, Цурень); 4) *Глибоцька селищна ОТГ* (смт. Глибока й 8 сіл: Димка, Михайлівка, Новий Вовчинець, Опришени, Слобідка, Стерче, Червона Діброва, Черепківці); 5) *Тарашанська сільська ОТГ* (5 сіл: Поляна, Привороки, Станівці, Тарашани, Турятка); 6) *Тереблеченська сільська ОТГ* (5 сіл: Буківка, Верхні Синівці, Нижні Синівці, Горбівці, Тереблече); 7) *Волоківська сільська ОТГ* (4 села: Волока, Грушівка, Круп'янське, Валя Кузьміна (половина села – українці, половина – румуни й частково молдовани); 8) *Сучевенська сільська ОТГ* (6 сіл: Корчівці, Купка, Петричанка, Просикураїни, Просіка, Сучевени); 9) *Карапчівська сільська ОТГ* (2 села: Йорданешти, Карапчів); 10) *Петровецька сільська ОТГ* (3 села: Аршиця, Верхні Петрівці, Нижні Петрівці); 11) *Чудейська сільська ОТГ* (5 сіл: Буденець, Іжівці, Нова Красношора, Череш, Чудей);

Чернівецька область

Назва	Населення (тис.осіб)
Вижицький	91
Дністровський	157.8
Чернівецький	655.6

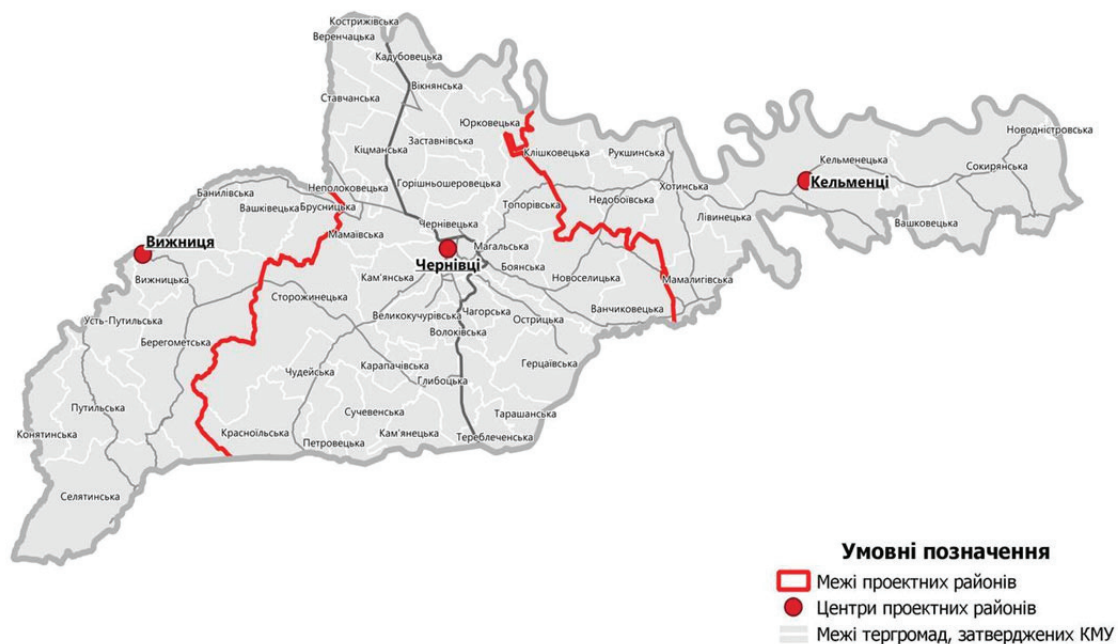

Рис. 1. Райони Чернівецької області [10]

12) Красноільська селищна ОТГ (сmt. Красноільськ (домінують румуни) і с. Стара Красношора (проживають поляки й незначна частина українців).

Аналізуючи результати місцевих виборів 2020 року насамперед звернемо увагу на міські та селищні ОТГ румуномовного ареалу Чернівецьчини. Зокрема, вибори у *Герцаївській міській територіальній громаді* призвели до формування досить гетерогенної політико-партійної структури місцевої ради. Зокрема по 5 депутатів / 19,23% представляють партії «Опозиційна платформа – За життя», «Слуга народу» та ВО «Батьківщина»; 3 депутати (11,54%) – політичну партію «Пропозиція»; по 2 депутати / 7,69% – «Європейську солідарність», «Громадський рух «Народний контроль», «За майбутнє» та «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка» [2].

У *Глибоцькій селищній ОТГ* зафіксовано високий показник електорального успіху регіональної політичної партії Чернівецьчини «Єдина Альтернатива» (13 депутатів; 50%). Представник цієї ж політичної сили Григорій Ванзуряк став головою Глибоцької селищної ради. Політична сила «Слуга народу» отримала 7 мандатів (26,92%); ВО «Батьківщина» та «Європейська солідарність» – по 3 мандати / 11,54% [2]. Натомість в *Красноільській селищній раді* більшість депутатів є самовисуванцями (15 чол.; 68,18%). ВО «Батьківщина» отримала 4 мандати (18,18%), «За майбутнє» представлено 2 депутатами (9,09%), «Перемога Пальчевського» 1 депутатом (4,55%) [2].

За результатами місцевих виборів 2020 року *дев'ять сільських рад, що презентують новостворені ОТГ Чернівецького району, де компактно проживає румуномовне населення, можна розподілити на три групи*: 1) територіальні громади, де більшість обраних депутатів є самовисуванцями, а партія влади «Слуга народу» (3 ради) та ВО «Батьківщина» (1 рада) здобула більшу кількість мандатів, ніж інші політичні сили; 2) ОТГ, де здобули перемогу репрезентанти опозиційних політичних сил (4 ради); 3) ОТГ, де переконливо перемогли представники провладної партії «Слуга народу» (1 рада).

До першої групи відносимо насамперед *Боянську сільську ОТГ*, де 17 (77,27%) із 22 депутатів місцевої ради є совисуванцями, а 3 мандати (13,64%) отримала партія «Слуга народу». В *Тереблеченській сільській раді* 50% (11 депутатів) є самовисуванцями, а «Слуга народу» представлена 9-ма депутатами (40,91%). У *Тарашанській сільській раді* 10 депутатів (45,45%) – самовисуванці; «Слуга народу» має 9 мандатів (40,91%). Винятком у цій когорті є *Петровецька сільська рада*, де 15 депутатів (71,43%) є самовисуванцями, а інші 6 депутатів (28,57%) – представники не партії влади, а ВО «Батьківщина» (див. табл. 1).

Друга група (репрезентанти опозиційних політичних сил) здобули перемогу в 3-х сільських ОТГ. У *Острицькій сільській раді* «Опозиційна платформа – За життя» отримала однакову кількість депутатських мандатів із владною партією «Слуга народу» (по 6 представників / 23,08%). Водночас «Європейська солідарність», «Громадський рух «Народний контроль», «Пропозиція» та ВО «Батьківщина» делегували по 3 депутатів / 11,54%; а політична партія «За майбутнє» представлена 2 депутатами (7,69%) [2]. Подібна ситуація в *Карпачівській сільській раді*, де однакову кількість депутатів делегували партії «Слуга народу» та «Перемога Пальчевського» (по 8 депутатів / 36,36%). ВО «Батьківщина» представлена 3 депутатами (13,64%), «За майбутнє» – 2-ма депутатами (9,09%); 1 самовисуванець (4,55%) [2].

У *Чудейській сільській раді* перше місце зайняла ВО «Батьківщина» (7 депутатів; 26,92%). «Громадський рух «Народний контроль» делегував 6 депутатів (23,08%), Аграрна партія України – 4 депутати (15,38%), «Європейська солідарність» – 2 депутати (7,69%). У *Волоківській сільській раді* перемогу здобула політична партія «За майбутнє» (8 депутатів / 36,36%). Партія «Слуга народу» зуміла делегувати 6 депутатів (27,27%); ВО «Батьківщина» – 4 депутати (18,18%); «Перемога Пальчевського» та «Громадський рух «Народний контроль» – по 1 депутату / 4,55%; самовисуванцями стали 2 депутати (9,09%) [2].

Таблиця 1

Суб'єкти висування кандидатів у депутати до окремих органів місцевого самоврядування Чернівецького району Чернівецької області на місцевих виборах 25 жовтня 2020 року [2]

№	Назва органу місцевого самоврядування / Суб'єкт висування кандидатів у депутати	Боянська сільська рада	Тереблеченська сільська рада	Тарашанська сільська рада	Петровецька сільська рада
1.	Самовисування	17 (77,27%)	11 (50%)	10 (45,45%)	15 (71,43%)
2.	«Слуга народу»	3 (13,64%)	9 (40,91%)	9 (40,91%)	–
3.	ВО «Батьківщина»	–	2 (9,09%)	–	6 (28,57)
4.	«Перемога Пальчевського»	–	–	3 (13,64%)	–
5.	«Пропозиція»	1 (4,55%)	–	–	–
6.	«Європейська солідарність»	1 (4,55%)	–	–	–

Третю групу представляє єдина територіальна громада, де зафіксована чітка перемога партії «Слуга народу» – Сучевенська сільська рада. Партія влади має тут 12 представників (54,55%). ВО «Батьківщина» та «За майбутнє» делегували по 3 депутати / 13,64%; «Перемога Пальчевського» – 2 депутати (9,09%); також 2 депутатів (9,09%) є самовисуванцями [2].

Окремо можна вирізнити поліетнічну *Сторожинецьку міську ОТГ* (м. Сторожинець та 16 сіл: Банилів-Підгірний, Бобівці, Давидівка, Дібрівка, Заболоття, Зруб-Комарівський, Комарівці, Косованка, Костинці, Нова Жадова, Нові Бросківці, Панка, Ропча, Слобода-Комарівці, Стара Жадова, Ясени). В громаді переважають етнічні українці, поряд із якими у ряді населених пунктів також проживають румуни (домінують у с. Ропча) й поляки, а в селах Зруб-Комарівський та Давидівка компактно мешкають представники ромської етнічної меншини [4].

Варто відзначити, що етнонаціональна мозаїка соціуму Сторожинецької міської територіальної громади певним чином «спроєктувала» й різні результати місцевих виборів. Зокрема, серед 34-х обраних депутатів є представники 9-ти політичних партій: «Слуга народу», «За майбутнє», «Радикальна Партія Олега Ляшка», Аграрна партія України, «Громадський рух «Народний контроль», «Єдина Альтернатива», ВО «Батьківщина» (по 4 депутати / 11,76%), «Європейська солідарність» та «Опозиційна платформа – За життя» (по 3 депутати / 8,82%) [2].

У результаті адміністративно-територіальної реформи представники *молдовської етнічної спільноти* компактно зосереджені у складі 4-х територіальних громад Чернівецького району: 1) *Новоселицькій міській ОТГ* (м. Новоселиця та 13 сіл: Берестя, Динівці, Довжок, Зелений Гай, Котелеве, Малинівка, Маршинці, Ревківці, Рингач, Рокитне,

Слобода, Строїнці, Шишківці); 2) *Ванчиковецькій сільській ОТГ* (10 сіл: Ванчиківці, Ванчинець, Думени, Жилівка, Костичани, Новоіванківці, Тарасівці, Форосна, Черленівка, Щербинці); 3) *Магальській сільській ОТГ* (5 сіл: Магала, Буда, Прут (переважають молдовани), Остриця (домінують румуни), Рідківці (україномовне село); 4) *Чагорській сільській ОТГ* (4 села: Молодія (домінують молдовани), Кут, Луковиця, Чагор). Також молдовани проживають у *Мамалигівській сільській ОТГ* (8 сіл: Балківці, Драниця, Кошуляни, Мамалига, Негринці, Несвоя, Подвірне, Стальнівці) у адміністративних межах Дністровського району.

Зауважимо, що *результати місцевих виборів у Новоселицькій міській ОТГ засвідчили про значний плюралізм політико-партійних симпатій виборців*. Серед 26-ти обраних депутатів – представники партій «Слуга народу» і «Єдина Альтернатива» (по 5 чол. / 19,23%), «За майбутнє» (4 чол. / 15,38%), «Опозиційна платформа – За життя», «Європейська солідарність», ВО «Батьківщина» та «Громадський рух «Народний контроль» (по 3 чол. / 11,54%) [2]. *Подібна ситуація за результатами голосування виявилася у Ванчиковецькій сільській ОТГ: «Слуга народу» (7 чол.; 26,92%), «За майбутнє» (5 чол. / 19,23%), ВО «Батьківщина» (4 чол. / 15,38%), «Опозиційна платформа – За життя» та «Рідне місто» (по 3 чол. / 11,54%), «Європейська солідарність» та «Перемога Пальчевського» (по 2 чол. / 7,69%) [2].*

Досить однотипним виявився електоральний modus vivendi у Магальській, Чагорській та Мамалигівській сільських ОТГ. Зокрема, більшість кандидатів, серед яких етнічні молдовани, кандидували тут як самовисуванці. У Магальській сільській раді 16 депутатів (76,19%) є самовисуванцями; в Чагорській сільській раді – 12 депутатів (54,55%); у Мамалигівській сільській раді – також 12 депу-

Таблиця 2

Суб'єкти висування кандидатів у депутати до окремих органів місцевого самоврядування Чернівецького та Дністровського районів Чернівецької області на місцевих виборах 25 жовтня 2020 року [2]

№	Назва органу місцевого самоврядування / Суб'єкт висування кандидатів у депутати	Магальська сільська рада (Чернівецький район)	Чагорська сільська рада (Чернівецький район)	Мамалигівська сільська рада (Дністровський район)
1.	Самовисування	16 (76,19%)	12 (54,55%)	12 (54,55%)
2.	«За майбутнє»	2 (9,52%)	–	6 (27,27%)
3.	«Слуга народу»	2 (9,52%)	4 (18,18%)	–
4.	«Громадянський рух «Народний контроль»	–	–	3 (13,64%)
5.	«Перемога Пальчевського»	–	2 (9,09%)	–
6.	ВО «Батьківщина»	–	2 (9,09%)	–
7.	Аграрна партія України	–	1 (4,55%)	–
8.	«Європейська солідарність»	–	1 (4,55%)	1 (4,55%)
9.	ВО «Свобода»	1 (4,76%)	–	–

татів (54,55%). Найвищий після самовисуванців показник партії «За майбутнє» у Мамалигівській сільській раді (6 депутатів / 27,27%). В Чагорській сільській раді переможну позицію зайняла партія влади «Слуга народу» (4 депутати / 18,18%) [2]. У Магальській сільській раді по 2 депутати / 9,52% делегували обидві політичні сили – «За майбутнє» та «Слуга народу» (див. табл. 2).

Висновки. Підсумовуючи сказане вище, можна зробити наступні емпіричні узагальнення.

По-перше, за результатами місцевих виборів 2020 року досить показовим є успішний результат регіональної політичної сили Чернівецької області «Альтернатива» (13 депутатів / 50%) у Глибоцькій селищній раді, яку очолив її представник Григорій Ванзуряк.

По-друге, окремі румуномовні територіальні громади Чернівецьчини можна поділити на три групи: 1) з домінуванням депутатів-самовисуванців, а партія влади «Слуга народу» (3 ради) та ВО «Батьківщина» (1 рада) здобула більшу кількість мандатів, ніж інші політичні сили (Красноільська селищна рада; Боянська, Терблеченська, Тарашанська та Петровецька сільські ради); 2) ОТГ, де перемогли репрезентанти опозиційних політичних сил (Острицька, Карапчівська, Чудейська та Волоківська сільські ради); 3) ОТГ, де більшість здобули представники партії «Слуга народу» (Сучевенська сільська рада).

По-третьє, сегментованою є політико-партійна структура Герцаївської міської ради (по 5 депутатів / 19,23% делегували «Опозиційна платформа – За життя», «Слуга народу» та ВО «Батьківщина»; 3 депутатами / 11,54% – політична партія «Пропозиція»; по 2 депутати / 7,69% – «Європейська солідарність», «Громадський рух «Народний контроль», «За майбутнє» та «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка»). Поліетнічна Сторожинецька міська територіальна громада в Чернівецькому районі показала такі ж різновекторні результати у розрізі політико-партійних симпатій виборців. Серед 34-х обраних депутатів у місцевій раді є представники 9-ти політичних партій: «Слуга народу», «За майбутнє», «Радикальна Партія Олега Ляшка», Аграрна партія України, «Громадський рух «Народний контроль», «Єдина Альтернатива», ВО «Батьківщина» (4 депутати / 11,76% від кожної партії), «Європейська солідарність» та «Опозиційна платформа – За життя» (по 3 депутати / 8,82%).

По-четверте, подібний до румунської громади Чернівецьчини плюралізм електоральних пріоритетів за результатами місцевих виборів 2020 року спостерігаємо в ОТГ, де проживають представники молдовської етнічності. Зокрема, найбільш сегментованими у політико-партійному плані є Новоселицька міська та Ванчиковецька сільська ради (депутати є представниками від 7-ми партій). Самовисуванці переважали в Магальській

(19 депутатів / 76,19%) та Чагорській (12 депутатів / 54,55%) сільських радах у Чернівецькому районі та Мамалигівській сільській раді Дністровського району (12 депутатів / 54,55%). Відносну перевагу в останній також здобула партія «За майбутнє» (6 депутатів / 27,27%).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кияк М. Т. Сучасний стан забезпечення національно-культурних потреб представників молдовського етносу в Україні. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1254/> (дата звернення: 21.07.2021).
2. Місцеві вибори 2020. *Офіційний веб-портал Центральної виборчої комісії*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/wm001.html> (дата звернення: 22.07.2021).
3. Об'єднання громад в етноконттактних регіонах: особливості та перспективи / Асоціація сприяння самоорганізації населення. 47 с. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/505/1.pdf> (дата звернення: 24.01.2020).
4. Прокоп Т. Політична карта Чернівецької області. *Громадянська мережа ОПОРА*. Дата оновлення: 30.01.2020. URL: https://www.oporaua.org/en/article/vybory/parlamentski-vybory/political_map19/19655-politichna-karta-chernivetskoji-oblasti (дата звернення: 21.07.2021).
5. Розподіл населення за національністю та рідною мовою, Чернівецька область (осіб) – Регіон, Національність, Рік, Вказали у якості рідної мову. Герцаївський район. URL: <http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp> (дата звернення: 19.07.2021).
6. Розподіл населення за національністю та рідною мовою, Чернівецька область (осіб) – Регіон, Національність, Рік, Вказали у якості рідної мову. Глибоцький район. URL: <http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp> (дата звернення: 19.07.2021).
7. Розподіл населення за національністю та рідною мовою, Чернівецька область (осіб) – Регіон, Національність, Рік, Вказали у якості рідної мову. Новоселицький район. URL: <http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp> (дата звернення: 19.07.2021).
8. Розподіл населення за національністю та рідною мовою, Чернівецька область (осіб) – Регіон, Національність, Рік, Вказали у якості рідної мову. Сторожинецький район. URL: <http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp> (дата звернення: 19.07.2021).
9. Ротар Н. Виклики етнополітичної стабільності в Чернівецькій області: у пошуках ефективного інструментарію управління регіональними етнополітичними процесами. *Чернівецький регіональний центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій*. URL: <http://cpprk.cv.ua/315.php> (дата звернення: 19.07.2021).
10. Чернівецька область. Нові райони: карти + склад. Децентралізація. Дата оновлення: 17.07.2020. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12639> (дата звернення: 11.02.2022).

REFERENCES:

1. Kyiak M. T. Suchasnyi stan zabezpechennia natsionalno-kulturnykh potreb predstavnykiv moldovskoho etnosu v Ukraini. Analychna zapyska [The current state of securement the national and cultural needs of the Moldovan ethnic group in Ukraine. Analytical note]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. [Online] Available from: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1254/> (data zvernennia: 21.07.2021). (Accessed: 21.07.2021) [In Ukrainian].
2. Mistsevi vybory 2020 [The 2020 local elections]. *Ofitsiyni veb-portal Tsentralnoi vyborchoi komisii*. [Online] Available from: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/wm001.html> (Accessed: 22.07.2021) [In Ukrainian].
3. Obiednannia hromad v etnokontaktnykh rehionakh: osoblyvosti ta perspektyvy / Asotsiatsiia spryannia samoorhanizatsii naseleennia. 47 s. [Association of communities in the ethno-contact regions: features and prospects / Association for the promotion of self-organization of the population. 47 p.]. [Online] Available from: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/505/1.pdf> (Accessed: 24.01.2020) [In Ukrainian].
4. Prokop T. Politychna karta Chernivetsoi oblasti [Political map of Chernivtsi Oblast]. *Hromadianska meretzha OPORA*. Data onovlennia: 30.01.2020. [Online] Available from: https://www.oporaua.org/en/article/vybory/parlamentski-vybory/political_map19/19655-politichna-karta-chernivetskoyi-oblasti (Accessed: 21.07.2021) [In Ukrainian].
5. Rozpodil naseleennia za natsionalnistiu ta ridnoi movoiu, Chernivetska oblast (osib) – Rehion, Natsionalnist, Rik, Vkazaly u yakosti ridnoi movu. Hertsavivskiy raion [Distribution of the population by nationality and native language, Chernivtsi region (persons) – Region, Nationality, Year, Indicated as native language. Hertsaviv Raion]. [Online] Available from: <http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp> (Accessed: 19.07.2021) [In Ukrainian].
6. Rozpodil naseleennia za natsionalnistiu ta ridnoi movoiu, Chernivetska oblast (osib) – Rehion, Natsionalnist, Rik, Vkazaly u yakosti ridnoi movu. Hlybotskiy raion [Distribution of the population by nationality and native language, Chernivtsi region (persons) – Region, Nationality, Year, Indicated as native language. Hlyboka Raion]. [Online] Available from: <http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp> (Accessed: 19.07.2021) [In Ukrainian].
7. Rozpodil naseleennia za natsionalnistiu ta ridnoi movoiu, Chernivetska oblast (osib) – Rehion, Natsionalnist, Rik, Vkazaly u yakosti ridnoi movu. Novoselytskyi raion [Distribution of the population by nationality and native language, Chernivtsi region (persons) – Region, Nationality, Year, Indicated as native language. Novoselytsia Raion]. [Online] Available from: <http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp> (Accessed: 19.07.2021) [In Ukrainian].
8. Rozpodil naseleennia za natsionalnistiu ta ridnoi movoiu, Chernivetska oblast (osib) – Rehion, Natsionalnist, Rik, Vkazaly u yakosti ridnoi movu. Storozhynetskiy raion [Distribution of the population by nationality and native language, Chernivtsi region (persons) – Region, Nationality, Year, Indicated as native language. Storozhynets Raion]. [Online] Available from: <http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp> (Accessed: 19.07.2021) [In Ukrainian].
9. Rotar N. Vyklyky etnopolitychnii stabilnosti v Chernivetskiy oblasti: u poshukakh efektyvnoho instrumentarii upravlinnia rehionalnymy etnopolitychnymy protsesamy [Challenges of ethno-political stability in Chernivtsi Oblast: in search of the effective tools for managing of regional ethno-political processes]. *Chernivetskiy rehionalnyi tsentr perepidhotovky ta pidvyshchennia kvalifikatsii pratsivnykiv orhaniv derzhavnoi vlady, orhaniv mistsevoho samovriaduvannia, derzhavnykh pidpriemstv, ustanov ta orhanizatsii*. [Online] Available from: <http://cppk.cv.ua/315.php> (Accessed: 19.07.2021) [In Ukrainian].
10. Chernivetska oblast. Novi raiony: karty + sklad [Chernivtsi Oblast. New districts: maps + composition]. Detsentralizatsiia. 17.07.2020. [Online] Available from: <https://decentralization.gov.ua/news/12639> (Accessed: 11.02.2022) [In Ukrainian].

Political and party representation of local self-government bodies in territorial communities of Chernivtsi Oblast with a compact residence of Romanian and Moldovan ethnic minorities (according to the results of 2020 local elections)

Zan Mykhaylo Petrovych

Ph. D. in Historical Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Political Science and Public
administration
Uzhhorod National University
University str., 14,
Uzhhorod, Ukraine

The article is considered the political and party representation of local governments in the territorial communities of Chernivtsi Oblast with a compact residence of Romanian and Moldovan ethnic groups in the 2020 local elections. The author presents his research based on the analysis of electoral statistics, which is posted on the Official Web Portal of the Central Election Commission of Ukraine.

It was stated that the quite revealing of the successful result of the regional political force of Chernivtsi region «Alternative» in Hlyboka urban-type settlement council (50%), headed by its representative Hryhoriy Vanzuryak. The author divides the Romanian-speaking territorial communities of Chernivtsi region into three groups: 1) amalgamated territorial communities with self-nominated deputies, and the party of power «Servant of the People» (3 councils) and «Fatherland» as well (1 council) won more seats than other political forces (Krasnoilsk urban-type settlement council; Boyany, Terebleche, Tarashany and Petrivtsi village councils); 2) amalgamated territorial communities, where representatives of opposition political forces won (Ostrytsia, Karapchiv, Chudey and Voloka village councils); 3) Suchevely village council, where the majority was won by representatives of the «Servant of the People» party.

According to the results of the 2020 local elections, the political and party structure of the Hertsaviv City Council is quite segmented. «Opposition Platform – For Life», «Servant of the People» and the All-Ukrainian Union «Fatherland» (5 deputies / 19.23% from each), «Proposal» party (3 deputies / 11.54%), political forces «European Solidarity», Public Movement «People's Control», «For the Future» and «UDAR» (Ukrainian Democratic Alliance for Reforms) of Vitaliy Klychko (2 deputies / 7.69% from each) are represented here. A similar situation in the multi-ethnic Storozhynets City Council. Among the 34 elected deputies there are representatives of 9 political parties: «Servant of the People», «For the Future», «Oleg Lyashko's Radical Party», Agrarian Party of Ukraine, Public Movement «People's Control», «United Alternative», the All-Ukrainian Union «Fatherland» (4 deputies / 11.76% from each party), «European Solidarity» and «Opposition Platform – For Life» (3 deputies / 8.82% from each).

A pluralism of electoral preferences similar to the Romanian community in Chernivtsi has been observed in the amalgamated territorial communities where Moldovans live. The most party-segmented are Novoselytsia City and Vanchykovets Village Councils, where deputies from 7 parties are represented. Self-nominated candidates predominated in Magala (76.19%) and Chagor (54.55%) village councils in Chernivtsi Raion and Mamalyha village council in Dnistrovskiy Raion (54.55%). Besides this, the party «For the Future» received a relative advantage (27.27%).

Key words: local elections, amalgamated territorial community, Romanian ethnic minority, Moldovan ethnic minority, Chernivtsi Oblast.

Політична роль жінки у традиційному суспільстві XIX століття через призму польських жіночих видань «Gwiazda», «Wianki»

УДК (438) "18/.19": 070
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.31>

кандидат наук
із соціальних комунікацій,
асистент кафедри
міжнародної інформації
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. пл. Святого Юра, 3,
Львів, Україна

Актуальність теми наукової публікації зумовлена сучасними політологічними, гендерними та націоналістичними дослідженнями жіночих рухів у європейських країнах, зокрема польського жіночого руху, який розпочався та розвивався у Львові разом з українським жіночим рухом. Метою статті є аналіз та огляд номерів польських жіночих часописів, які виходили у Львові у XIX столітті для того, щоб з'ясувати головну тематику, свідомісні парадигми польського жіночого руху, ціннісні концепти польської жіночої періодики, трансформацію поглядів на політичну роль жінки у традиційному суспільстві та її участь у громадському і державному житті.

У науковій статті проаналізовані негативні стереотипи про традиційну роль жінки у суспільному та громадському житті на прикладі польських жіночих часописів «Gwiazda» та «Wianki», що виходили у Львові у XIX столітті. З'ясовано, що традиційні погляди на роль жінки застаріли, натомість на шпальтах польських жіночих часописів пропагуються: жіноча освіта, самоосвіта, творча реалізація жінки як особистості. Традиційна формула для жінок у суспільстві, яка зводилася до заміжжя та народження дітей критикується за поверховість. У статті простежено нові можливості для жінок, які пропонують авторки на шпальтах цих видань: жінки політично активної, що не байдужа до долі свого народу.

Методи дослідження. У дослідженні використано комплекс загальних і спеціальних методів: метод концептуального аналізу у визначенні польського жіночого руху; тематичний аналіз у визначенні головної тематики видань «Gwiazda», «Wianki»; синтез у вивченні методів і форм боротьби активного жіноцтва за свої політичні права. Результати і висновки. Активна політична роль жінки-громадянки – свідомісний концепт польської жіночої преси, яка виражалася у розвінчанні активного жіноцтва негативних стереотипів про пасивність жіноцтва.

Ключові слова: традиційна роль жінки, жіноча періодика, польські жіночі часописи, польський гендерний рух, суффражизм, політичні права жінок, польський жіночий рух.

Вступ. У другій половині XIX століття на польських землях розвинулася преса для жінок політичного та радикального характеру [2, с. 35], яка проголошувала емансиповані гасла, була багата освітніми та патріотичними темами. Але початок польської жіночої преси у Східній Галичині мав традиційну модель, тобто на шпальтах цих часописів обговорювалися родинні та жіночі справи. До такої традиційної моделі зараховуємо видання «Gwiazda» та «Wianki».

Мета статті. Головна мета статті – здійснити глибокий аналіз тематичного поля польських жіночих видань XIX століття, які реанімували застарілі стереотипи про політичну роль жінки у суспільстві.

Методи дослідження. У науковій статті використаний комплекс наукових методів, зокрема системного аналізу у характеристиці стереотипів про жінок у суспільстві; синтез у загальному розвитку польської жіночої періодики XIX століття, хронологічний аналіз для з'ясування загальних тенденцій розвитку періодики того часу.

Основна частина. 1849 року у Львові виходить жіночий часопис «Wianki», який редагувала Юлія Гочалковська. Це був часопис тільки одного автора, але при постійній співпраці Якуба Фельшинського і Северина Целярського. На жаль, часопис довго не проіснував, бо мав низький тираж, не мав матеріальної підтримки і передплатників. Бібліографічні відомості про часопис «Wianki» знаходимо у загальній бібліографії жіночої періодики З. Залевської: «Wianki» подається як тижневик для жіночої статті, присвячений освіті духовній, світоглядній і фаховій, що виходить у Львові з 1849-го до 1850-го років; спочатку з'явився як тижневик. Раз на місяць додавалася «ілюстрована» сторінка моди і аркуш гаптування та інших ручних робіт. Склад організації редакції часопису сталий: повісті, вірші, бібліографія. Головним редактором була Ю. Гочалковська [14, с. 202].

Цей часопис дослідники розглядають поряд із часописами для дітей, які виходили у цей період. Відомості про цей часопис знаходимо у бібліогра-

фії галицької преси за 1831–1866 роки як часопис для дітей і жінок [10, с. 305]. Часопис був присвячений духовній, світоглядній жіночій освіті при постійній співпраці Якуба Фельшинського і Северина Целярського. Налічував заледве 180 передплатників і не виходив довго [1, с. 397]. «Wianki» були першою спробою традиційного жіночого видання, в якому широко обговорювалася тема жіночої освіти та формування жіночого світогляду, базованого на релігійних цінностях. Від початку програмної повісті «Марта» Елізи Ожеховської, що стала засадничою програмою польського жіночого руху у 70-х та 80-х роках XIX століття «Wianki» взяли на себе обов'язок виховувати молодих дівчат і прищеплювати їм цінності, ламати негативні і застарілі стереотипи про вищу освіту для жінок та про політичну роль жінки у суспільстві та державі.

Катаржина Дормус вказує на те, що «Wianki» були присвячені жіночій світоглядній, духовній та фаховій освіті, були часописом слабким, хоча авторка видання задумала його досить амбітним: «1849 року у Львові з'явився перший номер тижневика «Wianki», виданого і редагованого Юлією Гочалковською (1809–1888). На межі 40-х і 50-х XIX століття виходили «Wianki», що мали підtitул часопису, присвяченого духовній, світоглядній і фаховій освіті для жінок. У намірі Ю. Гочалковської часопис повинний бути амбітним, що має на цілі «поступ і прищеплення моралі», призначений для жінок різного віку» [1, с. 45].

Видання мало слабкий суспільний відгук, було традиційне у поглядах і редаговане на низькому рівні. На виховну тему в ньому було надруковано кілька статей; тільки ті, що готували жінку до подружжя – що вважалося інституцією, поважною «ціллю нашого життя», головною метою для кожної молодої дівчини [1, с. 47]. Часопис «Wianki» – спроба реанімування моделі періодики [2, с. 182], яка з'явилася за сприяння активістки Н. Малецької вкінці XIX століття. Часопис був проектом авторським, редагований тільки однією письменницею, яка наповнила сторінки власними творами. Редакторка виступала як автор художніх творів та публіцистичних текстів у редакційному відділі «Письменництво польське» [11]. «Wianki» містив цикл «Література світу» [11, с. 97]. Отож, часопис «Wianki» пропагував традиційні цінності, бо мав на меті прищеплювати мораль, мав сталу організацію редакції. Підtitул видання – «тижневик для жіночої статі» [11] одразу вказує на те, що часопис призначався виключно жінкам. Через кілька номерів підtitул уточнювався словами «часопис, присвячений духовній, світоглядній та фаховій освіті жінок» [13, с. 144]. На першій шпальті розташовувалася назва і підtitул, місце видання та редакційна стаття. «Wianki» мали маленький формат, до котрого додавалися сторінка моди та гаптування. У редакційній статті Ю. Гочалковська виступала

із дискусійними питаннями, найчастіше, які торкалися теми жіночого виховання. Наприклад, у шостому номері, редакторка вказує на те, що видання буде прищеплювати мораль для своїх читачок, а також на ту особливість, що часопис виходить для жінок різного віку [11].

На наступній сторінці надрукована стаття «Про заміжжя», підписана криптонімом «А. Д.» [11], в якій йшлося про ідеал подружнього життя. І таких статей на шпальтах часопису було чимало. Всі вони мали одну рису – традиційний погляд дівчини та її батьків на заміжжя. З'являється образ *щасливого заміжжя*. Заміжжя назване двома суперечностями: найбільша воля і найбільша неволя. Це для дівчини є найбільшим щастям, коли його зазнає дівчина. А нещастям назване невзаємне кохання. Але саме тоді пізнається ціль нашого життя; тоді відкривається жінкам небо на землі, про яке Христос говорив, як про око, що не бачить та вухо, що не чує. Таку родину благословляє Бог діточками на землі. У статтях часопису фігурують такі семантичні конструкції: *відкривається небо; око, що не бачить; вухо, що не чує; благословення діточками* – релігійна термінологія з біблійних притч та з церковних книг. Це свідчить про те, що часопис проповідував католицькі цінності. Погляд часопису на тему шлюбу досить традиційний, консервативний. У центрі цих статей – Христос та християнські цінності. Мораль – головна мета у формуванні світогляду молодої дівчини. Про життя молодої панни Ю. Гочалковська друкує невеличку зарисовку «Чотири роки з життя Анни» [13]. Крім традиційних статей і зарисовок на тему заміжжя інколи Ю. Гочалковська друкує подорожні нариси і свої особисті спогади. Традиційною рубрикою у редакції були біографії святих – короткі біографічні відомості та моральні подвиги. У часописі «Wianki» часто зустрічаємо релігійну поезію, вірші релігійного характеру самої редакторки: «Коли молишся?», «Пісня Бога-отця» [11]. У відділі кореспонденції «Від редакції» [13] Ю. Гочалковська публікувала короткі оголошення про часопис, опис таблиці гаптування.

У наступному номері Ю. Гочалковська продовжує статтю про заміжжя, де вказує на те, що чоловіки мають вищий суспільний стан, бо дають жінці ім'я, але, коли жінка розумна і пробачає своєму чоловікові, то тоді вона є вищою в очах суспільства і Бога. Також наболілою проблемою у справі заміжжя, авторка вважає стереотип про «стару дівку» – жінку, яка була недостатньо гарною і не вийшла заміж. *Великим приниженням* названий цей стереотип. У статті критикується несерйозне ставлення до шлюбу і страх перед самотністю. Суспільні упередження і страждання самотніх жінок від браку власної вроди – це негативні думки. Ю. Гочалковська намагається не тільки розвінчати негативні стереотипи, але й надати нового звучання жертвності і вдосконаленню самої жінки.

Редакція вважала, що вищість жінки – це насамперед її почуття обов'язку, її моральність, її жертвна любов, а не матеріальний статок її чоловіка. Жінка повинна бути хорошою дружиною та прекрасною матір'ю. У дев'ятому номері часопису надруковані художні твори редакторки-авторки: «Зимова кров» – маленька новела про піхотинця, що мав пригоду в льоні, «Деякі думки Марії Лещинської» – метафори із життя відомої жінки, а також вірш постійного співробітника часопису Є. Сціборського. У цьому номері Ю. Гочалковська подала новий відділ «Бібліографічні відомості зі Львова» [13].

У наступному номері видання Ю. Гочалковська надрукувала пізнавальну статтю «Знання себе самого», в якій пізнання жінки як особистості є найбільшою наукою життя [12]. Потрібно старатися дізнатися про свої слабкості більше, аніж глибини розв'язання політики і різних загадок природи. Така наука є потрібною та важкою, бо «де знайти людину, що визнає власні помилки?» [13], – лунає риторичне запитання до аудиторії. Вперше жінка розглядається як *самодостатня особистість*. У цьому ж номері надруковані «Спогади пані Станіслава» – розповідь про 1809 рік, тобто матеріали історичного характеру, які, на думку авторки, мали б патріотично виховувати жіночу аудиторію часопису. З'являється окремий відділ моди – «Вбрання», де детально описано вбрання до візитів та інших заходів.

«Wianki» мали три цікаві особливості, чим відрізнялися від інших польських жіночих видань у Східній Галичині і розвінчували негативні стереотипи суспільства: війна за становище старих панянок; критика батьків і дівчат, які вибирають женихів; самовиховання, що зводилося до пізнання самого себе і самовдосконалення. Третьою цікавою особливістю у журналі «Wianki» було питання самовиховання – для кожного потрібна праця над собою, щоб бути досконалим членом суспільства. Але попри ці виняткові особливості видання все ж залишається на шпальтах традиційна формула бачення жінки: *жінка-мати-громадянка*, проте її осмислення ведеться із точки зору моральних цінностей, а не тільки поверхових застарілих негативних стереотипах.

Особливе місце серед польської жіночої преси початку XIX століття займала львівська «Gwiazda». Видавцем часопису був Іполит Ступницький. «Gwiazda» виходила нерегулярно. Частина текстів часопис передруковував з польського видання «Блющ». Така практика була поширена у багатьох жіночих часописах. «Gwiazda» у Львові виходить значно пізніше, ніж «Wianki», проте її традиційність у темах, які порушуються на шпальтах чимось нагадували «Wianki». У бібліографії С. Залевської дізнаємося про «Gwiazdu» такі відомості: «Gwiazda». Виходить у Львові 1869–1870 роках протягом 10-ти днів із 1 травня 1869 року. Склад

організації редакції був сталим: у вступі містився життєпис чи повість, поезія, потім друкувалися відділи: «Речі домашнього господарства», «Речі кухні», «Речі для пильнування здоров'я», «Шаради», «Всячина». Періодичність порушувалася, були запізнення» [14, с. 77]. Про «Gwiazdu» дослідники згадують як про невдалі ініціативи польського жіночого часопису [1].

На першій шпальті часопису за 1869 рік у шапці наявний такий підtitул – «часопис, для наречених» [3]. Видання було маленького формату, обіймало тільки вісім сторінок. На першій сторінці надрукований життєпис Софії Каплинської із портретом цієї відомої жінки [3]. Цікавою особливістю видання була тема вищої освіти для жінок, яка порушувалася виданням уже з першого номеру. У статті «Про потреби вищої освіти для жінок» журналіст М. Статковський критикував панівне становище чоловіків у всіх сферах суспільного життя та негативні стереотипи про роль жінки у суспільстві: «Однією із перешкод сучасної цивілізації, є те, що жінки є нижчі від нас, не допускаємо їх до вищої освіти. Не допускаємо незалежного від нашого побуту, даємо їм односторонню освіту, внаслідок заміжні чи незаміжні жінки не можуть собі дати ради без нас. Такий погляд не тільки несправедливий, егоїстичний, а й справжня кривда для жінок. Сирітка, вдова чи бідна дівчина, яка незаміжня повинна займатися тільки господарством та родиною. Знаємо жінок, що досягли великих успіхів на наукових теренах, що кожний би позаздрив, але це не заважає їм бути веселими в товаристві чи хорошими вчительками у родині» [3, с. 3].

Ця проблемна стаття ставила перед традиційністю польського суспільства потребу у вихованні жінки для добра держави і родини. Цікавою рисою цієї статті є її критичний погляд, здійснений не жінкою, а чоловіком. У такій ситуації автор статті звинувачує чоловіків, які не дають можливості дівчатам вчитися, а також засуджує жінок, які не бажають вчитися. На останній сторінці редакція подавала малюнки вбрання, а також для розваги своєї аудиторії загадки [5, с. 93].

У другому номері видання подано життєпис Барбари Радзивилової, яка була популярною жінкою того часу [6]. А далі у продовженні статті про потребу вищої освіти, автор називає ще одну проблему жіноцтва, яка не дає змоги бідним жінкам здобути належне місце у суспільстві, знайти собі хорошу роботу та гідну зарплатню – жіночу освіту [7, с. 22]. Поряд з тим, часопис намагався уникати опису проблеми для жінок, які через моральні і матеріальні можливості не могли отримати добру освіту. Для тих жінок, які вчаться існує інша проблема – багато з них після закінчення студій закидають свою науку, і тільки користуються тими знаннями, що їм буде потрібно для розмови у високому товаристві» [8, с. 34].

У третьому номері часопис починає критикувати традиційні цінності, які [8] мають поверховий характер. Великої ваги у виданні набувають моральні цінності – цнота дівчат і добре материнство. Часопис використовує асоціативне порівняння цих цінностей та вмінь до дерев, що квітнуть, але ніколи не приносять плодів. Постає поняття *обов'язку матері*, яке піддається реанімуванню – у старе, поверхове звучання, що зводилося до народження і виховання дітей вкладається новий зміст: обов'язок матері – це не тільки мати цінності, але й прищеплювати їх своїм вихованцям. Після цієї статті редакція публікує нові відділи: «Потреба домашньої аптечки», «Про риболовлю» [9], які мали практичний характер і поради, щоб допомогти своїй жіночій аудиторії у господарстві. У п'ятому номері, традиційно на останній сторінці видання, редакція надавала поради практичного характеру – як виводити плями з одягу чи як прати білизну.

Наступні номери зберегли редакційні відділи. Починаючи з сьомого номера, у «Gwiazdi» публікуються матеріали історичного характеру, наприклад, про унію Литви і Польщі [4]. Статті про вищу освіту для жінок не була єдиною темою, яку порушувала «Gwiazda». Також важливою темою для видання була тема заміжжя. Наприклад, стаття «Про заміжжя» [5] критикує заміжжя з любові, яке швидко розпадається через брак відповідальності і цінностей у молодих людей. Головною вадою молодих панночок часопис бачив у повільній праці над своїм шлюбом через відсутність моральних засад. Шлюби з любові, на жаль, рідко тривають довго та щасливо. Повільна праця, не бажання молодих панянок вчитися – головна вада нещасливого, недовгого шлюбу [9, с. 53]. Але попри це, «Gwiazda» надавала перевагу невеликим новелам з дидактичним повчанням, пропагуючи цінності, мораль. «Gwiazda» бачила жінку через призму біблійної історії про Адама і Єву. У статті «Жінка» [4] подані два головні завдання жіночого існування: перша – праця над тілом, дбати за тіло, а друга – дбати про добрий дух і шукати духовності.

Результати. «Wianki» були традиційним часописом, який мав нетрадиційний підхід і бачення певних проблем у суспільстві, пов'язаних із становищем незаміжньої, незахищеної від несправедливих осудів, жінки. Цей часопис протягом свого короткого виходу у світ змінив уявлення самих жінок про шлюб і домашнє виховання, особливо на самоосвіту, самовдосконалення. І ці теми були новаторством у польській жіночій пресі, що виходила у Східній Галичині кінця XIX століття.

Серед важливих тем «Gwiazdy»: виховання молодих польок у традиційному християнському

дусі, зацікавлення жінок вчитися і працювати, бути добрими матерями, гідними нареченими. Жінка постає у центрі кожного матеріалу як моральна субстанція, важлива не тільки для своєї родини, чоловіка чи дітей, а й також для своєї держави. Жінка, на думку часопису, відповідальна за долю свого народу, за майбутні покоління, бо вона покликана виховати дітей у моральному дусі як патріотів та порядних людей. Попри традиційний погляд на роль жінки у суспільстві, автори статей видання бачать призначення жінки у тому, що вона може ошчасливлувати інших. Це той чинник, від якого залежить занепад чи розвиток національного життя. Жінка стає важливою не тільки для конкретної родини, чоловіка чи дітей, бо моральна жінка повинна дбати про моральний розвиток польського народу.

Висновки. Часопис «Gwiazda» хоча пропагує традиційні християнські цінності, проте закликає їх переосмислити глибше. Заклик жінок до того, щоб отримати вищу освіту, роль жінки-матері, котра любить Бога – головні теми, що порушує часопис. Обидва часописи «Wianki» та «Gwiazda» традиційні за своїми ідеями, проте їхнє переосмислення ролі жінки у суспільстві глибоке. Вперше звична формула бачення *жінки-матері-громадянки* критикується за поверховість, недосконалість, а моральний чинник у жіночому вихованні стає головним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Dormus K. (2006). Problematyka wychowawczo-oświatowa w prasie kobiecej zaboru austriackiego w latach 1826–1918. [Educational issues in the women's press of the Austrian partition in the years 1826–1918.]. Warszawa, 453 s. [in Polish]
2. Franke J. (1999) Polska prasa kobieca w latach 1820–1918. W kręgu ofiary i poświęcenia [Polish women's press in the years 1820–1918. In the circle of sacrifice and sacrifice]. Warszawa, 192 s. [in Polish]
3. *Gwiazda*. [Star]. 1869. № 1. S. 3. [in Polish]
4. *Gwiazda*. [Star]. 1869. № 10. S. 73. [in Polish]
5. *Gwiazda*. [Star]. 1869. № 12. S. 93. [in Polish]
6. *Gwiazda*. [Star]. 1869. № 2. S. 11. [in Polish]
7. *Gwiazda*. [Star]. 1869. № 3. S. 22. [in Polish]
8. *Gwiazda*. [Star]. 1869. № 5. S. 34. [in Polish]
9. *Gwiazda*. [Star]. 1869. № 7. S. 53. [in Polish]
10. Historia prasy polskiej. Prasa polska (1864–1918). T. 2. (1976) [History of the Polish press. Polish press (1864–1918). T. 2.]. Warszawa, 360 s. [in Polish]
11. *Wianki*. [Wreaths]. 1849. № 6. S. 81. [in Polish]
12. *Wianki*. [Wreaths]. 1849. № 7. S. 97. [in Polish]
13. *Wianki*. [Wreaths]. 1849. № 9. S. 144. [in Polish]
14. Zalewska Z. Czasopisma kobiece w Polsce (Materiały do historii czasopism rok 1818–1937) (1938). [Women's magazines in Poland (Materials for the history of journals, 1818–1937)] Warszawa. 257 s. [in Polish]

The political role of women in the traditional society of the XIX century through the prism of Polish women's editions «Gwiazda», «Wianki»

Pavliukh Mariia Vasylivna

Ph. D. in Social Communications,
Assistant at the Department
of International Information
Lviv Polytechnic National University
Sq. St. George str., 3,
Lviv, Ukraine

The relevance of the topic of the scientific publication is due to modern political science, gender and national studies of women's movements in European countries, including the Polish women's movement, which began and developed in Lviv, along with the Ukrainian women's movement. The aim of the article is to analyze and review the issues of Polish women's magazines published in Lviv in the XIX century in order to clarify the main topics, conscious paradigms of the Polish women's movement, value concepts of Polish women's periodicals, transformation of views on women's political role in traditional society. Its participation in public and state life.

The scientific article analyzes the negative stereotypes about the traditional role of women in public life on the example of the Polish women's magazines «Gwiazda» and «Wianki», published in Lviv in the XIX century. It was found that the traditional views on the role of women are outdated, while the pages of Polish women's magazines promote: women's education, self-education, creative realization of women as individuals. The traditional formula for women in society, which has been reduced to marriage and the birth of children, has been criticized for being superficial. The article traces new opportunities for women offered by the authors in the columns of these publications: women who are politically active, who are not indifferent to the fate of their people.

Research methods. The study uses a set of general and special methods: the method of conceptual analysis in defining the Polish women's movement; thematic analysis in determining the main topics of the publications «Gwiazda» and «Wianki»; synthesis in the study of methods and forms of struggle of active women for their political rights.

Results and conclusions. The active political role of a woman-citizen is a conscious concept of the Polish women's press, which was expressed in debunking active women of negative stereotypes about the passivity of women.

Key words: traditional role of women, women's periodicals, Polish women's magazines, Polish gender movement, suffrage, women's political rights, Polish women's movement.

Явір Віра Анатоліївна

Формування етнонаціональної стійкості в умовах російсько-української війни

УДК 323.1

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.32>

Явір Віра Анатоліївна
доктор політичних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4,
Київ, Україна

Актуальність проблематики дослідження обумовлена активізацією процесів формування етнонаціональної стійкості в умовах російсько-української війни. На третьому етапі війни – повномасштабного вторгнення РФ військова агресія наразилася на шалений опір і безпрецедентну стійкість консолідованої поліетнічної політичної української нації.

Тому **метою** статті стало уточнення, поглиблення запропонованого автором визначення поняття етнонаціональної стійкості та розкриття його потенціалу у протидії російській військовій агресії. **Методологія** дослідження базується на відстеженні (моніторингу) поточних подій та системному підході до розуміння поняття етнонаціональної стійкості як невід'ємної складової національної системи стійкості. Повномасштабна військова агресія РФ була спрямована на денацифікацію і демілітаризацію України, однак призвела до зворотного ефекту – консолідації української нації, масової підтримки ЗСУ, розгортання волонтерського руху, згуртування навколо ефективної протидії військовій загрози. Навіть беззбройне українське населення, відверто наражаючись на небезпеку фізичного знищення, чинить опір російській агресії всіма доступними засобами. Поняття стійкості стало відігравати головну роль під час ухвалення рішень у сфері безпеки та оборони, позаяк український кейс демонструє, що готовність цивільного населення до опору агресору є не менш вирішальною, ніж співробітництво держави з союзниками чи боєздатність армії.

Відтак, консолідація всіх етнічних складових української політичної нації навколо спільної мети – здобуття перемоги в російсько-українській війні, повернення і возз'єднання всіх окупованих територій України, формування єдиного етнополітичного простору з урахуванням особливостей кожного регіону, акумулювання та поширення спільних демократичних цінностей, спільного європейського майбутнього України – вказують на формування в межах етнополітичної системи принципово нового виміру забезпечення її розвитку в умовах гібридних викликів та конвенційної війни – етнонаціональної стійкості.

Починаючи з 2014 р. у ході російсько-української війни, етнонаціональна стійкість оформлюється як невід'ємна властивість етнополітичної системи України, яка полягає у: 1) випередженні, виявленні та запобіганні гібридно-конвенційним етнополітичним загрозам; 2) перетворенні їх на внутрішній ресурс/імпульс для подальшого розвитку, який мобілізує всі складові системи на досягнення єдиної цілі; 3) протидії, опору повномасштабній військовій агресії з боку РФ та збереженні/відновленні територіальної цілісності України.

Ключові слова: російсько-українська війна, окупація, військова агресія, етнополітична система, етнонаціональна стійкість.

Вступ. Від початку російсько-української війни у 2014 р., яка ознаменувалася анексією Криму та тимчасовою окупацією окремих районів Донецької та Луганської областей, Україні довелося мати справу з безпрецедентною кількістю етнополітичних загроз, притаманній цій гібридно-конвенційній війні. Державна етнополітика з огляду на труднощі напрацювання, незадовільне правове та інституційне забезпечення не запропонувала ефективної відповіді на власне етнічну складову цих загроз.

І це при тому, що етнополітична сфера має внутрішній конфліктогенний потенціал, який може бути використаний іншими державами ззовні у випадку конфлікту. Це підтверджують всі три етапи російсько-української війни. На першому етапі – анексії Криму та тимчасової окупації ОРДЛО Росія пояснювала свої дії захистом російського та російськомовного населення України від дискримінації з боку нелегітимної влади Києва, сформованої після Революції гідності (2013–2014 рр.). На другому етапі

війни – (конфлікту) на сході України (на Донбасі) РФ теж під виглядом захисту прав російськомовного населення інспірувала створення та в подальшому надавала збройну підтримку невизнаним квазідержавним утворенням ДНР і ЛНР, які визнані терористичними організаціями в Україні.

В ході війни було також напрацьовано ідеологічну основу для формування вигаданої етноспільноти – народу Донбасу «невідривно пов'язаного з історією Росії та її історичної частини – Новоросії» у вигляді доктрини «Русский Донбасс» [1], яка наразі імплементується в законодавство ДНР і ЛНР як фундамент їх державотворення. Хоча на момент формування квазідержав у квітні-травні 2014 р. лише 30% населення у Луганській та Донецькій областях України ідентифікували себе з Росією і висловлювали бажання приєднання до сусідньої держави [2]. Підтримку самостійності псевдодержавних утворень на нелегітимних референдумах забезпечило маніпулятивне застосування етнополітичних

технологій, які пропонуємо визначати як систему засобів, механізмів, процедур, пов'язаних з використанням етнічного фактора і спрямованих на досягнення політичних цілей. Крим і Донбас стали об'єктом «уваги» Російської Федерації через пострадянську та російську ідентичність значної частини населення, яке лояльно ставилося до Росії та її інтеграційних проєктів [3].

Такі ж очікування російського керівництва були пов'язані і з третім, на його думку, завершальним етапом дезінтеграції України, який розпочався повномасштабним військовим вторгненням 24 лютого 2022 р. після визнання Росією незалежності ЛНР і ДНР у кордонах Луганської і Донецької областей України. При тому, що ці терористичні організації контролюють лише їх частину. Після накопичення військової потужності на кордоні з Україною, президент РФ оголосив про проведення спеціальної військової операції, метою якої було визначено «захист людей, які протягом восьми років зазнають зруччів, геноциду з боку київського режиму» [4] і висунуто вимоги щодо демілітаризації та денацифікації України. РФ розраховувала, що Київ буде захоплено за три доби, а вся військова операція займе не більше 15 діб, що підтверджує рівень оснащення та забезпечення російських військ, а також інформація з закритих слухань у Конгресі США щодо загрози вторгнення в Україну [5]. Окрім ефективною протидії Збройних сил України, військова агресія наразилася на шалений опір і стійкість українського народу – всієї поліетнічної політичної української нації.

Зоглядунаце метою статті є уточнення та поглиблення запропонованого автором визначення поняття етнонаціональної стійкості та демонстрація його потенціалу у протидії російській військовій агресії. Методологія дослідження базуватиметься на відстеженні (моніторингу) поточних подій, їх аналізі, а також на системному підході до розуміння поняття етнонаціональної стійкості як невід'ємної складової національної системи стійкості.

Результати. Національна стійкість постала у відповідь на недостатню ефективність реагування на гібридні загрози з боку системи національної безпеки. Це її новий сучасний вимір, який забезпечує більш гнучке, адекватне, швидке та ефективне реагування на виклики гібридного світового ладу загалом та гібридної війни, в якій перебуває Україна з 2014 р. зокрема. Згідно з Концепцією забезпечення національної системи стійкості (2021), національна стійкість – це здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати сталі функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій [6]. Також стійкість є однією з основних засад Стратегії національної безпеки України (2020) [7].

Формування стійкості як здатності ефективно протидіяти військовому вторгненню з боку РФ актуалізувалося саме в ході третього етапу російсько-української війни. З огляду на перманентне застосування етнічного чинника (етнічної, національної, мовної належності) в ході цієї гібридно-конвенційної війни, виникла потреба у виокремлення етнонаціональної підсистеми стійкості. Етнонаціональну стійкість пропонуємо визначати як здатність етнополітичної системи (держави у взаємодії з поліетнічним суспільством) підтримувати розвиток шляхом: 1) передбачення, виявлення, запобігання внутрішнім та зовнішнім етнополітичним загрозам; 2) інкорпорування етнополітичних загроз, трансформації їх у додатковий ресурс/імпульс розвитку етнополітичної системи; 3) протидії, опору викликам та повернення до стану рівноваги після агресії чи розбалансування.

Етнонаціональна стійкість характеризується етнополітичною стабільністю – здатністю держави та поліетнічного суспільства адекватно реагувати на внутрішні та зовнішні загрози, які можуть спричинити міжетнічну напруженість, міжетнічні та етнополітичні конфлікти, загрожують єдності поліетнічного суспільства, територіальній цілісності й суверенітету держави [8].

Етнонаціональна стійкість у сучасному світі може формуватися і забезпечуватися лише відкритими етнополітичними системами, які активно використовують усі доступні можливості та ресурси для еволюції, модернізації, розвитку. Демократичні етнополітичні системи, до яких належить поліетнічна Україна, відкриті до змін, діалогу, комунікації, інновацій, обміну засобами забезпечення етнополітичної стабільності та етнонаціональної стійкості, до взаємодії з зовнішнім середовищем зокрема та з іншими етнополітичними системами на міжнародному та регіональному рівнях. Такі етнополітичні системи не ізолюються, не дискримінують певні етноспільноти (мігрантів, національних/етнічних меншин).

Більше того, Україні у формуванні етнонаціональної стійкості як стратегії відповіді на етнополітичні виклики вдається не тільки їх нейтралізувати, а й інкорпорувати та використовувати як додатковий ресурс розвитку держави і поліетнічного суспільства, як засіб розв'язання етнополітичних проблем. Прикладом може бути трактування поліетнічності не як конфліктогенного чинника, а як імпульсу для розвитку, як джерела етнокультурного різноманіття, багатства поліетнічної, толерантної України. Всі етноспільноти, що входять до національного складу держави і формують поліетнічне громадянське суспільство, розглядаються як невід'ємний елемент розвитку, еволюції, збереження унікальності та самобутності.

Новий підхід до інкорпорування загроз, перетворення їх на ресурс або імпульс для етнонаціо-

нального розвитку покликаний тим, що у сучасному гібридному світі зникає різниця між внутрішніми та зовнішніми загрозами, вони перетікають одна в одну, взаємопідсилюючись, наслідки їх дії не є лінійними. Прикладом трансформації зовнішньої загрози на внутрішній ресурс розвитку є російська військова агресія та протидія окупації територій України в ході російсько-української війни.

Незважаючи на колосальні людські жертви і матеріальні втрати, гібридно-конвенційна агресія сусідньої держави була використана етнополітичною системою України як ресурс і імпульс для протидії порушенню територіальній цілісності України. Формування політичної нації, консолідація всіх етнічних складових навколо спільної мети – завершення та перемоги в російсько-українській війні, возз'єднання України, повернення окупованих всіх територій, формування єдиного етнополітичного простору з урахуванням особливостей кожного регіону, акумулювання та поширення спільних цінностей, спільного європейського майбутнього України – стали проявами формування принципово нового виміру забезпечення розвитку етнополітичної системи в умовах гібридних викликів та конвенційної війни – етнонаціональної стійкості.

Повномасштабна військова агресія РФ, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., була спрямована на денацифікацію і демілітаризацію України, але призвела до зворотного ефекту – безпрецедентної консолідації української нації, підтримки ЗСУ, розгортання волонтерського руху, згуртування всіх українців навколо ефективної протидії цій загрозі та збереження незалежності держави. Так, після початку повномасштабного вторгнення 76% опитаних підтримали курс країни, заявивши, що Україна рухається у правильному напрямку, що стало найвищим показником за всю історію соціологічних опитувань [9]. Також за період повномасштабного вторгнення зросли: 1) оцінка позицій України серед держав Європи (українці бачать її серед лідерів (34%) та країн середньої ланки (42%), тоді як до вторгнення вважали аутсайдером); 2) запит на повернення окупованих територій Донбасу (86%) і Криму (80%) – більшість респондентів вважають, що Україна має використовувати всі можливості для цього. Впевненість у перемозі України у війні висловили 93% опитаних.

Українське суспільство також консолідувалося для участі в інформаційній складовій російсько-української війни – у протидії ворожій дезінформації, фейкам, російській пропаганді, в тому числі шляхом донесення правдивої інформації до російських та білоруських громадян та заохочення їх до протестів проти агресії. Адже держава-агресор своїми неправдивими повідомленнями, інформаціями та провокаціями намагалася посіяти паніку, зневіру та деконсолідувати українське суспільство, натомість українці демонструють небачену

єдність та підтримку влади. У зовнішньополітичній доктрині Герасимова (розробленій очільником Генштабу РФ, відстороненим президентом РФ за провал військової операції в Україні) йдеться про асиметричні дії – використання як військових, так і невійськових інформаційних методів дестабілізації супротивника [10].

Не випадково загрози гібридного типу визначаються в українському законодавстві як різновид загроз національній безпеці, реалізація яких спричиняє синергетичний ефект від одночасного застосування комбінованих методів впливу, які часто мають прихований характер або маскуються під інші процеси у рамках правового поля [6]. Прикладом гібридної складової цієї війни може бути те, як російські, переважно регіональні, новинні сайти опублікували інформацію про те, що «в обласних і міських радах Харківщини, Миколаївщини, Сумщини та інших областей України почалося обговорення маніфесту про створення нової держави – Федеративної Республіки Україна» [11] ще до окупації цієї частини території України. Вочевидь, формулювання «інші області» вказує на сподівання РФ окупувати більшу кількість областей України, ніж було зазначено у заздалегідь підготовленому маніфесті.

Російська повномасштабна агресія стала переломним моментом – якщо раніше держава не мала політико-правових механізмів запобігання гібридним викликам етнополітичного характеру, тому обмежувалася навздогінним реагуванням на їх наслідки, то наразі ситуація змінилася. Хоча це поки повною мірою не стосується законодавчого та інституційного контексту етнонаціональної стійкості, які перебувають у стані напрацювання. Про це свідчить недостатній рівень розробки законодавчої бази, яка регламентує етнополітику. Наприклад, спроби оновити Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.) шляхом наближення його змісту до реалій етнонаціональних відносин триває вже кілька десятиліть, як і прийняття концепції або стратегії державної етнополітики. Недосконала законодавча база стає джерелом деструктивних явищ у етнополітичній сфері, на зразок політизації етнічності окремих етнічних груп, а ці процеси можуть бути використані державою-агресором для дестабілізації ситуації [12]. Не випадково, у Стратегії національної безпеки України визнається, що джерелом загроз незалежності України, її суверенітету і демократії залишається недостатня ефективність державних органів, що ускладнює вироблення і реалізацію ефективної політики. Це безпосередньо стосується етнонаціональної сфери. Так, незважаючи на те, що російсько-українська війна триває з 2014 р., а РФ визнана державою-агресором, проросійські політичні сили України безперешкодно декларували і провадили деструктивну антиукраїнську діяльність. І лише

після повномасштабного вторгнення рішенням РНБО була зупинена діяльність політичних партій, які мають зв'язки з Російською Федерацією, серед яких: «Опозиційна платформа – За життя», «Партія Шарія», «Наші», «Опозиційний блок», «Прогресивна соціалістична партія України», «Соціалістична партія України».

Натомість поліетнічне громадянське суспільство активно бере участь у забезпеченні етнополітичної стійкості – набагато швидше від держави реагує на виникнення загроз етнополітичного характеру. Хоча визначення системи національної стійкості як комплексу цілеспрямованих дій, методів та механізмів взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, інститутів громадянського суспільства, які гарантують збереження безпеки і безперервності функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави до, під час і після настання кризової ситуації [6] вказує на важливість взаємодії держави і громадянського суспільства та їх рівнозначний внесок у формування національної стійкості та протидії гібридним загрозам.

На відміну від етнополітичної сфери, нормативно-правова база у сфері безпеки та оборони зазнала суттєвого оновлення – було прийнято Закони України «Про національну безпеку України» (2018), «Про основи національного спротиву» (2021), нову редакцію Стратегії національної безпеки України (2020) та Концепція забезпечення національної системи стійкості (2021), яка заклали підвалини нового виміру національної безпеки – національної стійкості. Закон України «Про основи національного спротиву» сприяв розбудові потужної територіальної оборони, налагодженню координації дій між ЗСУ та цивільними як на національному, так і місцевому рівні, створенню руху опору із залученням широких верств населення України, наслідком чого стало підвищення рівня національної стійкості й обороноздатності держави в умовах військової агресії.

Російські війська планували провести операцію із захоплення України за 15 діб [13], однак потужний спротив ЗСУ, тероборони та всього населення України, які консолідовано продемонстрували високий рівень стійкості, перешкодив реалізації цих планів, зафіксованих у документах військ РФ. Експерти НАТО неодноразово відзначали, що поняття стійкості знову стало відігравати ключову роль під час ухвалення рішень у сфері безпеки та оборони, позаяк готовність цивільного населення до опору агресору є не менш стратегічним завданням, ніж співробітництво держави з союзниками чи боєздатність армії [14] і це демонструє Україна в ході російсько-української війни. Навіть беззбройне українське населення, відверто наражаючись на небезпеку фізичного знищення, чинить опір російській агресії всіма доступними підручними способами, що здивувало державу-агресора та увесь світ.

Тож, починаючи з 2014 р. у ході російсько-української війни, етнополітична стійкість оформлюється як невід'ємна властивість етнополітичної системи України, яка полягає у: 1) випередженні, виявленні, запобіганні гібридно-конвенційним етнополітичним загрозам; 2) перетворенні їх на внутрішній ресурс/імпульс для подальшого розвитку, який мобілізує всі складові системи на досягнення єдиної цілі; 3) протидії, опору повномасштабній військовій агресії з боку РФ та збереженні/відновленні територіальної цілісності України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Доктрина «Русский Донбасс». *Русский центр*. URL: <https://russian-center.ru/8315-2/>
2. Бевз Т. А. Суперечності ідентичностей у Донбаському регіоні. *Наукові записки Інституту політичних і етнополітичних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 3. С. 129.
3. Явір В. Інтеграція та дезінтеграція держави як виклик для етнополітичної політики України : за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 7 липня 2021 року. *Вісник НАН України*. 2021. № 9. С. 32.
4. Russia's Putin authorises «special military operation» against Ukraine. *Reuters*. URL: <https://reut.rs/3NjLG2b>
5. Threat of Russia invasion looms, Congress divided on sanction strategy. *Fox News Live*. <https://fxn.ws/3Nhty97>
6. Концепція забезпечення національної системи стійкості, затверджена Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181>
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
8. Асланов С. Етнополітична стабільність у етнополітичній системі. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 55. С. 119.
9. Четверте загальнонаціональне опитування українців в умовах війни (12–13 березня 2022). *Соціологічна група Рейтинг*. URL: <https://bit.ly/3L8Y3MI>
10. Фельгенгауэр П. Начальник российского Генштаба формулирует программу подготовки к масштабной войне. *Новая газета*. 11.03.2019. URL: <https://bit.ly/3wAeRbi>
11. Заявлено о провозглашении государства Федеративная Республика Украина. *Мир и Мы*. URL: <https://bit.ly/3iwkC1F>
12. Асланов С. А. Формування невизнаних квазі-державних утворень як фактор етнополітичної нестабільності в Україні. *Трибуна*. 2014. № 1(4). С. 33.
13. Alleged Captured Documents Imply Ukraine Invasion Planned In January. *Forbes*. URL: <https://bit.ly/3iAzxrr/>
14. Стимування гібридних загроз: як стійкість формує спільне бачення безпеки в Україні та НАТО. *Українська призма*. URL: <https://bit.ly/3D9Z3x9>

REFERENCES:

1. Doktrina «Russkiy Donbass». [Doctrine «Russian Donbass»]. *Russkiy tsentr*. URL: <https://russian-center.ru/8315-2/> [in Russian].

2. Bezv T. A. (2015) Superechnosti identychnostey u Donbas'komu rehioni. [Conflicts of identities in the Donbas region]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny*. Vyp. 3. S. 129 [in Ukrainian].

3. Yavir V. (2021) Intehratsiya ta dezintehratsiya derzhavy yak vyklyk dlya etnonatsional'noyi polityky Ukrayiny: za materialamy naukovoyi dopovidi na zasidanni Prezydyi NAN Ukrayiny 7 lypnya 2021 roku. [Integration and disintegration of the state as a challenge to the ethnonational policy of Ukraine]. *Visnyk NAN Ukrayiny*. № 9. S. 32 [in Ukrainian].

4. Russia's Putin authorises «special military operation» against Ukraine. *Reuters*. URL: <https://reut.rs/3NjLG2b>

5. Threat of Russia invasion looms, Congress divided on sanction strategy. *Fox News Live*. <https://fxn.ws/3Nhty97>

6. Kontseptsiya zabezpechennya natsional'noyi systemy stiykosti, zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrayiny vid 27 veresnya 2021 roku № 479/2021. [The concept of ensuring a national system of sustainability]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181> [in Ukrainian].

7. Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i obozony Ukrayiny vid 14 veresnya 2020 roku «Pro Stratehiyu natsional'noyi bezpeky Ukrayiny»: Ukaz Prezydenta Ukrayiny № 392/2020. [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 «On the National Security Strategy of Ukraine»]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> [in Ukrainian].

8. Aslanov S. (2015). Etnopolitychna stabil'nist' u etnopolitychniy systemi. [Ethnopolitical stability in the ethnopolitical system]. *Aktual'ni problemy polityky*. 2015. Vyp. 55. S. 119. [in Ukrainian].

9. Chetverte zahal'natsional'ne opytuvannya ukrayintsiv v umovakh viyny (12–13 bereznya 2022). [The fourth nationwide poll of Ukrainians during the war (March 12-13, 2022)]. *Sotsiologichna hrupa Reytynh*. URL: <https://bit.ly/3L8Y3MI> [in Ukrainian].

10. Fel'gengauer P. (2019). Nachal'nik rossiyskogo Genshtaba formuliruyet programmu podgotovki k masshtabnoy voyne. [The Chief of the Russian General Staff formulates a program to prepare for a large-scale war]. *Novaya gazeta*. URL: <https://bit.ly/3wAeRbi> [in Russian].

11. Zayavleno o provozglashenii gosudarstva Federativnaya Respublika Ukraina. [The proclamation of the state of the Federal Republic of Ukraine declared]. *Mir i My*. URL: <https://bit.ly/3iwkC1F> [in Russian].

12. Aslanov S. A. (2014). Formuvannya nevyznanykh kvaziderzhavnykh utvoren' yak faktor etnopolitychnoyi nestabil'nosti v Ukrayini. [The formation of unrecognized quasi-state formations as a factor of ethno-political instability in Ukraine]. *Trybuna*. № 1(4). S. 33 [in Ukrainian].

13. Alleged Captured Documents Imply Ukraine Invasion Planned In January. *Forbes*. URL: <https://bit.ly/3iAzxrr/>

14. Strymuvannya hibrydnykh zahroz: yak stiykist' formuye spil'ne bachennya bezpeky v Ukrayini ta NATO. [Containment of hybrid threats: how resilience shapes a shared vision of security in Ukraine and NATO]. *Ukrayins'ka pryzma*. URL: <https://bit.ly/3D9Z3x9> [in Ukrainian].

The Formation of Ethnonational Resilience under Conditions of the Russian-Ukrainian War

Yavir Vera Anatoliivna

Doctor of Political Science,
Senior Researcher

V. M. Koretsky Institute of State and Law
of National Academy of Sciences
of Ukraine
Triohsvjatytska str., 4,
Kyiv, Ukraine

The urgency of the study is due to the intensification of the processes of formation of ethnonational resilience in the Russian-Ukrainian war. In the third stage of the war, the full-scale Russian invasion, military aggression met the fierce resistance and the unprecedented resilience of the consolidated polyethnic political Ukrainian nation.

Therefore, the aim of the article was to clarify and deepen the proposed definition of the concept of ethnonational resilience and reveal its potential in counteracting Russian military aggression. The research methodology is based on monitoring of current events and systematic approach to understanding the concept of ethnonational resilience as an integral part of the national resilience system.

Russia's full-scale military aggression was aimed at denazifying and demilitarizing Ukraine, but had the opposite effect: consolidating the Ukrainian nation, massive support for the Armed Forces, deploying a volunteer movement, and rallying around effective countering the military threat. Even the unarmed Ukrainian population, openly exposed to the danger of physical destruction, resists Russian aggression by all available means. The notion of resilience has become a major factor in security and defense decision-making, as the Ukrainian case demonstrates that civilians' willingness to resist the aggressor is no less crucial than state cooperation with allies or military capability.

Since 2014, during the Russian-Ukrainian war, ethnonational resilience has been formed as an integral feature of the ethnopolitical system of Ukraine, which consists in: 1) anticipating, detecting, preventing and counteracting hybrid and conventional threats; 2) turning them into an internal resource / impetus for further development, which mobilizes all components of the system to achieve a common goal; 3) counteraction, resistance to full-scale military aggression by the Russian Federation and preservation / restoration of the territorial integrity of Ukraine.

Key words: Russian-Ukrainian war, occupation, military aggression, ethnopolitical system, ethnonational resilience.

НОТАТКИ

НОТАТКИ

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 1

Коректура • С. Корзун

Комп'ютерна верстка • Ю. Ковальчук

Формат 60×84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 24,52. Ум. друк. арк. 24,18.
Підписано до друку 25.03.2022. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони +38 (048) 709 38 69
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.